

La mine s-au legat într-un mod foarte interesant și, așa zice eu, ciudat, firele intelectului de firele spiritului, adică interesul pentru cultură cu interesul pentru ceea ce înseamnă marele orizont al credinței. Și ceea ce le-a îmbinat pe aceste două fire a fost tocmai constanta mea, pe care mai târziu, în repetate rânduri, am mărturisit-o, aceea de cetățean al galaxiei Gutenberg.

FUNDAȚIA „CREDINȚĂ ȘI CREAȚIE.
ACAD. ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA – MAICA BENEDICTA”

Caietele de la Putna

13, XII – 2020

Apare cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Calinic,
Arhiepiscopul Sucevei și Rădăuților

Credință. Cultură. Transmitere

COMUNICĂRI: ION POP, ALEXANDRINA CERNOV, ADRIAN ALUI GHEORGHE,
EUGENIA BOJOGA, GEORGE BONDOR, BOGDAN TĂTARU-CAZABAN,
LUCIA CIFOR, VIRGIL CIOMOȘ, PROTOSINGHEL HRISOSTOM CIUCIU,
GHEORGHITĂ GEANĂ, MARIN GHERMAN, SORIN LAVRIC,
ALEXANDRA MIHAILCIUC, IOAN MILICĂ, DOINA MÂNDRU,
EUGEN MUNTEANU, ȘTEFAN NICOLAE, MARIUS PANDELE,
ADRIAN G. ROMILA, ALA SAINENCO, MARIA ȘLEAHTIȚCHI,
MIHAI ȘLEAHTIȚCHI, CORNEL UNGUREANU,
CARMEN-RALUCA ȘERBAN-NACLAD

EXPOZIȚIE DE FOTOGRAFIE: CONSTANTIN FLONDOR, DACIAN ANDONI,
MARIUS PANDELE, IERODIACON TIMOTEI TIRON – „SATUL BUCOVINEAN”

Mulțumiri călduroase
binefăcătorilor care au înlesnit apariția acestui volum:
Ing. Radu Marinescu,
Rodica Marinescu

ISSN 1844–7791
© Fundația „Credință și Creație.”
Acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta”
Editura Nicodim Caligraful
Mănăstirea Putna, 2020
Tel.: 0230 414 055
Fax: 0230 414 119

Argument

Paginile acestui număr 13 al „Caietelor de la Putna” cuprind, în ordinea desfășurării, momentele Colocviului cu tema „Credință. Cultură. Transmitere”, organizat în perioada 22–24 august 2019 de Fundația „Credință și Creație. Acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta”, la Mănăstirea Putna.

Tema a fost una dintre cele mai puternice propuneri, întrucât ideea unei transmiteri solide și durabile a credinței, culturii, creației ține întreaga umanitate. Problematika transmiterii a fost sugerată organizatorilor de volumul cu titlul „Transmiterea”, Editura Spandugino, col. „Perpetuo”, 2018.

Evenimentul s-a bucurat de prezența și cuvântul substanțial ale IPS Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, și ale Părintelui Arhimandrit Melchisedec, starețul Mănăstirii Putna.

Comunicările prezentate la Colocviu, dezbaterile, intervențiile, comentariile, expoziția de fotografie „Satul bucovinean”, expoziția de grafică „Eugen Drăgușescu” (Vicovu de Jos), lansările de carte, evocarea personalității prof. univ. Dumitru Irimia (1939–2009) au argumentat, explicit sau implicit, de ce este atât de importantă transmiterea. Iată câteva interogații care au primit soluții prin conținutul de înalt nivel al comunicărilor: Care sunt transmițerile ce ne-au clădit ca popor sau ne-au schimbat profund existența? Ce anume transmițem? Cum să transmițem „ceva de preț”, și nu orice, așa încât să beneficieze de acel *ceva de preț* întreaga comunitate în care trăim? Cum concepem transmițerea, pentru ca ea să unească, nu să despartă? Cum respectăm modelele care fac să supraviețuiască tradiția, dar o și îmbogățesc prin puterea creației și atitudinii lor?

Conferențiarilor – academicieni, profesori universitari, cercetători, scriitori, gânditori, teologi, artiști plastici, critici de artă: Adrian Alui Gheorghe, Dacian Andoni, Eugenia Bojoga, George Bondor, Alexandrina Cernov, Lucia Cifor, Virgil Ciomoș, Hrisostom Ciuciu, Vasile Diacon, Dosoftei Dijmărescu, Constantin Flondor, Gheorghică Geană, Marin Gherman, Victor Iosif, Sorin Lavric, Doina Mândru, Alexandra Mihailciuc, Ioan Milică, Eugen Munteanu, Raluca Naclad, Ștefan Nicolae, Marius Pandele, Ion Pop, Adrian G. Romila, Ala Sainenco, Maria Șleahțișchi, Mihai Șleahțișchi, Bogdan Tătaru-Cazaban, Miruna Tătaru-Cazaban, Timotei Tiron, Dimitrie Țopa, Cornel Ungureanu – au ilustrat tema Colocviului „Credință. Cultură. Transmitere” din perspectiva domeniilor lor de preocupări intelectuale și spirituale.

Întâlnirea de la Putna s-a constituit, și la această a XIII-a ediție, ca un omagiu adus celor doi intelectuali umaniști români și europeni deopotrivă – acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta și acad. Dan Hăulică – împătimiți, la modul cel mai elevat, de transmiterea unor valori autentice și perene.

Revista „Caietele de la Putna” respectă tradiția inițiată în 2007 de regretatul critic de artă Dan Hăulică (1932–2014), aceea de a transcrie și dezbaterile purtate elegant, la un nivel de înaltă ținută, pe marginea comunicărilor. Prezența acestor adevărate dialoguri formatoare aduce un plus de cunoaștere pentru cititori.

Fundația „Credință și Creație. Maica Benedicta”

Colocviul

Credință. Cultură. Transmitere

Putna, 22–25 august 2019

Rectorul colocviului: prof. univ. Lucia Cifor

Expoziție de fotografie *„Satul bucovinean”*

Prezintă: critic de artă **Doina Mândru.**

Participă: **Arhim. Melchisedec Velnic,**

Constantin Flondor, Dacian Andoni,

prof. univ. Gheorghiță Geană,

arh. Marius Pandele, ierodiacon Timotei Tiron,

Teodora Stanciu.

Marius Pandelescu

Fotografiile sunt din comuna Horodniceni, Suceava. Și le-am realizat anul trecut. Am fost chiar împreună cu o parte dintre pictorii grupului „Prolog”. Le-am arătat și lor zona respectivă. Am regăsit, în acele locuri, chiar tema de inspirație a țărinilor lui Paul Gherasim. Ne-am gândit că acolo, în aceste țărini, e rădăcina lui. Iar restul din această expunere reprezintă fotografii cu case pe care le-am găsit în satul Botești, Horodniceni, satul natal al lui Paul Gherasim. Și unele case bucovinene sunt păstrate chiar bine, ceea ce, pentru anul 2018, e îmbucurător.

Constantin Flondor

Cum se întâmplă omului, în general, dorința de a reveni la rădăcini! Respectiv, pentru mine, care sunt acum în Timișoara, să mă tot întorc în Bucovina, când la Cernăuți, când în Bucovina, în general. Și aici sunt câteva imagini ca rezultat al plimbărilor și nostalgiilor mele legate de Bucovina.

Câteva cuvinte despre fiecare. De exemplu, acolo e la Gura Putnei. Pozele sunt din 1980, când am fost cu soția mea. Trecând pe lângă niște case din comuna Gura Putnei, văzând această ogradă, această gospodărie, am făcut un semn, dacă se poate fotografia. Bineînțeles, țărăncuța și-a pus imediat mâinile în șold, cu un băiețuș desculț, cu degetul în gură, găște, toate priveau spre mine, câinele privea spre mine, totul s-a orientat spre aparatul de fotografiat.

Jos, mi-a apărut tot la un gard, parcă trimis de Domnul, o fetiță ca un înger de frumoasă, o țărăncuță din Bucovina. Altă fotografie de la Putna, după un film pe care l-am făcut eu în 1972. Iar mai jos, interesant, sunt două fotografii făcute de tatăl meu în 1943, la hram, la Putna, plin de țărani în costume albe, țărani, țărânci. Iar la mijloc, o poză și mai veche, din 1928, tot de la Putna, de asemenea, din arhiva familiei.

Un podeț de la Bivolărie, pe care trebuia să ai curajul să-l traversezi. De la Vicovu de Sus, la Vicovu de Jos, trebuia să ai curajul să treci această punte. Iar ultimele două sunt de la Ulma, la marginea Bucovinei. Tot de acolo este și imaginea aceea cu o cale ferată barată de niște bârne. Iar aici, cum se gospodărea o țărăncuță, clădea fânul într-o construcție cum nu mai văzusem până atunci.

Cam astea sunt amintirile și nostalgiile mele din Bucovina.

Dacian Andoni

Și eu am venit, împreună cu domnul profesor Constantin Flondor, cu fotografii din această zonă a Bucovinei, care au o încărcătură a lor și care îți creează o atmosferă, lucru care mă face să merg mai departe și să pictez.

Biserica Mitropolitană din Cernăuți, am fotografiat-o când am fost cu domnul Flondor la Cernăuți, la vernisajul expoziție domniei sale, găzduite de Institutul Cultural Român. Urmează casa bunicilor mei din Cernăuți, grajdurile casei, apoi biserica din cimitir. Am mers mai departe, cu aceste împrejurimi ale Mănăstirii Putna care leagă și dau putere și mă fac să pictez, poate, mai bine.

Doina Mândru

În smerenia sa, părintele Timotei este adevăratul autor al acestei cercetări antropologice, întreprinsă cu mijloacele fotografiei, chiar dacă fotografiile nu erau cei ai lui Dimitrie Gusti, aflați în Drăgușul făgărașan, ci erau martorii vieții de zi cu zi și sunt martorii în momente ceremoniale, în momente de comuniune, dar de la 1907 până la 1970. Așadar, Părinte, explicați-ne acest minunat eseu antropologic pe care l-ați făcut, l-ați concentrat în câteva panouri, organizând o multitudine de imagini, în mod magistral.

Ierodiacon Timotei Tiron

Fotografiile sunt mai de dinainte de 1900, 1895, 1885. Despre ce este vorba? Este un fond de fotografii din satul Crasna – sat aflat acum în Ucraina –, fotografii de familie. Nu am căutat să identific persoanele, familiile, pentru că am văzut în acest fond un arhetip, un șablon. Și am completat acest fond cu fotografii din satul Putna, în care ne aflăm. Practic, sunt două sate astăzi, de o parte și de cealaltă a graniței. Iar în perioada în care România era mai mare, Crasna era un sat tradițional, foarte vechi, cu foarte puține elemente străine, iar Putna, un sat foarte mic – în jur de 10 familii, la sosirea austrieșilor. În câțiva ani, s-a dezvoltat exploziv și a dus la câteva sute de familii, inclusiv străini. Au fost aduși aici români din Vicov, din Straja, din Bivolărie, dar și ruteni, germani, evrei.

De ce am spus că am vrut să rămână anonime? Aș fi ajuns la o cercetare istorică, dacă aș fi putut să identific persoanele și familiile. Interesant este faptul că fondul de fotografii din Crasna ne-a fost încredințat de cineva, ca să nu se piardă. Și acolo satul este în disoluție, tradiția, familia. Și fotografiile sunt simple, banale. De fapt, toți suntem obișnuiți cu fotografiile din familiile proprii. Dar oamenii nu zâmbesc foarte mult, chiar în momente deosebite, cum ar fi nunta. Și aș vrea să parafralez ce a spus o bătrână despre acest lucru. A fost întrebată de

ce oamenii nu zâmbesc în fotografii? „Păi, nu zâmbesc, mă uit la fotografia respectivă, mi-aduc aminte, vărs o lacrimă, după aceea mă întorc la treburile mele.”

Asta mă duce cu gândul inclusiv la funcția iconografică a fotografiei.

Expoziția aceasta se vrea un îndemn spre descoperire. Eu am grupat fotografiile pe câteva categorii. Și, în satul din acest mic fond – peste 100 de fotografii –, am văzut familia în centru. Acesta este satul tradițional: familia în centru, cu evenimentele – nunta, înmormântarea, după aceea copiii reprezentați, scoși în față de părinți, de bunici, de frați. Apoi relațiile dintre oameni, relațiile dintre frați. Sunt foarte multe fotografii cu frați, surori. Sunt foarte multe fotografii cu prieteni și destul de multe cu școala. Aici, iarăși, invitația la o cercetare e mai aprofundată, sunt câteva idei, care sper să trezească întrebări și discuții la simpozion. În Crasna nu avem fotografii cu școala, numai în Putna, copii, învățători...

Sunt o serie de fotografii pe care le-am intitulat Comunitatea, făcută la o sărbătoare, un grup de bătrâni, copii în diverse situații. Probabil s-a ivit un fotograf acolo și cineva a zis: acest moment trebuie păstrat în amintirea noastră.

Părintele Patriarh Daniel spunea, la vernisarea unei expoziții despre satul românesc, din iarnă, la Patriarhie, că am ajuns să urmărim senzaționalul și fotografii ieșite din comun, poate foarte colorate, din unghiuri deosebite, dar să nu facem un parastas al satului românesc, să nu rămână satul doar un muzeu.

Satul trebuie revigorat, trebuie susținut în mod real. Și fotografiile acestea cele mai multe sunt din anii '40-'50. Gândiți-vă că, în acele momente, venise stăpânirea sovietică, fuseseră deportați foarte mulți români. Și, totuși, acolo în Crasna, puterea tradiției era extraordinar de mare. În alte zone, oamenii nu se mai îmbrăcau în straie, în costumele tradiționale de pe la 1900, pe când în Crasna, în anii '60, ei încă se îmbrăcau în mod deosebit în straiele tradiționale. Și acest mecanism poate fi cercetat, studiat. Cum au reușit, în Crasna, oamenii, românii să-și păstreze identitatea? Și acest lucru se vede până în zilele noastre, când – să nu se supere nimeni – crășnenii sunt mai români, mai țărani, mai tradiționaliști, mai legați de comunitate, de familie, de sat decât suntem noi românii din interiorul frontierelor.

Doina Mândru

Întru totul este un moment de grație, și unul cu totul inedit, pentru că avem aici dialogul a două lumi care se manifestă în mod coerent. De obicei, când se întâlnesc două lumi, cu manifestări diferite, lucrurile nu sunt chiar atât de coerente. Iată, lumea oamenilor de artă – a lui Paul Gherasim, a lui Constantin Flondor, a lui Dacian Andoni – se întoarce la rădăcini, către origini, și în subiectul Bucovina. Dar, în oricare alt subiect, este perfect coerentă cu lumea pe care părintele Timotei a descoperit-o în această zestre extraordinară de fotografii, care nu îmi amintește doar de coerența unei cercetări

antropologice, așa cum a întreprins-o la Drăguș echipa lui Dimitrie Gusti, ci îmi amintește și de altceva. Cu câțiva ani în urmă, se lansa la București un album de fotografie din satele ialomițene, al lui Costică Axinte. Era tot o lume anonimă, restituită, prin fotografie, în viața ei, ce parcursese peste jumătate de secol. Fotografiile lui Costică Axinte, care avea un atelier la Slobozia, aproximează o perioadă de la sfârșitul anilor '30 până către 1987.

Față de acelea, însă, satul bucovinean are o mult mai vădită legătură cu tradiția, cu un anume tip de civilizație. Iată, două aspecte: sunt prezentați juni, sunt fotografii vechi, nu chiar recente, sunt prezentate corurile, instituțiile statului bucovinean, nu numai școala, nu numai biserica, iată corul! Este o instituție ce reunește biserica și laicatul, pentru că se manifesta, într-adevăr, în împrejurări ale vieții de toate zilele.

Pe de altă parte, fotograful, care era totuși un profesionist al meseriei, nu era un fotograf amator, știa să-și organizeze subiectul după tipicul fotografiilor de la oaste. Când își făcea un contingent – de fapt, este undeva o fotografie de contingent, oastea este unul din subiectele acestei sinteze antropologice pe care o realizează prin cele 100 de imagini această expoziție –, fotografiile de la oaste aveau un tipic compozițional clar: cei mai mititei sunt în față, așezați pe jos, dar în poziții simetrice, urmează un registru mediu, cu oameni așezați oarecum în genunchi sau stând jos și apoi registrul important al celor așezați în picioare. Tot așa sunt organizați și la nunți. Deci, nu avem de-a face cu instantanee.

Această conștiință a intrării într-un dialog cu ceva durabil, o imagine durabilă, este evidentă în toate personajele astea care vin la fotograf, își iau această seriozitate, sunt pătrunși de solemnitatea momentului. Noi suntem încântați să surprindem aceasta. Dar asta este o atitudine a omului față de propria imagine, o atitudine pe care o citești din costumul îngrijit, curat, păstrat în zona asta, în zona tradiției, până târziu, până în anii '80, nedezmințit. Fără îndoială, spune părintele, este mai păstrată tradiția la Crasna. Întotdeauna, cel care a pierdut o țară și-o apără în interiorul lui și și-o apără în casă, în familie, în cuget, și-o apără în strai și în limbă mai abitir. Dovadă, ia care se poartă acum la românii din străinătate, acea parte importantă a covorului etc.

Mai spune ceva această sinteză, spune ceva foarte emoționant: vorbește despre coeziunea obștii sățesti. Avem de-a face cu o societate coezivă, cu un sat în care omul nu e singur. Fotografiile de înmormântare: nu văd nici o înmormântare cu cinci persoane. La înmormântare e tot satul. Omul este condus de tot satul, nimeni nu e condus precum bietul Mozart.

Fotografiile de nuntă, iarăși, o mulțime de personaje pătrunse de solemnitatea momentului și de bucurie. Și mai este un tip de fotografii care mi-au atras atenția: fotografiile de neveste. E Măriuca lui Ion, era femeia cuiva cu care rămânea, cumva, pe viață. Lucrurile astea mai există, te emoționează și

sunt cele care mai transmit imagini, gânduri și emoții și, mai departe, transmit mesajul. Poate trebuie să ne revenim, poate că este un model aici, în satul tradițional.

Am imense omagii pentru Sfânta Mănăstire Putna și pentru obștea ei, pentru ceea ce face pentru spiritualitatea românească.

Teodora Stanciu

Îl avem aici, în mijlocul nostru pe domnul profesor Gheorghiță Geană. Să știți că la simpozion, la dezbateri, va trimite cu siguranță la această expoziție, pentru că domeniul domniei sale este antropologia. Mi se pare că asistăm la un veritabil eveniment cu această expoziție de fotografie. Satul bucovinean, într-adevăr, spunea și părintele Timotei, ne întărește reprezentarea pe care am avut-o după ce am privit destul de rapid fotografiile: aceea de soliditate, de statornicie a comunității rurale românești. De-ar mai fi și astăzi! Din păcate, rarefierea s-a produs și noi trebuie să ne gândim, vorba doamnei Măndru, la acest sat românesc. De aceea, Patriarhia Română a tras un semnal de alarmă, dacă vreți, și a dorit ca temă, pentru anul 2019, în primul rând satul românesc.

Arhimandrit Melchisedec Velnic

Astăzi, cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Arhiepiscop Pimen, am plecat până la Pătrăuții de Jos. Astăzi s-au împlinit 110 ani de la sfințirea bisericii din Pătrăuții de Jos. Cum am venit dinspre Hliboca și m-am apropiat de Storojineț, la Leurda am făcut undeva la stânga, Pătrăuții de Sus, și am coborât pe valea Siretului. Vă spun, cu frica lui Dumnezeu, mi-au dat lacrimile. Satul bucovinean a rămas același. Atât de frumos. Să vedeți Pătrăuții de Jos! Știind că părintele Timotei e acasă și pregătește aici expoziția, îmi părea rău că nu este cu noi, să facă fotografii. Tot satul a ieșit, în aceleași costume naționale, tradiționale, cu prapuri, cu cruci, în întâmpinarea ierarhului. Am slujit cu vlădica Meletie, Mitropolitul Bucovinei și Cernăuților, și cu un sobor de vreo 56 de preoți români și, cred, trei sau patru ucraineni.

Dar satul a rămas același. Sunt atât de frumoase. Iar la întoarcere, i-am spus părintelui care mă însoțea: o luăm pe alt drum, o luăm exact pe valea Siretului. Și am trecut din Pătrăuții de Jos, prin Cupca, după aceea Suceveni, Iordăneștii un pic mai sus. Toate satele, atât de frumoase, încă s-au păstrat. În Pătrăuții de Jos i-am felicitat pentru credința pe care o au, pentru statornicirea pe care o au. Și știți foarte bine cum mulți dintre ei, din Pătrăuții de Jos, Pătrăuții de Sus și toate satele până la Varnița, au plecat în 1941 și au ajuns la Fântâna Albă.

Teodora Stanciu

Aici au venit doi timișoreni care, de fapt, au rădăcinile în Bucovina, sunt timișoreni prin adopție. Și, vorba domnului Flondor, au traversat România pe diagonală, să vină de la Timișoara la Putna. Constantin Flondor, pictorul care se află pe creasta grupului Prolog, pe care îl și conduce, de altfel, și care ne-a adus minunatele fotografii pe care le-a prezentat. Dacian Andoni, care i-a fost student și care-i urmează, iarăși, cu teme tradiționale, cu teme sacre în pictura lui. Și tânărul arhitect Marius Pandelescu, care vine din București, dar care este îndrăgostit de ținutul bucovinean, întrucât maestrul lui spiritual a fost Paul Gherasim, născut la Botești, Horodniceni, așa cum v-a spus.

Mulțumim și doamnei Doina Mândru pentru lucrurile esențiale pe care le-a rostit aici. E o expoziție de vizitat pe toată durata colocviului. Părinte Timotei, vă felicităm pentru tema pe care ați concretizat-o aici atât de frumos și vă dorim să mai faceți asemenea expoziții, chiar itinerante!

Întâmpinări

Înaltpreasfințitul Părinte Arhiepiscop Pimen

Domniile voastre, slujitori ai harismei culturii, harismă pe care v-a dăruit-o Dumnezeu, harismă pe care domniile voastre o îmbogățiți pentru a transmite agonisita de dumneavoastră cultură și credință. Credința izvorăște din cultură și cultura izvorăște din credință, se luminează, se îmbogățesc reciproc. Și nu trebuie să punem lumina sub obroc, ci să ne lumineze.

Dumneavoastră sunteți apostolii, slujitorii răspândirii luminii, culturii și ai credinței. Și o faceți din toată inima, cu tot efortul dumneavoastră, al minții, al voinței și al inimii. Ca orice lucru bun, întâmpină și unele împotrivnicii sau greutăți. Unele dintre acestea se datorează direct nouă, deoarece, câteodată, suntem atinși de duhul comodității sau chiar al trândăvirii.

Pentru că greutatea vine de la cei care trebuie să primească cuvintele domniilor voastre, care sunt cuvinte împletite cu cele ale înaintașilor și toate acestea cu cele ale lui Dumnezeu. Și astăzi se simte o înstrăinare față de cuvintele de zidire sufletească.

Când citim o carte, avem în minte ce scrie în ea autorul, deci o persoană. Și cuvintele acestea au încărcătura sufletului cu care dumneavoastră scrieți. Pentru că scrieți fiind concentrați la tot ce înseamnă valoare.

Dar ceea ce trăim este pentru moment. Pentru Dumnezeu, timpul faptelor este o clipă, spune psalmistul. Nu trebuie să deznădăjduiți. Oamenii vor veni. Dumnezeu face pedagogia Lui și mai ales necazurile îl aduc pe om la locul care i se cuvine. Și această înstrăinare se datorează înstrăinării de credință și de Dumnezeu. Spune Dostoievski: cine se leapădă de Dumnezeu se leapădă și de oameni.

Nădăjduim că Dumnezeu va rândui, pentru rugăciunile celor mici și celor mari, pentru rugăciunile dumneavoastră, ca lucrurile să se îndrepte. Nu poate fi un loc mai potrivit pentru a dezbate tema pe care ați formulat-o decât Mănăstirea Putna. Aici se învață istorie, se învață credință, se trăiește credința și aici se comunică celor care vin și vizitează.

Toate mănăstirile sunt frumoase și au rostul de a învăța, de a comunica și cultura și credința. Mai ales prin operele de artă, prin lucrurile care s-au creat în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.

Multă lume, mai ales oamenii culturii, ai învățământului, ai școlii, cadre didactice, elevi și studenți s-au redresat sufletește la Putna. De aceea, prezența dumneavoastră aici este un lucru sfânt.

Dumnezeu să vă binecuvânteze cu sănătate, să vă întărească râvna pe care o aveți permanent și să duceți mai departe flacăra culturii. Și mulțumirea

sufletească s-o transmiteți oamenilor care au nevoie de credință, de cultură și de comunicare.

Arhimandrit Melchisedec Velnic

Tema colocviului din acest an este *Credință, cultură, transmite* și a fost dată de necesitatea continuării transmiterii către generațiile următoare a valorilor culturii și spiritualității românești.

În Sfânta Scriptură, în cartea *Faptele Apostolilor* găsim un pasaj deosebit: „Un înger al Domnului a grăit către Filip, zicând: Ridică-te și mergi spre miazăzi, pe calea care coboară de la Ierusalim la Gaza; aceasta este pustie.

Ridicându-se, a mers. Și iată un bărbat din Etiopia, famen, mare dregător al Candachiei, regina Etiopiei, care era peste toată visteria ei și care venise la Ierusalim, ca să se închine.

Se întorcea acasă; și șezând în carul său, citea pe prorocul Isaia.

Iar Duhul i-a zis lui Filip: Apropie-te și te alipește de carul acesta.

Și alergând Filip, l-a auzit citind pe prorocul Isaia și i-a zis: Înțelegi, oare, ce citești?

Iar el a zis: Cum aș putea să înțeleg dacă nu mă va călăuzi cineva? Și a rugat pe Filip să se urce și să șadă cu el.

Iar locul din Scriptură pe care-l citea era acesta: «Ca un miel care se aduce spre înjunghiere și ca o oaie fără de glas înaintea celui ce o tunde, așa nu și-a deschis gura sa.

Întru smerenia Lui, judecata Lui s-a ridicat și neamul Lui cine-l va spune? Că se ridică de pe pământ viața Lui.»

Iar famenul, răspunzând, a zis către Filip: Rogu-te, despre cine zice prorocul acesta? Despre sine ori despre altcineva?

Iar Filip, deschizând gura sa și începând de la scriptura aceasta, i-a binevestit pe Iisus.

Și pe când mergeau pe cale, au ajuns la o apă. Iar famenul a zis: Iată apă. Ce mă împiedică să fiu botezat?

Filip a zis: Dacă crezi din toată inima, este cu putință. Și el răspunzând, a zis: Cred că Iisus Hristos este Fiul lui Dumnezeu!

Și a poruncit să stea carul. Și s-au coborât amândoi în apă, și Filip, și famenul, și l-a botezat.”

Este o relatare din cartea *Faptele Apostolilor*. Drag ne este cuvântul acesta de aici. „Cum aș putea să înțeleg dacă nu mă va călăuzi cineva?”

Dumnezeu L-a trimis pe Apostolul Filip să se întâlnească cu un mare dregător etiopian pentru a-i tâlcui acestuia cuvintele Vechiului Testament, cum s-au împlinit în persoana Mântuitorului Iisus Hristos. Dar Dumnezeu ne pune pe fiecare să fim alături de copii și tineri și ne dă sarcina să le transmitem lucrurile fundamentale pe care, la rândul nostru, le-am primit de la înaintași.

Transmiterea nu înseamnă rămânerea în forma a ceea ce a fost transmis, ci hrănirea cu conținutul a ceea ce a fost transmis și dezvoltarea acestui conținut. Îngrijind să fii, devenim părinți și devenim și noi și fii ai noștri, și fii ai lui Dumnezeu după har.

Expoziția de fotografie „Satul bucovinean”, care s-a organizat și pe care ați văzut-o la Centrul cultural „Mitropolit Iacob Putneanul” al Mănăstirii Putna, se înscrie în tematica Anului Omagial al Satului Românesc, aniversat în 2019 de Patriarhia Română. Ea a fost discutată încă din luna ianuarie și reprezintă recunoștința pe care o aducem satelor care vreme de sute de ani au înconjurat mănăstirea, au sprijinit-o. Sunt sate de unde au venit unii dintre călugării mănăstirii, sate cu oameni care au primit cuvânt și putere din generațiile de monahi care au viețuit la Putna în cele cinci secole și jumătate de viață ale mănăstirii.

Fotografiile sunt realizate în satele Putna, Vicov, Crasna, Izvoarele Sucevei, Bivolărie, Gura Putnei, Ulma ale lui Constantin Flondor, Ceahor de lângă Cernăuți ale domnului Dacian Andoni și Botești din Horodniceni ale domnului Marius Pande. Expoziția cuprinde fotografii din satele bucovinene din diferite perioade: înainte de 1918, când Bucovina era sub ocupația austro-ungară; după Marea Unire din 1918, când Bucovina a revenit la patria mamă, și după 1944, când Nordul Bucovinei a fost răpit de URSS. Oameni, locuri, obiceiuri, obiecte se reunesc, arătând locul binecuvântat. Oamenii și credința lor, durerile și bucuriile, totodată, dorurile și tristețile în aceste perioade.

În expoziție, așa cum ați observat, sunt și fotografii ale domnilor Constantin Flondor, Dacian Andoni, originari de aici din Bucovina, și ale arhitectului Marius Pande, pe care îl aștept să vorbim mai multe despre casa în care ne aflăm, Casa Domnească. Fiind arhitect, aici au lucrat marii arhitecți Ștefan Balș și Virgil Antonescu.

În deschidere avem câteva publicații. Dar despre acestea să vorbească cei care urmează la a XIII-a ediție a Colocviilor dedicate acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta. Fiecare temă a avut ceva de transmis. Dumneavoastră sunteți aceia care v-ați înscris de fiecare dată și vă înscrieți și ați avut ceva nou de transmis celor care vă înconjurăm și care formăm, așa cum a spus Înaltpreasfințitul Arhiepiscop Pimen, „obștea cea mare a Putnei”. Toți avem de învățat și a învăța cred că este lucrul cel mai important.

Ne îndreptăm, deja am pășit, spre 100 de ani de la nașterea Maicii Benedicta. În 20 august, s-au împlinit 99 de ani de când ea s-a născut, de când Dumnezeu prea Bunul a rânduit să vină pe lume. Și am intrat deja în anul centenar. Anul viitor, se vor împlini, în 20 august, 100 de ani de la nașterea Maicii Benedicta. Și cred că până atunci vom mai avea timp să reflectăm și să stabilim deja tema pentru anul viitor, dacă nu cumva deja Maica Benedicta a stabilit-o.

Lucia Cifor

Îmi revine dificila misiune să deschid lucrările Colocviului. Dificilă, pentru că îl suplinesc pe domnul profesor Ștefan Afloroaei, a cărui absență o regret cel mai mult, întrucât nu e vorba de a-l putea suplini. E vorba de a duce mai departe coordonarea acestui Colocviu. Și, legat de tema pe care o are această a XIII-a ediție, aș spune câteva lucruri succinte, întrucât urmează și o sesiune de comunicări la care sunt înscrisă și eu. Doar câteva cuvinte despre cele trei vocabule, cele trei cuvinte importante ale temei.

Într-o formulă gadameriană, cultura ar fi ceea ce se împarte fără a se diminua, dimpotrivă, sporind. Cultura, din zona căreia suntem mulți dintre participanții la acest Colocviu, este o activitate de fiecare zi și necesară până la finalul vieții. Nimeni nu poate să spună că este definitiv cultivat sau că și-a încheiat cultivarea. De asemenea, nu poate să spună că a înțeles tot și, din momentul acesta, nu mai are ceva de înțeles.

În ceea ce privește transmiterea, mergând, iarăși, pe filonul gândirii gadameriene, atât cât îmi este accesibilă, este de domeniul survenirii și suntem în mijlocul acestui fenomen al transmiterii, că vrem-că nu vrem, în permanență. Evident, tocmai pentru că transmiterea se petrece tot timpul, trebuie să grijim această transmitere, să o grădinarim, să avem grijă la atitudinile noastre, la convingerile noastre, la activitățile noastre, să trudim ca acestea să fie în folosul binelui și înspre sporirea binelui, a adevărului și a frumosului, și nu spre diminuarea lor. Pentru că suntem într-un proces permanent de transmitere.

Iar credința – am lăsat-o pe ultimul plan, nu pentru că ar fi mai puțin importantă, ci pentru că mi se cade mie mai puțin să vorbesc despre ea, într-un loc al credinței – este ceea ce ne sporește înțelegerea. „Cred ca să înțeleg”, spunea Tertulian. Deci, am nevoie de credință, de credința care luminează lucrurile, care luminează cunoașterea, care sporește, pe laturi și dimensiuni necunoscute gândirii pur seculare.

De asemenea, aș spune că în acest loc binecuvântat, sfânt și sfințitor, care este Mănăstirea Putna, aceste trei cuvinte au rezonanță deplină, creează plenitudinea conținutului lor, sunt trăite, în orice caz, și experimentate la nivelul lor de plenitudine și, din acest motiv, cred că orice cuvânt aș rosti eu ar fi prea puțin față de ceea ce transmite acest spațiu sacru în întregime lui. Chiar dacă n-am vorbi noi despre ce se întâmplă la Putna – noi, cei care suntem veteranii Colocviului –, chiar dacă n-am vorbi noi și chiar dacă n-ar fi *Caietele de la Putna*, volumele de comunicări, și mulțimea de evenimente asociate lucrărilor Colocviului, atunci ar vorbi pietrele, ar vorbi firele de iarbă, ar vorbi pereții mănăstirii, ar vorbi natura în întregime despre locul acesta binecuvântat și binecuvântările cu care suntem întâmpinați și cu care plecăm într-o măsură sporită.

În final, vă mulțumesc pentru prezența dumneavoastră la acest Colocviu. Sper să fiți la toate ședințele care urmează. Și vă urez mult succes!

Teodora Stanciu

Câteva cuvinte despre volumul Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Contemporanii mei. Portrete*, Editura Nicodim Caligraful, 2019. O consider una dintre cărțile esențiale pe care le-a publicat în timpul vieții doamna acad. Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta. Este o ediție completată, după trecerea ei la Domnul, cu manuscrise pe care le-am găsit în arhiva dumneai.

Sunt absolut impresionată la recitirea acestor portrete. Pe unele dintre ele le-am mai găsit prin *Itinerarii prin cultură*. Dar, probabil că le-am citit atunci cu destulă superficialitate și îi cer iertare Maicii Benedicta. Recitindu-le, mi-am dat seama ce capacitate extraordinară, aproape de neînchipuit, avea Maica Benedicta, să prindă esența unei mari personalități.

Se spune că despre un spirit mare nu poate scrie decât un alt spirit mare. Despre un geniu trebuie să scrie un om co-genial. Maica Benedicta i-a cunoscut, fie direct, fie prin cărțile lor, pe acești mari oameni de cultură români așa de bine, încât ceea ce le era esențial regăsim în textele acestea portrete: de la portretul fizic până la cel lăuntric și până la opera lor, pe care o sintetizează la modul excepțional.

Se află, în „Contemporanii mei. Portrete”, George Enescu, pe care l-a iubit cel mai mult, Lucian Blaga, Nicolae Iorga, Mircea Eliade, Vasile Voiculescu, Constantin Brâncuși, George Călinescu, Dragoș Protopopescu – profesorul pe care l-a avut la engleză, în facultate, și de la care a învățat să analizeze magistral sonetele shakespeariene. Atunci când veți citi portretul lui Vasile Voiculescu, veți avea dorința să-l recitiți. N-am văzut, n-am parcurs până acum o mai bună, mai adâncă analiză – și mai apropiată de spiritul lui Vasile Voiculescu – a „Ultimelor sonete ale lui Shakespeare” decât aceasta a Maicii Benedicta. Sigur că impresionează și portretul părintelui Stăniloae și multe altele.

Vreau să vă mai spun ce însemna, în timpul Maicii Benedicta, ceremonia stilului, dacă pot s-o numesc în felul acesta. Este vorba despre o frază alcătuită cu vocabule foarte bine găsite, cu proprietatea stilului, cum se numește: cuvintele potrivite pentru ideile din text. Apoi are atributul, are epitetul așezat acolo unde trebuie și cu sugestiile cele mai pline. Fraza are echilibru. Până când Maica Benedicta nu reușea să echilibreze propozițiile dintr-o frază, n-o încheia.

Vă recomand din toată inima să citiți această carte, alături de *Orizont eminescian*, de *Viața lui Eminescu* și, sigur, alături de marea carte pentru care a primit Premiul Herder, *Eminescu și Romantismul german*. Toate formează un tezaur pe care noi îl avem și pe care trebuie să-l redescoperim. Poate o vom face și la colocviile următoare.

Le mulțumesc părinților monahi de la Putna, părintelui Dosoftei Dijmărescu, părintelui Anania Vatamanu, părintelui Iachint Sabău, părintelui Timotei Tiron, care au lucrat la acest volum admirabil.

Acad. Alexandrina Cernov

Nu întâmplător, volumul *Drama românilor din Regiunea Cernăuți. Masacre, deportări, foamete în 1940–1941, 1944–1947*, Editura Nicodim Caligraful, colecția „Destin bucovinean”, începe cu un articol al meu, care se numește *Dezinformare, teroare, masacru*. Titlul acesta mi-a venit în gând atunci când am studiat Arhivele Statului de la București, Arhivele MAE, Arhivele de Suceava, Rădăuți ș.a.m.d. Mi-am dat seama că toată corespondența care s-a dus între state – am în vedere Uniunea Sovietică și România – era plină de minciuni.

Încep cu un singur exemplu. În „Pravda”, apare un articol care se numește „Comuniștii din Bucovina”. Și în acest text se scrie că țăranii din Bucovina îi roagă pe cei de la Moscova să-i ajute să facă colhozuri. Ce minciună! În timp ce în Bucovina mureau de foame, erau deportări, erau masacre. Adică mărturiile oamenilor și documentele care apar, inclusiv publicațiile din ziarele centrale de la Moscova nu coincid. Deci este o minciună. A fost mințit statul român care s-a adresat Uniunii Sovietice, pentru a le da voie doritorilor români să se refugieze în România. Răspunsul a fost: „Astfel de doritori nu sunt. Românii sunt mulțumiți și nu vor să plece în România”. Asta în momentul când s-a întâmplat masacrul de la Fântâna Albă, cel de la Lunca. În această carte, veți găsi și alte cazuri, când s-au adunat românii să treacă frontiera. Trecând frontiera, se adresau Prefecturii din Rădăuți unde povesteau ce se întâmplă în această parte. Desigur că nu voi povesti aceste lucruri, ele trebuie citite.

În continuarea a ceea ce am vorbit noi despre satul bucovinean, în această carte am inclus memoriile medicului Ionică Nandriș, fratele Aniței Nandriș. El s-a evacuat cu Spitalul Militar, fiind din Cernăuți, în România. Aici nu și-a putut uita satul și, în primul rând, scrie memoriile: „Satul nostru Mahala din Bucovina”. În aceste memorii, vom găsi imaginea satului Mahala de până la '41-'45, cum a fost satul, cu tradițiile lui. Este o descriere absolut amănunțită a satului Mahala, un sat model. În fond, nu se deosebea de Crasna, erau aceleași tradiții, aceiași oameni foarte devotați românismului.

Și, la acest fragment, el adaugă un document foarte important. Fiind în România, adună scrisorile – după moartea lui Stalin a fost posibil așa ceva – pe care măhălenii și alți bucovineni le-au primit de la rudele și prietenii deportați în Siberia. Ei descriu ce-au pățit acolo, cum trăiesc. Sunt niște imagini zguduitoare. De exemplu, eu nu pot uita faptul că, la aproape minus 50 de grade și mai mult, într-o baracă, mureau oamenii de foame și de frig. Nu-i puteau înmormânta: dacă aruncau trupurile și le scoteau afară, le mâncau lupii. Îi clădeau în tindă, așteptând primăvara, ca să poată să-i îngroape. Vă puteți închipui o baracă întreagă, de peste 100 de oameni, care își țin morții înghețați în tindă. Este numai un singur aspect din toate cele adunate.

Dar vreau să mă întorc la aceste scrisori. Oamenii erau foarte prudenți,

se temeau ca nu cumva să le dăuneze rudelor și prietenilor cărora le scriu. Și, prin urmare, ei scriu că trăiesc bine, spun: „O ducem binișor. Numai de lemne o ducem ca Handra Buleac”. Handra Buleac era un om foarte sărac din sat. Și toate celelalte le compară cu cineva din sat, adică cel care citește își dă seama că o duc greu. Aceste scrisori le-am publicat în „Glasul Bucovinei”. Ce m-a impresionat foarte mult este faptul că multe dintre ele sunt scrise în versuri, ceea ce arată ingeniozitatea măhălenilor. Oameni simpli din sat. Vă citesc o singură scrisoare: „Merișor cu mere coapte/ V-am visat în vis azi-noapte./ Dimineață, m-am sculat/ Și cu lacrimi m-am spălat./ La masă m-am așezat/ Și de scris m-am apucat./ Și prin mica mea scrisoare/ Vă doresc zile ușoare/ Și o viață cu noroc,/ Să ne vedem la un loc./ Și foarte mult ne-am bucurat/ Că deloc nu ne-ați uitat,/ Căci nici noi nu vom uita/ Pe-acest pământ cât vom sta./ Întorcând pe-a doua parte/ Cu mult dor și sănătate/ Vă scriu carte de departe./ Întorcând pe-a treia parte,/ Am ajuns la jumătate,/ Cu mult dor și sănătate,/ Eu scriu carte mai departe.” Și, în continuare, ea dă informații, tot așa în versuri, despre viața pe care o duc ei în Siberia. În final, scrie: „Întorcând foaia pe dos,/ Eu mă-nchin tare frumos./ Mă-nchin până la pământ/ Și vă scriu pe-a patra parte/ Am ajuns pe terminate.” Deci, iată scrisoarea din Siberia a unei simple țărănci din Mahala.

Este interesant să comparăm imaginea satului Mahala de până la 1945 și după, deoarece Ionică Nandriș a mai adunat scrisori de la măhăleni care au scris despre colhozuri și despre cum s-a schimbat Mahala. Dar și mai interesant este faptul cum s-au schimbat oamenii, morala acestor oameni. Trebuie să ne mai întoarcem la aceste lucruri, pentru a le conștientiza și a le compara. Pentru că aceste memorii ale lui Ionică Nandriș sunt, de fapt, caracteristice pentru toată zona, adică pentru Nordul Bucovinei.

Desigur că, până în ziua de astăzi, satul s-a schimbat iar, adică putem să spunem că a trecut prin trei etape de schimbări, lucruri care merită să fie studiate. Și aici îi mulțumesc Părintelui Stareț Melchisedec care mi-a încredințat această temă pe care nu știu dacă o s-o pot termina. Pentru că sunt lucruri foarte interesante și chiar foarte multe. Îi mulțumesc părintelui Gherasim și părintelui Iachint, care m-au ajutat să-i dăm o formă atât de frumoasă acestei cărți. Cartea trebuie citită pentru a înțelege care a fost drama satului bucovinean. Aici scrie și despre Cernăuți, adică ce au pățit și cernăuțenii.

Bogdan Tătaru-Cazaban

Sunt onorat și bucuros să particip la această nouă ediție a Colocviilor de la Putna, găzduite cu admirabilă generozitate de obștea Mănăstirii Putna, ctitoria ștefaniană prin excelență. Și aș dori să transmit, înainte de toate, mulțumirile în numele doamnei Lavinia Spandonide și în numele întregii echipe a editurii care ne însoțește.

Prilejul ne este oferit, în ce mă privește, de editura Spandugino, care a fost fondată în 2008 de Lavinia Spandonide și care și-a propus, de la bun început, să susțină câteva lucruri importante pentru cultura noastră. Adică a acordat o atenție deosebită instituției mentoratului, dialogului, recuperării memoriei istorice și culturale. Sunt câteva mari proiecte prin care editura s-a remarcat. Aș vrea să amintesc doar câteva dintre ele. Este vorba de publicarea operei integrale a profesorului Virgil Nemoianu, o operă de ctitorie culturală, apoi a matematicianului Solomon Marcus, mai recent a operei literare a lui C.D. Zeletin. Aș mai aminti cărțile de și despre Sergiu Celibidache și, nu în ultimul rând, seria traducerilor din Paul Ricœur. Prin urmare, doar câteva nume pentru a vedea anvergura acestui proiect editorial care are, iată, un deceniu.

De curând, editura a inaugurat o colecție care se numește *Perpetuo*. A debutat cu un titlu al cărui subtitlu ne spune „ce ne aducem unii altora”. Adică este vorba despre dimensiunea esențială a acestui proiect editorial și anume *transmiterea*. Transmiterea, care se află în sintonie desăvârșită cu tema colocviului din acest an. Transmiterea, în toate formele sale, pornind de la educarea copiilor și continuând cu familia, cu școala, cu relațiile de prietenie, cu marile ritualuri colective. Așadar, transmiterea – ca fenomen al formării individuale și comunitare.

Al doilea volum, asupra căruia aș dori să vă atrag atenția și pe care vi-l recomand călduros, este semnat de trei autori francezi, dintre care unul foarte cunoscut, și anume Marcel Gauchet. Ceilalți doi sunt Marie-Claude Blais și Dominique Ottavi. Această carte, care se numește *A transmite, a învăța*, este, de fapt, un diagnostic al impasului în care a ajuns educația în zilele noastre. Este un diagnostic și, totodată, o deschidere către viitor, o deschidere care înseamnă includerea în procesul învățării – definitoriu pentru educația modernă – a dimensiunii transmiterii, care este un fenomen specific societăților tradiționale. Prin urmare, nu se poate învățare fără transmitere, un cuvânt care ne vine dinspre societățile trecute prin toate formele secularizării, pentru a acoperi ceva ce noi cunoaștem poate mai adânc, și anume Tradiția. Pentru că transmiterea nu este altceva decât traducerea Tradiției.

Această carte este scrisă în cel mai tipic stil francez, adică având o maximă claritate și distincție în prezentarea ideilor. Este o carte pasionantă. Sperăm să intre în bibliografiile obligatorii, mai ales pentru cei care se preocupă de educație sau măcar vorbesc despre ea.

Împreună cu soția mea, Miruna, mă ocup de continuarea acestei colecții, vă putem anunța titluri, sperăm, la fel de interesante, care să ilustreze tocmai tematica aceasta a transmiterii, a tradiției, titluri semnate de autori ca Rémy Brague sau autori mai vechi, faimoși, ca Yves Congar, Gianfranco Ravasi, Allan Bloom sau Olivier Clément, din lumea ortodoxă –, oricum autori care să abordeze, dintr-o perspectivă caleidoscopică, problema raportului dintre tradiție și modernitate. Îl avem aici pe profesorul George Bondor, care sperăm

că ne va oferi una din cărțile sale, pentru a avea ilustrată și contribuția românească la această tematică atât de generoasă.

Vă mulțumesc încă o dată și vă recomand cu căldură această carte.

Protosinghel Dosoftei Dijmărescu

Contemporanii mei este o carte pe care ne-am dorit să o republicăm, de foarte mulți ani. Gândul a fost de a sluji, așa cum a scris domnul Dan Hăulică pe crucea de pe mormântul Maicii Benedicta, cruce făcută de domnul Vasile Gorduz, acestei nevoințe pe care a avut-o Maica Benedicta: de educare a tinerei generații.

Portretele sunt ale unor profesioniști, fiecare în domeniul lui, mai ales în domenii umanistice, artistice. Însă ceea ce surprinde Maica Benedicta la fiecare este modul în care ei au știut să împlinească un gând al lui Dumnezeu. În portretul lui Brâncuși, de exemplu, vorbește despre miraculoasa frumusețe a lumii lui Dumnezeu, pe care acesta a dăruit-o celor din jur, într-un limbaj al vremii sale.

Și al doilea lucru este că se străduiește și reușește să arate mereu care este rostul darurilor pe care Dumnezeu le-a pus – diferite – în fiecare om, și anume, tot cum spune la sfârșitul portretului lui Brâncuși, pentru ca ei, văzând opera lui sau a oricărui dintre cei pe care îi portretează, să se purifice, să se vindece, să se înțelească, adică să se apropie de Dumnezeu.

Comunicări, intervenții

Virgil Ciomoș

Credința creștină, între condiționat și necondiționat

Este, oare, cultura, în sensul ei clasic, un epifenomen al credinței? Depinde, desigur, de ceea ce înțelegem prin cultură. În ce mă privește, cred că cea mai comprehensivă „definiție” a culturii occidentale o moștenim de la Kant, care, într-unul dintre capitolele, pe nedrept neglijate, ale *Criticii rațiunii pure*, dedicat arhitectonicii transcendente¹, insistă asupra celor două perspective posibile de abordare ale acestui subiect: *ex datis*, adică pornind de la date, respectiv, *ex principiis*, pornind de la principii². Deși, în context, e vorba de felul în care s-a născut și s-a dezvoltat filosofia însăși, regina artelor și științelor, reflecțiile lui Kant sunt valabile pentru orice domeniu al culturii. Urmând, așadar, această cale, vom constata destul de rapid și cu o oarecare surpriză că arhitectura transcendentă nu este o știință ci o... „artă a sistemelor”. Pe scurt: nu știința, ci arta stă la temelie culturii noastre occidentale. Mai precis: deși orice abordare sistematică, inclusiv cea proprie filosofiei, presupune, implicit, o critică – la fel de sistematică și, deci, științifică a facultății noastre raționale –, încununarea *Criticii rațiunii pure*, ca totalitate a acestor sisteme, nu mai relevă de o știință ci de artă... O astfel de concluzie n-ar trebui să pară prea curioasă dacă ne gândim că a doua ediție a *Criticii rațiunii pure* precede, simptomatic, doar cu câteva luni, debutul ultimei *Critici, a facultății de judecare*, dedicată frumosului și sublimului. Un fel de probă istorică, sub forma unei relații inverse, a ceea ce transpare în și prin relația directă, logică, dintre știință și artă. Puțin mai târziu, tânărul Hegel avea să concludă că ceea ce este prim din punct de vedere logic este ultim din punct de vedere istoric. Frumusețea artei, iar nu adevărul științei va salva, în cele din urmă, adică istoric, lumea noastră, deși ea era acolo încă de la început, din punct de vedere logic. Câțiva mari fenomenologi – Marc Richir, între alții³ – s-au pus,

¹ Im. Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. N. Bagdasar și E. Moisuc, Editura Științifică, București, 1969, cap. „Arhitectura transcendentă”.

² *Ibidem*, p. 620.

³ M. Richir, *Phénoménologie et institution symbolique*, Millon, Grenoble, 1988, cap. « La rencontre phénoménologique de l'instituant symbolique dans l'analytique kantienne du sublime ».

de altfel, de acord asupra faptului că prima *Critică* a lui Kant nu reprezintă decât o radiografie a stadiului în care a ajuns *la un moment dat* cunoașterea – un fel de „statică” transcendențială, pentru Husserl – în vreme ce abia ultima *Critică* s-ar ocupa cu geneza cunoașterii înseși – o „dinamică” transcendențială care, la Husserl, revine fenomenologiei genetice. Ca și în medicină, urmărim, mai întâi, o radiografie – pur simptomatică – a situației date – ne facem analizele, cu alte cuvinte – pentru a ne întreba, apoi, din ce origine sintetică provine ea. Așa stând lucrurile, ar însemna că prima *Critică* reprezintă un fel de kinogramă a celei din urmă, din principiu mișcătoare. În treacăt fie spus, termenul de preferat ar fi aici acela de *metabole* – de „schimbare” – în locul celui, mai limitat, de *kinesis* – „mișcare”. Știința occidentală devine, în cele din urmă, un fel de „stop cadru” al mișcării sau, dacă preferați, al schimbării proprii artei.

Desigur, dinamica științei, ca artă a propriilor sale sisteme, ne trimite în mod imediat la istoria ei, adică la problema transmisiunii și, în acest fel, a schimbării. Deși conceptele de schimbare și de transmisiune par a fi contradictorii, Kant insistă că ceva autentic poate fi cu adevărat transmis doar *în* și *prin* schimbare. Interpretarea unui text, de pildă, pe care se întemeiază propria lui tradiție, nu trebuie să se reducă nici la o simplă copiere, dar nici la un cu totul alt text. Ea nu trebuie să fie nici un plagiat, dar nici o uzurpare. În mod paradoxal, interpretarea trebuie să spună ceva diferit despre Unul și Același. Este viziunea pe care Platon, deja, o propusese prin maieutica lui dialogală. E, în fapt, și miza distincției pe care Kant o face între cele două feluri, diferite, de a concepe istoria culturii. Într-adevăr, *cognitio ex datis* – proprie unui tip de istorie culturală care se confundă, la limită, cu simpla cronologie sau, mai rău, cu simpla reproducere a textelor – diferă în mod radical de *cognitio ex principiis* – proprie diferenței ontologice dintre genul originar al tuturor textelor, respectiv, speciile sale textuale, multiple, între care trebuie numărate inclusiv cele originale. Interpretarea este posibilă tocmai pentru că textul original nu se confundă cu Originea însăși. Putem spune altceva despre Unul și Același tocmai pentru că Originea nu trece cu totul în nici un text, fie el original. „Originalul este doar prima copie”, va tranșa, mai târziu, Umberto Eco. Înaintea lui, însă, Kant, primul, insistase asupra acestui paradox: chiar dacă vor porni de la un text original, precum cel al primei *Critici*, discipolii criticismului – cei ce se vor lăsa inspirați de Una și Aceeași Origine – vor putea reda, chiar mai bine decât autorul, ceea ce autorul a încercat să exprime într-o primă, dar parțială versiune⁴. Să articuleze, adică, Originea generică într-o nouă specie. De altfel, Kant însuși ne-a dat două versiuni, succesive, ale Uneia și Aceleiași prime *Critici*. În acest sens, Kant a fost primul său interpret, adică primul său discipol. E și motivul pentru care arhitectonica, inclusiv cea a unei

⁴ Cf. *op. cit.*, p. 621.

culturi *sui generis*, va fi transcendentală⁵. Ea va ținti spre Origine, fără a putea, totuși, să și-o împrăzieze. Înscrierea culturală a Unului originar – *monos* – nu va putea niciodată trece complet într-un text particular decât sub forma unei absențe-prezență, a unei urme – *gramme*, adică sub forma unei *mono-grame*, conchide Kant. Freud spune același lucru prin trăsătura sa unară – *enziger Zug*. La fel de simptomatic este și faptul, aparent anecdotic, că prima operă a celui care îi succede lui Kant în filosofia clasică germană – *Încercare de critică a oricărei revelații* a lui Fichte –, apărută dintr-o eroare tipografică fără autor, a fost confundată cu o nouă operă a lui... Kant. Iată cum primul discipol este confundat cu autorul însuși.

Așa stând lucrurile, meritul imens al întemeietorului criticismului a fost acela de a fi restituit marilor teme ale culturii europene demnitatea lor transcendentală. Nu făcea, în fapt, decât să-l reia pe Aristotel, care numise aceste viitoare concepte transcendente, printr-un cuvânt inventat de el însuși – acela de „categorie”. Din păcate, însă, uităm astăzi că, la origine, lista aristotelică a categoriilor era una de... întrebări: *nu* spațiul ci unde?, *nu* timpul ci când?, *nu* cantitatea ci cât? ș.a.m.d. Termenul însuși de *kategoriein* însemna, la propriu, „a interpela pe cineva într-o adunare publică”, în *agora* adică, de unde și – *kata-agorein*, *kategoriein*. Întrebarea debordează întotdeauna răspunsul. În consecință, termenul de „categorie” a însemnat, la origine, contrariul a ceea ce înțelegem astăzi prin sintagma „a fi categoric”. Ce este spațiul? Dar despre care spațiu anume este vorba, ar fi întrebat Kant? Cel al lui Euclid? Al lui Riemann? Al lui Lobacevski? Al lui Bolyai? Sau poate cel al lui Einstein? Cuvântul „spațiu” este, de fapt, un transcendental. Este genul tuturor speciilor de spațiu de care se ocupă știința, dar care, cum se vede, depășește puterile științei înseși. Ceea ce descoperă aceasta din urmă relevă doar de speciile Spațiului, iar nu de Spațiul însuși, cel transcendental. Or, ceea ce pune în mișcare știința nu este provocarea unui spațiu specific, ci a Spațiului în sine, cel generic. Am putea atunci spune că știința *dorește* Spațiul transcendental, deși nu-l poate obține niciodată cu adevărat. Iar atunci când susține că poate, totuși, este vorba doar de o „iluzie transcendentală”, ne avertizează Kant. Dorința noastră vizează prin definiție transcendentalul. Paradoxal, deși nu l-am posedat niciodată, simțim cumva că l-am pierdut. Deși n-am posedat niciodată Adevărul sau Binele absolute, simțim că le-am ratat. Ceea ce confirmă și etimologia „dorinței”, termen care vine din latinescul *desiderare*. Într-adevăr, dacă înlocuim în *de-siderare* pe *sidera* – un colectiv pentru „stele” – cu singularul *aster*: „stea” sau, de ce nu?, „astru” –, atunci obținem adevăratul sens al dorinței, acela de... „dez-astru”. Adevărata miză a științei depășește ceea ce știința însăși ne poate oferi. Ea nu reușește decât să cârpească dezastrul unei găuri ce va rămâne mereu deschisă. Ca un fel de rană mereu sângerândă.

⁵ *Ibidem*, p. 622.

Și tocmai această rană, sângerândă fiind, ne garantează luciditatea și deschiderea duhului nostru. „Dă sânge și primește Duh”, ne îndeamnă unul dintre marii Părinții ai pustiei Egiptului⁶. E un alt fel de a spune că dorința de certitudine, iar nu certitudinea însăși precede și întemeiază știința. Or, pentru a desemna acest fel de „dorință pentru Transcendental” – încă o dată: cel pe care nu l-am avut niciodată, dar pe care simțim că l-am pierdut – Kant se folosește – surpriză! – de termenul de... „credință”. Se subînțelege, desigur, „credința în Transcendental”. Iată pasajul în care Kant – filosof declarat al Luminilor – pune, totuși, credința mai presus de știință: „Trebuia, prin urmare, să suprim și să conserv totodată știința pentru a face un loc credinței (*Ich musste also das Wissen aufheben, um zum Glauben Platz zu bekommen*); iar dogmatismul metafizicii, adică prejudecata de a progresa în interiorul acesteia fără o critică a rațiunii, constituie adevăratul izvor al oricărei necredințe, care se găsește în conflict cu moralitatea și este mereu dogmatic”⁷. Pe scurt, tentația „dogmatică”, aici în sensul peiorativ al termenului, care marchează adesea cultura noastră, reprezintă un efect, nefericit, al științei, așa cum era ea atunci practică – și, din păcate, este și astăzi –, și anume, ca pretinsă *mathesis universalis*. Singură credința – care suprimă și conservă (*aufheben*) știința – ne apără de spectrul intrinsec al propriului ei dogmatism. Paradoxal, credința, singură, ne apără de „certitudine”, care este dogmatică, din nou, în sensul peiorativ al termenului. „Cred, Doamne! Ajută necredinței mele” – iată *motto*-ul din *Evangelia după Marcu*⁸ cu care se deschide *Jurnalul fericirii* al Părintelui Nicolae Steinhardt. Ceea ce s-ar traduce, în context, prin: „Cred, Doamne! Ajută științei mele!”. Înțelegem de ce anume criticismul kantian al rațiunii este un autentic elogi adus credinței, singura care, pe de-o parte, limitează pretențiile metafizice maladive ale științei, iar, pe de altă parte, îi restituie acesteia din urmă, propria dorință, singura autentică, cea pentru Transcendental. Nu știm ce anume este Spațiul, dar credem că el există. Și nu știm ce anume este Dumnezeu, dar credem că El există. Înțelegem de ce Părintele Andrei Scrima și-a intitulat unul dintre cursurile sale cele mai fascinante „Funcția critică a credinței”⁹.

Încă ceva. Așa cum a remarcat deja Giorgio Agamben¹⁰, termenul de *aufheben* („a suprima și a conserva totodată”, „a aboli”, „a absolvi”, „a dezactiva”), prin care Kant reglează raporturile dintre știință și credință, axă centrală a viitoarei dialectici hegeliene, reprezintă traducerea germană pe care Luther a propus-o pentru cuvântul cheie pe care Sf. Ap. Pavel îl folosisese deja

⁶ Cf. *Patericul egiptean*, Editura Episcopiei, Alba-Iulia, 1990, „Avva Longhin”, 6, p. 128.

⁷ *Critica rațiunii pure*, p. 18.

⁸ *Evangelia după Marcu*, 9, 24.

⁹ Cf. A. Scrima, *Funcția critică a credinței*, Humanitas, București, 2011.

¹⁰ *Timpul care rămâne. Un comentariu la Epistola către Romani*, Tact, Cluj-Napoca, 2009, pp. 94–96.

în *Epistola către Romani*. E vorba despre *katargesis*, varianta grecească a mai vechiului ebraic *shabbat*: „Când eram după carne, patimile păcatului erau puse în act (în operă) (*energeito*) prin lege în chiar mădularele noastre pentru a aduce roade moarte; acum, însă, am fost dezactivați (făcuți inoperanți) (*katergéthemen*) în raport cu legea”¹¹. Vedem bine că sensul originar al kantianului *aufheben* – care este, de fapt, unul lutheran, care, la rândul lui, este unul paulin – apare în contextul definirii continuității și al discontinuității, al suprimării și conservării dintre mozaism și creștinism: Hristos n-a venit ca să strice Legea ci pentru a o face inoperantă, inactivă, și anume, prin harul Iubirii. „Iubește și fă ce vrei!”, avea să spună Fericitul Augustin. Ceva de acest gen va invoca și Sf. Francisc din Assisi atunci când – într-un elan atipic pentru creștinismul occidental – a refuzat să dea o regulă – adică o lege – ordinului său. Obținem, în acest fel, o formă – neașteptată – de redefinire a raporturilor dintre știință – reprezentată aici prin referința la Lege (*nomos*) – și, respectiv, vocația creștină – reprezentată printr-una dintre virtuțile sale teologale – Iubirea: Legea este condiționată, Iubirea, necondiționată. Parafrazând pe Kant, am putea reformula astfel: „A trebuit să suprim și să conserv totodată Legea (cf. germ. *aufheben*, gr. *katargesis*, ebr. *shabbat*) pentru a face un loc Iubirii”. Și, invers: „Iubirea reprezintă Unitatea și Originea Legii, iar nu invers”. Ce-ar însemna, atunci, o Credință necondiționată în raport cu condiționatul Legii? Ce-ar putea fi, prin analogie, o Credință „sabatică”? Toate astea au ceva de-a face cu reinterpretarea creștină a sabatului ebraic. Cum se știe, acesta din urmă trece drept ziua de pe urmă, a șaptea, din ciclul creației, când Yahweh „s-a odihnit” de lucrarea celor șase zile premergătoare, destinate câte unui registru anume, determinat, al creației. Ziua de pe urmă, a șaptea, cea nelucrătoare, e necondiționată în vreme ce toate celelalte șase, lucrătoare, sunt condiționate. O succesiune simbolică pe care calendarul creștin o preia de la evrei. Cu o modificare, totuși: deplasarea cu o zi a duminicii în raport cu sabatul ebraic. Duminica ebraică devine astfel... luna creștină, ziua Domnului nostru Hristos Iisus, prima după cea de-a șaptea, ebraică. Ziua a opta, așadar, cea a Învierii Domnului, așa cum este ea *re-definită*, deja, de Sf. Maxim Mărturisitorul¹². Spun „re-definită” pentru că ea fusese deja definită de Sf. Ap. Ioan Evanghelistul atunci când, folosindu-se de o aritmetică elementară, dar cu evidente virtuți teologale, a trecut, simbolic, de la cifra 17 – adică de la prima zi după cea de-a șaptea – la suma primelor 17 cifre, care ne dă misteriosul 153, cifra celor „înviați”, a celor „verzi”, de care flagelul apocalipsei nu se va atinge¹³. Toate astea se găsesc în comentariul Părintelui Andrei Scrima la *Evanghelia după Ioan*¹⁴.

¹¹ *Rom.* 7, 5–6.

¹² Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, 157–159.

¹³ *Apocalipsa după Ioan*, 9, 4.

¹⁴ Cf. A. Scrima, *Comentariu integral la Evanghelia Ioan*, Humanitas, București, 2016.

Or, mutația operată prin evenimentul Învierii nu are loc doar în timp ci și în eternitate. Mai precis, a șaptea zi creștină, care ar trebui să fie a opta după calendarul ebraic, nu este o zi ca oricare alta ci, la rândul ei, anticiparea Duminicii apocaliptice, necondiționate – cea de-a noua zi, în care „are loc” Liturghia veșnică. Astfel, Duminica de ziua a opta este menită să însoțească, încă de pe acum, toate celelalte zile, condiționate, ale vechii săptămâni și, implicit, ale vechii Legi. O Duminică veșnică a Credinței, Speranței și Iubirii așadar, care subîntinde atât luna Lunii, cât și Marșea lui Marte, Miercurea lui Mercur, Joia lui Jupiter ș.a.m.d. Un fel de timp „eonic” care se îndură *de* și subîntinde *pe* cel care este doar unul... temporal¹⁵. Noua vocație, noua *klesis* creștină, insistă Sf. Ap. Pavel și, după el, și Agamben, este una necondiționată¹⁶. Ca și Iubirea, Credința autentică reprezintă sabatul Legii. Ea ne scoate din vocația noastră temporală, mereu determinată, în care se găseau, inițial, și apostolii – cea de pescar sau de vameș –, revocând-o în favoarea unei Vocații în sfârșit eliberate, adică necondiționate: „[...] aceasta vă spun, fraților: timpul s-a contractat. Restul este pentru ca cei ce au femeie ca neavând să fie (*hos me*) și cei ce plâng, ca neplângând și cei ce se bucură, ca nebucurându-se și cei ce cumpără, ca neposedând și cei ce se folosesc de lume, ca neprofitând. Căci trece figura lumii acesteia”¹⁷. Toți cei ce vor răspunde acestei chemări – *klesis* – de a re-voca vocația lor temporală, determinată, vor forma o *ek-klesia*, o biserică nedeterminată adică, Biserica veșnică¹⁸. Ce-i drept, timpul lumii se contractă într-o clipă, dar, din nou, nu indiferent în care anume, ci doar în Clipa Apocalipsei, și anume, în sensul pe care Sf. Ap. Ioan Evanghelistul ni-l revelează ca „suprimare și conservare totodată” a timpului în eternitate. Ca sabat, mai precis, ca „odihnă” operantă a unui timp secund care trebuie să facă un loc, un gol în el însuși pentru a găzdui eternitatea. Așa cum și Dumnezeu – cel Încreat – a făcut un gol în El însuși pentru a face loc creației. Este vorba, așadar, despre nașterea unui Timp nou, eonic, care va veni, desigur, dar care este cumva și deja Acum: „Adevărat, adevărat zic vouă, că vine ceasul și Acum este, când morții vor auzi glasul Fiului lui Dumnezeu și cei ce vor auzi vor învia”¹⁹. Orizontala timpului succesiv este traversată, simultan, de verticala eternității, împreună cu care formează Crucea compătimitoare a timpului și eternității. Crucea Credinței însăși. Așa stând lucrurile, urmează că această din urmă Credință, necondiționată fiind, nu-și poate găsi un loc decât în ne-locul credinței determinate. Condiționatul trebuie să aibă în el însuși o lacună, un fel de vid, pentru a face loc necondiționatului.

¹⁵ Cf. A. Scrima, *Timpul rugului aprins*, Humanitas, București, 1996, cap. „Cauzalitate și temporalitate duhovnicească”.

¹⁶ *Op. cit.*, cap. II, „*Kletos*”.

¹⁷ *I Cor.* 7, 29–32.

¹⁸ Cf. G. Agamben, *op. cit.*, p. 27.

¹⁹ *Evanghelia după Ioan*, 5, 25.

Prin analogie, Credința necondiționată va trebui să-și creeze propria ei lacună în cea condiționată, și anume, tocmai ca... necredință condiționată. O lacună, adică un vid – *kenos*, care să facă loc... kenozei eternității în și prin timp. Dacă vom relua acum pasajul Sf. Ap. Pavel din *Corintieni I*, ar trebui, așadar, să adăugăm la „cei ce cumpără, ca neposedând, la cei ce se folosesc de lume, ca neprofitând” și pe „cei ce cred (în mod condiționat) ca necrezând (în mod condiționat)”. Iată ce anume smintește pe înțelepți: cele tari ale științei imanentului sunt cele slabe ale Credinței în Transcendent și invers, cele tari ale Credinței în Transcendent sunt cele slabe ale științei imanentului. Pe scurt, nu prin partea dură a științei vom ajunge la această din urmă Credință ci, dimpotrivă, prin partea ei pătimitoare: prin teoremele de incompletitudine ale lui Gödel din logica-matematică, de exemplu, sau prin principiul de incertitudine al lui Heisenberg din mecanica cuantică.

Credință condiționată se aseamănă cu un fel de creanță pe care am primi-o de la Dumnezeu: noi facem fapte bune, iar El – „corect” din fire – ne mântuiește în contra-partidă... De altfel, „credința” și „creanța” au aceeași etimologie. O adevărată Credință nu poate fi, însă, redusă la un troc *sui generis* din care fiecare parte își trage „câștigul”. Nu există, matematic vorbind, nici un raport între creat și Încreat, între condiționat și Necondiționat. Pentru a avea Totul necondiționat trebuie să pierdem totul condiționat. Oricum vom încerca să ignorăm acest delicat subiect, nu vom putea evita experiența veterotestamentară a lui Iov și, prin urmare, cea a nenorocirii, a pierderii credinței condiționate. Dacă există, deci, o taină a Crucii morții și a Învierii, există peșeme și o taină a Crucii nenorocirii și a Fericirii. Crucea unei Fericiri necondiționate care se naște în și din chiar lacuna unei nenorociri condiționate, așa cum a fost, la Origine, Crucea morții și a Învierii Domnului nostru Iisus Hristos. O astfel de lacună survenită în nenorocirea noastră condiționată înseamnă, știm bine!, o nenorocire fără de sens. La limită, un abandon de Dumnezeu: „Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce m-ai părăsit?”²⁰. Putem noi rezista unei astfel de încercări? Căci, în cele din urmă, în chiar *acest* straniu ne-loc – al nenorocirii condiționate – se testează Credința creștină. Din păcate, pentru o astfel de Credință care se naște în și din chiar Clipa morții credinței condiționate, nu avem un cuvânt în limba română. Francezii, bunăoară, îl folosesc pe *foi*, care nu este același lucru cu *croyance*. Filiația lui *foi* vine dintr-un etimon latin – *fides* – care ni l-a dat pe *fidelitas* – „fidelitatea”, o trăsătură de caracter greu încercată la Români. Este vorba, desigur, de Fidelitatea necondiționată. A crede necondiționat înseamnă, în cele din urmă, a crede într-un Necondiționat, cel care, pentru noi, oamenii, constituie un perpetuu prilej de poticnire de vreme ce revine la un „vid în credință”, adică la necredință... Cu precizarea că, în limba franceză, ar fi vorba aici despre

²⁰ *Evanghelia după Matei*, 27, 46, respectiv, *Evanghelia după Marcu*, 15, 34.

o *non-croyance*, iar nu despre o *non-foi*. De aceea, Sf. Ap. Pavel se vede nevoit să inventeze un cu totul alt sens pentru grecescul *pistis* – pentru „credință”, mai precis – decât cel presupus de uzul acestui cuvânt, prins deja în condiționarea unui discurs convocat să dea seama despre ce anume *este* Dumnezeu. Or, nu există, practic, o „definiție” a lui Dumnezeu. De aceea, Sf. Ap. Pavel nu se folosește de registrul apofantic al credinței condiționate – cred *că* Iisus este Fiul lui Dumnezeu – ci pur și simplu de formula apofatică „cred *în* Iisus, Fiul lui Dumnezeu” ca fiind singura în măsură să exprime Credința lui necondiționată²¹. Consecințele practice ale acestei din urmă Credințe sunt enorme căci va trebui de aici înainte să-l căutăm mai întâi pe Dumnezeu – care s-a întrupat și a mântuit deja natura noastră condiționată – pentru ca, abia apoi, toate cele apropiate Învierii să ni se poată adăuga. Nu ne aventurăm de unii singuri în lumea celor nevăzute. Credința *în* este un dar și, mai ales, un *har* de la Dumnezeu. În caz contrar, ea s-ar confunda cu credința proprie științei, de care ar diferi doar prin „obiectul” ei. Este, însă, Dumnezeu un obiect? Este El fie și un subiect precum ființa umană? Și, în sfârșit, *există* cu adevărat un Dumnezeu de vreme ce El a „existat” chiar înainte de crearea oricărei ființe existente? Nicidecum. Dumnezeu ni se revelează în și prin cele ce nu există tocmai pentru a rușina pe cele ce există: „El și-a ales pe cele din neamul de jos ale lumii, pe cele nevăzute în seamă, pe cele ce nu sunt, ca să nimicească pe cele ce sunt, pentru ca nici un trup să nu se laude înaintea Lui”²². Este și motivul pentru care, încheie Sf. Ap. Pavel, astfel de oameni au fost, mai sunt și vor fi mereu percepuți ca niște „resturi” ale societății: „Am devenit gunoiul lumii și, până astăzi, deșeu universal”²³. În ce fel de societate trăim noi astăzi de vreme ce creștinii sunt aruncați la „groapa de gunoi a istoriei”, iar Dumnezeu este clamat mai degrabă în spitalele de psihiatrie?

²¹ Cf. G. Agamben, *op. cit.*, pp. 126–128.

²² *I Cor.* 5, 28–29.

²³ *I Cor.* 4, 13.

Transmitere, delegare, investire

Doamna Cifor, în cuvântul de deschidere, spunea că trăim într-o transmitere permanentă. Chiar așa este. Trimitem și transmitem. Trimitem semnale, transmitem emoții, cunoștințe, sfaturi, învățăminte, amenințări, și totuși nu reușim să transmitem trăiri autentice și credințe.

Când spun asta, imaginea emblematică pe care o am în minte este ceea ce se întâmplă zilnic în metroul din București, cu care eu merg, și unde văd zi de zi șiruri, zeci de oameni care privesc ca niște momâi aparate prin mijlocirea cărora trăiesc cu iluzia că au parte de trăiri profunde. De fapt, ei nu mai trăiesc prin ei înșiși, ci trăiesc ca niște anexe, ca niște appendice ale unor aparate. Înfașurarea lor, privirea lor, este cât se poate de grăitoare: deși trăiesc într-o epocă a comunicării, sunt total izolați sufletește. Acest lucru eu îl simt de fiecare dată când îmi privesc studenții, care sunt dependenți fie de o tabletă, fie de un laptop, fie, mai ales, de un smartphone. Dacă îi lipsești o zi de smartphone, pur și simplu intră în panică, suferă un soi de sevraj psihic. Ceea ce văd la ei este ceea ce se poate numi sărăcirea sufletească și neputința de a-și mai exprima o viață lăuntrică printr-un lexic bogat. Ei nu mai au vocabular măcar suficient și nu mai au sentiment diferențiat. Nu mai au nuanță sufletească. Acesta este marele paradox: pe de o parte, trăim într-o epocă a comunicării totale, transmitem orice – suntem în lumea informațiilor – și totuși suntem solitari. Spun asta referindu-mă la noi, dar mai ales la generația tânără. Ei nu mai comunică față către față, nu mai știu ce înseamnă asta; ei comunică numai prin aparate.

Am în minte o situație emblematică: doi tineri stau la masă, mănâncă, și în loc să comunice afectiv unul cu celălalt, își mișcă degetele, ca niște mai-muțe, pe smartphone, iar, din când în când, fiecare își arată unul altuia poze și râd tâmp. Acestea sunt comunicarea și izolarea sufletească la care am ajuns.

Simptomul acestei sărăciri sufletești este ceea ce aș putea numi sentimentul pierderii ierarhiei. Sloganul care face ravagii astăzi în tânăra generație este: toți suntem egali, nu mai există ierarhii, nu mai există superior și inferior, nu mai există sus și jos, trebuie să distrugem orice ierarhie, adică, implicit, orice ordine pe verticală, pentru că pur și simplu toți suntem egali și trebuie să ne iubim.

Vă dați seama că este o utopie. Este o utopie sinucigașă. O societate, o comunitate nu poate exista decât în virtutea unei ierarhii, adică a unei ordini pe verticală. Și, în ciuda acestui sentiment al pierderii ierarhiei, societatea rezistă pe seama unei ierarhii.

Și atunci spun: există trei căi de întreținere a ierarhiei într-o societate. Prima cale, și aici ajung la cele trei cuvinte din titlul conferinței mele, este mandatarea sau delegarea. Ce înseamnă mandatare sau delegare? Eu le folosesc ca sinonime. Inițial, termenii au avut rost juridic. Eu îi scot din jurisdicția lumii dreptului și îl folosesc filosofic.

Orice mandatare sau delegare înseamnă o transmitere de atribuție, de putere. Dar ce fel de putere? Puterea lumească. Este ceea ce în latină se numește *potestas*. Domnul către boieri, patronul către subalterni, ministrul către funcționarii din minister. În fiecare caz, superiorul le transmite celor inferiori ceva pe ordine ierarhică, de sus în jos. Iar ce le transmite se numește mandat sau delegare. Orice numire care se face de sus în jos sau, invers, orice alegere electorală de jos în sus, sunt niște delegări reprezentative. Numirea sau alegerea sunt forme de mandatare sau de delegare. Ceea ce definește acest tip de transmitere este că, pe de o parte, avem de-a face cu un spațiu exclusiv laic, adică ateu, și, pe de altă parte, ceea ce se transmite este *potestas*, adică o putere lumească, indiferent care este aceea.

A doua cale de întreținere a ierarhiei într-o societate este învestirea. Nu investirea – distincția este elementară. Investirea înseamnă să plasezi un capital, niște bani, într-o afacere. În schimb, învestirea înseamnă să ridici în rang un om în cursul unui ritual religios. De data asta nu mai transmit o putere laică, seacă, lumească, ci transmit altceva, transmit o credință, un har, o recunoaștere, o virtute de tip spiritual.

Marea deosebire dintre mandatare sau delegare, pe de o parte, și învestire, pe de alta, este că aici nu mai am de-a face cu un spațiu laic, ateu, ci cu un spațiu religios, în cazul nostru – spațiul creștin. În al doilea rând, ceea ce se transmite nu mai este *potestas*, adică simpla putere laică, profană, ci transmiți *auctoritas*, adică autoritatea de tip spiritual.

Exemplul clasic pe care îl pot invoca din istoria noastră este ungerea regelui. Ungerea regelui înseamnă că arhiereul, în fața ușilor împărătești, în cursul unui ritual religios, învestește regele. Actul este pur religios, iar transmiterea nu este doar una de putere lumească, ci este vorba despre o autoritate divină. Regele se află la întretăierea celor două puteri. Acesta este un act propriu-zis de investire pe care nu-l întâlnim niciodată, de pildă, în cazul investirii (iar în acest caz termenul e folosit incorect) unui președinte. Numirea în funcție a unui președinte nu este o investire, pentru că acolo nu are loc un ritual religios. Patriarhul nu-l unge pe președinte drept șef al statului. Dar, pe vremuri, patriarhul îl ungea pe rege. Cu aceste două exemple cred că distincția dintre ce înseamnă delegare sau mandatare și investire este limpede.

Ideea mea este că drama lumii în care trăim este că mandatarea începe să elimine treptat investirea din spațiul public; puterea lumească, adică *potestas*, înlocuiește puterea spirituală, adică *auctoritas*.

Unde mai întâlnim astăzi investirea? În cele șapte Taine ale bisericii se transmite un har. Indiferent că e vorba de Taina preoției, sau a pocăinței, sau

a nunții, sau a botezului, sau a Sfântului Maslu. Acolo avem de-a face cu un ritual în care unsul, adică preotul, hirotonitul, transmite ceva în cadrul unei ceremonii religioase, ceva care este o putere spirituală. Unde mai întâlnim? În tunderea în monahism. Acolo, monahul trebuie să depună cele trei voturi. *Votum*, în latină, nu înseamnă sufragiu electoral, așa cum îl folosim noi astăzi, *votum* înseamnă legământul, jertfa pe care monahul, vrând să intre în obștea monahală, acceptă să le facă. Cele trei voturi, cele trei jertfe, cele trei S-uri, și anume supunerea, sfințenia și sărăcia, sunt voturi, adică ofrande pe care monahul le face în cadrul unui ritual religios.

Atunci când mandatarea de tip lumesc înlocuiește investirea de tip spiritual, atunci apare un gol de spirit. Toți simțim că în spațiul public oficial există un gol de tip spiritual. Golul acesta nu mai poate fi acoperit de cultură, pentru că intelectualii nu mai au nicio putere în spațiul public, nici de învățământ, pentru că învățământul este în cădere liberă. Suntem mulți pedagogi aici, fețe universitare, toți știu ce colaps se petrece în instituțiile de învățământ. Golul acesta nu mai poate fi umplut nici de politică, nici de mass-media. Îl resimțim în mod acut, la fel cum resimțim surogatele menite a umple acest gol. Care sunt aceste surogate? Le întâlnim zilnic.

Se vorbește tot mai mult despre faptul că viitorul omenirii stă în inteligența artificială. S-ar putea ca ea să fie o cale de umplere a acestui gol spiritual.

Apoi constatăm apariția unui fenomen de atracție față de practicile orientale. Occidentali, tocmai pentru că a apărut acest gol al investirii spirituale de tip creștin, umplu golul prin yoga, prin reiki și tot soiul de practici orientale, budiste, hinduse.

O altă nuanță pe care trebuie s-o pun în lumină este că, orice om, oricât de idiot ar fi, simte nevoia spiritului. El intuiește că viața n-are sens decât dacă o transfigurează într-un plan spiritual. Oricât de prost și incult ar fi, simte nevoia unui unghi spiritual. Copiii, de pildă: umplu acest gol spiritual prin jocuri de calculator. Astăzi suntem copleșiți de o molimă a jocurilor pe calculator. Ceea ce trăiesc ei în cursul jocurilor este Sfânta Liturghie în forma laică a măcelăririi dușmanilor. Asta se întâmplă. Iată încă un surrogat de umplere a golului spiritual din viața noastră. Nu mai zic de droguri: toate festivalurile de muzică, organizate în Europa sau la noi în țară, au, în centru, trăirea apoteotică, având rostul de a umple golul amintit, trăire pe care ți-o dă un toxic, un drog. Chiar așa se întâmplă. Copiii, în loc să meargă la biserică, îl caută pe Dumnezeu în cocaină și LSD. Sunt atâția părinți care au trăit drame din cauza naufragiului provocat copiilor lor de plaga drogurilor.

În fine, apare un ultim tip de umplere a golului, cel mai primejdios pentru noi, creștinii. Aceasta e a treia cale de întreținere a ierarhiei sociale. E vorba de un nou ritual religios, cu o forță formidabilă, care ajunge treptat să înlocuiască ritualul creștin. Și această forță uluitoare pe care o știți, care se află în expansiune, este ritualul islamic, Sharia. Sharia nu este un cod civil de

ordin laic. Sharia este un drept canonic de sorginte divină, drept care litera lui i-a fost dictată lui Mohamed de către Allah. Acolo nu este loc de negociere. Sharia este modul în care poți să-ți umpli zilnic golul spiritual făcând niște practici cât se poate de concrete.

În această Europă tot mai secularizată, în care mandatarea laică de tip politic și ateist înlocuiește investirea de tip creștin, golul nu va fi umplut nici de mandatarea politică – pentru că este neputincioasă, pentru că acolo nu e spirit –, dar nici de spiritul creștin, pentru că spiritul creștin se află în defensivă, fiind sub un asediu permanent. Știți despre ce este vorba! E vorba de profanarea bisericilor și toate persecuțiile la care sunt supuși creștinii. Biserica se află în defensivă, iar noi înșine, intelectualii, care suntem de partea Bisericii, simțim că nu putem convinge noua generație. Tânăra generație de astăzi este o generație marxistă și ateistă. Ei vor egalitate cu orice preț. Ei sunt împotriva Bisericii și orice intelectual care apără Biserica este imediat etichetat drept retrograd, fundamentalist și fascist. Vremea voastră a trecut, a venit vremea noastră! Noi vom schimba lumea! Acesta este mesajul ateu, marxist al tinerei generații. Ei nu au o modalitate de a-și umple golul interior, spiritual, pentru că nu au cu ce spirit să vină, ei vin cu niște lozinci și cu niște emoții egalitariste, adolescente. Golul acesta, în Occident, astăzi, așa cum merg lucrurile, va fi umplut de această expansiune extraordinară a Islamului. Ce se întâmplă în Occident este o implozie a statelor creștine sub o agresiune formidabilă a Islamului.

Acestea au fost cele două idei mari pe care voiam să vi le transmit: pe de o parte, mandatarea ateistă înlocuiește treptat în spațiul public investirea de tip ritualic creștin, adică spiritual. Apare un gol. Golul acesta nu mai poate fi umplut de Occident nici prin știință, nici prin tehnică, pentru că tehnica izolează. Și atunci va veni un alt fel de investire, care nu este creștină, și care riscă să ne surpe, să ne înlocuiască.

Pe de altă parte, ce se întâmplă în Franța sau în Germania este o agresiune permanentă a emigranților arabi asupra populației autohtone. Profanările de biserici din Franța, din Germania, sunt la ordinea zilei. Numai că presa le trece sub tăcere. Arderea Notre-Dame-ului a fost un act exploziv, pentru că edificiul sacru era un simbol istoric. Apoi violurile, crimele pe care emigranții le săvârșesc asupra populației autohtone sunt deja fenomene știute. Presa le trece sub tăcere. Nu le găsești decât pe niște site-uri de știri cât se poate de obscure.

Această forță extraordinară a Islamului transmite o credință pe care, din păcate comunitatea creștină n-o mai poate transmite. Și atunci, sub cupola temei noastre, și anume „Cultură, credință, transmitere”, trebuie să mă întreb cum mai facem să mai transmitem ceva ca să ne opunem acestei explozii formidabile.

Prin urmare încerc să anticipez ce se poate întâmpla în următoarele decenii. Până acum, norocul nostru a fost că, fiind o țară mică și săracă, nu am fost o țintă predilectă a emigrației. Dar colonizarea premeditată a Uniunii Europene este un lucru evident. Trebuie să fii naiv și orb ca să nu vezi acest

lucru. Colonizarea se face cu populația arabo-africană, care e de orice altă confesiune, dar nu creștină. Ce pot eu anticipa, fără să fac figura unui profet prăpăstios și apocaliptic? În următoarele decenii, valul islamic va veni peste noi. Noi nu ne vom lupta doar cu corectitudinea politică, ne vom lupta cu Islamul.

Primul pas, vi l-am zis: în spațiul public, mandatarea de tip laic va înlocui investirea creștină. Vor veni zile în care va trebui să avem curaj să mai purtăm un lanț cu cruciuliță la gât. Deja, expunerea crucii în public poate fi interpretată ca o lezare a demnității celor care au o altă religie decât cea creștină. Și asta se întâmplă deja în Franța și, la fel, în Germania.

Al doilea pas: în acest gol creat de lipsa spiritului, din cauza interzicerii în spațiul public a bisericii creștine, apare acest nou tip de investire, care este unul non-creștin și care este unul islamic. De ce vorbesc de ei și nu vorbesc de chinezi sau indieni, care și ei se află în expansiune? Pentru că ei formează comunități ermetice, închise. Ele se formează în paralel, nu sunt agresive, așa cum sunt musulmanii. Dar și chinezii cresc în Occident. Și comunitățile chinezești, și cele indiene. Și sunt redutabile. Dar acolo nu avem de-a face cu o coliziune directă de tip religios, cum se întâmplă astăzi cu Islamul.

A treia treaptă este structura statului de drept. În următoarele decenii, în Europa, statul de drept se va prăbuși, pentru că ateismul de tip democratic nu va putea să facă față Shariei. Sharia înlătură tot. De ce? Pentru că Sharia este sacră, nu e laică, în optica arabilor. Arabului, dacă îi explici că Sharia este un cod de legi aberante, te privește ca pe un necredincios pe care trebuie să îl înlăture imediat. Să vă dau un exemplu de articol din Coran din cauza căruia, astăzi, germanii sunt pur și simplu oripilați și stupefiați. În Coran se spune că câini sunt niște șobolani mai mari și că a ține un câine, adică un șobolan mai mare, în casă, înseamnă să spurci casa. Arabii nu țin câinii în casă și nici nu îi țin în curte. Astăzi, în Germania, se înregistrează un val extraordinar de mutilări și de omorări de câini de casă, de animale de companie. Iar nemții nu înțeleg ce se întâmplă. Dar, cu timpul, încep să se trezească. În fața unui asemenea articol pe care îl găsești în Coran sau în Sharia, prevederile statului de drept n-au nicio putere, pentru că aici nu se mai lucrează cu mijloace juridice. Nu, este vorba de o luptă și de o agresiune zilnică în care viața ta este pusă în primejdie. Dacă structura de drept se va prăbuși în următoarele decenii, atunci se va ajunge cu adevărat la un război religios, la o coliziune între religii. Până atunci, statul de drept este, cât de cât, un ring în care se păstrează aparențele unei conviețuiri pașnice. Conviețuirea asta va dispărea în momentul în care statul de drept nu va mai putea să opună această coliziune. Și atunci se va ajunge la război religios. Că va fi între creștini și arabi, sau între chinezi și arabi, sau între budiști și arabi, între hinduși și arabi, cum se întâmplă în Pakistan, nu știm. Dar, atât cât poate luciditatea mea să mă ajute, cred că acestea sunt etapele prin care vom trece. Și atunci, cultura, credința și transmiterea vor lua o formă pe care noi, astăzi, n-o bănuim.

Cum citim. Cîteva reflecții

Întrebarea *cum citim* nu poate fi formulată independent de alte întrebări, pe care specialiștii în teoriile lecturii și chiar toți aceia care au o bogată experiență de lectură știu că trebuie să și le pună. Ca să știm cum citim, trebuie să cunoaștem și ce anume avem în vedere ca *suport al lecturii*: textele (de orice fel) din lume, vremea și vremurile, lumea însăși, omul cu simbolurile și miturile lui sau altceva. Important este să stabilim și cine suntem noi cei care citim. De exemplu, un lucru elementar ar fi să cunoaștem cărei comunități de lectură și interpretare aparținem și care este *mobilul lecturii* noastre.

Din întrebările subsecvente întrebării *cum citim*, deducem câțiva parametri ai lecturii, numărul lor fiind mult mai mare. Multiple sunt și răspunsurile formulabile la aceste întrebări, unele dintre ele fiind de natură să schimbe chiar accepția dominantă a lexemului *a citi*. E una să citești texte (orice fel de texte) și altceva să citești (interpretezi, tâlcuiești) simboluri ori mituri. Să ajungi să-i citești pe oameni (să ai pătrunderea psihologică necesară, intuiția și tactul necesar) nu pare la îndemâna oricui, după cum să citești vremurile, lumea, nu-i este dat oricărui om, întrucât nu oricine are capacitatea *filosofică* de a le înțelege, prin identificarea unor linii de coerență acolo unde par să nu existe.

Dar, pe de altă parte, nici luând separat fiecare dintre realitățile care constituie *obiectul lecturii*, activitatea desfășurată în spațiul acesteia nu poate fi redusă la o singură unitate de măsură. În cazul textelor, de exemplu, nu-i același lucru să citești *texte literare* (dintr-un timp îndepărtat sau din prezent) sau să citești *textele cărților sacre*, *texte științifice* sau *texte juridice*. Autorii și textele impuse de programele școlare nu se bucură de același tip de lectură ca autorii sau textele liber alese. Nu citim la fel în copilărie și în prima tinerețe, precum citim în preajma sau în timpul senectuții. Legat de cea din urmă situație, se spune îndeobște că tinerii *citesc*, bătrânii *recitesc*. Tot așa, se spune că autorii impuși de școală *se citesc* (eventual, se recitesc doar din rațiuni pragmatic-utilitare), pe când autorii preferați *sunt recitiți*. După Oscar Wilde, *posibilitatea recitirii* unei cărți ar constitui și supremul criteriu de selecție a textelor literare demne de a fi citite¹. Și Borges declara că mai degrabă recitește

¹ „Nu încapе îndoială că oricât ne-am amuza citind un roman modern, rareori obținem o plăcere artistică atunci când îl recitim. Poate că aceasta este cea mai bună probă practică pentru a descoperi ce este literatură și ce nu este. *Dacă nu ne face plăcere să citim aceeași carte mereu și mereu, nu are niciun rost s-o mai citim, de la bun început.* Oscar Wilde, *The Decay of Lying*. Apud Matei Călinescu, *A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii*, traducere din limba

decât să citească², iar Arthur Schopenhauer considera că, după ce ai citit o carte bună – dacă a fost bună cu adevărat –, primul lucru pe care îl ai de făcut este să o citești din nou.

Dacă aruncăm o privire în istoria europeană a lecturii, se constată că, în cele mai multe epoci, cititul era mai degrabă *intensiv*³, pentru ca, în epoca modernă, dominantă să devină lectura *extensivă*. Iar dacă *lectura intensivă*, din timpurile mai îndepărtate, viza mai cu seamă textele sacre și, prin extensiune, cărțile scriitorilor clasici (intrați în canonul epocilor clasicizante), celălalt tip de lectură, *lectura extensivă* intră în obișnuința oamenilor o dată cu apariția și dezvoltarea literaturii de consum, o literatură cu mize diverse (informare, escapism, divertisment, alte nevoi psihice cu caracter iterativ).

Dacă mai luăm în considerare finalitatea lecturii, observăm că, și în acest caz, avem de evaluat o componentă pragmatică și o alta psihologică. Recurgem la lectura extensivă din rațiuni instructiv-educative, citim ce ni se cere în școală (liceu, facultate etc.) sau din necesitatea de a ne hrăni reveriile amoroase (stimulate și întreținute de romanele de dragoste, lirica de profil etc.) ori pe cele eroice (romanele istorice și de război), din nevoia de a evada dintr-un prezent neîndestulător (literatura de aventuri, romanele gotice) sau pentru a ne susține /cultiva apetitul pentru descoperiri și dezlegarea de enigme (literatura SF, literatura detectivistică sau de mistere). Se spune că mulți dintre cititorii împătimiți se plasează în categoria celor care preferă cititul extensiv, căroră nu le este străină cu totul lectura intensivă.

Printre adepții lecturii intensive se numără și nu puțini cititori împătimiți/înrațiți, deși, dacă scrutăm îndeaproape condiția acestora, atributul *împătimiți/înrațiți* poate părea nepotrivit pentru această categorie de cititori. Cei care citesc și recitesc textele sacre sunt mai degrabă cititorii canonici, practicanți ai lecturii spirituale (cunoscută și ca *lectio divina*), inextricabil legată de regulile unui regim ascetic, în care credința religioasă reprezintă o condiție *sine qua non* a vieții consacrate slujirii lui Dumnezeu. Alături de acești practicanți ai lecturii intensive din contextele vieții monahale și bisericești (sau proprii vieții trăite în credință), pot fi pomeniți și cititorii consecvenți ai clasicii și ai textelor lor. Cititori profesioniști și profesionalizați în cel mai înalt grad, cititorii intensivi ai marilor clasici ai literaturii universale ajung în situația de a stabili, cum e și firesc, lista scriitorilor canonici și canonul literar al epocii lor. Practic, am putea vorbi, în acest caz, de o categorie de

engleză de Virgil Stanciu, cu un capitol românesc inedit despre Mateiu I. Caragiale, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 71.

² „Întotdeauna recitesc mai curînd decît să citesc”. Jorge Luis Borges, *Borges at Eighty*, apud Matei Călinescu, *op. cit.*, p. 17.

³ Preluăm aceste două categorii dintr-o tipologie a lecturii extrem de bogată dintr-o carte de referință asupra lecturii și relecturii, scrisă de Matei Călinescu, pomenită mai înainte. Cf. Matei Călinescu, *op. cit.* (cap. 5. *A citi sau a reciti?* și 6. *Modernitate și lectură*), pp. 71–103.

cititori devotați care ajung în situația de a consacra textele culturii clasice ca *texte eminente* (cum le numea Hans-Georg Gadamer). Prin lecturile reluate *ad infinitum*, practicantii lecturii intensive ai textelor literare eminente ajung să funcționeze ca niște oficanți ai cultului scriitorilor aleși pentru relectură (lectură intensivă), și prin acești cititori (între care se plasează criticii și istoricii literari) se produce canonizarea/clasicizarea marilor scriitori.

În cele ce urmează, ne vom opri asupra câtorva aspecte care privesc *lectura intensivă*, practică și astăzi, pe două tipuri de cărți/texte, unele aparținând sferei textelor sacre, iar celelalte sferei textelor laice. Dacă, în cazul textelor sacre, avem în vedere probleme care au fost și sunt gestionate de hermeneutica creștină⁴, în contextul lecturii intensive a textelor laice, vom recurge la achizițiile de metodă și viziune venite dinspre teoriile lecturii, estetica receptării și hermeneutica literară (cu precizarea că cea din urmă rămâne un domeniu tratat neunitar⁵).

Nu vom insista, în cele ce urmează, asupra unor aspecte care privesc formele îmbrăcate de hermeneutica creștină în diferite etape de dezvoltare, ci vom face doar câteva precizări referitoare la denumirile sub care se întâlnește la noi mai ales, dar și în Europa. În spațiul cultural românesc, sintagmele curent utilizate pentru desemnarea hermeneuticii creștine sunt *hermeneutica biblică* și *exegeza creștină*. Primul termen al sintagmei *hermeneutica biblică* apare în variație liberă cu termenii *ermeneutică* și *ermineutică*, întrebuițați până astăzi. În schimb expresia *exegeză creștină*, întâlnită mai ales în varianta de *exegeză istorico-critică*⁶, este un element din terminologia creștină universală, terminologie consacrată în mediile teologice sau în biblică. Termenii parțial sinonimi cu *exegeza creștină*, utilizați uneori în locul denumirii acesteia, sunt: *exegeză sacră*, *exegeză a textelor sacre*, *exegeză biblică* (eventual cu specificarea ariei de cuprindere: *exegeză veterotestamentară*, *exegeză neotestamentară* etc.).

Mai mult, potrivit unei evaluări de dată relativ recentă⁷, *hermeneutica* și *exegeza* sunt cuvinte sinonime, dar nu niște sinonime perfecte. În comparație

⁴ Cf. Lucia Cifor, *Principii de hermeneutică literară*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2006, cap. *Hermeneutică și exegeză sacră*, pp. 19–28. Examenul comparativ al tipurilor de lectură intensivă asociate cu textul sacru creștin sau cu textul profan urmează, în linii mari, o descriere făcută în această carte, din alte rațiuni decât cele ale discuției prezente (vezi pp. 24–28).

⁵ Pentru mai multe detalii, a se vedea Peter Szondi, *Einführung in die literarische Hermeneutik*, erste Auflage 1975, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, herausgegeben von Jean Bollack und Helen Stierlin. Vezi și L. Cifor, *op. cit.*, cap. *Statutul și sarcinile hermeneuticii literare*, pp. 158–200.

⁶ Cf. *Dicționar Enciclopedic al Bibliei*, transpunere românească de Dan Slușanschi, 1999, București, Editura Humanitas, dar și Constantin Jingă, *art. cit.*

⁷ Cf. André LaCocque, Paul Ricœur, *Cum să înțelegem Biblia*, traducere de Maria Carпов, Iași, Editura Polirom, 2002.

cu *hermeneutica*, termenul *exegeză* este mai neutru. După cum atestă dicționarele, *exegeză* vine din cuvântul grecesc *exegesis*. Acesta din urmă reprezintă un abstract verbal al verbului *exegoumai*, care înseamnă ‘a conduce în afară, a face să (re)iasă (dintr-un text) înțelesurile lui’⁸. *Exegeza* – și în varianta *exegeză istorico-critică* – desemnează un set de operații perfect delimitate și reglementate, care implică cunoștințe de filologie clasică și istorică, de istorie și critică literară, date privind istoria formelor redactării textelor clasice, textologia, istoria limbii și istoria culturii etc. Ca și *hermeneutica*, *exegeza aduce sensul în afara textului*, dezvăluie sensul ascuns ori greu accesibil, însă fără a avea pretenția pe care o are *hermeneutica de a negocia sensul, de a arbitra între interpretările posibile*. De altfel, asemănările dintre *hermeneutică* și *exegeză* se opresc aici. *Exegeza* este îndatorată spiritului pozitivist al cercetării lingvistice, textologiei, în special, pe când *hermeneutica* se definește ca o disciplină idealistă și speculativă. Dacă *exegeza* se ocupă de *trecutul textului*, căruia îi face „*arheologia*”, *hermeneutica* are în vedere *viitorul textului*, interesată fiind de „*teleologia*”, *devenirea* lui în procesul lecturilor succesive⁹. Și aceasta, pentru că *textul biblic* nu este doar ceea ce atestă un manuscris sau o sumă de manuscrise, ci un *corpus* constituit de una sau mai multe tradiții de interpretare, un *macro-text* în care pot fi urmărite și cercetate „formarea și acumularea (...) diferitelor lecturi tradiționale chiar înălăuntrul canonului Sfințelor Scripturi”¹⁰. Nu doar *hermeneutica*, ci și *exegeza* istorico-critică este obligată să țină cont de realitatea specifică a textului biblic, să nu-l trateze ca pe un text *fix*, ca pe un lucru în sine, rupt de *comunitatea de lectură* și de *interpretare* care l-a instituit, care îl promovează, care se legitimează prin el. Și aceasta, deoarece, „textul, rupt de legăturile lui cu o comunitate vie, este redus la starea de cadavru trimis la autopsie”¹¹. Or, *textul biblic* este *textul viu* prin excelență, nu doar ca text al *vieții adevărate* (viața în Dumnezeu, în ascultarea Cuvântului lui Dumnezeu), ci și un text care *crește o dată cu cititorii săi*¹². Și nu e vorba doar de creșterea numărului de cititori, teoretic infinită, căci indeterminabilă, cum este și numărul relecturilor făcute de către aceștia (în contextul lecturii intensive ineluctabil legată de asceza vieții consacrate lui Dumnezeu), cât de sporirea, creșterea de sine, morală și spiritua-lă, care survine în acest perimetru de lectură, pe care o evocă, esențializând-o, *teoria sensului cvadruplu al textului biblic* (varianta creștină a teoriei sensului infinit al textelor sacre).

Rezumativ prezentate, problemele centrale ale *hermeneuticii creștine* își au originea în întrebarea *ce înseamnă a citi, a înțelege și a interpreta* Biblia (și

⁸ Cf. *Dicționar Enciclopedic al Bibliei*, op. cit.

⁹ Cf. André LaCocque, Paul Ricœur, op. cit., p. 5.

¹⁰ *Ibidem*, p. 7.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Sfântul Grigore cel Mare spunea: „Sfânta Scriptură crește o dată cu cititorii săi”. *Apud* André LaCocque, Paul Ricœur, op. cit., p. 6.

celelalte texte sacre asociate, scrierile Sfinților Părinți, cu deosebire). La întrebarea de mai sus nu se poate răspunde simplificator. Mai întâi, trebuie să fie bine stabilit ce este *textul sacru*, în ce constă postulatul *caracterului infinit* al acestuia, cât de importante sunt relațiile dintre textul sacru și *comunitatea de interpretare/lectură*. Nu trebuie ignorat nici caracterul multiplu fondator al textului sacru: generator al unor tradiții de lectură și de interpretare, dar și izvor de legitimare/cheie de identificare a unei confesiuni, curent teologic și hermeneutic etc.

După hermeneuții creștini, textul biblic nu poate fi considerat text *finit* și *autonom* decât prin abuz și neînțelegere. În textul biblic este prezentă comunitatea sau comunitățile de lectură și interpretare, el își conține/tezaurizează propriile tradiții de lectură și interpretare și, evident, propriile canoane hermeneutice. Din această cauză, principiul hermeneutic (și teologic) *sola Scriptura*, impus de Reformă în secolul al XVI-lea, „este de nesușținut chiar pe planul hermeneuticii”¹³. De altfel, hermeneutica gadameriană, ca și teoriile receptării (Hans-Robert Jauss) – care consideră „istoria efectelor” unui text ori *istoria receptării* lui drept o parte integrantă (constitutivă) a celui text – nu fac decât să confirme un principiu hermeneutic de universală recunoaștere în hermeneutica creștină de până la Reformă.

Ideea „creșterii Sfintei Scripturi o dată cu cititorii săi” (Sf. Grigore cel Mare) se referă însă și la un alt aspect al lecturii textului sacru, aspect comun modelului hermeneutic iudeo-creștin, întemeiat pe *multidimensionalitatea* textului biblic. Lectura tradițională a textului biblic (*lectio divina*) este o lectură deschisă tuturor nivelurilor textului: *literal, alegoric, moral și anagogic*. Înțelegerea specifică fiecărui nivel aflat dincolo de nivelul literal este cu mult mai mult decât o simplă achiziție de sensuri, pentru că implică un spor de ființă, care își are izvorul în *schimbarea vieții*. *Edificarea* cititorului canonic (în toate sensurile) prin lectura textului biblic – lectură înțeleasă ca *lectio divina* – este în același timp *autoedificare*.

Lectura reglementată a textului biblic (prin canoane, prin tradițiile bisericești care constituie *corpus*-ul dogmatic) nu înseamnă însă lectură mărginită. Și în hermeneutica creștină, ca și în hermeneuticile moderne (și chiar postmoderne), accentul cade pe *fenomenologia lecturii* și pe *receptor*, în detrimentul creditului acordat autorului și/sau operei, precum în hermeneutica romantică, de exemplu. Dar, spre deosebire de libertatea ușor megalomaniacă (sau paranoică) a cititorului textelor laice din (post)modernitate, cel care se instituie (se comportă) ca unică sursă de sensuri, în lectura textului sacru de tradiție iudeo-creștină, *dez-mărginirea sensului* care survine în contextul lecturii canonice a textului sacru este favorizată de accesul la nivelurile superioare ale textului sacru (alegoric, moral, anagogic sau spiritual), niveluri sau trepte ale înțelegerii pe care cititorul canonic se angajează. Nu doar cu mintea, ci și cu toată cunoașterea

¹³ Cf. André LaCocque, Paul Ricœur, *op. cit.*, p. 7.

vieții și chiar cu viața sa întreagă luminată prin credință, pe care le înțelege și le interpretează sub raza Cuvântului divin, prin inspirația Duhului Sfânt.

După cum susțin specialiștii în hermeneutică creștină, lectura textului sacru, în modalitățile ei tradițional-ascetice, reprezintă, de fapt, o formă a *voinței de ascultare* a Logosului divin. *Voința de ascultare* (ori *de subordonare liber consimțită*) se naște, prin credință, din *voința de slujire* a Cuvântului sacru, din care lectorul inspirat „citește” voia lui Dumnezeu. Cei care citesc, ascultă ori propovăduiesc Cuvântul lui Dumnezeu sunt cu toții *slujitori* ai Cuvântului – înțeles ca *Logos viu*, nu ca literă moartă. Ei sunt cu toții slujitori, iar nu „posesori”, „stăpâni” ai Cuvântului. Acest principiu hermeneutic are fundamentare în textele apostolice¹⁴: „Cel ce ne-a învrednicit să fim slujitori ai Noului Testament, nu ai *literei*, ci ai *duhului*; pentru că litera ucide, iar duhul face viu” (II, Corinteni, 3,6).

În acest punct, se instituie o diferență majoră între hermeneutica creștină și hermeneutica (post)modernă, cu toate asemănările create de teoria sensului infinit și centrarea atenției pe cititor, corelate cu *productivitatea lecturii* infinite, specifice amândurora. *Voinței de ascultare* din hermeneutica creștină îi corespunde, în hermeneutica (post)modernă, *voința de putere*, pe care putem să o interpretăm chiar în termenii viziunii nietzscheene din cunoscuta expresie *der Wille zur Macht*. *Voința de putere* caracterizează, în concepția lui Nietzsche (adoptată și de alți gânditori), comportamentul omului modern, fundamentat pe *setea de dominație*. Pentru omul modern secularizat, cunoașterea apare ca o activitate de luare în stăpânire a lucrurilor de cunoscut, iar înțelegerea drept o împrumutare cu sensuri. Aceste atitudini și comportamente devenite obișnuințe au fost sever criticate de filosofi, întrucât prin ele sunt denaturate în mod fundamental atât cunoașterea (după cum avertizează Heidegger), cât și înțelegerea. Potrivit lui Gadamer, a înțelege un lucru nu înseamnă niciodată ceva de genul luării în posesie sub vreun aspect a acelui lucru, ci mai degrabă presupune ieșirea din orizontul hermeneutic familiar și integrarea în tradiția din care acel lucru face parte.

Evident că aceste atitudini greșite manifestate în valorizarea cunoașterii și a înțelegerii se întâlnesc și în evaluarea lecturii, fie ca formă de cunoaștere, fie ca experiență a înțelegerii. Poate mai mult decât activitatea (filosofică) de cunoaștere și activitatea (hermeneutică) de înțelegere, activitatea de lectură este asumată ca o formă de luare în stăpânire a (sensurilor) textelor, lectorul (post)modern fiind acela care explorează lumea textelor pentru a o cuceri și stăpâni. Comportamentul de „stăpân” este trădat de expresiile uzuale în limba română, de tipul „*stăpânesc* (bine) limba” (cum se spune în contextul învățării unei limbi), „*posed* cunoștințe de specialitate” etc. În realitate,

¹⁴ Cf. Gheorghe Popa, *Teologie și demnitate umană. Studii de teologie morală contextuală*, Iași, Editura Trinitas, 2003, p.116 ș.u.

știm de la marii filosofi ai limbajului (ca Wilhelm von Humboldt, Friedrich Schleiermacher), ca și de la marii poeți, niciun vorbitor nu domină, în niciun moment al dezvoltării ei, întreaga limbă. Sau cum spunea Mihai Eminescu: „Nu noi suntem stăpânii limbii, ci limba e stăpâna noastră”.

În termeni creștini, nietzscheana *voință de putere* poate fi echivalată cu *pofta* sau *duhul stăpânirii*, specifice omului luciferic, aflat în neascultare, orgolios și (fals) autonom. *Voința de ascultare*, proprie lectorului tradițional (numit și *cititor canonic*) al Bibliei, își are originea în smerirea de sine. *Voința de ascultare* se amplifică pe măsura adâncirii în smerenie, la fel cum, în lectura textului laic eminent, înțelegerea se desăvârșește pe măsura *derealizării* (sau *i-realizării*) lectorului în fața „lucrului textului” (Paul Ricœur), un tip de efasare/ștergere de sine, absolut necesară pentru închegarea/concretizarea lumilor ficționale propuse de textele literare, de exemplu. Diminuarea de sine (care implică extragerea de sine din lumea proprie, concretă, a cititorului în timpul lecturii) survine, după hermeneutul francez, în orice activitate autentică de înțelegere a unei opere literare¹⁵. Dar dacă în *hermeneutica textului* fondată de Paul Ricœur, *derealizarea* este înțeleasă mai degrabă în termenii comportamentului cognitiv-volițional (trebuie să accepți să te efasezi, să te diminuezi ca *eu* în fața vorbirii autorului tocmai pentru a o putea primi, pentru a o putea recepta într-o măsură cât mai mare), în *hermeneutica creștină*, această *derealizare* implică toate palierele ființei umane: afective, morale, intelectuale, spirituale. Termenul *smerenie* – categorie fundamentală a teologiei creștine, căci își are originea în chiar misterul Întrupării, exemplu suprem de kenoză! – ar putea fi înțeles, mai ales de către un laic, prin intermediul noțiunii profane de *derealizare*, fără a-l putea substitui.

Oricât de aproximativ ar fi înțelese categoriile și noțiunile fundamentale ale teologiei creștine implicate în hermeneutica creștină de către un om format numai în tradițiile culturii și hermeneuticii seculare, deosebirile dintre lecturile asociate celor două hermeneutici sunt evidente, fiind bazate pe opoziții puternice. *Voința de putere* reprezintă opusul *voinței de ascultare*, iar înțelegerea care decurge din *voința de ascultare* este cu totul altceva decât înțelegerea născută din *voința de putere*. Primul tip de înțelegere conduce la smerirea (*derealizarea*) omului pentru a-i face loc lui Dumnezeu în el (în viața lui), urmându-l și confirmându-l pe Apostolul Pavel, cel dintâi mare hermeneut creștin, după unii, cel care a afirmat: „nu mai visez mie, ci Iisus Hristos trăiește în mine” (Galateni 2, 20). Înțelegerea născută din *voința de putere* conduce nu doar la interpretările inflaționiste cunoscute din hermeneutica (post)modernă, dar și la o patologică și tragică (dacă nu ar fi și ridicolă) inflație de sine.

¹⁵ Cf. Paul Ricœur, *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonoiu, București, Editura Humanitas, 1995, pp. 103–108.

Eugen Munteanu:

Vreau să fac o precizare la fraza rostită de doamna Lucia Cifor, și anume: „Pentru credințele noastre suntem gata să murim.” Problema este că nu e foarte greu să mori pentru o credință. Problema este că trebuie să dai socoteală pentru ce n-ai făcut. Vreau să spun că, de când sunt pensionar, am un dialog mai intens cu tânăra generație. Iar acest dialog se reduce la un monolog al meu, în sensul că îi cert, începând cu fiul meu și continuând cu masteranzii cu care mai am contact, pe tema „spălării pe creier”: că nu citesc, că nu mai citesc.

Fac o paranteză. Noi, aici, suntem într-un spațiu... mandarin! Vorbim la un nivel foarte înalt, lucruri subtile și ne convingem unii pe alții de ceea ce știm dinainte.

Revin. Ideea este nu să mori pentru o credință. În dialogurile mele cu studenții, o fată mai dezghețată mi-a spus: „Domnule profesor, lăsați-ne cu predicile! Spuneți-ne, dumneavoastră unde erați când noi ne spălam pe creier?” Și atunci eu mi-am dat seama că nu am un răspuns la această întrebare. Problema că trebuie să adâncim vocația noastră despre sensul lecturii este bine pusă. Dar întrebarea rămâne: de ce mai tinerii decât noi nu mai citesc, nu mai pun mâna pe carte? Unde eram noi când au decis ei că nu mai e cazul să citească? Care este răspunsul nostru, socoteala pe care trebuie să o dăm? Eu am această obsesie: ce am făcut în ultimii 30 de ani să-i conving pe cei mai tineri că e bine, în continuare, să citești.

Descrierea domnului Lavric este impecabilă. Domnia sa ne-a învățat de mai multe ori cu această precizie a unui filosof, dublat de un medic. E absolut convingătoare această disecție a maladiilor pe care le trăim. Întrebarea este: se mai poate face ceva? Sau asistăm, de fapt, la o falie, la nașterea unui nou tip de umanitate și noi suntem cei chemați să încuiem ușa și să tragem concluziile, să punem la dosarul istoriei concluziile acestui tip de umanitate care a început cu Gutenberg, dacă nu cumva cu inventarea scrisului?

Ce socoteală dăm noi? Putem da socoteală? Avem datoria să dăm un răspuns? Avem vreo responsabilitate sau nu? Că tinerii nu mai citesc și ne și sfidează: lasă-mă, domnule, în pace, cu cărțile tale!

Deci, nu-i greu să mori pentru o credință. Problema este să dai socoteală de ce nu ai asigurat perpetuitatea ei.

Ion Pop:

Întrebarea pe care ați pus-o dumneavoastră acum este foarte gravă și foarte adevărată. Ea traduce neliniștile mari pe care le trăim cu toții. Mai ales cei care au trecut prin învățământ, care au urmași în învățământ, cum este și cazul meu. Am o fiică și un ginere care sunt la Universitatea de Teatru și Cinematografie de la Cluj. Și ei constată cu stupefacție că studenții nu mai știu mai nimica din reperele mari ale culturii. Întră nu știu cu ce repere în lumea

asta și ce vor putea înțelege din ceea ce primesc? Eu cred că foarte puțin. Și atunci, acestei îngrijorări cum îi putem răspunde? Pentru că toată lumea mare merge pe un drum greșit. Nu știi ce se poate face. Până la urmă, soluția – nu știu dacă este numai retoric – ar fi ca învățământul să se reformeze în așa fel, măcar în partea asta de lume care mai citește, încât să iasă din criza asta teribilă a informației nelimitate, care nu e folosită în valorile ei tehnice și care ne poate ajuta foarte mult – și pe tineri și pe noi, în continuare – căci, pur și simplu, este lăsată pe suprafețe și pe acumularea despre care s-a vorbit. Lectura intensivă mai este lectură? Se mai citește? Nu prea. Lumea, în fiecare zi, într-adevăr, e atentă la telefonul mobil. Și vă dau un exemplu elementar, dar destul de sugestiv: doi tineri, un băiat și o fată, aflați la o întâlnire, nu comunică absolut deloc, se uită numai pe telefon. Eu nu înțeleg ce poate fi mai interesant și mai atrăgător la telefon, decât într-un dialog normal cu o ființă pe care se presupune că o iubim. E ciudat și dramatic. Nu știi ce s-ar putea face! Suntem într-o fundătură deocamdată. Dacă mă uit în lumea politică, nu sunt promisiuni că se vor face niște reforme serioase în învățământ. Aici e problema. Ce putem face noi, pe suprafețele noastre mici, de învățători, de profesori, de oameni care ar vrea să învețe lumea să citească și ce să citească? În familie, putem să ne „antrenăm” nepoții să citească cum facem noi toți. Eu am patru nepoți care nu lasă cartea din mână. Citesc pe rupte. E fantastică această performanță care uimește în jur. Eu cred că mai sunt oameni din aceștia. Dar să știți că am primit triste reclamații din partea unui nepot, care s-a plâns că prietenii îi reproșează: te-apuci să citești asemenea lucruri?! Ce, ești neresos?! Ce treburi sunt astea? Pierzi vremea! Nu faci nimic serios! Și atunci, el tace și merge înainte. I-am învățat să nu bage în seamă aceste lucruri, să citească în continuare. Pentru că citind, vor vedea ce sunt. Problema mare și elementară este că lumea nu mai vrea să știe ce este, cum este. Ce este el ca om astăzi? De ce există? Nu trebuie să fim mistici sau oameni de știință, ca să ne punem asemenea întrebări. Dar trebuie să aflăm cum există și în ce mediu ne formăm, să știm ce-am moștenit. Ce putem face împotriva acestui analfabetism funcțional? Lumea citește, nu pricepe, și dacă nu pricepe, nu se pricepe nici pe ea însăși. De aici, toată problema comunicării, a transmiterii este viciată și ajungem la situația noastră.

Cristina Chirvasie:

Am să pun o întrebare compusă dintr-o metaforă și dintr-o speță. Să presupunem că suntem pe o mare, că ne scufundăm, că ne lovim de stânci. Sunteți căpitan și aveți studenți care trebuie să se salveze. Ultimul care părăsește nava este căpitanul. Care este colacul de salvare concret pe care i l-ați da unui tânăr ca să scape? Aceasta este metafora.

Am lucrat cu un tânăr tulcean care voia să dea admiterea la actorie. Era la unul din cele mai bune licee din oraș, avea un profesor eminent. Aveam

impresia că citea. Dar, la un moment dat, a replicat: Doamnă, nu înțeleg ce spuneți! Trebuie să-mi traduceți! Din română în română! Aceasta este speța.

Deci, ce facem?

Sorin Lavric:

Colacul de salvare este soluția lui Ștefan cel Mare, doar suntem la Putna. El a ridicat sabia în numele crucii. Dacă anticipez bine, se va ajunge la un conflict creștin-islamic peste câteva decenii, va fi o luptă de stradă, de oraș. Cum se întâmplă deja în zonele de *no man's land* din metropolele germane sau franceze. Aceasta este soluția. Noi am fost debilizați, am fost timorați, suntem intimidați de o ideologie care ne-a învățat că toleranța, slăbiciunea și pasivitatea lașă reprezintă adevărata virtute creștină. Nu. Creștinul trebuie să ridice sabia în numele crucii. Ștefan cel Mare asta a făcut. Dacă nu, vom dispărea, pur și simplu. Vom dispărea.

Nu știu cum să-i răspund unui tânăr care nu mă înțelege. Sper ca viața să-l facă să se lovească cu capul de pragul de sus și să-și dea seama că fără cultură, fără spirit, fără lectură, fără o transmitere de la o generație la alta, fără predanie, el este un nimic. Orice tânăr trebuie să răspundă la întrebarea *care este rostul meu în această lume?* Or, dacă el este ignorant, nu va putea niciodată să răspundă la această întrebare.

Cristina Chirvasie:

Povestea tânărului are și un final fericit: nu a intrat la actorie, ci la filologie, prin urmare a învățat să înțeleagă cuvintele.

Virgil Ciomoș:

Cred că situația este mai gravă decât ne imaginăm noi, care credem încă în niște modele de asociere. Acestea intră în logica unei societăți nerăbdătoare să ne asociem pentru a depinde de finanțări, recunoaștere ș.a.m.d. Eu cred că am ajuns, în civilizația noastră occidentală, la o altă situație, și anume: sabia a venit la fiecare. Acesta este timpul pe care îl trăim. Nu mai putem să evităm, pentru că, în fiecare clipă, suntem obligați să decidem.

În al doilea rând: nu poți dori pentru celălalt. Dacă el nu dorește colac de salvare, nu dorește. Dorința este, întotdeauna, personală. Problema este: mai sunt aceștia persoane? Pentru că ei sunt niște identificări cu tot felul de grupuri, de valori sau pseudo-valori. Deci nu au ajuns la o conștiință personală care, în limba latină, dă pe *monos*, de unde și *monah*. Ce înseamnă monahul? Persoana-fundament al civilizației creștine moderne. Adică cetățeanul care se desprinde, cum spune Sf. Apostol Pavel, și de religia receptă, și de profesiune, și de gen ș.a.m.d. Aici e problema: în ce măsură oamenii de azi mai vor să fie persoane, adică să aibă o dorință unică.

Una dintre consecințe este întrebarea: mai există oare iubire? Pentru că iubirea înseamnă o relație între două persoane. O iubire unică între

două persoane unice, care nu se confundă, așa cum se confundă religiile extrem-orientale, unde nu se dorește decât confuzia.

Deci, e o problemă mult mai gravă. Și de aceea vine sabia la fiecare. Ca să îl determine să aleagă: sunt membru al unui grup, adică mă identific, mă aliniez cu cineva? Și aceasta este problema adolescenților noștri. Pentru că ei sunt într-un timp în care se separă de părinți, dar nu au alternativă. Se identifică cu grupurile din jur: aici este marea responsabilitate a părinților, responsabilitate care nu se mai poate exersa. Sfatul meu este să se gândească din timp la prietenii care să le spună același lucru, căci, primit de la un străin, un sfat are valoare. Părintele nu mai are niciun fel de impact asupra copilului. Copiii se separă de părinți.

Sunt câteva gesturi care au pregătit toată această catastrofă. Unul ar fi mai '68 – *e interzis să se interzică!* Nu există posibilitatea de a ajunge la derealizare, cum a spus doamna Cifor, dacă nu luăm această hotărâre eroică de-a ne dezidentifica. Originea termenului este la o mistică occidentală, o creștină care se pare că a avut o experiență mistică a lui Iisus. Se numește Simone Weil. Ea vorbește despre decreație. A trecut la Paul Ricœur și la Lacan. Se numește: *dés-être, des-ființare*. Ei, ce s-a întâmplat cu toate astea? *E interzis să se interzică* înseamnă lipsa de diferență între *potestas și auctoritas*, adică, la limită, între Dumnezeu increat și orice creatură. Aici este cea mai mare diferență. În monoteismul nostru, asta este cea mai mare contribuție: nu putem să negăm această diferență. Or, ce a dat asta? Că nici traducerea antropologică a acestei diferențe – nu putem să ne avem propria noastră origine – e tradusă antropologic prin interdicția incestului. Știți că în dreptul românesc este acceptat incestul între persoanele adulte? Aici am ajuns! E singurul text pe care l-am trimis la prietenul meu Andrei Pleșu, în Dilema, care nu a fost publicat. Uitați-vă: este dezincriminarea incestului între persoane adulte. A trecut neobservat.

Diferența absolută între increat și creatură are efecte în drept. Și o să aibă și altele.

Lucia Cifor:

Un răspuns scurt la întrebarea pe care mi-a adresat-o domnul Munteanu ar fi sugerat de invitația pe care ne-o făcea Sfântul Siluan Athonitul, adică „Ține-ți mintea în iad și nu deznădăjdui!”. Deci, ne păstrăm în iad, rămânem în această disperare, care poate să ducă, însă, la cea mai bună și mai intensă credință. Și așa zice că acolo unde nu putem învăța, putem iubi mai mult. Eu mă simt din ce în ce mai înduioșată de acești oameni care vin la Litere și nu citesc. Pretextează că au venit doar pentru limbi străine, de parcă în limbi străine nu s-au scris și texte literare. Dar înduioșarea mea este, cred, până la urmă, o formă de a-i îndrăgi, pentru că văd suferință multă. Dincolo de faptul că nu ascultă, că nu vin după mine, că nu respectă modelele, că nu

transmit valorile, eu văd suferința din spatele acestor comportamente și țin să fiu pregătită să îl învăț ceva pe cel care nu citește texte, dar citește, obligat fiind de viață, viața, lumea, istoria. Este, cum spunea și domnul Lavric, somat de existența însăși să purceadă la propria formare. Și, evident, că noi, ca pedagogi, avem și această șansă, această obligație și responsabilitate să fim alături de ei. Să nu-i abandonăm, pentru că suntem dezamăgiți. Și, în niciun caz, nu putem fi pesimiști.

Teodora Stanciu:

Eu cred că încheștarea cea mai puternică, în zilele noastre, este între *sacerdotium* și *imperium*. Și cred că dumneavoastră ați sugerat, în toate cele trei conferințe, lucrul acesta. Iar responsabilitatea celor care trăiesc astăzi și sunt conștienți de existență, ca să preiau sintagma domnului Ion Pop, responsabilitatea lor ar fi aceea de a sprijini *sacerdotium*-ul. Dacă puterile *imperium*-ului, ale politicului sau ale economicului vor stăpâni lumea, vom pieri. Pentru că ierarhiile pornesc de la *sacerdotium*, într-adevăr. Dacă nu-l avem pe Dumnezeu deasupra, atunci vom fi cu adevărat în pericol. Aici cred eu că e de discutat în privința transiterii. Cum reușim să realcătuiim lanțul generațiilor. Pentru că în Europa noastră de astăzi el este rupt, în anumite zone. Și este rupt tocmai din pricina puterilor politicului care ne impun, iată, această de neacceptat toleranță sau o toleranță fără limită. Corectitudinea politică adică. Cine a citit romanul „Nesupunerea” al scriitorului francez Michel Houellebecq poate să confirme ceea ce spun și eu acum. Michel Houellebecq imaginează o Franță în care în universități, la un moment dat, se instalează profesori de altă religie, adică musulmani. Ce se întâmplă cu profesorii care erau creștini? Ei bine, se supun! Ca atare, Europa aceasta, ce se va întâmpla cu ea? Vă aduceți aminte și de eseul Anei Blandiana despre istoria ca viitor? E o problemă foarte gravă, aceasta este încheștarea cea mai puternică între *sacerdotium* și *imperium*. Vedem câte atacuri sunt la adresa bisericii!

Gheorghică Geană:

Eu v-aș sugera să revenim la o distincție veche care s-a făcut în filosofia culturii între civilizație și cultură. Civilizația este domeniul vieții materiale, al vieții economice, al tehnologiei, unde globalizarea și integrarea în structurile acestea supranaționale este implacabilă. Pe de altă parte este vorba de fenomene culturale care se referă în mod special și oarecum restrictiv, dacă vreți, la artă, morală ș.a.m.d. Nu avem cum să nu ne sincronizăm cu anumite tendințe care există în lumea de astăzi, în special pe liniile civilizației. Întrebarea este dacă putem să ne sincronizăm pe aceste linii și pe acelea ale vieții sociale instituționale, gen democrație și alte aspecte privitoare la dreptul internațional. Dacă ne putem sincroniza în această arie, păstrându-ne un anumit conservatorism în zona culturii și în mod special în ceea ce privește definirea

noastră ca popor creștin. De câte ori am avut ocazia, am încercat să afirm cât se poate de răspicat și să-i îndemn pe tineri să-și păstreze credința creștină, care este, evident, împotriva oricărei tendințe din universul occidental. Deci aceasta este întrebarea: dacă există posibilitatea, nu teoretic, ci practic, de a ne sincroniza pe anumite zone și de a ne păstra identitatea în alte zone, cele ale spiritului.

Pentru domnul Ciomoș am o întrebare: cum ar vedea condiționarea și necondiționarea credinței creștine în legătură cu cele trei rațiuni ale lui Kant, pură, practică și de judecare. Rațiunea pură răspunde la întrebările științei. Toată problema este redirectionată de Kant către rațiunea practică.

Virgil Ciomoș:

În „Critica rațiunii pure” nu e vorba de rațiunea pură, ci de critica rațiunii pure. Înseamnă că nu putem avea, cu mijloacele pe care le deținem noi, ca ființe create, capacitatea de a rezolva antinomiile rațiunii pure. Asta înseamnă că trebuie să luăm în considerație două niveluri ale ființei umane la nivelul culturii. Există suflet, există spirit. Există conștiință, așa cum eu spun că sunt eu, și există conștiință transcendentală. Altfel spus, există un *în sine* al nostru despre care tradiția ne spune că Iisus l-a și mântuit.

E o icoană, la intrarea în Mănăstire, „Adormirea Maicii Domnului”. E o altă icoană, cu aceeași temă, în tradiția rusească, unde, în văzduh, e aceeași scenă ca și jos, pe pământ. Toți apostolii sunt reprezentați în cer cu aripi. Asta ce înseamnă? Eu vă pregătesc deja locașul, urmând ca fiecare să facă ispasul de care e capabil, dar locul e deja aranjat. Asta vrea să spună Kant, nu avem acces acolo.

Într-adevăr, problema practică despre care vorbiți este în ce măsură pot eu să invoc acest lucru? Aici Kant are limitele lui de om al Luminilor. Ne comportăm „ca și cum”, atât spune el. Ca și când ar fi o judecată de apoi. Pentru că, dacă nu ar fi judecata de apoi, am face fiecare ce ne taie capul. Ne comportăm ca și când atunci când facem bine, nu avem nevoie de răsplată. Ci faptul de a face bine e deja bucuria, răsplata.

Trec la cealaltă problemă care mi se pare esențială. Această filosofie a lui „ca și cum” ne animă prea mult, cred eu. Pentru că eu consider că am ajuns într-un alt moment istoric, poate nu numai istoric, și anume acela de a constata că nu putem găsi, cu mijloacele noastre umane, o societate pe care să o facem „ca și cum”. Adică, cu forțele noastre, mergem la prăpastie. Și, poate cei mai vinovați de asta sunt social-democrații care cred că mâine va fi mai bine decât azi și că, într-un sfârșit, o să ajungem la o soluție. Nu ajungem la o soluție. Ea vine de sus. Ierusalimul vine de sus, nu-l construim noi. De aceea am insistat asupra faptului că poate și istoricește, și poate nu numai, trăim o perioadă în care nu știu ce mai putem noi construi în Ierusalimul pământesc. Dar putem să ne construim pe noi înșine. Adică putem să ajungem la o derealizare, o

dezidentificare, o eliberare a noastră de tot ceea ce ne propune această societate. Care este perversă. Nu-ți spune „Îți dau Volkswagen.”, ci îți spune „Îți dau *Das Auto!*” Nu îți dă detergentul cutare, ci detergentul cu majusculă. Asta înseamnă perversiune, înseamnă fetiș, adică idolatrie. Suntem într-o cădere idolatrică. Tot capitalismul e construit pe asta. Adică să-ți dau ceea ce ai nevoie. Ei, e o dezidentificare, trebuie să trecem de fetișismul ăsta, dar asta este sarcina fiecăruia. Și este un text, pe care vi l-aș recomanda, al lui Giorgio Agamben, pe care l-am citat ca filosof. A fost ales Doctor Honoris Causa la Fribourg, la dominicani. Și textul lui a fost publicat. Se numește „Misterul răului” și are un subtitlu: „Elogiu lui Benedict al XVI-lea”. Foarte ciudat. Interpretarea lui Agamben, care primește DHC, este următoarea: a văzut în ce hal e biserica și a demisionat. Adică și-a dat seama de timpul în care am trăit. Și ce găsește Agamben? Că primele texte ale lui Ratzinger sunt despre Tesaloniceni, adică în interiorul bisericii este anticristul, nu în afară. Deci *sacerdotium*-ul este fundamental să fie salvat. Aveți dreptate!

Teodora Drișcu:

Sunt studentă la Master, la Engleză, în Iași. Anul II. Mi-era chiar frică să vorbesc, pentru că sunt mulți profesori universitari aici. Și m-am gândit că tocmai aceasta este problema: că mie mi-e frică să vorbesc de față cu ei și probabil că dumnealor le e frică să vorbească de față cu noi. M-am gândit că în loc de a încerca să transmitem niște valori sau să învățăm să perpetuăm tradiția – cuvinte mari și frumoase, care sunt adevărate, dar sunt foarte greu de pus în practică – ar fi mai ușor și poate mai înțelept de a cultiva o anumită deschidere față de tineri, deschidere care simt că lipsește în universitățile noastre. Tinerii simt nevoia unei prezențe umane la catedră. Dincolo de informațiile transmise de profesori, trebuie să cultivăm și o anumită prezență umană. Tinerii să simtă că pot întreba pe profesor și despre alte lucruri din afara domeniului de specializare. Am simțit acest lucru în Austria, unde diferențele între studenți și profesori nu sunt așa de mari. La noi, la Iași, simțim că profesorii sunt undeva sus, studenții sunt undeva jos și nu au nicio șansă să se facă auziți de profesori, să îi vadă pe profesori în latura lor umană. Foarte puțini profesori am întâlnit, până acum, din păcate, care să răspundă nevoii umane a studenților.

Pentru mine a contat foarte mult că unii profesori au dorit cu adevărat să ne ajute. Să coboare din turnul de fildeș până la noi, să înțeleagă prin ce trecem și apoi să ne ridice. Altfel, noi nu avem nicio motivație să ajungem acolo sus, pentru că simțim că nu avem nicio șansă.

Ion Pop:

E o părere interesantă, dar cred că e și un clișeu, al distanței, al rupturii între înălțimea profesorului care vorbește de la catedră, din turnul lui de

fildeș etc. și bietul tânăr, student sau elev cu care nu comunică. Sunt și asemenea situații. Nu cred că trebuie să generalizăm. Asta cred că este cu adevărat problema. Ați zis că profesorul trebuie să coboare la nivelul elevului. Dar dacă elevul nu vrea să înțeleagă? Nu vrea! M-am izbit de asemenea oameni. Nu vor! Și se uită cu o privire: ce rost au toate astea? Și nu vor să înțeleagă. Îi lași să moară ignoranți? Să nu știe de ce există și pe ce lume există? Deci aici lucrurile trebuie nuanțate. Aveți și dumneavoastră dreptate, dar eu cred că undeva și înțelepții de la catedră au întrebarea lor. Pentru că nu toți sunt distanți! Eu am fost 43 de ani profesor și comunicam foarte bine. Erau alte vremuri, dar lumea s-a întors pe dos și nu mai poți discuta foarte mult cu ei. E nevoie, într-adevăr, de o intimitate, de o comunicare mai directă, mai umană și individuală. La nivelul discursului colectiv, avea dreptate colegul Ciomoș, mare lucru nu se reține. Predarea către colectivități, mici societăți care au ideile lor – și superficiale de cele mai multe ori – nu duce la mare lucru. Ar trebui lucru individual. Dar cine mai are răbdarea aceasta să îl ia pe fiecare, să discute cu el, să se consulte... Dacă profesorul dă studentului să citească Thomas Mann, Dostoievski, de 7–800 de pagini, cine mai vrea să citească? Foarte puțin. E o tristețe. Unii dintre noi recitesc Thomas Mann și Tolstoi sau Proust, iar alții nu citesc deloc. Aici e o mare problemă. Și nu o putem rezolva noi, ci instituțional. Dacă nu sunt decidenți politici și specialiști din învățământ și oameni responsabili în formarea tinerilor, eu cred că vorbim degeaba. Câți sunt astfel? Doamna Cifor spunea că nu e bine să fii sceptic. Să credem! Dar eu zic că vom ajunge la un fel de lume de Ev Mediu în care fiecare din chiliile lui comunică cu alții din chiliile lor și trebuie să se mulțumească cu atât. Să aibă conștiința înaltă că sunt oameni adevărați, că nu s-au născut degeaba, că există o muzică de înaltă valoare, că există o literatură de mare valoare, o filosofie extraordinară. Și *tant pis!*, pentru cei care nu vor s-o cunoască! Ce să fac eu dacă omul nu vrea să știe că există Wagner și Mozart? N-am ce-i face! Ei ascultă nu știu ce formație, că sunt atâtea, că le uit! Cum să asculte ei cinci ore o operă de Wagner? Se plictisesc! Ca să nu se întâmple asta, ar trebui niște lecții de muzică în școală, de artă plastică. De curând am auzit că este o oră la două săptămâni de asemenea lucruri. Cum e cu puțință să faci o oră la două săptămâni de istoria artei? Te mai miri că oamenii nu merg la muzeu sau, dacă se duc, nu pricep nimic și calculează prețul ramei sau altceva? Nu se poate! E o chestiune de educație și ar trebui discutată ca pe vremea lui Spiru Haret. Să se știe exact că trebuie făcut din nația asta a noastră ceva frumos, bine așezat în lumea aceasta. Numai cu vorbe nu se poate! Toată lumea se plânge că nu comunicăm. Pe ce căi să comunicăm, căci tehnica oferă absolut toate căile de comunicare. Este asta comunicarea esențială? Nu! Convingeți-l pe un prieten că nu aceasta e adevărata comunicare. Dacă stăm toată ziua cu ochii pe telefon și internet, nu rezolvăm nimica! Pentru că sunt acolo inegalități în calitatea discursurilor și a informațiilor oferite și, dacă nu știm să

selectăm, e chestiune de spirit critic. Trebuie să cultivăm spiritul critic. Să știm pune întrebări. Și ne vor răspunde și acei profesori care par inaccesibili.

Alexandrina Cernov:

Noi vorbim despre comunicarea noastră cu copiii deja formați. Ce citesc, cum citesc, dacă le place să citească. Vreau să vă dau exemplul pe care l-am trăit aici, la Mănăstirea Putna. După Liturghie, a intrat în biserică o doamnă cu un cârd de copilași de clase primare. Se vede că ea era învățătoarea lor. Ce a făcut ea? S-a apropiat de mormântul lui Ștefan cel Mare și le-a explicat, pe înțelesul lor, cine a fost Ștefan cel Mare. După aceea, au îngenuncheat în fața altarului și au spus o rugăciune, în cor. M-a impresionat foarte mult. Pentru că această lecție copiii o vor ține minte toată viața. De aici mă îndrept spre reforma învățământului care trebuie începută de la grădiniță și nu de la liceu. Acolo se pun bazele. Ce se face azi în grădinițe? Și în România și în Ucraina? Din prima zi, copiii se întorc de la grădiniță și nu mai spun „da” sau „bine”, ci spun „Ok!” În ceea ce privește educația umanistică, de ce nu li s-ar citi, la vârsta de trei ani, povești? Eu țin minte o carte mare de povești pe care mama mi-a cumpărat-o în clasa a patra. Erau povești de Andersen frumos colorate. De atunci, eu nu am mai lăsat nicio carte din mână. Eram curioasă să citesc.

Noi singuri suntem vinovați că dialogul și reformele le începem când copiii sunt deja formați. Ei găsesc informații interesante pe internet ș.a.m.d. Se spune că o femeie a vizitat un înțelept atunci când copilul a împlinit un an, ca să-l roage să o învețe cum să-l educe. Înțeleptul i-a răspuns că a întârziat cu un an.

Virgil Ciomoș:

Aveți dreptate. Chiar înainte de a se naște, copilul aude vocea mamei. E deja în limbaj. Apoi, înainte de-a ajunge să folosească limbajul, mama trebuie să-l privească și nu să-l vadă. Trebuie să îl asculte și nu să îl audă. Deci, mama este prima care suscită din copil persoana. Când se regăsește copilul în oglindă, mama trebuie să-i spună numele, nu să-i spună băiatul mamei. De acolo începe totul. E mult mai grav decât ne imaginăm. În primii trei-patru ani se constituie structurile psihice. Revoluția începe, după mine, cu cursuri pentru tinerele mame. Mama e fundamentală! La trei ani, bărbaii sunt introduși în limbaj, ei introduc legea, dar totul începe din burta mamei.

Comunicări, intervenții

moderator: Gheorghiță Geană

Ion Pop

Transmiterea valorilor culturale – o temă cu variațiuni

S-ar putea glosa, desigur, foarte mult pe tema generoasă a „transmiterii”, propusă de colocviul nostru din acest an. Mai ales într-o cultură ca a noastră, nu prea veche în afirmările ei moderne și afectată, vreme de secole, de tot felul de „răutăți” ale istoriei, atât în eforturile ei de construcție, cât și în procesul transmiterii unor valori și bunuri culturale așa de greu obținute. Știm că s-a articulat și limpezit extrem de greu chiar limba literară românească, împotmolită ani de-a rândul în slavonismul cancelariilor domnești și al clerului, asaltată de turcisme și grecisme sub fanarioți, stângaci și puțin cultivată de școlile puține, iar grafia latină, ca și „reromanizarea” limbii, prin aport majoritar francez și italian, știm de asemenea că a cunoscut tot felul de aventuri. De nestatornicia vremurilor și de relele ei urmări în spațiul civilizației materiale și al creației spirituale naționale, și nu în ultimul rând al mentalităților, s-au plâns cronicarii, slujitorii bisericii, scriitorii, toată elita intelectuală românească aflată sub presiunea prea multor evenimente nefaste și, în consecință, de dificultățile articulării unor continuități și închegări ca rezultat al transmiterii ritmice, echilibrate, continue, a unor experiențe edificatoare încercate în timp. (O carte ca aceea a lui Dumitru Drăghicescu despre *Psihologia poporului român*, cumula, la 1907, mai degrabă defecte și tare ale unui popor ce a fost nevoit să-și negocieze mereu micile sau marile libertăți, să se „descurce” foarte adesea doar pe cont propriu, la nivelul individului lăsat în voia sorții). Orice moștenire se transmite testamentar, se fac acte de succesiune, uneori legatarii suportă acțiuni de selecție severă, există excluderi, favorizări de urmași, după aprecierea individuală sau contextuală (de grup) a celor ce judecă meritele și argumentele succesorilor îndreptățiți, în principiu să intre în posesia bunurilor dăruite lor.

Transpunând astfel de gesturi în planul culturii, se poate observa mai întâi existența a cel puțin două moșteniri mai consistent constituite: cea pe care o numim „tradiția orală”, folclorul, toate obiceiurile și riturile preluate de la o generație la alta, pe bază de „acte” cel mai adesea orale, oricum rareori și mai târziu scrise, prin culegeri în epoca herderiană a trezirii conștiinței naționale, când tot românul era „născut poet”. Apoi, tradiția cu majusculă,

religioasă, ortodoxă dar nu numai, cu ritualuri sedimentate și stabilizate vreme de secole, cu repere și practici dogmatice relativ stricte, cu „ascultări” ierarhic respectate, cu texte-reper, doctrinare, preluate cu sfințenie în timp, și care a întreținut adesea o viață culturală substanțială, prin copiștii de manuscrise, autorii de cărți de cult, scrieri istorice, de reflecție morală, legende cu miză pedagogică etc. – urmând marii tradiții orientale, bizantine. Când, pe la 1700, a apărut altoiul roman, catolic, pe trunchiul ortodox, odată cu edificarea Bisericii Române Unite, alte tradiții seculare au fost resuscitate, Rîm s-a tradus ca Roma, a fost activat procesul de transmitere a valorilor spirituale latine, „chiriliceștile petice” s-au dorit înlocuite cu veștmintele noi al grafiei romane, conștiința națională românească și-a fortificat temeliiile, căutându-și acte de noblețe în antichitatea îndepărtată, dar deschizându-se, prin Școala Ardeleană, și spre mișcarea de idei europeană, într-o epocă „a Luminilor”. Tragicul Inochentie Micu-Klein, marele exilat, luptător pentru drepturile „necăjitei națiuni valahe” din Transilvania, a rostit cea mai frumoasă, cred, propoziție din limba noastră, după care „nu poți învia cu adevărat decât în pământul patriei”, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior au cercetat istoria românilor, au scris „prediche” edificatoare, au înființat școli pentru luminarea celor de jos, iar prin Budai-Deleanu au dat prima operă literară majoră, conectată la spiritul novator european... Dacă vorbim de „transmitere”, e de notat că, în afara unor, nu foarte multe, scrieri tipărite, numeroase opere de care românii aveau atâta nevoie au rămas în starea de manuscris, iar o capodoperă ca *Țiganiada*, care ar fi putut încuraja substanțial construcția unei literaturi române moderne, n-a fost tipărită decât la mai bine de șase decenii după compunere și mult mai târziu în volum... Cercetători mai vechi și mai noi ai acestui dificil proces de transmitere a moștenirii spirituale românești confirmă sau aduc noi dovezi, ca, foarte recent, Mircea Anghelescu în a sa *Istorie descriptivă a literaturii române* din „epoca premodernă” –, care atestă extrema dificultate a acestui proces de comunicare în timp a ideilor și operelor, rămase cele mai multe netipărite și suferind, cu mici excepții, de imperfecțiuni ale limbii de care se lamentează majoritatea autorilor. Munca de răspândire a unor asemenea scrieri a fost, totuși, destul de susținută în condițiile date, multe cărți și manuscrise au circulat de-o parte și de alta a Carpaților, iar în atelierele de penumbra și de fundal, ale truditorilor condeiiului s-a lucrat mult și însuflețit, adesea eroic, pentru creația oricât de modestă și aducerea ei la cunoștința publică.

Se știe, iarăși, că, înaintând în procesul de modernizare a culturii românești, s-a întărit și conștiința necesității de a edifica și de a transmite ideile și creațiile indispensabile acestei construcții. Formula *testamentului* a cunoscut o expresie memorabilă ca mesaj și concizie a ideilor încă spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, când Ienăchiță Văcărescu lăsa urmașilor săi un legat ce sună emoționant și mobilizator până astăzi: „Urmașilor mei Văcărești/ Las vouă

moștenire/ Creșterea limbii românești/ Și-a patriei cinstire.” Ideea transmiterii unui ideal constructiv e evidentă aici, în strânsă relație cu cea a progresului, a necesarei înaintări și sporiri a tezaurului cultural și moral de către moștenitori. Iancu Văcărescu urma să răspundă peste o vreme acestui apel, solicitând buna „pază”, de data asta a teatrului românesc, la care a ctitorit, în ideea unei creșteri și rafinări a spiritului, dar și a prestigiului culturii noastre dincolo de frontiere: „V-am dat teatru, vi-l păziți/ Ca pe-un lăcaș de muze;/ Cu el curând veți fi vestiți/ Prin vești departe duse/ În el năravuri îndreptați,/ Dați ascuțiri la minte,/ Podoabe limbii noastre dați/ Prin românești cuvinte”...

Cum se poate lesne constata, proiectul de clădire și fortificare a unei tradiții se asociază imediat cu cel al conservării bunurilor câștigate. Iar când, peste un secol și mai bine, Tudor Arghezi va propune un alt *Testament*, acesta va conține, în mod firesc, un mesaj similar, cu justificări și argumente mult mai bogate și, desigur, mai complexe. Obiectul legatului rămâne și aici cel cultural/spiritual, concentrat simbolic în *carte* și în numele lăsat pe ea, numai că aceasta e definită ca un fel de chintesență a experienței de viață cu rădăcini foarte îndepărtate în timp, ajunse, în sfârșit la lumină, ca „îndreptățire a ramurei obscure, ieșită la lumină din pădure”. Creația individuală e văzută aici ca înscriere organică în șirul de străduințe dramatice ale înaintașilor, o „treaptă” către înălțimile spiritului, pornind de la „cenușa morților din vatră” și atingând condiția simbolic-exemplară a „dumnezeului de piatră” făurit de purtătorul poetic de cuvânt și cizelatorul expresiei verbale a strămoșilor obiști. Gândul „creșterii”, al progresului spiritual, e prezent și aici, și central, căci noua treaptă înseamnă transfigurare, preschimbare a fondului primar și a impurităților și neîmplinirilor existenței în „frumuseți și prețuri noi”. Dacă suntem atenți la imaginea *cărții*, frumoase și de mare cinste pentru cel care a scris-o, dintr-o altă poezie, *Ex libris*, același proces de transfigurare e sugerat în gândul frumos și cumpănirea gingașă a micului edificiu livresc, pentru ca, în altă parte – în poezia *Arheologie* – să se audă ca un *memento* necesar al comunicării cu strămoșii acel solemn și cvasiritualic „murmur nentrerupt de epitafe”...

Dacă *Testamentul* arghegian poate fi considerat drept un concentrat al definiției conceptului de *tradiție* privită în dinamica procesului de transmite-organică, de preluare, dar și de îmbogățire și perfecționare a moștenirilor trecutului, s-a putut înregistra până la această dată și fenomenul unei exaltări unilaterale și dogmatice a depozitului cultural românesc, la sfârșit de secol XIX și început de secol XX, când s-a reactivat, pe urme romantice pașoptiste, ideea că singura tradiție autentic națională ar fi cea care valorifică tezaurul folcloric, datinile și obiceiurile specifice universului rural, cel în care a trăit și a creat țăranul român. (Mihail Kogălniceanu a lărgit mult, prin „Dacia literară”, aria tematică propusă inspirației scriitoricești – istorie și peisaj național). Mai ales deceniul sămănătorist, prin Vlahuță, Coșbuc și îndeosebi

Nicolae Iorga ca ideologi, au întreținut această imagine idealizată a realităților satului românesc ca spațiu unic al creației de valori spirituale autentice, nealterate de agenții corozivi ai civilizației moderne urbane. Amprenta eminesciană rămânea vizibilă aici, clasa cu adevărat „sănătoasă” era considerată a fi cea țărănească, apăsată de „pătura superpusă”, majoritar străină, începând cu fanarioții, acaparatoare a puterii politice, profitoare, antinațională, și – zice poetul jurnalist – chiar degenerată și fizic și moral, – atributul brutal „stârpi-tură” nu lipsește din suita caracterizărilor negative. Poziția sa conservatoare, antiliberală, sare în ochi, ca și atitudinea anticapitalistă subliniată, cu accente xenofobe greu de ocolit, chiar dacă explicabile contextual. După aproximativ un deceniu, sămănătoriștii vor vorbi din nou despre clasa „sănătoasă”, autentic românească, vor amenda sever tot ce e „străin” de spiritul românesc văzut, cum se spune astăzi, la modul „esențialist” sau, cu o formula mai brutală, „tribal”. Foarte atașat istoriei și culturii românești, un mare savant ca Nicolae Iorga, eminent cunoscător de cultură și literatură universală, s-a dovedit a fi, totuși, extrem de îngust-conservator în chestiunea „specificului național”, opunându-se, cum știm, chiar vehement prin 1906 unor manifestări teatrale franceze la București, – cumva pe făgașul mai vechi al lui Kogălniceanu – vezi „traducțiile nu fac o literatură” – reactualizând opinia eminesciană despre singura clasă „sănătoasă” de la noi, amendând apoi, insensibil la evoluția ideilor literare, orice încercare mai îndrăznească de înnoire, etichetată sumar ca „bolnavă”, fiindcă e străină și deci neconformă cu viguroasa tradiție rurală locală. Se știe, de pildă, cât de injurios a întâmpinat opera argheziană. Aceste reacții trebuie judecate, desigur, în contextul socio-cultural al momentului, care cerea edificări, consolidări ale educației naționale, iar participarea la gruparea „Sămănătorului” a unor Coșbuc, Goga, Sadoveanu, a însemnat, și simbolic, și prin acțiuni și creații concrete semnificative, deopotrivă încurajarea ideii de unitate a tuturor provinciilor românești. „Poporanismul” promovat, în parte paralel, în jurul revistei *Viața românească*, situa în poziție centrală tot clasa țărănească, pe urme „narodnice” rusești acclimatizate de C. Stere și alții, cu o deschidere mai realistă și mai largă spre societatea contemporană... Un filon „tradiționalist” se configura, așadar, programatic, la acel început de veac, mizând pe valorile culturii civilizației rurale, în primul rând, și foarte rezervat față de ideile modernității venind dinspre Occidentul european, militând pentru „transmiterea” în ritmul lent, al sedimentărilor „organice” a unor valori estimate drept exemplare, din aria menționată a creației culturale. „Pseudomorfoza” despre care va vorbi, într-un alt moment „tradiționalist” un Nichifor Crainic va trimite tot la altoiul considerat nefiresc al unor idei străine spiritului românesc nealterat, „primitiv”, refractar, credea el, inserțiilor de elemente „apusene” și care trebuia să rămână în tiparele sale vechi, marcate definitiv de modelul oriental, bizantin, ortodox. Un articol de referință, *Parsifal*, publicat în *Gândirea*, nr. 8–9–10 din 1923 dezvoltă aceste reflecții

înscrise, în fond, pe făgaș sămănătorist, invocând „prăpastia” dintre sat și oraș, „neînțelegerea țăranului pentru carte” (!), inaderența „fragedului suflet” față de niște valori străine.

Numai că spațiul cultural românesc nu putea rămâne izolat de geografia spiritului european intrat de multă vreme într-un proces de spectaculoasă modernizare, cu efecte majore în creația culturală. Mișcarea de „transmitere” a valorilor nu avea cum să fie împiedicată de astfel de interpretări înguste, extrem conservatoare, care uitau că interesul pentru specificul național fusese declanșat și încurajat tot de Europa modernă dinspre care reverberau, în ciuda obstacolelor de multe feluri, numeroase idei catalizatoare. Chiar în interiorul ortodoxismului gândirist, pătrundeau ecouri expresioniste, elemente de figurație „secesionistă”, „Art Nouveau”, iar colaboratorul revistei care fusese Lucian Blaga urma să distingă între „cultura minoră” și „cultura majoră”, tocmai în *Spațiul mioritic*, în care configura o emblemă ideală a geografiei spirituale românești, ce presupunea „boicotul istoriei”, falia dintre „omul orașului” și cel trăitor în „zăriște cosmică”, în vatra satului „neschimbant” precum Dumnezeu însuși, și cultivarea unor tipare ancestrale ale sensibilității. Iar toată opera sa va beneficia de influența catalitică, recunoscută chiar de poet și de filosof, a culturii occidentale. Nu poate scăpa nici chiar privirii fugare din aceste pagini, poziția, în spațiul zis „tradiționalist”, a lui Ion Pillat, autorul unor versuri precum cele din *Pe Argeș în sus* (1923), care distingea în 1927 între așa-numita „tradiție vie” și „tipic”, tradiția moartă, repetitivă, anchilozată în forme rigid tradiționale, fără a face, desigur, concesii manifestărilor, de factură radical-novatoare, ale avangardei europene sau românești. Traducătorul lui Rilke ori Sain-John Perse nu putea să rămână imun la poezia „străină” care se scria atunci. S-a văzut, de fapt, că preluarea unor „tipare” tradiționale, fie ca tematică, univers imaginar, fie de ordin stilistic (forme ale liricii populare, iconografie etc.) n-a avut loc la scriitorii „tradiționaliști” în mod mecanic, pur imitativ-repetitiv, ci că zisul „tradiționalism” era „programat”, ca reacție de adeziune la aceea ce s-a numit „sensul tradiției”, într-un moment social-istoric-cultural, când o parte din poeții români, de pildă, considerau necesară afirmarea și consolidarea unei culturi cu specific național, în perioada imediat următoare Marii Uniri de la 1918. Și Ion Pillat, și V. Voiculescu și, între ei, cronologic, Adrian Maniu, cu volumul *Lângă pământ* din 1924, apoi în *Cartea Țării* din 1934, Arghezi din câteva poeme reprezentative (*Plugul*, amintitele *Testament* și *Arheologie*) erau autori trecuți prin diverse experiențe „moderniste” (vezi parnasianismul și simbolismul lui Ion Pillat, Flori de hârtie și Salomeea lui Adrian Maniu, lecturile baudelairiene – „estetica urâtului” – hibridizate cu tematica locală „rurală” la Arghezi...). G. Călinescu a scris în *Istoria...* sa propoziția esențială după care, „în fond, tradiționalismul e o formă de modernism”, situându-l pe Fundoianu la capitolul „Tradiționaliștii”, dar cu această semnificativă nuanțare (la poetul *Priveliștilor*, această opțiune programatică pentru o viziune construită ca

„paradisiacă” a unui mediu tradițional moldovenesc este, de altfel, în chip manifest afirmată, în prefața volumului din 1930).

Asemenea exemple vor să spună că dinamica transmisiunii de teme, motive, imagini, modele formale, nu se face automat și uniform, că ea are loc în anumite contexte socio-culturale care pot sau nu favoriza preluarea „liniară” a modelului ori îl supun unor reconfigurări datorate sensibilității creatorului, formației sale intelectuale, acelu „aer al epocii” care e respirat de grupuri de scriitori înscriși sub același stindard programatic etc. S-a afirmat pe drept cuvânt, cu probe la „dosar”, că și mult clamatele influențe și „imitații” ale unor modele externe comportă devieri și metamorfoze firești în spațiul de receptare – era și unul dintre argumentele lui E. Lovinescu, atunci când punea la temelia viziunii sale despre „sincronism” sintagma „unghiului de refracție” prin care elementul împrumutat capătă trăsături ale mediului în care se produce „imitația”, diferențiindu-l de forma originală. Și, pentru că veni vorba de marele critic modernist, care nu agreea, totuși, „curente extremiste”, adică avangarda, cu „libertatea ei de sclav beat”, nu se poate trece cu vederea că, printr-o conjugare insolită de influențe străine, în speță franceze la început (Jules Laforgue), și elemente de tradiție românească, de context local (la debutantul Tzara, la Marcel Iancu, la „constructiviștii” care făceau trimitere la abstracționismul artei populare românești) până și cele mai radicale manifestări iconoclaste, începând, la noi, cu Dadaismul, au fost marcate sau remodelate, în sinteza „integralistă” din anii 20–30. S-au căutat și atunci precursori, a fost urmărită o anumită filiație (de pildă, în „paginile bizare” ale lui Urmuz, ba un Voronca făcea trimitere chiar la poezia populară și la Eminescu!)....

După mai bine de un secol și jumătate de comunicare productivă cu marea cultură europeană, s-a putut observa, cu oricâte nuanțe corectoare, că „sincronizarea” introdusă la noi ca principiu (tot pe filieră franceză!) de E. Lovinescu a fost un fenomen firesc într-o epocă de importante interferențe între culturi, și că, de la un punct înapoi, s-a putut vorbi de tradiții în interiorul spațiului însuși al „modernismului”, încât atributul de „neomodernist” a fost deja însoțit de istoria și critica literară. A devenit curent și calificativul de „neoavangardist”... Astăzi putem vorbi și de un „neotradiționalism” chiar în spațiul poeziei neomoderniste, însă oricine poate remarca diferențele mari chiar față de tradiționalismul modernist interbelic. Ion Horea, Ioan Alexandru, Ion Gheorghe și alții câțiva nu preiau pur și simplu universul imaginar gata modelat și limbajul predecesorilor, ci lucrează, evident, în spiritul epocii lor. Sunt semne că toate faptele de cultură judecate drept valoroase care pot conta ca modele și exemple pentru urmași se înscriu progresiv într-un concept de tradiție lărgită, mai complexă, mozaicală, cu simbioze adesea insolite de formule, ce nu se mai poate reduce în niciun caz la ceea ce se înțelegea prin *tradiție* până prin deceniul al treilea al secolului XX. Transmiterea valorilor receptate ca atare și validate de conștiința critică se face de o bună

bucată de vreme pe căi mult diversificate, grație dezvoltării fără precedent a mijloacelor de comunicare în masă, pe care le cunoaștem.

Problema care se pune în momentul de față este – cred – nu atât aceea a mijloacelor de transmitere a acestor valori, cât, într-un mod îndeajuns de paradoxal, a accesului faptelor de cultură la aceste canale de comunicare și, în consecință, la cunoașterea a ceea ce s-a transmis valabil de-a lungul vremii. Am în vedere, desigur, aici, cultura umanistă, literatura, artele, filosofia și altele, care cunosc astăzi o tot mai evidentă și paradoxală criză a comunicării. Etichetată drept „cultură înaltă”, și cu atributul devenit, tot în chip paradoxal, peiorativ, de cultură „elitistă”, creația umanistă rezistentă în timp este periculos concurată de cultura divertismentului, într-o „societate a spectacolului”, cum a numit-o Guy Debord sau „cultură a spectacolului”, în formularea mai recentă a lui Mario Vargas Llosa, promovată la nivel de masă, popular, amintind de formula antică deloc încurajatoare „panem et circenses”. Mutațiile radicale din civilizația imaginii, ca și relativizarea generală a valorilor, pe fondul unui agresiv consumism, puțin atent la creațiile spiritului, la formarea omului ca personalitate complexă, înlocuit cu ceea ce marxistul Herbert Marcuse numea „omul unidimensional”, sclav al civilizației tehnice, trăind în iluzia unei realități a profitului și plăcerii imediate, lipsite de adâncime spirituală. Discrepanța dramatică dintre *informație* și *formație* devine din ce în ce mai evidentă, într-o lume care alunecă spre uniformizare, unde diferențele sunt neglijate, în ciuda aparențelor pe care le servește așa-numita „corectitudine politică”. Procesul de „mondializare”, de „globalizare” în curs, nu va încuraja nici în continuare cultura individului și a individualului bine și complex definit, astfel încât, dacă ne punem problema transmiterii valorilor de la o generație la alta, într-un lanț productiv de evenimente spirituale majore, profund edificatoare, care merită perpetuarea, avem în față obstacolele tot mai greu de trecut ale unui indiferentism și chiar al unei deprecieri grave a valorilor mari în care a crezut și s-a modelat timp de secole omenirea civilizată. Or, aceste valori trebuie să fie cunoscute. Tânărul, și nu numai el, ar trebui să știe ceea ce poate primi ca moștenire valoroasă, în calitatea sa de simbolic legatar testamentar. Din nefericire, se înmulțesc legatarii virtuali care nu cunosc ce cuprinde testamentul lăsat de înaintași ori nu știu să-l citească pentru a-i înțelege mesajul, suferind tot mai grav de așa-numitul „analfabetism funcțional”. Rămâne deschisă întrebarea dacă guvernanții lumii de astăzi vor fi mai întâi dispuși să renunțe la soluțiile facile ale aparentei distracții neîntrerupte, profitabile însă financiar, în favoarea unor politici care să reabiliteze omenescul autentic și micul idealism necesar oricărei supraviețuiri a spiritului uman. Semnele nu sunt prea încurajatoare și, cum constatăm zilnic, cultura și educația umanistă sunt printre primele victime ale Puterilor de tot felul, mai degrabă interdictive decât cu adevărat democratice. Mai peste tot în lume, bugetele cele mai reduse și care se redau mereu sunt cele consacrate culturii și educației. Bătălia ce trebuie dusă pas cu

pas pe acest teren este, în fond, și una de preservare a identităților culturale naționale, a căror integrare în ansamblul mondial de valori nu ar trebui interpretată unilateral ca o cedare în fața inevitabilului. Tocmai de aceea asistăm pe plan mondial la un demers dificil și tot mai evident de afirmare a valorilor individuale și comunitare în care tradițiile locale se încearcă a fi reînviată. Nu împotriva principiilor de drept internațional, ci, respectându-le în spiritul lor, căutând soluții adecvate contextului local-național, promovării tradițiilor care pot aduce culori și nuanțe noi tabloului general.

Revenind la chestiunea transmiterii valorilor, am sentimentul că, la această cotitură majoră a civilizațiilor mondiale, când lumea dispune mai mult decât oricând de mijloacele (tehnice) de transmitere a faptului de cultură umanist, problema gravă de rezolvat este a selecției lucide și exigente a producțiilor culturale ce urmează a fi puse și menținute în circulație și, în aceeași măsură, a cultivării, cum spuneam, a mediului receptor, în primul rând prin școală – îndeosebi în gimnaziu și în liceu – a destinatarilor cărora aceste valori le sunt adresate. Or, în acest punct, factorul decisiv rămâne cel al educației spiritului critic, întemeiat tot pe o formație solidă, deopotrivă cu repunerea în drepturi a educației acestor beneficiari ai mesajelor spirituale, vizând formarea unui om întreg, conștient de locul și rostul său în lume, pregătit să-și apere demnitatea de ființă superioară. Dacă acest om în formare nu primește în școală cunoștințele esențiale despre lumea culturii, nu are cum să dorească a le cunoaște și a profita în chip creator de ele. Este însă un ideal care, în condițiile lumii de azi, nu e deloc ușor de atins, dar la care nu trebuie să renunțăm. Se pare că alfabetul marilor Testamente trebuie cât mai repede reînviat.

„Țară, țăran, țărană” – modernitatea, artiștii contemporani și nostalgia originilor

Cercetătorului aplecător asupra începuturilor artei românești moderne nu i-ar putea scăpa o revelatoare coincidență: la București, în anul 1910, expoziția societății *Tinerimea artistică* prezenta, alăturate, picturi și sculpturi nu doar în mod fericit diferite, ci exprimând poziții conceptuale și stilistice radical opuse. Simpla citare a numelor artiștilor participanți și a titlurilor ne oferă nu doar „fotografia” veridică a momentului, panoramând o diversitate stilistică în deplină afirmare ci și prima confruntare majoră între tradiționalismul autohtonizant, deja instalat acomodat în rețeta impresionismului, pe urmele marelui Grigorescu, fără a prelua însă și geniul pictural al acestuia (Nicolae Vermont, Arthur Verona, Kimon Loghi, Nicolae Grand, sau Dimitrie Mirea – sculptorul –, cu al său *Cioban* marcat de pitoresc), și scandalul viziunii moderne, sintetizatoare și profund simbolică, trimițând către straturi arhaice ale umanității înseși, impuse de *Cumințenia pământului*, trimisă de Brâncuși, de la Paris, prin Cecilia Cuțescu Storck. Acestea i se alăturau lucrările mai puțin radicale, dar profund moderne prin stil, ale lui Ștefan Luchian, (*Portret de haham*), Ștefan Popescu (*Popas*) și Camil Ressu (*Țărance din Vlaici*) toate împărtășindu-se din experiența picturii müncheneze, a realismului cu note sociale dar și cu accente pur decorative, vădind intenționalitatea stilistică. De aici înainte, pentru mai bine de trei decenii, tematica picturii autohtonizante va fi centrată pe imagini ale vieții țăranului redat într-un registru care merge de la realismul volumelor bine construite, al planurilor mari și conturelor puternice care definesc siluetele monumentale din pictura lui Ressu, la viziunea sintetică din ciclul *Refugiul satelor*, (1921) datorat lui Șirato, până la patetismul reținut al *Morților dela Cașin*, prezentată în memorabila expoziție de la Iași, în 1918, de Ștefan Dimitrescu, compoziție considerată cap de serie pentru pictura cu tentă națională a noii grupări *Arta română*, constituită de artiștii aflați în refugiu în Moldova și promovată, în interbelic, de numeroase articole publicate în revistele *Cuvântul* și *Gândirea*.

Două observații majore, datorate cercetării Ioanei Vlasu *Anii '20, tradiția și pictura românească*, se cuvine a fi amintite: fenomenul recuperării tradiției, al reconstruirii unei identități artistice naționale, prin revenirea la figurativ și la construcția clară, de tip clasic a imaginii, era unul european. Cuprinsese Italia, unde era promovată, din 1918, prin revista *Valori Plastici*, apoi Germania, prin curentul Noii obiectivități, după expresia lui Gustav F. Hartlaub, din prefața

expoziției de la 1923, apoi și Franța, prin apelul la figurativ și la compoziții clasice promovate de Picasso, Derain, Matisse, proces desfășurat în paralel cu dezvoltările cubismului, futurismului, rayonneism-ului, dadaismului. A doua observație se referă la faptul că atât Șirato cât și Ressu au urmărit, dincolo de elementul etnografic, transpunerea în stil a unor caracteristici de ordin general, venind din straturile profunde ale spiritualității românești: „spiritul sintetic, conștiința formei, echilibrul elementelor, raportul formă-culoare, sau raportul ornamentelor față de fond sau de suport, trăsături proprii artei românești” nota, pe atunci, Francisc Șirato. De altfel, într-o serie de articole teoretice publicate în „Cuvântul”, începând cu anul 1923, continuând în 1924, Șirato afirmă că subiectul rustic nu este o condiție a artei „specifice”, și că, „prin arta națională nu înțelege pictura de fote, ii sau vase poporane, căci arta aceasta nu ar ieși din domeniul etnografiei...” iar ciclul său programatic – din anii 1924–1926 – cu subiect țărănesc acorda importanță „valorilor interne” ale picturii, „elementelor subiective, etnice și etice”, dar desprinse de emoționalitate și „reduse la calitatea de purtător al valorilor stilistice”.

Alta va fi poziția lui Ion Theodorescu-Sion – ardelean transplantat în Brăila, pictor din „familia” lui Proteu, împrumutând, de-a lungul vieții, mai multe stiluri –, care revenea, începând cu 1909 până în 1914, nostalgic, la locul de baștină, în satul părinților săi, Pianu de sus, unde realiza o serie de compoziții – portret, apoi își căuta strămoșii în Apuseni și picta impunătorii *Țărani din Abrud*, în care Ioana Vlasiu citește și „dorința de a contura o imagine ideală a lumii satului”, idee care va domina și în continuare bogata lui producție de pictură cu subiect rural, prizată de colecționari, și gustul public din perioada interbelică. Pitorescul înfățișărilor semețe, ocupând în întregime prim-planul tabloului, care atrage atenția, în ampla serie deschisă curajos în 1914 de *Țăranii din Abrud* și continuată, după război, în *Vânzătorul de covoare*, al lui Șirato, sau în *Țărănci din Siliștea*, datorate lui Ștefan Dimitrescu, ori în *Țărăncile la troiță*, de Ressu, pitorescul acesta implica, tocmai prin abordarea compozițională abruptă, o afirmare a ideii de solidaritate întru acea *rânduială superioară, legată de echilibru și armonie* după care se desfășoară întreaga existență a țăranului (idei susținute în epocă de Ovidiu Papadima și Ernest Bernea). Ideea afirmării și integrării unei *ordini și armonii superioare*, „sentimentul unei vaste solidarități universale” (formularea lui Mircea Vulcănescu, din *Dimensiunea românească a existenței*, 1943) apare încă de la începutul anilor '20 în portretele de familie realizate de tânărul Sabin Popp. Acesta studiasse, la comanda Marucăi Cantacuzino, frescele și portretele votive din bisericile Cantacuzinilor, pentru a le reproduce într-o mare pictură în ulei ce copia, la dimensiune aproape de realitate, tabloul votiv al bisericii din Băleni. Spiritul frescei medievale este transpus, apoi, în cheie contemporană, în propriul *Portret de familie*, 1927, realizat într-un amplu triptic, cu surorile și frații alăturați tatălui, central, dominând compoziția, cu chipurile în semiprofil și

maniera aproape plată de redare a volumelor, în vreme ce peisajul din fundal sugerează proiecția în eternitate. Asumarea directă a spiritualității creștin-ortodoxe din aceste portrete, cu autorul reprezentat, într-o margine, pandant voleului rezervat soției, sculptorița Theodora Cernat, el, asemeni lui Pârvu Mutu, cu pensula ostentativ arătată, ca pe o armă spirituală de mântuire, și nu o unealtă a meșteșugului, trimite direct la zugravii de biserici, de la tradiția cărora se revendică. Gestică redusă, intensitatea privirilor ațintite, atitudinea gravă a personajelor, straniul apariției în întregul ei, subliniat de matitatea cu profunzimi catifelate a picturii, fundalurile de peisaj luminos, cadru de scenă sacră, văzut în două dimensiuni, și auster albastru, definesc spiritul hieratic al acestei lucrări prin care modernitatea, în viziune proprie, înțelege să integreze tradiția bizantină. Un alt Triptic, din 1925, revelație a depozitului Muzeului Național de Artă al României din cea mai recentă expoziție dedicată de prof. Adina Nanu memoriei lui Sabin Popp și sculptoriței Theodora Cernat Popp, aduce, în panoul central, figura Iisus, nimbă discret de un nour alb, în momentul sărutării lui Iuda, aflat, ca în frescă, în prim plan, familia sfântă, pe voleul din stânga, și Iisus și Maria Magdalena, în voleul din dreapta. „Un triptic al iubirii”, afirmă, în textul exegetic din catalogul expoziției, curatoarea, „centrul este rezervat celei mai grele porunci: iertarea și iubirea dușmanului. Copleșit de trădarea în care vede întrupat răul lumii, Hristos nu respinge sărutul vânzării, acceptă jertfa. Iubirea castă, iubirea maternă și cea filială sunt ilustrate de Sfânta Familie, în vreme ce iubirea omenească, e întruchipată de gingășia și tristețea profundă a Mariei Magdalena. Fundalul de peisaj sumar schițat, în planuri largi, net diferențiate de tonurile luminoase și plate ale griurilor, albastrului și ocrurilor, accentuează trimiterea la fresca medievală, dar și la picturile contemporanilor europeni, Derain, de pildă. Atmosfera de pace și acceptare a Tripticului Sfânt pare a descinde din Psalmii arghezieni, sau din aceea a poeziilor lui Vasile Voiculescu ori Ion Pillat, contemporanii lui Sabin, de care, sigur, avea cunoștință, atât prin mediul familial, cât și prin prietenul și sfătuitorul său apropiat, din vremea studiilor romane, poetul și esteticianul Ion Negoitescu.

Cu aceste câteva exemple din pictura modernă care ilustrează existența și succesul, în paralel cu manifestările avangardei în variate planuri, pictură, poezie, arhitectură, a unui curent major de artă întemeiată pe conștiința apartenenței la ethosul național și creștin constatăm că, la sfârșitul anilor '30, odată cu ridicarea la Târgu Jiu a capodoperei brâncușiene închinată memoriei jertfelor din primul război mondial, „Coloana fără de sfârșit”, „Poarta sărutului”, „Calea eroilor”, „Masa Tăcerii”, se încheia în același registru înalt simbolic și universal, în care debutase la 1910, la fel de deplin neînțeles, un prim ciclu al modernității afirmat românesc din cultura națională.

Tematica tradițională și rurală va trece în umbră și va fi apoi intens manipulată politic, după 1948, vreme de alte peste patru decenii, pierzând acea

sinceritate artistică ce fundamenta buna realizare plastică promovată teoretic în articolele lui Șirato, Ressu, Oskar Walter Cisek din presa interbelică.

„Un licăr de trezvie” (Paul Gherasim)

Este marele merit al doctorului-pictor Ion Țuculescu, ca, pornind pe urmele melancoliei și tragismului din pânzele lui Andreescu, pe care îl și colecționa în anii '50, să redescopere, după război, prin scoarțele Olteniei natale, motive ale unui fond autohton ancestral care este asumat de autor în viziunea sa puternic expresionistă, pentru înțelesurile lui simbolice de ordin universal, care transcend etnograficul. Ion Țuculescu, a cărui primă retrospectivă, postumă, era pusă pe simeză la Dalles în 1965, de Paul Gherasim, un apropiat al artistului, avea să fie figura far a tinerei generații de artiști: G. Apostu, Horia Bernea, Paul Neagu, Paul Gherasim însuși, mai târziu George Iliescu Călinești și Ion Nicodim, în spirit și pe o cale proprii. O generație care ducea, începând cu 1964, anul expoziției lui Apostu, o luptă deschisă cu realismul socialist, promovat de organisme oficiale, pentru recăștigarea libertății de a relua dialogul cu discursul modernității europene. Pentru istoria artei, rămâne revelatoare apariția, chiar în 1965, a ciclului de sculpturi în lemn semnate Apostu și intitulate Tată și Fiu, țâșnind solidar din pământ, fără interpunerea vreunui soclu, imediat remarcate la Paris de André Malraux, pe atunci ministru al culturii, și achiziționată de statul francez pentru Muzeul de artă contemporană. „Apostu nu creează personaje, ci filiații. Descendențe. Arbore genealogic ce urcă spre străbuni. Ce-și spun interminabil, acel Tată și Fiu, dacă nu certitudinea de a coborî din același copac? Și nu prin seva copacului comunică ei, fără mediația cuvântului, nici a gurii care să-l enunțe, cu o știință mai veche...” (citată din Monica Lovinescu, *Unde scurte*, aprilie 1967, Ed. Humanitas, 1990.) Ciclul a fost urmat de o lungă serie de Fluturi (1969), evocând în lemn ingeniozități ancestrale din zona instrumentarului țărănesc de tip industrial dar și de o serie mai restrânsă de Crucificări, imagini de un dramatism reținut, ades eliptice în detalii anatomice, dar de o forță covârșitoare a expresiei plastice compactate în lemn. Desene și numeroase schițe pregătitoare documentează această serie dispersată astăzi. O extraordinară fotografie datorată regretatului Mihai Oroveanu, prieten al lui Apostu, ni-l înfățișează, în 1969, în atelierul de pe strada Căderea Bastiliei, între fluturii săi, dar având ca fundal, pe perete, o singulară scoarță oltenească.

Nu demult, expoziția *Dealuri și câmpii, Ion Țuculescu și Horia Bernea, antropogeografii atavice*, realizată de Erwin Kessler la Muzeul de artă din Craiova unde se află cel mai important fond Țuculescu, investiga tocmai intervalul 1960–1970, perioada de germinație și primă afirmare a acestei noi generații artistice, referindu-se strict la cei doi pictori „pentru a vedea cum *peisajul* a devenit un motiv simbolic încărcat ideologic, spiritual și existențial” apoi de a explica „apariția și articularea noii retorici vizuale”, centrate etnic, apărută

în jurul lui 1965, care s-a perpetuat până în 2000. Lăsând deoparte analizele de tip „istorie a totalitarismului”, ceea ce relevă această expoziție privitor la Horia Bernea este momentul de cotitură, criza spirituală pe care tânărul artist a resimțit-o, angajat fiind în retorica expresionist-abstractă a neo-avangardei la care participa la sfârșitul anilor '60, pe când era expus la Paris, Haga și Edinburg. Din notițele artistului, ca și dintr-un text autobiografic, reținem câteva mărturisiri revelatoare: „ceva se rupe în mine, ceva nu merge” (notă pe marginea unui desen din 11.05.1970) „...există un fel de claritate care mă interesează, s-ar numi intenționalitate a subconștientului, 29.05.1970”. Urmare a acestei crize, a clarificărilor pe care artistul le caută prin revenirea la matca proprie, pictând iarăși la Poiana Mărului, avea să rezulte în deceniul '70 – '80 ciclul *Deal*, o suită amplă de cercetări de ordin plastic și pur vizual desfășurate de-a lungul a cinci expoziții, cu lucrări diferite, asupra aceluiași motiv, *Dealul*, tot mai pregnant încărcat spiritual. Tot ciclul se dezvoltă în contextul politic de după 1972, pe când, după cum se explica, mai târziu, Bernea „...agresiunea ideologică a declanșat o nevoie urgentă de regăsire a ființei tale profunde, de căutare, cu maximă seriozitate, a unui teren solid, inaccesibil vicisitudinilor politicii și opresiunii. Acest efort a condus pe unii dintre noi la marea tradiție”. Tradiția picturii românești, dar și tradiția artei bizantine, la care se raportează experiența neo – avangardistului Bernea pentru a descoperi, în jurul lui 1977, cealaltă mare temă a picturii sale: *Praporele*. Titlul, ca și modalitatea plastică de prezentare, pot fi considerate, până la un punct, de domeniul ambiguității, tema fiind investigată experimental într-o amplă serie, de la îndrăzneala *Praporilor umbrelă*, la aceleora cu nuduri care explorau, în limbajul pop-artei, binecunoscutul desen leonardesc despre proporțiile umane, până la gravitatea purpurie a praporelui – boltă, inserat în tripticul cu semnificații testimoniale ce cuprinde Autoportretul pe fond negru, din 1979, Praporul central, din 1978, și Hrana cu lumânări, din 1979, montate de colecționar, la indicația artistului, într-o ramă comună, din stejar natur. Revenind la mărturisirile pictorului, o notăm și pe aceasta, definitorie pentru poziția sa în gruparea Prolog, la care s-a raliat autoritar, imediat după prima expoziție a grupului: „eu am fost în Prolog, înainte de Prolog”, avea să-i replice lui Gherasim, citat de M. Sârbulescu, în *Despre ucenicie*, ed. Ileana, 2015. Bernea considerând, pe urmele tatălui său, că : „Natura lasă să transpară că lucrurile au o cauză finală, că ceva este în dosul tuturor formelor trecătoare.”

Iată un gând, o emoție de care pare a se fi apropiat și Vlasiu, spre sfârșitul carierei sale artistice, când, retras în Transilvania natală, la Bistra, în vecinătatea Mureșului și a pădurii, își reînnoia admirația din tinerețe manifestă pentru Brâncuși și volumele lui antrenând pulsul fluid, unificator al planurilor care exprimă vitalul, deopotrivă cu spiritualul. O serie de sculpturi de mari dimensiuni, tăiate cu barda, direct în lemn, intitulată exact, „Semne și Stihii”, aduc în atenție forme fruste, situabile între fantastic și vegetal, extrase din

imaginarul popular ancestral, sau descoperite în decorul scoarțelor, când nu sunt pur și simplu amplificări ale unor forme vegetale, prezentate în fotografiile artistului amplasate în natura luxuriantă, ca niște „arătări” ale pădurii, hierofanii purtătoare de mesaj. Suntem în orizontul anilor '70, iar Stihile se exprimă în picturi în ulei, și în lemn tăiat și incizat, la dimensiuni variind între 360 × 50 × 45 cm, și 240 × 50 × 20 cm, fiind prezentate în Bienala de la Veneția, din 1984, și în Retrospectiva de la Dalles, din același an.

Se păstrează, în notele lui Paul Gherasim, editate de Asociația „Studiul”, o însemnare, nedată strict, dar părând a fi de la sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70, când pictorul își punea problema transparenței, în seria atunci începută a bolților, expuse doar pentru o zi, în 1972, la Galeria Amfora, apoi interzise de cenzură. Transparența culorii, experimentată programatic de Gherasim în acele picturi care evocau bolțile bisericilor moldovenești, era, de fapt, o expresie plastică pentru transparența persoanei, pentru transparența conștiinței – și deci pentru curăția ei. O serie de portrete de atelier, realizate în 1971 de Eugeniu Lupu, îl înfățișează pe Paul Gherasim, cu barbă și figura suptă de ascet, având în fața sa modelul artistic de referință, autoportretul răscolitor al lui Luchian, intitulat *Un zugrav*, și în fundal, seria celor șapte Bolți de lumină, expuse publicului, parțial, abia în cadrul expoziției Studiul I, Timișoara, 1978. Fotografiile în sine sunt o mărturisire, dar textul însemnărilor contemporane este înalt revelator. Îl redăm aici pentru că este programatic pentru manifestările ce s-au desfășurat ulterior, la care Gherasim a participat, sau le-a orchestrat cu pasiune, cu infinită delicatețe spirituală și competență artistică. „Ne vom strădui, ca în lumina credinței, să descoperim, în conștiința noastră, un licăr de trezvie, întrebându-ne: **ai căror urmași suntem?** Cel dintâi răspuns e sub semnul întrebării. **Nu suntem cu totul înstrăinați, purtăm în noi transparența urmelor.** Opacitatea lumii care ne înconjoară o simțim prin îmbâcsirea minții și sufletului, suntem nevoiți să ne regăsim curat launtrul...” Iată, așadar, și sensul transparenței compozițiilor lui austere cu țărani ce au chip de mucenic, din pictura anilor '70, aflați la muzeul din Râmnicul Vâlcea, al țărinelor din ultima perioadă, în care, după moartea soției, pictorul rememorează în peisaj locuri ale copilăriei, imagini ale câmpului în așteptarea sămânțului sau a rodirii pe care fotografiile lui Marius Pandelescu le-au surprins atât de vii, cu atmosfera dimineților în care aerul frează vizibil, câmpuri partajate, după forma loturilor, exact ca în pictura lui Paul Gherasim. Aflăm, din acest text fragmentar și adevăratul program al expozițiilor „Studiul”, de la Timișoara, motivul râvnii sale de a dezvălui filiațiile artistice, înrudirile spectaculoase și inedite ale artei culte cu obiecte cotidiene ale culturii populare, în care vedea capodopere de gust și armonie. Ele erau frumoase și armonioase pentru că erau încă „purtătoare ale urmelor”, se aflau într-o filiație.

Mesajul acesta a fost cumva general receptat, circula în atmosfera atelierelor de la Curtea Veche și rodise și în mintea curatorilor tineri, cum

era Anca Vasiliu, la „Muzeul Satului” din București, care era și curatorul „Atelierului 35”, locul în care expuneau tinerii artiști. Ea a inițiat seria de expoziții-instalație *Locul. Fapta și Metafora*, 1983, și *Vatra*, din 1984, asistată atunci de Wanda Mihuleac, prilej pentru deschiderea unui dialog extrem de semnificativ între o artă ce vehicula exclusiv simboluri, modele, și umilul cadru al cotidianului țăranesc, care, prin Marin Gherasim, Sorin Dumitrescu, Șerbana Drăgoescu, Ovidiu Maitec, Mihuleac, își revela ontologia secretă, „de centru al universului, de oglindă terestră a ordinii lumilor” cum spunea criticul Ion Frunzetti în prefața catalogului. Era, în fiecare dialog autentic restabilit, o filiație regăsită, o părtășie comună la ordinea universală. Prima expoziție-instalație convocase în primul rând sculptorii, următoarea a fost mai deschisă către celelalte genuri artistice. Între excepții, Marin Gherasim, care a propus schița colorată *Drum și incintă de aur, proiect pentru înveșnicirea vetrei*, Alexandru Chira, cu amplul proiect al unei *Instalații pentru rememorare*, și pictorul Constantin Flondor care trimitea un surprinzător proiect intitulat, semnificativ: „*Spațiu pentru cuget și visare*”.

Pentru bucovineanul Constantin Flondor, temeinic instalat în atmosfera multiculturală și intens intelectuală a Timișoarei, problema nostalgiei originilor pare a constitui, mai ales în opera de după 1980, o constantă a unui demers de explorare, poate și de vindecare a sinelui adânc, urmărită cu metodă și claritate a ideii, fie că este pictură, film sau fotografie. Atât cât cunosc eu, îmi pare că tema evocării originilor debutează în forță cu marea compoziție intens metaforică *Străbunii din străbuni*, executată în acuarelă, tempera și creion (180 × 104 cm) pe hârtie groasă Letea, într-o viziune de sorginte renescentistă, cu suite de orizonturi leonardești și două puncte de fugă pentru cele trei niveluri ale temei: „I, cel al străbunilor – iarna-începutul-pământul,/ II, al traseelor sau al așteptărilor, orizontul-depărtările-traseele dintre cer și pământ,/ III, al năzuinței și al deschiderii, cerul din cer. Dincolo de planul străbunilor, am schițat pământul și jocul mâinii” (citât din Jurnalul publicat în *Flondor, de la „111” + „Sigma” la „Prolog”*). Monumentala acuarelă propune o amplă elegie a planurilor care se cheamă potențându-și energiile în spațiul central, multiplu activat, al traseelor punctate cu alb, răspunzându-și în oglindire, deasupra unor zări cu profunzimi infinite. Planul inferior, al străbunilor din străbuni, suspendat ca și corespondentul său din cer, are aparența unui altar pe care arde vâlvătaia abia schițată a evenimentelor. Adnotări intens metaforice pe tema originii aduce cu metodă și în filmul de inspirație tarkovskiană *Întoarceri*, prezentat în 1981 în expoziția *Studiul 2*, de la Timișoara, organizată împreună cu Paul Gherasim, Ionică Grigorescu, Coriolan Babeți. Filmarea din Bucovina evocă prin câteva imagini *prima copilărie, apoi o acțiune de atelier, modelarea făinii, ce se dorește a evoca cosmogeneza, urmate de iarna, ninsoarea și cernerea* ca imagini ale vieții privite cu detașare. *Respirație, mângâiere*, apar în transcriptul sau programul peliculei. Partea a doua a filmului,

călătorie într-o fotografie, face din șura de la Gura Putnei un corespondent al Cernăuților copilăriei, în care fiecare detaliu al imaginii devine un personaj, o amintire a unei lumi. Se insistă pe detaliile privirilor, pe crucea de pe acoperiș, pe fereastra din Cernăuți în care Tinu apare, copil, alături de mama și de frate, un suport real al amintirilor grele, pentru că la 20 de kilometri, e cealaltă Bucovină, cea răpită, în care întoarcerea era imposibilă, cum apare în fotografia căii ferate barate de la Ulma.

O altă semnificativă fotografie din trecutul – dureros de frumos – este reproducă în pictură la dimensiuni mari, în 1998. Pânza, (92,5 × 73 cm) intitulată *Cu tata la Cernăuți*, este mărturie, document istoric și operă de artă, în egală măsură, pe fundalul imaginii părintelui ce-și cuprinde, cu un gest protector și bărbătesc, fiul, fiind proiectat jurnalul concis al vieții tatălui, un tip de C.V. șablon, obișnuit în situația unui refugiat, din anii '50, perfect lizibil, în ciuda aparenței de palimpsest. Pictorul recurge și la practici ale manevrării imaginii specifice noului figurativ clujean, care suprapune în imagine straturi conjuncte sau dispartate ale memoriei pentru a-i amplifica câmpul semnificațiilor, adăugând în planuri secundare motive neliniștitoare.

Orașul primei copilării, Cernăuțiul, este și el subiectul unui întreg ciclu de evocări în pictură. Este privilegiată imaginea de ansamblu, clișeu vizual al cărților poștale vechi reinterpretate astfel încât să reconstituie traseele diurne ale copilăriei, într-o geografie nostalgică a amintirilor. Cernăuții evocat ca un Toledo, un fel de Fata Morgana a destinului, sau Cernăuții cuprinși de noapte și de spaima războiului, poate o primă frântură din memoria reconstituită a refugiului, Cernăuții din vis, Cernăuții din fotografiile de familie, din nou fotografia, ca fapt al memoriei, susținând pictura.

Fragmentarium, acuarelă și guașe pe hârtie, din 1989, aleasă de artist în 2002 drept copertă dublă a unui succint album, evocă într-o succesiune de imagini ale evanescenței, flori, fulgi, stele, ordonate pe diagonala ascendentă, acel altfel de dor, prezent în gândirea metafizică din caietele eminesciene, întrevăzut în sentința din centrul superior al imaginii: „Lumea-i/ umbra/ unui nor/ și visul unui dormind.” Acestei succesiuni de metafore din dramaturgia shakespeariană, îi răspunde o palidă însemnare marginală spre dreapta, poate comentariul pictorului însuși, la însemnarea eminesciană despre „predicabiliile câtor trele categorii ale gândirii noastre EL e pretutindeni, → are SPAȚIUL EL e etern, → are TIMPUL EL e atotputernic → dispune de întreaga energie a universului”

Iată acum însemnarea: „CRUCEA BIZANTINĂ,/ ca un fulg de zăpadă,/ mic/ reprezentant al universului”. Enigmatice în strălucirea lor diamantină, versurile par a aparține veacului nostru, mai degrabă lui Daniel Turcea, sau chiar lui Flondor însuși. Cu această nouă temă, a fulgului de zăpadă, imagine a purității și a evanescenței absolute, dezvoltată de Flondor în ultimii ani, ajungem și la cel mai recent ciclu al nostalgiilor metafizice ale lui Flondor,

dedicat fulgului de zăpadă, crucii ca mulțime de fulgi ningând mângâietor peste lume, evocată în ultima sa expoziție bucureșteană, din 2019, intitulată *Cer, Cernere, Cer*. Dorul de cer, pare că mângâie și absoarbe dorul de Cernăuți, răspunzând chemării *Străbunilor din străbuni*, și lui Paul Gherasim, de la care pare a prelua acum, ca pe o făclie luminătoare, motivul Octogonului diafan ce transpare prin cosmica ninsoare.

Aceeași înfiere, același dor de cer cheamă și din peisajele de câmpie ale lui Horea Paștina, când ni se dezvăluie țesătura fină, în creion, a schemei ordonatoare. Pare că este, în acest desen riguros centrând spațiul, ceva mai mult decât schița ce-ar susține echilibrul imaginii, este poate imaginea sugerată a unui principiu ordonator al lumii, a unei ordini superioare, inerente, acum revelată nouă de prea limpedea lumină. Evocând câmpuri de crini, colțuri luminoase de grădină în care odihnește, alb, un hulub abia zărit, sau câmpia transilvană și văzduhul ei, tot mai diafană, pictura lui Paștina cheamă privirea spre calme orizonturi interioare de reculegere și pace. Suprapus orizonturilor din ultimele sale *Câmpii*, apare și aici, abia schițat, octogonul de lumină, tainică afirmare a bucuriei zilei a opta, cea nesfârșită, mărturisind *Lumina care vine de la Răsăritul cel de Sus*, cum se intitulează cea mai recentă expoziție bucureșteană a lui Horea Paștina.

Ajungem, în fine, și la dialogul unui alt mare contemporan cu vastul spațiu al tradiției și al originilor, Ion Nicodim (1932–2007) cel care a dat ultimei sale serii de expoziții-instalație și titlul intervenției noastre. Cu formație de pictor, Nicodim s-a investit de timpuriu în numeroase arii conexe artei sale. A făcut tapiserie monumentală, mozaic, frescă istorică, a modelat în bronz candelabre moderne, fastuoase și hieratice, totodată, a conceput mobilierul și cancellumul pentru capela amenajată în fostul hambar al unui conac transformat în mănăstire, a sculptat și a pictat o troiță sau bolta bisericii de la „Muzeul Agriculturii” din Slobozia. A fost un spirit agil, febril, căutător, inventator, observator atent și înalt avizat a tot ce îl înconjură. A iubit modernitatea, pe Matisse, Fautrier, Bissier, pe Anselm Kiefer, dar și Renașterea, romanicul sau antichitatea greco-latină. A studiat și a lucrat mulți ani în Italia, unde s-a și afirmat expunând în galerii importante alături de mari artiști ai timpului, a revenit în țară, a plecat apoi pentru alți ani la Paris, unde a muncit intens, a expus iar în galerii celebre, a fost invitat în selecția internațională a Bienalei de la Veneția, a revenit des la București și în Dobrogea natală. Cele două experiențe ale cufundării în cultura Italiei și a Franței, apoi, intens revelatoare, experiența Metropolitanului, muzeul newyorkez care conjugă fertil orizonturile culturale ale lumii, experiența traversării intens poetice, mereu în limita figurativului, a abstracției, în epoca Lacurilor albastre și a Câmpurilor galbene, toate acestea îl conduc treptat pe neliniștitul și inventivul Nicodim la o poetică intrinsecă a materiei, spre matca ei magmatică, clocotind de energii, de înțelesuri, de duh întrupat în ascunsul viu al chirpicului dogorât de soare.

Retrospectiva bucureșteană din 1987, de la „Muzeul Național de Artă” marca intens această întoarcere acasă, bogată în noi experiențe artistice, dar deschizătoare de vaste orizonturi interioare, spre o reevaluare a umanului, a umilității și frumuseții lui vii, întruchipate în inima de chirpic, prezentă în cele mai variate ipostaze: pe pânza de sac, ițindu-și paiele ca niște înfloriri ale sângelui, în vârful stâlpilor din fibră de sticlă, ca un semn de hotar, în casete de lemn, ca un odor prețios. Inima, semn al vitalului, al iubirii, al omenescului dureros de fragil, înveșnicită în paie și lut, în chirpicul care este pământ și rod, este organul care, cel dintâi, aude șoapta de taină, plânsul ostenitului plugar. Expoziția avea să fie receptată ca o explozie de inventivitate, de profunzime și de sinceritate artistică și va suscita nu doar unul dintre cele mai pertinente studii asupra autorului, datorat lui Anatol Mândrescu și publicat în „Secolul 20”, ci și o lungă suită de oglindiri în opera ulterioară a contemporanilor săi. O nouă revenire în atelierul parizian pentru încă un deceniu urmează în viața artistului, pentru ca, la reîntoarcerea sa în București, sfârșitul anilor '90, să producă în operă un declic esențial, un fel de revenire, din perspectiva celei mai rafinate culturi, a poetului care devenise, la origini, în Dobrogea în care se născuse și ale cărei lumină și miresme le purtase, ascunse-n adâncul sinelui, pretutindeni. Cel care revenea – care, de fapt, nu plecase niciodată deplin –, nota în jurnal: „Văzduhul ce miroase a/ cimbru și pelin/ pipăi cu sufletul senin/ ușorul vântului/ și greul pământului”. Expozițiile pe care le compune și instalează, în 2000 la Slobozia, în marginea Bărăganului și vecinătatea Dobrogei, apoi în 2003, la Palatul Mogoșoaia, și le pune sub titlul găsit în adâncul unei nostalgii rătăcitoare pe câmpul artelor și al Europei: „Țară - țaran - țărăna” cele trei elemente fundamentale ale ontologiei artistice la care ajunge. Plugul care devine Răstignire (pentru că pe el s-a răstignit țaranul, vreme de milenii), grapa reinventată care devine Carul mare, ori spata de țesut din care închiuie Calea lactee, sunt, ca și furca, instrumentele unei reinvestiri a realului, metafore de tip neo-pop, dar care trimit spre adâncimi imemorabile, patetice uneori, senine cel mai ades. Altarul din pământ legat cu paie, Sarcofaful din chirpic, Inorogul fără picioare, cu corn de aur și privire trist-ironică, Adam ca bon sauvage, și Eva, o domnișoară Pogany care-și etalează farmecul cu inocență, sunt celălalt versant, poetic și ironic, totodată, al acestui Ariel veșnic în alertă, dar cu auzul fin, captând din depărtări, susurul izvoarelor.

Reflecții asupra unei teme controversate privitoare la începuturile creștinismului românesc: Sfântul Apostol Andrei ca „evangelizator al românilor”

Una dintre lucrările publicate la editura Spandugino este cartea profesorului Alexandru Niculescu, *Creștinismul românesc. Studii istorico-filologice*, apărută în anul 2017. Cunoscutul romanist, profesorul multora dintre noi, trăiește la Paris de multe decenii, dar cu sufletul și cu mintea a rămas în cultura românească. L-am cunoscut pe dl. profesor Niculescu la Paris în 1999, și mi-a acordat atunci onoarea câtorva lungi convorbiri. Am mai avut de atunci cu dumnealui, din când în când, și dialoguri telefonice fertile. Mărturisesc cu jenă și regret că dl profesor Niculescu mă rugase și pe mine să caut o editură din Iași dispusă să editeze această carte. Nu am reușit să îi satisfac dorința. De aceea, îmi fac datoria de onoare de a-l felicita pe colegul clujean Nicolae Mocanu, care s-a achitat cu mare acribie de sarcina de a redacta această carte dificilă.

Cartea despre care vorbim este foarte importantă, dar riscă să treacă neobservată de mediile culturale românești, mult prea preocupate de campanii de „marketing și promovare” a unor „opere” de mică valoare sau lipsite de valoare. Avem aici, adunate într-un volum masiv și asamblate într-o veritabilă sinteză, studiile și articolele pe care autorul le-a publicat în ultimele decenii asupra începuturilor creștinismului românesc. Problematika este vastă și contradictorie. Perspectiva filologică și comparativ-istorică a autorului are darul de a arunca o lumină mai clară asupra unor momente mai puțin cunoscute sau interpretate greșit în trecut.

Nu voi face o recenzie propriu-zisă a acestei cărți, o voi face în scris, pe larg, cu un alt prilej. Mă voi mulțumi să formulez câteva glose sau comentarii pe marginea unora dintre temele în care părerile noastre coincid. Dezolant este că multe din asemenea fantasme sunt susținute încă de unele „somități” de rang academic înalt și împărtășite de mulțimea analfabeților funcțional. Deși voi evita, pe cât posibil, să dau nume, mulți dintre cei care se exprimă în public, de pe la tribune mai mult sau mai puțin academice, în ziare sau în mass media asupra acestor teme sensibile, s-ar putea surprinde în poziție flagrantă de impostură sau chiar de rea credință, situându-se în continuare pe pozițiile protocronismului de tristă amintire.

Pentru colegii mai tineri, menționez că prin *protocronism* se înțelege un curent de idei și de opinii conturat și afirmat în anii '70–'80 ai secolului

trecut, omologat și asumat rapid ca un soi de doctrină semioficială, menit să aducă un spor de prestigiu și glorie poporului român și, implicit, regimului ceaușist. Susținută inițial de oameni de cultură de primă mărime, precum Edgar Papu și Constantin Noica, ideea nu era absurdă în sine. Se presupunea că, pe lângă eforturile permanente de „sincronizare” cu inovațiile și cu noutățile literare și culturale din Occident, românii au avut și momente în care au fost „protocronici”, devansând sau anticipând idei sau forme culturale, artistice, literare, științifice, care se vor generaliza sau vor fi re-inventate ulterior. De la prudentele disocieri comparatistice propuse de eruditul eseist Edgar Papu în câmpul literar strict și de la atrăgătoare speculații ale lui Constantin Noica pe marginea unor cuvinte-cheie ale „rostrii românești”, se ajunsese la susțineri aberante cum ar fi aceea că Dimitrie Cantemir este de fapt „inventatorul” unor curente de idei moderne, între care fenomenologia și existențialismul, iar Eminescu a fost, nici mai mult nici mai puțin, prin poemul *La steaua* („Icoana stelei ce-a murit/ Încet pe cer se suie./ Era, pe când nu s-a zărit/ Azi o vedem și nu e!”), precursor al teoriei relativității. Mai mult încă, prin notițele sale de curs la Viena sau Berlin, poetul ar trebui considerat premergător al doctrinelor economice ale modernității. Stiloul, racheta și elicopterul au fost și ele invenții românești, iar insulina fusese descoperită de Nicolae Paulescu și invenția i-a fost furată. Traco-dacii erau stilizați ca cel mai numeros și mai viteaz popor al antichității, iar latina devenise o biată variantă degradată a limbii dacilor. Cu gândirea regelui dac Cotyso începea istoria filosofiei românești, iar istoria literaturii române s-a fundamentat pe autori creștini latini precum Johannes Cassianus, Paulinus din Nola, Dionysios Exiguus și Niceta din Remesia, declarați scriitori „străromâni” pe simplul motiv că se născuseră în părțile Dunării de Jos ale Imperiului Roman. Pe lângă logica elementară, pe altarul „patriotismului” fuseseră sacrificate și principiile criticii istorice, ale arheologiei, ale lingvisticii și ale filologiei.

Filologia este o știință relativ modestă, dar este o știință fermă, cu principii și metode verificate în cadrul unei îndelungate tradiții. Ca și arheologia, cu care este foarte înrudită, filologia se bazează pe interpretarea corectă a unor semne: a cuvintelor și a textelor, în cazul filologiei, a cioburilor ceramice, a zidurilor, a altor artefacte umane, în cazul arheologiei. Aceste două științe nu trebuie să aibă nimic de-a face cu imaginarul, cu fantezia, cu sentimentele sau cu așa-numita „wishfull thinking”. Ele sunt și trebuie să rămână, obiective. Axioma „pietrele nu vorbesc” va rămâne constant un reper incontestabil pentru arheologie. Mulți dintre autorii din sfera bisericească, nu numai teologi, dar și istorici refuză sau eludează acest principiu: pietrele nu vorbesc. Resturile materiale, fragmente ceramice, urme de bordeie sau de cetăți, bucăți de unelte sau arme, toate acestea nu ne spun nimic despre limba pe care o vorbeau cei care le-au construit sau le-au lăsat acolo. Numai inscripțiile scrise într-o limbă cunoscută vorbesc, în măsura în care filologii le citesc, le traduc și le interpretează.

Nu rezist tentației de a da un exemplu de asemenea fabulă, sau, ca să zic așa, mit științific. Povestea mă amuză și ar trebui să mă încante, căci este vorba despre satul meu natal. Un grup de arheologi amatori, ingineri de profesie, căroră, culmea!, li s-au asociat și persoane care par serioase, afirmă în scris, în mod repetat, că, în satul Seimeni de pe malul dobrogean al Dunării, ar exista niște construcții misterioase, atestând evenimente epocale, care țin de începuturile istoriei și civilizației umane. Acești erudiți de ocazie cred că au dat acolo peste semne clare ale intervenției unor forțe supratereștre! Pe scurt, concluzia ar fi „Seimeni este locul unde începe istoria umană”. O fantezie „pioasă” de același fel este cea cuprinsă în povestea despre „pământul românesc ca grădină a Maicii Domnului”.

Cât ar trebui să fiu de fericit că în satul meu natal, Seimeni, a început istoria! Despre ce e vorba, de fapt? Din satelit se văd niște cercuri foarte interesante, mari, egale între ele și grupate într-o anumită ordine geometrică. Aceste cercuri, afirmă nevinovații noștri impostori, nu puteau fi făcute decât de niște forțe extraterestre ș.a.m.d. În realitate, ca om al locului, cunosc bine acele mari ligheane de pământ acoperite cu iarbă, căci ele se află la câțiva metri de casa părinților și acolo mi-am petrecut copilăria. Ele se numesc *armane*. Bunicii noștri, acum o sută de ani, secerau grâul, orzul sau secara cu mâna, făceau snopi, pe care îi cărau cu căruțele de pe câmp și îi treierau în aceste arii de la marginea satului. Un arman era deci un fel de lighean în pământ, de cam vreo 15–20 metri în diametru, în mijlocul căruia înfingeau un stâlp de care legau căpăstrul cailor, pentru a-i face să alerge circular. Caii trăgeau peste spice un dispozitiv simplu, o piatră cilindrică, și acesta era treieratul, desprinderea boabelor de paie. De ce armane erau plasate pe dealurile din jurul satului și nu direct în câmp? Simplu, căci acolo, pe deal, deasupra Dunării, vântul sufla puternic și cam tot timpul, ușurând vânturatul boabelor, adică separarea lor de pleavă. Ceea ce este realmente fascinant în sine e faptul că pietrele acelea pe care le trăgeau caii după ei prin armane, erau, multe dintre ele, coloane antice, romane sau grecești luate de-a dreptul din ruinele cetăților de la Dunăre. Nu erau din marmură ca la Atena, ci săpate din calcarul local. Aceasta este o realitate suficientă ca să ne înaripeze imaginația și să ne încălzească sufletele de patriotism local, dacă o dorim! Ce să mai spun de sutele de opaițe care ieșeau mereu la lumină în urma plugului. Copil, mi-am făcut o mică colecție de asemenea opaițe și de cioburi de ceramică antică. Pământul Dobrogei, în special malurile Dunării și țărmurile mării, mustea de asemenea obiecte. Asta da, e fascinant și este realitate, este istorie. Închid acest lung preambul și ajung la prima temă a expunerii mele, despre începuturile creștinismului românesc.

Mă voi referi așadar, pentru a mă încadra în tematica simposionului nostru, la anumite deformări, distorsiuni sau maladii ale percepției și transmiterii tradiției. Într-o carte citită cu plăcere de cei din generația noastră, Noica vorbea de șase maladii ale spiritului contemporan, pe care le denumise sugestiv *catholită*, *todetită*, *boretită*, *acatholie*, *atodetie* și *ahoretie*, forjând

cu iscusință termeni noi pe baza materialului lexical și morfematic al limbii grecești, prin analogie cu termeni medicali mai cunoscuți, *otită*, *stomatită*, *sinuzită* etc. Evit să aduc în discuție formule prea tranșante și să vorbesc despre răspândirea accelerată a inculturii primare în societatea românească actuală, dar aș îndrăzni să identific și eu două asemenea maladii ale spiritului românesc contemporan, poate cele mai virulente și mai primejdioase, pe care le-aș denumi *relativită* și *oportunită*. Termenii pe care îi propun sugerează prin sine ce vreau să spun. Relativită ar însemna tendința de a eluda evidența faptelor și argumentația științifică, cu convingeri „pioase”, cum ar fi cele generate de sentimentul patriotic, de interesul național sau de „adevărurile duhovnicești”. De cele mai multe ori, resorturile relativitei țin de lenea de a gândi și de atracția pentru facil și spectaculos. Căci, de cele mai multe ori, fantasmile spuse cu aplomb de „specialiști” de ocazie sunt mai atractive decât adevărurile științifice, care par „banale”. De cealaltă maladie, oportunita, suferim atunci când, din interes personal sau de grup, susținem sus și tare doctrine sau puncte de vedere oficiale, pentru a obține sau a păstra „favorurile” unor decidenți de care depind, eventual, cariera sau pozițiile noastre profesionale sau sociale. De obicei, pacienții cu această afecțiune nu au nici o problemă să își schimbe „convingerile” după cum bate vântul.

Dacă, de exemplu, eu spun și argumentez, că inscripția de pe toarta unui vas medieval găsit la Capidava, care conține cele 24 de litere ale alfabetului grecesc înșiruite în ordine inversă, (de la *omega* la *alpha*), precum și numele propriu *Petre*, scris cu litere grecești, este foarte puțin probabil să fie românească, vine un veleitar care susține contrariul, fără nici un argument, doar din „sentiment patriotic”. În plus mă mai și califică drept „trădător de neam și țară”! Asemenea „parteneri de dialog” nu se încurcă în „subtilități” precum banala propoziție că lucrurile în filologie nu merg după criteriul „se poate și așa și așa”. Iar oportunita mai înseamnă și să spui sau să scrii ce vrea (sau ce crezi tu că vrea!) vulgul. O mențiune sumară se cuvine să facem cu privire la această urgență agresivă a istoriei contrafactice, care ne întâmpină din ce în ce mai des pe canalele media, chiar dintre cele onorabile. Multe confuzii seamănă în spațiul public un oarecare Daniel Rogin, care are la dispoziție un canal TV întreg pentru a debita tot felul de prostii despre felul în care dacii ar fi fondat Europa, despre reînvierea spiritului dacic etc. Oricât de gogonate ar fi aceste prostii, proferarea lor este, probabil, lucrativă, căci turmele de creduli nesfârșite sunt! Pe lângă acest nivel jalnic, de bazar nefrecventabil al istoriei contrafactice, există și un nivel mai „curățel”, ilustrat de nume relativ cunoscute. Este de mirare, de exemplu, cât de adânc s-a înrădăcinat în cursurile universitare de istorie a Bisericii, ideea privitoare la „epoca străromână” a literaturii române, lansată în a doua jumătate a secolului trecut de reputatul patrolog Ioan Coman.

Mi-am propus ca, pornind de la recenta carte a profesorului Alexandru Niculescu, să reflectez pe marginea a patru teme controversate. Prima ar fi

problema creștinării românilor și a rolului jucat de Sfântul Apostol Andrei, ca „apostol al românilor”. A doua temă pe care aş aduce-o în discuție este cea a slavonismului cultural în epoca medievală. A treia temă la care m-aș referi este tema începuturilor limbii române literare, respectiv a începuturilor celor mai vechi traduceri cu conținut religios, biblic, bisericesc în limba română. În fine, în al patrulea rând, îmi propusesem să formulez câteva reflecții despre problema greco-catolicismului românesc și a raporturilor lui cu ortodoxia. Îmi dau acum seama că, din nevoia de a nu depăși prea mult timpul care mi-a fost acordat, mă voi ocupa mai pe larg doar de prima dintre temele menționate.

Să începem prin urmare, cu problema definirii Sfântului Andrei, drept „creștinător al românilor”. Afirm, că din punct de vedere logic, această propoziție, „Sfântul Apostol Andrei a fost evanghelizatorul românilor.” este o propoziție falsă. Sunt conștient că această afirmație tranșantă va supăra și, poate, chiar scandaliza, pe unii. Nu ignor, tot în paranteză fie spus, nici faptul că există o tendință sau un curent în filosofia occidentală actuală, care tinde să relativizeze logica aristotelică. Mă înscriu între persoanele cu orientare ultraconservatoare care au convingerea că logica aristotelică rămâne în picioare și va rămâne până la sfârșitul istoriei umanității. Axioma de la baza gândirii noastre europene: $A=A \neq B$ (A este egal cu A și diferit de B) va rămâne mereu valabilă. Părerile celor care vorbesc despre logica terțului inclus, după care $A=A$ și, simultan sau complementar, $A=B$, se află în eroare. Exersată de peste două mii de ani prin mecanismul logicii aristotelice, mintea noastră de europeni nu poate accepta un mecanism contradictoriu. Propoziția „Sfântul Andrei este creștinătorul sau evangheliatorul românilor.” este, așadar, o propoziție falsă, deoarece nu corespunde pur și simplu faptelor istorice ca atare. „Sfântul Patrick este creștinătorul irlandezilor.” este o propoziție adevărată. Documentele despre viața și activitatea misionară a acestui călugăr roman din Britania abundă. A trăit în secolul al V-lea, dedicându-se integral răspândirii Evangheliei printre irlandezii încă păgâni. Sfântul Bonifacius, călugăr benedictin născut în Britania, a întreprins în a doua jumătate a secolului al VIII-lea o serie de misiuni de evanghelizare printre triburile germane, frizoni, saxoni, bavarezi, thuringieni, fiind ucis în cele din urmă ca un martir. Abia în secolul al XIX-lea apare și se răspândește în Germania desemnarea sa ca „Apostol al germanilor”. Și rușii au sărbătorit cu mare fast în 1998 cei o mie de ani de la creștinarea lor, prin botezarea cneazului Vladimir al Kievului. Maghiarii indică anul 1000 ca moment al trecerii lor la creștinism prin primirea Botezului de regele Ștefan cel Sfânt. Tot așa, putem cu ușurință să ne informăm despre perioada și împrejurările în care popoarele scandinavice (danezi, suedezi, islandezi, norvegieni), sau cele baltice (estonieni, lituanieni, letoni) s-au creștinat.

Cu totul diferit este cazul nostru, al românilor. Ca să putem continua discuția, pornim de la două enunțuri absolut adevărate și verificabile. Primul

enunț este acela că românii *nu s-au creștinat la o dată anume, datorită simplului fapt că s-au născut creștini*, în sensul că erau deja creștine populațiile romane de la Dunărea de Jos care se vor transforma mai târziu în poporul român. Al doilea enunț privește decizia din anul 1997 a Sinodului Bisericii Ortodoxe Române de a-l declara pe Sfântul Apostol Andrei „Ocrotitorul României”, patron spiritual al României, decizie de politică eclesială și, probabil, și canonică, a cărei legitimitate nu poate fi pusă la îndoială.

Prin acest act, România se alătură unei consistente liste de țări (Grecia, Rusia, Spania, Sicilia, Scoția) care și-au ales drept patron pe acest popular apostol al lui Hristos. Este, de asemenea, nerelevant faptul că această decizie politică se bazează pe un „mit național” de o dată relativ recentă, care s-a configurat prin manipularea „populară” a unor informații și date istorice relativ certe. Nu am nimic împotriva „miturilor naționale” și nu ignor formidabila lor forță mobilizatoare pentru popoare și națiuni dar sunt, deopotrivă, convins că adevărurile istorice trebuie cu grijă detașate de scoriile născocirilor mai mult sau mai puțin interesate. În privința Sfântului Andrei, faptele istorice sunt următoarele.

Născut în jurul anului 6 d.Hr. și martirizat la Patras, în Grecia, în jurul anului 60, a fost fratele mai mic al Sfântului Petru, fiind pescar, ca și acesta, născut în Betsaida Galileii. Numele iudaic nu i se cunoaște, *Andreas* (gr. *Ἀνδρέας*) fiind numele lui grecesc. Este menționat mai rar în Evanghelii, dar în împrejurări pline de semnificație. În *Evanghelia* după Ioan (1:40 și urm.), de exemplu, aflăm că Andrei a fost unul dintre cei doi dintre ucenicii lui Ioan Botezătorul, cel care a recunoscut în persoana lui Iisus pe Mesia și a fost „chemat” de acesta să îl urmeze. În aceeași *Evangheli*e după Ioan (6:8–9), ni se spune că Andrei a fost cel care l-a înștiințat pe Mântuitor că prin preajmă se află un băiețel care are cinci pâini și doi pești, acele pâini și acei pești care s-au multiplicat apoi în chip miraculos întru săturarea mulțimii de cinci mii de oameni. Evanghelistul Ioan mai arată (12:22) că, alături de apostolul Filip, Andrei l-a anunțat pe Iisus Hristos că un grup de greci ar dori să îl cunoască, acesta fiind momentul în care Mântuitorul s-a revelat mulțimilor ca Fiul Omului.

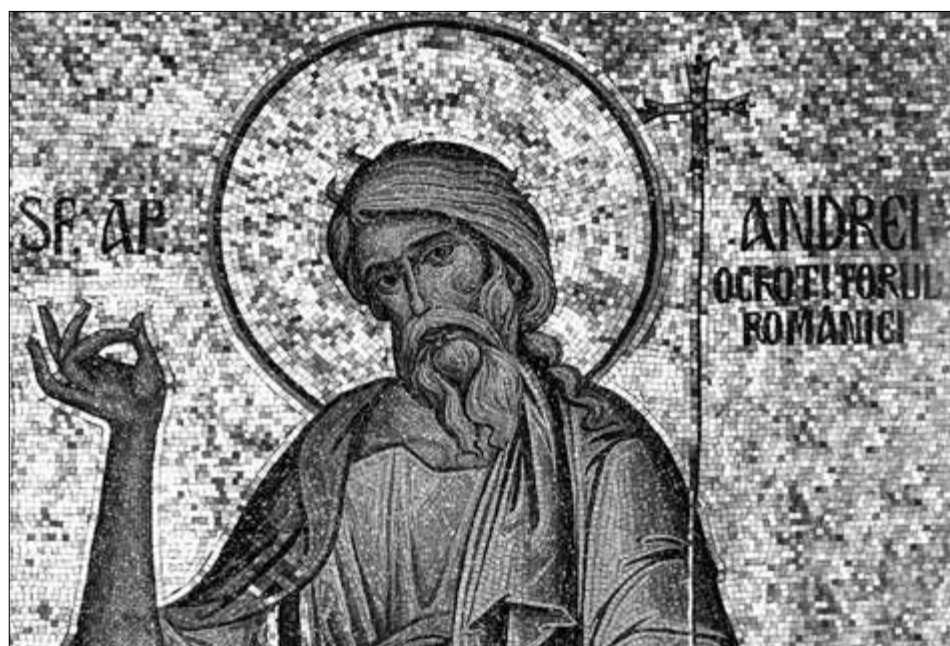
Despre Sfântul Apostol Andrei ni s-au transmis informații credibile și în scrierile unora dintre primii apologeți creștini. Aflăm astfel că, după întălnirea de la Ierusalim a apostolilor lui Iisus din anul 50 d.Hr., eveniment considerat ulterior drept primul Sinod Ecumenic al Bisericii (menționat și în cap. 15 din *Faptele Apostolilor*), lui Andrei i-a revenit sarcina de a duce mesajul evanghelic la neamurile din jurul Pontului Euxin (Marea Neagră), mai precis în Scitia. Zona numită de istoricii greci și romani *Skythia* corespunde aproximativ teritoriilor dintre Dunăre și Mare, adică Dobrogei de astăzi. La data probabilă când Sfântul Apostol Andrei a ajuns aici, câțiva ani înainte de moartea sa din anul 60, ținuturile respective erau înglobate de multă vreme în Imperiul Roman, ca parte a provinciei *Moesia Inferior*. Relegat la Tomis de Augustus, marele poet Ovidiu murise prin anul 18, după vreo 10 ani de exil.

Izvoarele scrise, inclusiv *Tristele* și *Epistolele din Pont* ale lui Ovidiu, indică din abundență și în mod convingător că, pe lângă grecii din vechile colonii de la Mare (Istria, Tomis, Callatis) și romanii cuceritori, aici mai trăiau de multă vreme geții și sciții. Acestora din urmă, ne încredințează apologeții creștini, le-a vestit Sfântul Andrei mesajul hristic.

Întrebarea firească este următoarea: În ce limbă putea să se adreseze Sfântul Andrei ascultătorilor săi pontici? Răspunsul nu poate fi decât unul sigur: în limba greacă, limba universală a întregii lumi cunoscute în antichitate, limba primară a creștinismului, limba în care a fost scris și *Noul Testament*, deși Mântuitorul predicase în aramaică, limba părinților săi. Nu trebuie pierdut din vedere nici detaliul semnificativ că cea mai mare minoritate din marile orașe ale Imperiului Roman era cea iudee! Așa că interlocutorii Apostolului erau în primul rând evreii grecofoni din cetățile grecești de la Mare, cărora li se puteau alătura, pe lângă coloniștii greci propriu-zisi, alte persoane care cunoșteau sau înțelegeau limba greacă, fie aceștia geți, sciți sau romani. În imensul conglomerat de popoare, culturi, tradiții pe care îl numim Imperiul Roman, greaca, alături de latină, erau singurele limbi care aveau o circulație generală. Dacă facem abstracție de comunități creștine mai mici care au supraviețuit până astăzi și care au avut ca limbă de expresie egipteană sau siriaca (caldeeană sau aramaică), în primele sale trei-patru secole de existență, mesajul evanghelic nu putea fi citit și predicat decât în limbile greacă și latină.

Celălalt aspect esențial al problemei pe care o discut, și anume „creștinarea românilor”, îl voi relua mai pe larg într-un episod viitor. Deocamdată, îl rog pe cititorul binevoitor să accepte evidența istorică a faptelor, care ne conduc la concluzia *inexistenței poporului român* ca atare, în primele secole creștine. În sens strict, poporul român „nu exista”, la fel cum nu existau nici poporul francez, nici popoarele spaniol, portughez sau italian. Aceste popoare vor apărea ca entități istorice mai târziu, cam în același timp, și anume în momentul în care limba latină își va pierde unitatea ca limbă vorbită, transformându-se în ceea ce numim *limbile romanice*.

Așadar, pe scurt, faptele istorice acestea sunt: Sfântul Andrei, unul dintre cei doisprezece Apostoli ai lui Iisus Hristos, într-una din călătoriile sale misionare, a ajuns la un moment dat să predice într-o zonă de graniță a Imperiului, ținuturile danubiano-pontice, denumite în epocă Sciția. Acolo, într-o zonă intens romanizată, urma să apară, peste șapte-opt secole, poporul român. Pornind de aici, a ajunge să spui, cum citim pe unele icoane recente, că Sfântul Andrei a predicat Evanghelia în Dobrogea (în loc de Sciția!) reprezintă un anacronism, să îl declari „creștinător al românilor” este un neadevăr istoric, iar a institui în Dobrogea locuri de pelerinaj precum peștera Sfântului Andrei sau pârlăiașul Sfântului Andrei reprezintă o manipulare grosolană a pietății populare, din sfera afacerii cu Petrache Lupu de la Maglavit, de odinioară, sau din cea cu „Arsenie Boca, sfântul Ardealului”, din zilele noastre.

Model de transmitere în Biserica Ortodoxă: Calinic Argeșeanul

Opera mea este viața mea, ar putea să spună acum, la împlinirea vârstei de 75 de ani, Calinic Argeșeanul, omul, monahul, ierarhul, cărturarul. Căci a intrat în lume la Crăcăoanii Neamțului, cu 75 de ani în urmă, cu numele de Constantin Argatu și se regăsește azi, după ce a vânturat colburile țării și ale unei istorii extrem de sinuoase, sub un cu totul alt nume: Calinic Argeșeanul. Unde a dispărut Constantin Argatu? Ce zări l-au ascuns? Viața fiecăruia se transformă într-o poveste spusă de sine și de ceilalți, ne risipim în cuvinte, ne adunăm în fapte.

Istoria vieții sale este strâns legată de evoluția Bisericii Ortodoxe Române din perioada comunistă. A luat contact cu istoria când erau scoase icoanele din școli, a intrat în istorie când a pus umărul la repunerea lor în altarele improvizate, simbolice, din școlile de după revoluție.

A trecut prin toate etapele, prin toate convulsiile epocii, a fost sub vremi și peste vremi. A slujit sub patru patriarhi ai Bisericii Ortodoxe Române pe care i-a cunoscut nemijlocit.

Despre un om cu destin vorbim aici, despre un om care a plecat de *acasă* cândva cu o traistă pe umăr și pe care, parafrazând un titlu al unei lucrări pe care a semnat-o, *a umplut-o cu stele*. Cel care ne prilejuiește să vorbim astăzi despre ce înseamnă abnegație, curaj, răbdare, nevoință, har, dor, zidire, vreme, veșnicia clipei și clipa veșniciei, bucuria lecturii și descifrarea bucuriei pe chipul creștinului este IPS Calinic, Arhiepiscop al Argeșului și Muscelului, cel care își sintetiza biografia într-o frază atotcuprinzătoare: *Mă numesc, din mila Domnului, Calinic Constantin Argatu, născut în satul Cracăul-Negru, comuna Crăcăoani, județul Neamț, la 6 iunie 1944, din părinți ortodocși români: Elena și Haralambie*. O simplitate pe care o regăsim ca un ecou la ceea ce spunea cu ceva vreme în urmă „megieșul” Creangă: *Ia, am fost și eu, în lumea asta, un boț cu ochi, o bucată de humă însuflețită din Humulești...*

Colbul drumurilor din Crăcăoani, din Bălțățeștii lui Garabet Ibrăileanu, din Ghindăoanii lui Vasile Conta, din Humuleștii lui Ion Creangă, din perimetrul Seminarului Teologic de la Neamț, unde Eminescu și-a trăit, o vreme, suferința, s-a transformat în praf de stele. Cum? Prin câteva coordonate pe care le regăsim în scrierile lui IPS Calinic, cărturarul, scriitorul, duhovnicul, care spune: *Evlavia și educația sunt cele două surori gemene. Cine este evlavios este și educat. Cine este educat, poate fi și evlavios. Pentru a fi evlavios și educat trebuie să*

fii și cult. Neștiința este un lucru înfricoșător. Nu-i nimic pe lume mai rău decât să te arăți agramat, incult, neștiutor al lucrurilor pe care ești chemat să le faci. Evlavia și educația sunt o știință solidă cu două brațe. Unul ridicat către cer, evlavie înțelesului, iar altul arătând spre pământ, așternutul picioarelor lui Dumnezeu. Să ne sfîm cum călcăm! Tropăitul ne aduce aminte de barbarii cei de demult!

Evlavia și educația, ca expresii ale culturii deci! Dacă aceste lucruri ar fi respectate în societate, dacă toți ar fi „știutori ai lucrurilor pe care sunt chemați să le facă”, atunci alta ar fi soarta societății românești, nu ar mai orbecăi prin hățișurile istoriei. Formalismul ucide duhul faptelor și al lucrurilor. Și nu întâmplător spun acest lucru, de vreme ce lucrarea de licență la absolvirea Institutului Teologic de la Sibiu a IPS Calinic a avut o temă pe măsură: „Lupta profeților împotriva formalismului”. În același timp, cărți precum „Dintr-ale lumii”, „Interviuri” sau „Mersul printre stele” judecă lumea noastră cu măsurile lucrului bine făcut, ale principiilor, ale echilibrului, ale educației și autoeducației. De unde și-a însușit tânărul Constantin Argatu aceste lucruri, aceste deprinderi? De la mama, de la tata, de la preotul din sat, de la profesorii săi ale căror modele și amintiri s-au constituit într-o povară purtată cu adâncă sfințenie, cu adâncă smerenie. Este, de altfel, secretul care animă societățile mature, capabile să transmită din generație în generație o conduită a responsabilității. *„România are nevoie de inteligență civică și de implicarea intelectualilor în toate cele ale societății. (...) Că trebuie să ne echilibrăm și să găsim căile cele mai bune și durabile este o chemare urgentă. Cine a învățat, va mai învăța! Cine s-a făcut că învață, va strâmba mereu cărările și vom avea mari greutăți cu pseudo-învățământul nostru și al altora care se face după ureche, spune IPS Calinic. Aici putem adăuga un cuvânt al părintelui Iustin Pârnu, care avea aceeași viziune asupra rostului intelectualilor în societatea noastră: Dumneavoastră, intelectualilor, mult v-a dat Dumnezeu, mult vă va și cere. Aveți o răspundere colosal de mare. Și de riscantă. Sunteți misionari, sunteți apologeti, sunteți oameni cărora le stă în putință să orienteze poporul acesta. (...) Vi se cere grija permanentă față de căderile acestui popor. Nenorocirea mare a intelectualilor noștri care, bineînțeles că au trăit și ei sub presiunea materialismului ateu, este faptul că prea ușor au divorțat de interesele și de valorile Ortodoxiei.*

Sușinim, în toate încercările noastre de definire a culturii române, substanța creștină a acesteia. Argumentele sunt în operele scriitorilor noștri canonici, ale clasicilor noștri, de la Eminescu la Sadoveanu, de la Arghezi la Voiculescu, de la Creangă la Nichita Stănescu, de la Lucian Blaga la Cezar Ivănescu. IPS Calinic, prin opera scrisă, face o demonstrație strălucită că Duhul Sfânt și Duhul Limbii Române se întâlnesc ca brațele într-o îmbrățișare temeinică.

Dacă aș transfera într-o parabolă biblică destinul celui care a plecat din Crăcăoanii Neamțului cu bune decenii în urmă ca un „nonconformist din naștere”, după cum o spune, sub numele de Constantin Argatu și se regăsește

acum cu povara unei mari responsabilități, aceea de ierarh în sânul Bisericii Ortodoxe Române, sub numele de *Înalt Preasfințitul Calinic al Argeșului și Muscelului*, acea parabolă ar fi, firește, aceea a fiului risipitor. Numai că risipitorul, dacă îi cercetezi faptele, a risipit cu larghețe iubire, iar iubirea risipită sporește la rândul său iubire. E condiția și esența credinței noastre care îl face puternic pe creștinul de azi și dintotdeauna prin nădejde. Căldărușani, Cernica, Sinaia, Curtea de Argeș sunt tot atâtea vetre în care a dospit pâinea cea bună, fragedă, a credinței care, cum spune IPS Calinic „... dă sentimentul de acasă”.

Se zice că pe vremea lui Alexandru cel Mare, un soldat a fost pus să care cu un asin, dintr-un loc în altul, pentru a pune la adăpost, tezaurul regesc. Pe drum, pentru că asinului îi era greu, omul a luat câțiva saci pe propriii umeri. Văzându-l, regele Alexandru s-a minunat și i-a spus: *Sacii pe care din milă i-ai ridicat de pe spinarea asinului ai tăi să fie, ești vrednic să-i primești*. Aceste comori regești le primesc înțeleptul și omul care trăiesc cu generozitate pentru ceilalți. Ridicându-le oamenilor din preajmă sau de aiurea moralul cu o vorbă de duh, cu un sfat, cu o pildă, deja și-i ia drept tovarăși de drum pentru calea vieții frumoase, *îndumnezeite*. Un preot bun, un monah bun, un ierarh bun asta fac: mai iau câte una din poverile creștinului obosit sau deznădăjduit pentru a-l avea, mai apoi, tovarăș de drum pe *calea îndumnezeită*.

Prin opera scrisă, prin faptele sale consemnate sau nu, dar păstrate în duhul comunităților pe unde a trecut, IPS Calinic a ridicat multe poveri de pe umerii creștinilor.

Dar urcușul nu e întotdeauna însoțit de aplauze. Sunt o mulțime de piedici, din afară și din interior. Cine a urcat muntele știe că izbândești nu dacă îl înfrunți, ci dacă urci în pasul lui, dacă îmblânzești cărarea. Nu altfel este între oameni, nu altfel este în „căutarea verticalei”. Funcțiile în Biserică sunt misiuni și nu „delegări de competențe” întâmplătoare. Dacă nu ar fi așa, atunci Biserica și-ar fi pierdut de multă vreme rolul și rostul în societatea noastră. Chiar dacă ispitele și „viciile” lumii noastre bat ca valurile în pereții unei corăbii, ea trebuie să ducă la țintă pe cei care au urcat, la un moment dat, pe ea. Biserica noastră a rezistat în istorie și în timp prin câteva calități, cele mai importante fiind respectarea regulilor și ascultarea. Chiar dacă urgia comunistă s-a abătut asupra unei societăți nepregătită să o înfrunte, Biserica a fost punctul de convergență pentru un popor luat prin surprindere, iar respectarea regulilor interioare, fixate încă de la întemeiere, plus ascultarea, au salvat deopotrivă Biserica și societatea. Tentativa de satanizare socială, făcută cu tancul, cu violență dar și cu perfidie, s-a lovit de inflexibilitatea regulilor care au ținut dreaptă cârma Bisericii de la întemeiere până în zilele noastre.

Dar când nu a fost, de la începuturi și până azi, Biserica noastră supusă atacurilor de dinăuntru și de dinafară? Iată ce spunea Sfântul Vasile cel Mare pe la anul 380, cu vreo șaisprezece secole mai devreme, despre ispitele care

încercau Biserica noastră: „Foarte mult mă mâhnește faptul că în vremea din urmă a început a se neglija canoanele Părinților și s-a călcat severitatea bisericească. Mă tem ca nu cumva, această neglijență să se întindă, încetul cu încetul și să ducă la tulburarea tuturor treburilor bisericești, prin lipsa de selecționare...”. Parcă am vorbi azi, plângându-ne de o decădere a vieții din Biserică. Ce înseamnă asta? Că atacurile continui au și un revers: perfecționarea mijloacelor de apărare. De asta, în orice condiții, de teroare și prigoană, de amenințare cu distrugerea sau cu asimilarea acesteia, Biserica noastră are mijloace de apărare, de consolidare. Iar intelectualii, prin poziția lor în societate, au datoria de a îmbogăți drumul spre definirea individului, a persoanei, în raport cu Cerul. Iată ce spune filosoful român Petre Țuțea: „În afara slujbelor bisericii, nu există scară către cer. Templul este spațiul sacru, în așa fel încât și vecinătățile devin sacre în prezența lui (...) Știi unde poți căpăta definiția omului? – te întreb. În templu. În biserică. Acolo ești comparat cu Dumnezeu, fiindcă exprimi chipul și asemănarea Lui. Dacă Biserica ar dispărea din istorie, istoria n-ar mai avea oameni. Ar dispărea și omul.” Are vreun interes omul ca să dispară din istorie? Greu de explicat furia distructivă a acestuia, manifestată adesea. Pentru Apocalipsă nu (mai) e nevoie de potop de apă, de un incendiu universal sau de un cutremur devastator. Apocalipsa va fi efectul lipsei de credință, *deșțărarea*, distrugerea instituțiilor statului, pierderea moralei creștine pentru un neam care și-a clădit valorile, secole de-a rândul, pe o tradiție bine conturată. Și dacă Biserica a ieșit mai întărită din perioada comunistă, așa cum spune și Părintele Iustin Pârveu, înseamnă că a avut cârmuitori buni, care au lucrat deopotrivă cu arma rugăciunii, a motivării interioare a creștinilor, cu arma diplomației chiar.

Întoarcerea la valorile identitare este o obsesie pentru Calinic Argeșeanul. În panoplia sa de valori pe care le identifică și le susține, le comentează și le promovează în eseurile din reviste și cărți regăsim exact reperiile care dau sens „verticalei românești”. Venim după „o istorie” de jumătate de veac în care confuzia de valori, cu program, a luat loc scalei de valori încercate și autentificate în timp de tradiție și istorie. Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab, Pârveu Mutul, Mihai Eminescu, Ion Creangă, I.L. Caragiale, Constantin Brâncuși, Mircea Eliade, Emil Cioran, Vasile Conta, Martin Opitz, Vasile Pârvan, George Enescu, Ciprian Porumbescu, Regina Maria, Gheorghe Brătianu, Ion Pillat, George Călinescu, Alexandru Rosetti, Horia Bernea, Dumitru Stăniloae, Iustin Moisesu, Teotist Arăpașu, Octav Onicescu, Bartolomeu Anania... sunt parte din această verticală românească pe care putem reconstrui, în orice moment, istoria, educația, tradiția unui neam. Chiar și când elaborează sau scrie predicile, când își adună argumente pentru a creiona un portret de cărturar sau de sfânt, Calinic Argeșeanul apelează la memorie și memorii. Este efectul faptului de viață și al faptului cultural, al lecturii și al experienței în lume. Chiar când scrie despre Pârveu Mutu sau despre Constantin

Brâncuși, textele sunt evocări dintr-un sine care adună spornic frumusețe din carte și din realitatea cea mai concretă.

De asta, putem spune că memoriile sunt, în esență, o călătorie: în timp, în spațiu și în sine. Iar o călătorie de acest tip îți încearcă renunțarea, răbdarea și credința, ceea ce în ritualurile de inițiere ar fi sinonim cu trecerea de la noviciat la condiția de învățat, de maestru. Iar re-memorarea este, fără îndoială, o chestiune de imaginație. Platon puneă atât de sus puterea imaginației, încât credea că cineva poate fi transformat de lucrurile pe care și le închipuie. Ei, despre această transformare a omului și a sinelui depune mărturie, prin memoriile sale, Calinic Argeșeanul. De la copilul purtat în traistă de mamă, ca să ajungă la mănăstire până la „înřádăcinarea” pământului cu mănăstiri, schituri și biserici în ariditatea perioadei și „pustiei” comuniste și mult după aceea, s-a petrecut o transformare care este nici mai mult, nici mai puțin decât măsura unei vieți. În același timp, tendința omului e, prin povestire, de a inhiba timpul și consecințele sale, de a accentua dihotomia trup-suflet ca o personalizare a rădăcinilor terestre și celeste care au concurat la crearea omului, ființă aleasă.

Memoriile lui Calinic Argeșeanul, adunate în șase volume sub titlul „Toată vremea își are vreme”, sunt și o construcție cronologică din care derivă o perspectivă a devenirii, a maturizării intelectuale și spirituale, un spațiu al contrastelor, al tensiunilor. Sunt în „Toată vremea își are vreme” lucruri care țin de istoria tuturor și altele care țin de memoria afectivă, amănunte din intimitatea profundă, fapte „anecdote” sau doar impresii care marchează individualitatea. E, în orice mărturisire, „lupta cu Îngerul” și lupta cu istoria. În „povestea” sa, Calinic Argeșeanul face proba unui dinamism creativ, neîmpăcat cu cedările, care se regăsește mereu pe sine în miezul unei istorii agonice. Iar regăsirea este, așa ca la Neagoe Basarab, în „Învățăturile către fiul său, Teodosie”, o sumă de întrebări și învățăminte, din categoria cine sunt, ce să fac pentru a mă izbăvi, cum pot să îi ajut pe ceilalți să se izbăvească, care e prețul nădejdi și care e răspunsul dragostei lui Dumnezeu: „Că, mai întâi de toate, este tăcerea, iar tăcerea face oprire, oprirea face umilință și plângere, iar plângerea face frică, și frica face smerenie, smerenia face socoteală de cele ce vor să fie, iar aceea socoteală face dragoste, și dragostea face sufletele să vorbească cu îngerii. Atuncea va pricepe omul că nu este departe el de Dumnezeu.”

Timpul nu poate fi recuperat, dar poate fi imaginat. Timpul este, practic, o esență de Dumnezeu, spune Sf. Augustin. Pentru că fiind nesfârșit în Timp, Dumnezeu este nesfârșit și în Spațiu. După cum spun mitul sau basmul, ținutul lui Dumnezeu este situat undeva *departe*. Acest *departe* este greu abordabil, el ține de răbdare, de curaj, de putere, de voință peste limita omească. Dar cum Dumnezeu este o omniprezență, El este *departe* doar în înțeles moral. *Departe* este Dumnezeu pentru oricine nu știe unde să-l caute. Cine îl are în cuget îl găsește fizic aproape, însă *departe* în profunzimea cugetului.

Cred că acesta este sensul „practic” și etic al căutărilor lui Calinic Argeșeanul, care în „Toată vremea își are vreme” face o demonstrație despre cum „zădărnicia vieții” poate fi transformată în bucuria împlinirii.

Și încă un lucru pe care îl spune, îl susține, îl demonstrează și îl promovează Calinic Argeșeanul în cărțile sale: Cultura produce bucurie.

Oamenii fără cultură sunt posaci, sunt orbi, sunt vulnerabili, sunt cârcoțași, sunt „murdari” pe dinăuntru, nu au orizont.

Oamenii fără cultură nu pot fi liberi.

După ce cunoști „calitatea” unui arhieru? Răspunsul îl găsim la Nicolae Steinhardt, monahul Nicolae de la Rohia, care spune: „După mitră? După cârjă? După engolpion? După crucea de aur? După mantie? După doctoratul în Teologie? Nu! El se cunoaște: după curaj, după atenția la nevoile turmei sale! După solidaritatea cu turma încredințată spre păstorire! După capacitatea înfruntării – la nevoie – a puterii de Stat! După zelul pentru cauza lui Hristos! După apărarea Bisericii cu orice preț!” Cred că acestea au fost și sunt crezurile lui Calinic Argeșeanul. Poate că am mai putea adăuga sau nuanța doar că, pentru societatea românească, un arhieru, un slujitor al Bisericii, indiferent de rang, trebuie să fie un bun păstrător și transmițător de tradiție, un păstrător al culturii naționale. Acestea, tradiția și cultura, fiind ca un liant între indivizi, între epoci, pentru a ajunge la semnificația „coloanei fără sfârșit” sau „a recunoștinței” în spațiul istoriei noastre. Iar Calinic Argeșeanul are această dimensiune.

Gheorghiță Geană:

Mulțumim, domnule profesor Munteanu. Sunt fapte de o erudiție impresionantă și care ne dau de gândit. Mai adaug doar că aromânii au migrat nu doar sub presiunea grecilor. Părerea mea este că au migrat și ca păstori. Apoi, în legătură cu interzicerea greco-catolicilor, eu am părerea mea: e o logică perfidă, pentru că greco-catolicismul, catolicismul și romano-catolicismul se supuneau direct Romei, papei. Asta însemna o zonă în plus pe care statul comunist nu putea s-o controleze. Și nu aveau altă soluție decât să-i desființeze. Aceasta este o logică perfidă, nu ader la ea. Încerc doar s-o explic. Sunt lucruri extrem de importante de reflectat la ele.

Ștefan Nicolae:

Nu-mi este foarte clar unde vă despărțiți dumneavoastră de domnul Niculescu. Anumite nuanțări le-ați făcut abundent, dar cred că ar fi fost bine, din punct de vedere didactic, pentru noi, să știm unde este interpretarea dumneavoastră și care a fost interpretarea domnului Niculescu.

Ca o anecdotică, știu că această carte s-a publicat la editura Spandugino, printr-o intervenție a poetei Ana Blandiana. Domnia sa a luat manuscrisul domnului Niculescu, l-a propus mai multor edituri și a avut surpriza să găsească, la această editură, toată deschiderea. Felicitări editurii!

Eugen Munteanu:

Am spus că nu prea ne despărțim, avem aceleași viziuni. În linii mari, avem aceleași păreri. Prin urmare nu am de ce să mă despart de ceva în care cred și eu. Eu sunt în dialog cu domnul Niculescu de peste treizeci de ani. Sigur mai sunt nuanțe. Dumnealui s-a concentrat mai ales pe epoca preliterate. Preocupările mele m-au condus către secolele XVI–XVIII. Și acuma pot să vă spun că secolul XVIII românesc este o *terra incognita*. Nu este cunoscut, textele nu sunt cunoscute. S-au produs multe texte și în sfera bisericească, și în sfera laică. Majoritatea sunt inedite, în manuscris, sau tipărite. Sunt destul de multe texte necunoscute din istoria culturii românești și a interferențelor dintre acestea și cultura ecleziastică. Ceea ce vreau să spun este că noi trebuie să facem o distincție între credința noastră și știința noastră. Putem afirma orice, spunând „cred că...”, dar nu putem spune, cum afirma un episcop, „Sf. Andrei a predicat la Tomis, iar Duhul a rămas peste secole”. Ca filolog, nu prea cred că Duhul rămâne peste secole și pe ape, Duhul stă prin oameni. Deci nu poți să predici unui popor care nu există. Sf. Chiril a predicat poporului slav, care exista. Întâi în Moravia, apoi rușii l-au luat și ei, bulgarii la fel.

Teodora Stanciu:

Trebuie spus că editura Spandugino pregătește a doua ediție. Domnul Niculescu lucrează, la Paris, cu discipolul domniei sale de la Cluj, Nicolae Mocanu. Și va avea câteva capitole ușor modificate și altele adăugate.

Eugen Munteanu:

Domnul Niculescu este un exemplu de ce înseamnă tenacitate și urmărirea ideii până la capăt. El a scris cinci volume despre individualitatea limbii române între limbile romanice. S-a întrebat mereu ce avem noi individual, specific? Specificul îl vedem cu ochiul liber: *noi suntem romani care ne închinăm grecește*.

Elena Dulgheru:

Noi nu îl iubim pe Blaga pentru eretismul viziunilor sale. Nu știu ce să zic: pe un intelectual pasionat de zona tradiției îl incită atât de tare zona eretică, încât să creeze un obiect de iubire profundă. Eu cred că pe Blaga îl iubim, în calitatea noastră de intelectuali creștini, mai mult pentru „Orizont și stil”, pentru „Spațiul mioritic”, pentru intuițiile sale asupra subconștientului colectiv, a genezei metaforei, mai mult decât pentru Marele Anonim, de pildă. Și poate că este ceea ce rămâne. Iar tot ceea ce este legat de etnosul românesc și de explicația sa asupra etnosului românesc este un reper peren, încât nu știu în cât timp vom găsi argumentele filologice care ne interesează, însă sunt repere inspiratoare pentru multe generații și care continuă să ne ofere rădăcini și sprijin pentru identitatea noastră. Cred că polemica cu zona Ortodoxiei este

mai degrabă contextuală și Lucian Blaga a avut intuiția să ofere niște explicații ale identității românești și ale esteticii, ale genezei metaforei pe care poate aparatul analitic-teologic nu avea cum să le facă. Deci nu e vorba de conflict cu Ortodoxia.

Eugen Munteanu:

Nu sunteți de acord cu mine că ortodoxismul lui Blaga nu este sută la sută curat. Motivul Marelui Anonim. Piesa despre bogomili, plus o anumită zonă tematică din poezia lui sunt de altă structură, vin din tradiția germanică, vin din imaginarul lui propriu. Dacă citim obiecțiile Părintelui Stăniloae, ne dăm seama la ce m-am referit.

Lucia Cifor:

Aș dori să le mulțumesc celor care au susținut comunicări în această sesiune. Am să fac câteva precizări în legătură cu ceea ce mi-a plăcut mie în fiecare conferință, foarte solide, foarte erudite, îi cunoaștem pe conferențieri. Suntem însetați să-i auzim la nesfârșit. Adică un curs de estetică și de istoria artei românești, cu iluminarea acelor elemente de originalitate pur românească, venind dinspre tradițiile străvechi, ar necesita încă mult timp pentru ca să ne dumirim, să contemplăm imaginile. De asemenea, ne-a făcut o deosebită plăcere să-l audiem pe domnul profesor Ion Pop, pe care-l cunoaștem ca specialist în avangardă, studiind confluența tradiției cu modernitatea și venind cu o atenție specială asupra tipurilor de tradiție românească la care ne putem referi. Și dacă admitem că, într-adevăr, o mare parte din tradiția religioasă românească este orală – și noi vorbim și de o literatură religioasă orală, populară sau nu –, atunci sunt întemeiate observațiile domniei sale, și în special referința la Blaga, pentru studiul său „Gândirea românească în secolul XVIII”, în care mie mi se pare – și mai ales în eseul poetic și filosofic „Cuvintele originare” – că Blaga face dreptate reprezentanților Școlii Ardelene. Din discuțiile care s-au iscat deja, deducem că nu ne înțelegem ortodoxii cu latinii, cu greco-latinii, nu au înțeles unii, nu au înțeles alții, deduc că unirea nu s-a făcut. Noi mai avem încă de lucrat la unirea românilor, pentru că dincolo de pornirea noastră idolatră sau iconoclastă – noi nu putem sta la mijloc! – atunci când îl admirăm pe Blaga, trebuie să admirăm și vulnerabilitățile gândirii lui Blaga în domeniul universului credinței. Coșeriu spunea că trebuie să limităm net între lumea științei și a tehnicii, lumea culturii și lumea credinței, universul credinței. Sunt mize diferite, limbaje diferite și, evident, comportamente diferite de cunoaștere.

Revenind, spuneam că sunt dureroase anumite episoade, de exemplu episodul Blaga-Stăniloae. Și este dureroasă chiar atitudinea intelectualilor îmbisericiți, care, în continuare, fac dreptate lui Blaga. Eu l-am studiat foarte adânc pe Blaga în zona filosofiei religiei, care nu trebuie amestecată cu

universul credinței. Asta nu înseamnă că forța poetică sau filosofică a lui Blaga dispăre cu totul din toate zonele operei lui. Avem, cu alte cuvinte, acest neastâmpăr și oarecum tinerețe (ca să nu-i zis infantilism cultural) de a jura totul pe un om: ori este totul bun în Blaga, ori nu ne mai place Blaga și-l dăm deoparte. Ori Stăniloae ne place cap-coadă, ori în unele locuri în care „atacă” gloriei literare nu ne mai place. Eu am suferit mai ales pentru articolul acela absolut jenant al lui Blaga despre Stăniloae. Dar nu mai insist.

Aș spune că prezentarea cărții lui Alexandru Niculescu de către Eugen Munteanu a adus în dezbatere, evident, niște chestiuni iarăși destul de interesante. Și acestea ar trebui regândite, cum a și precizat conferențiarul, ca ținând unele de domeniul credinței, altele de universul științelor obiective, pozitive (cât de pozitive și de obiective sunt arheologia și filologia știu doar cei care cercetează și descoperă că s-au înșelat când au afirmat ceva). Vorbeam cu domnul Munteanu despre Gheorghe Ivănescu. El a scris despre romanizarea care s-a produs prin Școala Ardeleană. Dar se vorbește și despre re-romanizarea limbii române. Deci și Țările Române au participat la acest proces de re-romanizare. Sigur, este o altă etapă, nu intrăm în detaliile istoriei limbii literare. Dar ele, aceste detalii sunt foarte importante. Pentru că noi am preluat, de exemplu, foarte multe elemente din franceză, prin filieră rusă, pentru că eram în perioada Regulamentelor Organice, iar ofițerii ruși care vorbeau franceza în mod obligatoriu, ca limbă oficială, au forțat cumva ca noi să fim re-romanizați și în această zonă.

Încă un lucru. Gheorghe Ivănescu își începea lucrările cu fraza: „Greșit am spus cu doi ani în urmă...”, „Greșit am înțeles cutare” Citindu-l, îmi spuneam ce admirabil exemplu de smerire a gândirii și de învățare adecvată a cercetării științifice! Nu să te împăunezi, să te trufești, să pornești de la certitudinile tale și să emiți alte zeci de certitudini pe minut. Ci să admiți că te-ai și înșelat și că ai greșit, pe baza a ceea ce ai avut la îndemână, la un moment dat. Ai greșit și reformulezi, lași posibilitatea să se refacă gândirea.

Mulțumesc încă o dată conferențiarilor, care ne-au delectat și ne-au îmbogățit cu viziunea lor, cu elementele noi pe care le-au adus în înțelegerea lucrurilor pe care și le-au propus să ni le comunice.

Comunicări, intervenții

moderator: Virgil Cîmoș

Bogdan Tătaru-Cazaban

Transmitere – învățare

Ne aflăm, cu această prezentare de carte, la al doilea moment pe care ni-l oferă apariția, la editura Spandugino, a cărții *A transmite, a învăța*, a cărei temă este, de fapt, și tema colocviului din aceste zile, de la Putna. Este vorba despre transmitere, tradiție și raportul ei cu modernitatea.

Cartea este scrisă de trei autori francezi, dintre care doi specialiști în științele educației și unul, Marcel Gauchet, este cunoscut pentru temele sale, care au făcut epocă, despre dezvrăjirea lumii, despre societățile care au ieșit din religii, adică s-au constituit în afara principiului regulator al tradiției care definește orice cultură religioasă.

Și, iată, împreună, la Collège des Bernardins, care este o instituție fondată de Episcopia Catolică a Parisului, au ținut un seminar în urma căruia au apărut mai multe cărți. Una dintre ele este aceasta, apărută în 2014, în Franța, și care a făcut o vâlvă binemeritată. De ce? Pentru că este o carte clară, o carte care are curajul de a spune lucrurilor pe nume în ceea ce privește impasul în care se află educația actuală. Veți găsi, în paginile acestei cărți, lucruri pe care, probabil, le-ați gândit fiecare dintre dumneavoastră, mai ales cei care veniți din lumea educației universitare sau preuniversitare. Sunt lucruri, credem noi, de bun-simț, lucruri pe care le-am împărtășit, deși poate că nu le-am formulat atât de bine. Și ceea ce autorii acestei cărți ne spun, de la bun început, sub raportul formulării, este că, în pofida a ceea ce ne-au învățat cei care porneau de la Boileau, și anume că ceea ce este gândit bine se exprimă bine, se exprimă clar, și abia ceea ce este exprimat clar este gândit bine. Cu alte cuvinte, efortul punerii în scris a ideii este cel care dă, de fapt, măsura percutanței acelei idei, adică dă măsura importanței gândirii care se află îndărătul expresiei.

Prin urmare, acești trei autori și-au propus să facă un diagnostic al impasului în care se află educația. Și pentru a formula acest diagnostic, evident, au încercat o deconstrucție a situației contemporane. Și foarte pe scurt, vă voi prezenta schema conceptuală a acestei cărți.

Știm foarte bine că noi, odată cu modernitatea, am trecut de la o societate a tradiției la o societate a cunoașterii, adică s-a petrecut o glisare din ce în ce mai accentuată de la transmitere – care este fenomenul central, definitoriu,

al unei societăți tradiționale –, la învățare, care înseamnă relația dintre individul care învață și cunoașterea pe care el anume dorește să o asimileze, să o aibă. Prin urmare, trecerea este de la societățile tradiționale la societatea de cunoaștere sau a cunoașterii, de la transmitere la învățare. Aceștia sunt termenii cu care operăm pentru a înțelege demonstrația pe care ne-o fac acești trei autori și care ne ajută, de fapt, sperăm, la o deschidere a unui orizont care să soluționeze impasul educației.

Această înlocuire, cum spun ei, a unui sistem cultural, bazat pe transmitere, cu un sistem bazat pe învățare s-a petrecut și într-un context social și istoric foarte favorabil, care a radicalizat această trecere. Contextul este definit de fenomenul individualismului care, în modernitatea târzie, a radicalizat pasajul acesta tipic pentru modernitate.

Cu alte cuvinte, s-a ajuns la o accentuare exclusivă, la o centrare pe subiectul cunoscător și pe abilitățile și nevoile sale și la o eliminare, la un refuz a ceea ce înseamnă transmitere, adică, pe fundal, **tradiție religioasă**, pentru că sensul originar fundamental, atunci când vorbim despre transmitere, este cel dat de tradiția care se întâlnește în toate religiile și pe care noi o putem înțelege mai bine în religia noastră, a creștinismului. Așadar, o trecere, un context favorabil specific modernității târzii: individualismul care radicalizează această trecere.

În pedagogie, pentru că ceea ce îi interesează pe autori – specialiști în științele educației – ce s-a petrecut? În pedagogia din modernitatea târzie, de pildă, cea pe care o întâlnim în scrierile fondatoare ale lui Piaget, pe care toți specialiștii în educație le-au citit și răscitit, avem de-a face cu o aplicare a modelului evoluționist, de fapt – și aici este impactul extraordinar al teoriei evoluționiste în psihologie și în pedagogia modernă. Cu alte cuvinte, în educație ce se urmărește? Se urmărește cum fiecare individ repetă, de fapt, procesul de adaptare la natură pe care l-a trăit specia de-a lungul evoluției sale. Asta susține această aplicare a teoriei evoluționiste în psihologia și apoi în pedagogia modernă. Cu nuanțe, evident.

Eroarea pe care acești autori o delimitează, o definesc, mai bine spus, este următoarea: pedagogii moderni pornesc de la modelul cunoașterii științifice, atunci când vor să-i formeze pe cei care vor forma copiii. Adică ceea ce Piaget și alții ca el aveau întotdeauna în background era felul în care se dobândește cunoașterea științifică. Or, înainte de a face acest act al cunoașterii, înainte de a cunoaște științific, noi trebuie **să învățăm**. Între cunoaștere și învățare este o diferență esențială. Fără a învăța, adică fără a avea fundamentele, instrumentele cele de bază, care să ne permită exercitarea unui act de cunoaștere în sensul lui științific, noi nu putem avea acces la acel act de cunoaștere științifică.

Cu alte cuvinte, eroarea pedagogiei moderne, care a condus la impasul în care se află educația actuală, este că ea aplică copiilor un model care, de fapt, se aplică savanților. Și că actele fundamentale ale învățării, scrisul, cititul,

socotitul, țin de cu totul alt orizont decât cel al cunoașterii științifice. Copilul care învață să citească, învață să creeze raportul dintre foneme și semne scrise, copilul care intră în universul cifrelor, care dobândește această capacitate de a crea abstracțiuni nu face un act de cunoaștere științifică, ci pur și simplu intră într-un orizont de sens, de semnificații, cu alte cuvinte, într-o lume culturală pentru care este nevoie de transmitere și nu, în primă instanță, de accentul pe care pedagogia modernă îl pune pe relația dintre subiectul cunoscător și cunoașterea pe care el dorește, el și-o impune, cu alte cuvinte, el o vrea.

Ceea ce, încă o dată, ne propun cei trei autori este o deconstrucție care privește virtuțile și riscurile celor două modele: modelul transmiterii, modelul învățării. Ei spun că, până în momentul de față, cele două modele au fost văzute în unilateralitatea lor, adică prin accentuarea exclusivă a ceea ce le definește. Or, pentru a ajunge la ieșirea din impas trebuie ca ele să devină complementare.

Cartea e o pledoarie pentru rolul transmiterii în procesul educației, cu alte cuvinte, pentru reîntrarea tradiției, a mecanismelor definitorii ale tradiției în școala zilelor noastre, de fapt, în școala viitorului, pentru că școala zilelor noastre se află complet în criză.

Ei încearcă să ne explice de ce se află în criză și citind această carte, eu cred că mulți dintre noi care, sigur, fac parte nu doar din sistemul de educație, dar au avut de-a face cu acest sistem și cu consecințele lui, își pot explica lucruri care nu țin doar de nevrednicia locului și de nevrednicia personală. Noi facem parte, de fapt, dintr-un fenomen general, un fenomen care a ajuns în impas pentru că, iată, a făcut niște erori. Și una dintre marile erori este tocmai acest refuz al virtuților transmiterii ca fiind relevant dintr-o lume de care nu vrem să mai știm, *o lume care se definește prin autoritate, prin precedență, prin stabilitate, prin legătura dintre generații, prin ordine, prin continuitate*.

Modernul individualist începe totul cu el însuși. Ca atare, refuză tradiția. Modernul acesta radical nu este o construcție abstractă pe care o fac în fața dumneavoastră, ci este cel pe care îl întâlnim de multe ori alături de noi. Uneori, găsim aceste lucruri inclusiv în noi înșine. Nici noi nu suntem altceva decât moderni, dar îndrăgostiți de tradiție, care practicăm tradiția. Or, modernul radical *opune autorității îndoiala*, evident, tipică pentru exercitiul rațiunii individuale, *opune precedenței din societățile tradiționale noutatea*, *opune stabilității schimbarea*, *opune solidarității individualismul*, *opune ordinii tot schimbarea și noutatea și opune continuității discontinuitatea*.

Evident că acești autori care nu pot fi învinuiți de conservatorism, adică virtutea lor mare în lumea din care provin este că nu vin din mediul conservator: dacă ar fi provenit din mediul conservator, etichetați ca atare, nu ar fi avut nicio șansă de pătrundere, după cum știți sau presupuneți. Ei vin dintr-un mediu academic care a împărtășit, până la un punct, toate iluziile educației și lumii moderne și care și-a dat seama, de fapt, de impas. *Și-a dat seama*

că ar trebui să revină la lecția înaintașilor. Și, mai ales, au încercat – pentru că veți vedea că acolo unde se face critica lui Piaget și comparația cu alte teorii ale educației – să definească specificul unui act care este cel al învățării și care pornește de la observarea atentă în care copilul ajunge să intre într-un univers pe care nu-l cunoaște și pentru care are nevoie de mediere. Și are nevoie, anume, de mediere personală. *Medierea personală, care este specifică transmiterii, se realizează doar în școală.* Este polemica lor cu cei care susțin că, odată cu epoca ecranelor, a culturii ecranelor – cum este definită aici, în ultima parte a cărții – se va ajunge la eliminarea școlii. Ce nevoie mai avem de școală și de profesori, dacă totul este accesibil direct, în fața noastră? Toate nevoile pe care le avem și pe care încă nu le conștientizăm se află în fața ecranului sau dincolo de ecran?

Or, ei spun, șansa școlii viitorului, care integrează dimensiunea transmiterii, pentru a înțelege și pentru a practica mai bine învățarea, nu este alta decât aceea de a accentua *dimensiunea existențială a învățării.* Ea nu se realizează decât între un profesor și un elev, care constituie un cadru al acestei transmiteri, ca să spunem așa, un cadru care nu poate fi eliminat, evacuat, nu poate fi pur și simplu înlocuit de ecran.

Sunt pagini splendide despre *relația dintre maestru și discipol*, aplicate în toate domeniile, începând de la cultura religioasă sau duhovnicească până la lumea academică.

Aș vrea să vă spun trăsăturile definitorii ale relației dintre maestru și discipol, dintre cel care predă și cel care învață, dintre cel care transmite și cel care receptează. Unul nu poate exista fără celălalt, nu poate să existe maestrul, care se propune pe sine pentru a fi maestru dacă discipolul nu este capabil și nu își dorește această receptare, așa cum nu poate exista discipol fără maestru, evident.

Prin urmare, relația aceasta definitorie pentru transmitere și pentru tradiție, dintre maestru și discipol, înseamnă întruchiparea sau personificarea cunoașterii de către maestru. De fapt, voiam să încep toată prezentarea aceasta cu ceva din revista „Caietele de la Putna”, care mi-a plăcut foarte mult și pentru care îi felicit pe Părintele Stareț și întreaga obște. Se referea la familie, și anume: *copilul nu-ți urmează sfatul, ci modelul.* Pentru transmitere, esențială este întruchiparea, personificarea cunoașterii pe care o realizează părintele, maestrul ș.a.m.d.

O altă trăsătură este dimensiunea existențială a oricărei cunoașteri, zic autorii, dimensiune pe care reducerea instrumentală a cunoașterii la niște competențe o ignoră.

A treia trăsătură este capacitatea maestrului de a fi mediator, călăuză, datorită căreia noi intrăm într-o lume pe care nu o cunoaștem. Este un univers de semne, ca, de altfel, oricare alt univers pe care îl transmitem. Pentru că venim aici din mai multe lumi care se intersectează, înțelegem cum intră

novicele în mănăstire și cum, deși nu are acces decât parțial la ceea ce ar urma să facă, tradiția îi asigură, de fapt, sensul integralității propriei vieți. Lucruri absolut extraordinare pe care, iată, le descoperă oameni care nu vin din această lume. Din acest motiv, cartea este absolut minunată.

O altă trăsătură este cea a *paternității și a filiației*, pe care o găsim, *evident, în familie, dar și în familia duhovnicească, o găsim în școală în relația dintre profesorul de vocație și elevii săi.*

Și nu în ultimul rând *puterea decisivă a cuvântului*. Transmiterea există și, din acest motiv, ea contracarează esențial cultura ecranelor, de care nu vom scăpa, pentru că noi ne adresăm nu celor de aici, ci celor care sunt deja născuți în această cultură a ecranelor. Puterea cuvântului este esențială pentru transmitere.

Și închei cu un citat despre știința maestrului: „*Cu toate că știința maestrului se distribuie și obține cunoaștere prin intermediul comunicării scrise – pentru că maeștrii scriu cărți care sunt citite – dimensiunea sa inițiativă își capătă întregul relief prin intermediul rostirii personale și formale. Este calea prin care se comunică altceva decât ceea ce găsești în cărți. Tot despre cunoaștere este vorba, dar despre o cunoaștere intimă pe care doar cuvântul rostit este în măsură să o răspândească. Regăsim aici printr-un alt canal, partea simbolică a transmiterii. Ea este legată de prezența umană și de misterioasa putere pe care ea o îmbracă și al cărei vector privilegiat este cuvântul rostit.*”

Vă îndemn să citiți această carte în care sunt convins că vă veți regăsi și pe care noi vom încerca să o continuăm prin alte traduceri. Una dintre ele va fi această carte a lui Rémi Brague, una dintre cărțile care constituie opera lui filozofică de bătrânețe *Modéremment moderne*, adică *A fi modern cu moderație*, ceea ce cred că este un îndemn esențial pentru noi. Veți găsi aici o diferență între tradiția pe care o iubim și tradiția pe care o respingem. Noi iubim tradiția pe care o consumăm: bagheta făcută tradițional, mâncarea tradițională ca la mama acasă și respingem tradiția, de fapt, care ne constrânge, pe care noi o simțim constrângătoare, dar care este, de fapt, tradiția formatoare.

În fine, o șansă ar fi, cum ar vrea probabil Jean d’Ormesson, să găsim mijloacele prin care să facem iubită, amabilă, să spunem atractivă, și tradiția pe care modernitatea a refuzat-o.

Despre sensul tradiției¹

A înțelege sensul tradiției și, totodată, locul ei în lumea de azi presupune a conjuga un demers fenomenologic și unul istoric. Primul dintre ele ne poate asigura accesul la straturile de sens ale tradiției, cel de-al doilea ne poate revela marile schimbări care au avut loc în perceperea tradiției. Înțelegându-le pe acestea din urmă, putem spera să redeșteptăm un simț al tradiției într-o epocă în care domină iluzia conform căreia autenticitatea s-ar câștiga tocmai prin refuzul oricărei integrări într-o tradiție.

De la tradiția exterioară la tradiția interioară

Pentru a tematiza ceva din punct de vedere fenomenologic, este necesar ca acel ceva să se arate, să apară, să se dea. Dacă vrem să înțelegem fenomenologic tradiția, trebuie să ne întrebăm: în ce sens tradiția este un fenomen? Care sunt modurile ei de apariție? Cu alte cuvinte, unde anume întâlnim tradiția? În și prin ce anume se arată ea?

În primă instanță, pare că luăm contact cu tradiția prin cărțile de istorie. Dar acel ceva pe care îl aflăm de acolo nu este tradiția ca atare, ci o idee despre tradiție: o explicație despre conceptul de tradiție, despre pluralitatea tradițiilor, despre legătura lor cu diverse spații culturale, despre cum ne influențează ele viețile. Aflăm din cărți că există o tradiție chineză și una mexicană, una rusă dar și una românească. Totodată, putem afla că există o tradiție europeană și una asiatică sau, cel puțin din cărțile de istorie a filosofiei, că există o tradiție occidentală și una răsăriteană, una continentală și una analitică, iar exemplele pot continua. Maniera livrescă de a lua contact cu tradiția poate să ne inducă în eroare, creându-ne falsa impresie că tradiția desemnează ceva exterior.

Urmând calea livrescă, probabil mai întâi luăm contact nu cu propria noastră tradiție, ci cu tradițiile altora. Dar este oare acest contact – să-i spunem gnoseologic – o veritabilă întâlnire? Și cum este el posibil, în definitiv? Cu ce anume din noi se întâlnește, de fapt, o tradiție străină, proprie altora?

¹ Prima versiune a acestui text a apărut, cu titlul « Sur la tradition. Exercices phénoménologiques et reconstructions historiques », în revista *Hermeneia: Journal of Hermeneutics, Art Theory and Criticism*, no. 21 / December 2018, pp. 43–52. Acknowledgement: This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Research and Innovation, CCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0686 / No. 52PCCDI/2018, within PNCDI III.

Nu o percepem mereu doar din punctul nostru de vedere? Nu cumva propria noastră perspectivă asupra lumii este deja implicată într-un astfel de contact exterior cu tradițiile altora? Cu alte cuvinte, nu cumva contactul cu tradițiile străine are loc din punctul de vedere al propriei noastre tradiții? Desigur. Privită drept ceva exterior, tradiția este înțeleasă ca un obiect intențional, putând fi un obiect al simplei observații sau chiar un obiect de studiu.

Dar cum stau lucrurile în privința contactului cu propria noastră tradiție? Atunci când aflăm despre ea în timpul sărbătorilor, sau înțelegând cultura populară, ori cunoscând faptul că propria noastră tradiție predetermină – sau măcar favorizează – anumite moduri de acțiune, unele sensibilități proprii, modul nostru de situare în lume, oare atunci suntem mai aproape de ea? Din păcate, nu. Chiar introducerea ideii de cauzalitate în explicarea raportului cu propria tradiție trădează aceeași privire exterioară asupra ei, conducând la înțelegerea ei tot ca un fenomen de tip obiectual.

Acest mod de a înțelege tradiția ca un obiect exterior este propriu nu doar atitudinii naturale, naive, ci și istoriografiei moderne. Căci, în cadrul istorismului de secol XIX, raportarea la tradiție este pur metodologică. Idealul acestui curent de gândire era acela de a cunoaște în mod obiectiv trecutul, iar în acest scop trecutul trebuia tratat ca un obiect situat la distanță de subiectul cunoscător, o distanță pe care subiectul o poate străbate datorită empatiei. Tradiția – chiar cea proprie – este deci luată, și aici, drept ceva exterior².

Dimpotrivă, gândirea fenomenologico-hermeneutică concepe tradiția ca pură interioritate. Această schimbare de perspectivă a fost posibilă datorită dezvăluirii dimensiunii istorice a ființei umane. Nu suntem stăpânii istoriei, ci suntem simple momente în survenirea istoriei. Ideea apare mai întâi ca o replică pe care graful Yorck i-o dă mult mai cunoscutului filosof Dilthey. Apoi, este analizată de către Heidegger, care accentuează miza ontologică a problemei istoriei. A scrie istorie nu e posibil decât în măsura în care devenim conștienți de istoricitatea ființei umane, care este un existențial al *Dasein*-ului. Gadamer adâncește această abordare, readucând în atenție conceptul de tradiție. Istoria ne precedă, ea devansează reflecția noastră, arată și Paul Ricœur. Înainte de a ne aparține nouă înșine, aparținem istoriei. Din acest motiv, întâlnirea cu istoria și, implicit, cu tradiția nu se petrece doar când și când, în urma vreunui efort metodologic special. Ea nu e întâlnire a ceva exterior. Dimpotrivă, suntem clipă de clipă ființe istorice, purtăm istoria în noi și o putem descoperi chiar în pura noastră interioritate³. Raportul nostru cu orice tip

² Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*. In *Gesammelte Werke*, Band 1, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1990, p. 201.

³ Nietzsche scria și el, în *Omenesc, prea omenesc* (II, § 223), că „avem nevoie de istorie întrucât trecutul curge continuu în noi în nenumărate valori”. Cf. Friedrich Nietzsche, „Menschliches, Allzumenschliches”. In *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*, Band 2, herausgegeben von Giorgio Colli und Mazzino Montinari, Berlin/New

de realitate este deci posibil în virtutea istoricității noastre și, datorită acestei structuri, raportul cu lumea este mijlocit de istoria concretă pe care o purtăm în noi clipă de clipă.

Ipostaze ale tradiției interioare

Tradiția este modul în care istoria devine concretă. Raportul nostru cu istoria este mediat de tradiție. Pentru a lega între ele cele două ipostaze ale tradiției dezvăluite până acum, trebuie spus că întâlnirea cu tradiția exterioară este posibilă doar datorită tradiției din noi, a tradiției înțelese ca structură interioară subiectului. Această structură formală are totodată un aspect concret, cuprinzând stratul prejudecăților și al credințelor pe care le are fiecare. Dar cum anume întâlnim acest strat de profunzime, care este deja la lucru cu fiecare raport pe care îl avem cu lumea?

Folosind terminologia fenomenologiei husserliene, interioritatea este mulțimea actelor intenționale ale eului. Acestea sunt fie prezente, realizate acum, fie trecute, cele din urmă fiind păstrate în conștiința potențială, într-un fel de depozit al actelor deja realizate, asupra cărora putem reveni prin reflecție (care însă le transformă și pe ele în obiecte intenționale), dar care, totodată, sunt un fundal al habitualităților pe care se sprijină actele intenționale realizate în prezent. În absența acestui fundal, fiecare experiență a eului ar fi cu totul nouă⁴. Dacă în privința percepției putem înțelege ușor acest mecanism prin exemple, trebuie să admitem că, pe lângă habitualitățile percepției, există și cele de natură axiologică, de tip normativ, dar și cele afective etc. Realizarea actelor intenționale care presupun valori, norme, afecte este posibilă doar în baza unei continuități pe care eul prezent o are față de habitualitățile valorice, normative, afective etc. Acestea din urmă nu sunt însă doar cele realizate în trecutul propriei vieți, ci și cele primite din afară, din tradiția exterioară a comunității, a grupului, a societății etc. Cele din urmă sunt interiorizate în mod inconștient sau conștient, în cel din urmă caz având de-a face cu o selecție, cu alegeri și asumare.

După Gadamer, tradiția ne interpelează. Există un joc între straniețata (*Fremdheit*) și familiaritatea (*Vertrautheit*) tradiției față de noi⁵. Răspunsurile ei, care la o primă vedere par gata făcute, sunt de fapt întrebări pe care ea ni le adresează. Sunt întrebări care, odată asumate, ne chestionează radical pe noi înșine, împotriva falselor certitudini de primă instanță, obligându-ne să ne ridicăm la înălțimea lumii pe care ea ne-o deschide. Apartenența la o tradiție, așadar condiționarea noastră, este un element al adevărului însuși, care nu e

York, Walter de Gruyter & München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999, p. 477.

⁴ Edmund Husserl, *Cartesianische Meditationen*, hrsg. von Elisabeth Ströker, Hamburg, Felix Meiner Verlag, 2012, § 27.

⁵ Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, ed. cit., p. 300.

altul decât adevărul propriului sine⁶. Prin această idee, Gadamer reia o temă heideggeriană: reflecția asupra propriilor condiționări nu împieteză asupra științificității analizei istorice. Dimpotrivă, tocmai conștientizarea locului în care ne situăm („ce suntem noi înșine și ce putem să auzim din trecut”) trebuie considerată a fi semnul științificității. Situația hermeneutică este una interogativă, afirmă Gadamer, întrucât fiecare enunț trebuie privit ca răspuns la o întrebare. A descoperi stratul interogativ din spatele enunțurilor presupune spargerea sferei nivelatoare a preconcepțiilor cotidiene. Este chiar ceea ce Heidegger numea destrucție fenomenologică. Rostul ei este acela de a ne apropia istoria, adică tradiția interioară, așa cum ea se transmite prin limba pe care o vorbim și în care trăim⁷. Ideea este expusă de Gadamer deopotrivă în vocabularul heideggerian și în cel hegelian: survenirea tradiției în orice înțelegere (deci în orice raport al nostru cu lumea) este concepută după modelul prezenței substanțialității în orice subiectivitate⁸. Este în joc problema limitării conștiinței individuale de către un subiect mai larg – la Gadamer, conștiința istoriei efectelor (*wirkungsgeschichtliches Bewußtsein*) –, construit probabil după conceptul hegelian de spirit obiectiv⁹.

Întâlnirea cu tradiția interioară se dezvăluie, așadar, pe mai multe paliere. 1) Mai întâi, este întâlnirea realizată în mod pasiv, nereflectat, cu stratul habitualităților noastre. 2) Apoi, este întâlnirea conștientă cu acest strat al tradiției interioare, atunci când, reflectând asupra lui, luăm cunoștință de existența lui în noi. 3) Întâlnirea cu tradiția are și un sens ontologic, când înțelegem prezența în noi a structurii formale a tradiției. 4) Înțelegerea conștientă a propriei tradiții, așa cum ea este la lucru în noi, are loc atunci când supunem propria tradiție unui exercițiu genealogic (Nietzsche), sau unei „reflecții teleologico-istorice”¹⁰, ori unei destrucții¹¹ menite să pună în evidență originile ei într-o lume a vieții și, totodată, să o purifice de sedimentările apărute de-a lungul timpului. 5) Abia astfel, descoperind posibilitățile pure oferite de tradiție, devine posibilă asumarea ei.

⁶ Hans-Georg Gadamer, „Wahrheit in den Geisteswissenschaften”. In *Gesammelte Werke*, Band 2, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1990, p. 41.

⁷ *Ibidem*, p. 50.

⁸ Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, ed. cit., p. 307.

⁹ Jean Grondin, *Hermeneutische Wahrheit? Zum Wahrheitsbegriff Hans-Georg Gadammers*, 2. Auflage, Weinheim, Beltz Athenäum Verlag, 1994, p. 59. Despre hegelianismul lui Gadamer, cf. Pierre Fruchon, *L'herméneutique de Gadamer. Platonisme et modernité, tradition et interprétation*, Paris, Les Éditions du Cerf, 1994.

¹⁰ Edmund Husserl, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*, herausgegeben, eingeleitet und mit Register versehen von Elisabeth Ströker, Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1996, p. 1.

¹¹ Martin Heidegger, *Sein und Zeit*, zwölfte, unveränderte Auflage, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1972, § 6, pp. 19–27.

Ce anume este, de fapt, transmis prin intermediul tradiției? Aici analiza heideggeriană clarifică problema. Dacă ceea ce este transmis ar fi un fel de „depozit” al obiectelor și al ideilor din trecut, atunci tradiția ar fi doar ceva muzeal, o simplă colecție de curiozități ale trecutului pe care le-am privi drept exterioare. Cu alte cuvinte, inspirate de analiza heideggeriană, raportul cu tradiția ar fi unul neautentic. De fapt, cele care se transmit către noi sunt posibilitățile din trecut. Tradiția este un rezervor al posibilităților pe care le asumăm prin reiterare și spre care ne proiectăm în mod autentic¹². Ea are un sens transcendent: face posibilă experiența noastră în lume. Ea ne conferă o lume în interiorul căreia suntem invitați să locuim și în interiorul căreia descoperim un sens al vieții noastre.

Posibilitățile pe care le asumăm sunt cele pe care le putem întâlni ca atare, așadar cele din proximitatea noastră. Doar ele fac parte din lumea noastră. Astfel ne putem explica aspectul spațial al tradițiilor, numirea lor în termeni geografici. Doar că proximitățile nu sunt numai spațiale, ci și temporale, istorice, politice, culturale etc. De aceea, tradițiile sunt numite și în termeni istorico-politici, cum ar fi tradițiile naționale. Acesta este un simplu accident istoric, ținând de modul particular în care lumea este așezată din punct de vedere politic. Apoi, sunt numite după configurațiile culturale ori spirituale, cum ar fi tradiția continentală ori cea analitică, sau tradiția răsăriteană și cea apuseană.

Dacă tradiția înseamnă păstrare a ceea ce rămâne important din trecut (Gadamer), este pentru că păstrarea presupune asumarea repetitivă a posibilităților esențiale ale trecutului, a acelor posibilități care numesc ceea ce este „universal”¹³. Dar cum avem acces la acest element universal al tradiției? Înainte de toate, drumul către universalizare necesită înțelegerea propriei finitudini. Doar astfel devine posibilă formarea individuală (*Bildung*), ridicarea deasupra propriului sine particular (Gadamer). Acest drum către universalitate presupune medierea între trecut și prezent, numită de Gadamer **fuziune a orizonturilor**. Dar ce anume ne garantează că posibilitățile păstrate din trecut sunt cele esențiale? Este oare suficientă fuziunea controlată a orizonturilor, un fel de stare de veghe (expresie pe care Gadamer o preia de la tânărul Heidegger) asupra medierii între trecut și prezent? Această formă de vigilență este oare suficientă pentru a înțelege cum anume tradiția poate fi asumată *în mod autentic*? Cred că nu. De altfel, Heidegger avertizase deja că asumarea autentică a trecutului (a ceea ce a fost în mod esențial) nu se poate face pornind chiar dinspre trecut, și cu atât mai puțin dinspre prezent, ci accesul la ceea ce trecutul are esențial este posibil doar venind dinspre viitorul autentic, pentru că doar astfel ființa umană se deschide către posibilitățile sale pure. De aceea,

¹² *Ibidem*, § 74, pp. 382–387.

¹³ *Ibidem*, p. 395.

răspunsul heideggerian este aici mai puternic decât cel gadamerian, fiind, aş spune, de neocolit: deschiderea către posibilităţile autentice ale trecutului are loc într-o dispoziţie afectivă cu totul specială, în care, depăşind situarea sa obişnuită în mijlocul fiinţării, omul reuşeşte să stea faţă în faţă cu posibilitatea sa cea mai pură.

Tradiţia este, aşadar, fundamentul continuităţii, dar ea se activează printr-o selecţie şi, în special, printr-o alegere de sine pe care omul o face, aşadar printr-o critică de sine şi o diferenţă faţă de sine pe care el este dator să o marcheze.

Înţelesuri istorice ale tradiţiei

Prezenţa tradiţiei în noi, maniera în care ea e la lucru ţin de un mecanism complex. Asumarea tradiţiei diferă în funcţie de locul acordat tradiţiei de la o epocă la alta, de la o formă de viaţă la alta. Într-un fel este ea efectivă dacă noi credem în puterea tradiţiei de a transmite nişte date imuabile şi în cu totul alt mod dacă considerăm că ea are un caracter contingent, construindu-se în sfera privată a fiecăruia.

Înţelesurile tradiţiei diferă de la o epocă la alta. În sensul ei tare, tradiţia ar fi ceva dat în mod definitiv de la începutul existenţei omului în lume şi păstrat cu sfinţenie de-a lungul istoriei. Acest înţeles al tradiţiei, de dat inalterabil, nesituaat spaţial şi temporal, este încă invocat în unele debateri de idei din secolul XX, de autori precum René Guénon, Antoine Faivre, Mircea Eliade, Henry Corbin, Julius Evola, Konrad Lorenz. Pentru toţi aceştia, tradiţia înseamnă coerenţă şi păstrare a unor cunoştinţe originare. Cu un astfel de înţeles, este obligatorie distincţia între Tradiţie şi tradiţii, pluralul desemnând aspectul spaţial şi temporal, deci concret, al acelor date invariante. Cunoaşterea tradiţională nu este mediată de mentalul individual sau colectiv, în vreme ce cunoaşterea ştiinţifică sau filosofică se realizează prin intermediul schemelor noastre mentale. Consideraţii de acest gen întâlnim, de pildă, la René Guénon¹⁴, pentru care trăsăturile Tradiţiei primordiale, de origine divină, sunt: universalitatea principiilor şi a adevărilor ei, deductibilitatea dintr-un număr de principii a tuturor cunoştinţelor şi aplicaţiilor omeneşti, precum şi cognoscibilitatea ei exclusiv printr-o intuiţie intelectuală.

Modernitatea iluministă a renunţat la înţelesul tare al tradiţiei, spiritul ei critic favorizând apariţia unei „tradiţii anti-tradiţionale”¹⁵. Este o tradiţie – întrucât e prima epocă înzestrată cu o imensă voinţă de a-şi căuta „propriul” şi de a-l exprima ca un element nou, diferit în raport cu epocile trecute. Mai mult, ea posedă şi iluzia că i-ar sta în putere să dobândească o perfectă conştiinţă de sine, dar nu oricum, ci tocmai ca paradigmă nou apărută pe

¹⁴ René Guénon, *La crise du monde moderne*, Paris, Gallimard, 1994.

¹⁵ Matei Calinescu, *Five Faces of Modernity: Modernism, Avant-Garde, Decadence, Kitsch, Postmodernism*. Durham, Duke University Press, 1987, p. 65.

scena lumii. Totodată însă, e radical anti-tradițională. Deși în căutarea propriei identități, pune sub semnul întrebării tot ceea ce abia a cucerit, neputându-se opri la o singură figură identitară. Deși într-un mod diferit, modernitatea socială este și ea împotriva tradiției. Împotriva a ceea ce este transmis, dobândește întâietate rațiunea instrumentală, îndreptată către un scop. Max Weber, care îi oferă o descriere amplă, o pune în relație cu declinul religiei și al metafizicii clasice. Situația echivalează tot cu respingerea autorității și a tradiției, consecința ei firească fiind asumarea fără rezerve a doctrinei progresului. Încrederea în posibilitățile științei și ale tehnicii crește, la fel și orientarea către pragmatism, cultul acțiunii și al succesului¹⁶. Principiul modernității sociale ar putea fi acela că orice lucru poate fi dominat prin calcul rațional. Nu mai există secrete pentru om. Lumea îi stă la dispoziție. Nu trebuie decât să o cunoască, să o domine și să o transforme prin intermediul tehnicii. Însă tot disponibilă îi devine și societatea, iar experimentele – în numele rațiunii – nu vor întârzia să apară. Disparația oricărei forțe transcendente, incalculabile, susține un imens proces al dezvrăjirii lumii¹⁷.

Desigur că romantismul a reabilitat ideea de tradiție, descoperind că rațiunea nu trebuie să se opună prejudecăților. Cele din urmă sunt oricum inevitabile, iar înțelegerea și acceptarea lor sunt acte perfect raționale, așa cum arată Gadamer. Totodată, ideea de tradiție își reface apariția datorită redescoperirii presupozitiei întregului de către filosofia romantică a limbajului (Herder, Wilhelm von Humboldt), dar și de către hermeneutica romantică (Schleiermacher). În cea mai pură dintre expresiile sale, această presupozitie este întâlnită la Hegel. Din *Logica*, § 82, aflăm că speculativul, sau raționalul pozitiv, este „unitate a unor determinații deosebite”; „raționalul constă tocmai în aceea că el conține în sine termeni opuși, ca momente ideale”¹⁸. Altfel spus, această vastă instanță, pe care Hegel o numește rațiune pozitivă, cuprinde în sine toate opozițiile, depășindu-le și dovedindu-se astfel o totalitate concretă. Ea nu este deci un întreg deja constituit, imuabil și invariant. Dimpotrivă, are o viață proprie, pe care i-o asigură dialectica sau raționalul negativ, o „putere universală și irezistibilă”. Aceasta din urmă este „acea trecere imanentă dincolo”, prin urmare principiu al mișcării, al activității și suflet al oricărei cunoașteri¹⁹. Ca infinit sau necondiționat, speculativul nu este un întreg configurat în mod definitiv, ci unul ce își dobândește prin sine însuși propria

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Max Weber, *Wissenschaft als Beruf*, 5. Auflage, Berlin, Duncker & Humblot, 1967, p. 17.

¹⁸ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (1830), unter Mitarbeit von Udo Rameil, hrsg. von Wolfgang Bonsiepen und Hans-Christian Lucas. In *Gesammelte Werke*, Band 20, in Verbindung mit der Deutschen Forschungsgemeinschaft, hrsg. von der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1992, p. 120.

¹⁹ *Ibidem*, § 81, p. 119.

viață. Tocmai conflictul interpretărilor pe care le cuprinde îi asigură un sens veritabil. Exact această idee îl va inspira pe Gadamer, atunci când va încerca să reabiliteze teoretic termeni precum tradiție și prejudecată. Va fi atent la faptul că tradiția este cu adevărat un prealabil al înțelegerii noastre, însă unul care nu ne determină în totalitate dinspre trecut, ci este strâns legat de situația prezentă a interpretului. Astfel, tradiția își află propria viață istorică prin dependența de o apropiere și o interpretare mereu nouă²⁰. Ea pretinde să fie asumată și întreținută, acceptarea ei constând în a o supune mereu criticii. Aceasta se realizează atunci când interpretul aplică datele transmise la propria situație. De fapt, nu doar orizontul prezentului conferă viață acestui prealabil al înțelegerii noastre, ci și viitorul, așa cum aflăm din câteva pagini ale lui Heidegger²¹. Tocmai acest din urmă orizont temporal devine acum constitutiv înțelegerii de sine a omului, inclusiv recuperării trecutului și prezentului său. Prin autori precum Hegel, Heidegger și Gadamer, se impune înțelesul tradiției ca un permanent joc al unor forțe opuse. Ea nu mai este plasată exclusiv în orizontul trecutului, ci se constituie prin permanenta relație cu prezentul și viitorul.

În sfârșit, al treilea sens al tradiției, o consecință extremă a modernității, explică instituirea unei tradiții prin două mecanisme care aparțin mai degrabă regimului privat: încercarea fiecărui autor de a-și modifica propriul sine și dorința de a redescrie o instanță mai vastă, atotcuprinzătoare. Întâlnim această idee la Harold Bloom, care este interesat să apere „canonul occidental” din literatură. În acest scop, pleacă de la convingerea că literatura nu înseamnă doar limbaj, ci este voință figurativă și, în special, voința autorilor de a fi diferiți față de tradiție, față de metaforele și imaginile predecesorilor²². După Bloom, tradiția nu este procesul de transmitere benignă, ci conflictul dintre geniu din trecut și aspirația prezentă²³. Astfel, un autor este canonic tocmai prin straniețatea sa, ce rezultă din profunzimea sinelui, semn al confruntării cu propria finitudine. Ideea este preluată de Rorty atunci când tematizează modul de a fi al ironistului liberal. Acesta crede în contingenta limbajului, fiind interesat mai degrabă de diferența și noutatea vocabularului său decât de justetea acestuia și de convergența cu trecutul²⁴. El vede în succesiunea sistemelor filosofice doar niște „substituții graduale, tacite, ale unui vocabular nou pentru unul vechi”. Ceea ce urmărește este schimbarea imaginii de sine, re-crearea de sine.

²⁰ Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode*, ed. cit., p. 401.

²¹ Martin Heidegger, *Sein und Zeit*, zwölfte, unveränderte Auflage, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1972, § 65, pp. 323–331.

²² Harold Bloom, *The Western Canon. The Books and School of the Ages*, New York – San Diego – London, Harcourt Brace & Company, 1994, pp. 6 și 12.

²³ *Ibidem*, pp. 8–9.

²⁴ Richard Rorty, *Contingency, irony, and solidarity*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, p. 77.

„Noi, ironiștii, sperăm ca, prin această redescoperire continuă, să ne configurăm cel mai bun sine care ne stă în putință”. Pe lângă această caracteristică, ironiștii teoreticieni (Hegel, Nietzsche, Heidegger) sunt tentați să redescrie și întregul din care ei simt că fac parte – Spiritul, Europa, Ființa²⁵.

În fapt, acest ultim înțeles al tradiției își are începuturile în reflecțiile lui Nietzsche asupra sensului vieții, în două fragmente din 1873 și 1875. După el, viața nu are un sens deja dat, ci numai individualitățile puternice (anume sfântul, filosoful și artistul) pot da un sens propriei vieți²⁶. Or, aceasta a devenit una din convingerile omului de azi, așa cum arată și Jean Grondin: „viața nu are sens decât pentru o ființă care hotărăște pentru viața ei, care face din ea o operă de artă”²⁷. Aceasta este însă o maladie a omului de azi, care crede că nu mai există un sens transcendent, ci fiecare dă sens propriei vieți după bunul său plac. Astfel, sensul vieții nu se mai câștigă prin inserarea într-o instanță mai vastă, ci, dimpotrivă, prin detașarea de orice structură care ne înglobează. Este astfel întreținută o iluzie a libertății, un sens pervertit al acesteia, acela de negare și individualizare. De fapt, însă, aceasta reprezintă o neînțelegere de sine. Ar trebui redescoperit nu doar un sens al tradiției, ci și simțul pentru tradiție, mai precis gustul pentru o tradiție a Sensului.

Bibliografie

1. Bloom, Harold. 1994. *The Western Canon. The Books and School of the Ages*. New York – San Diego – London: Harcourt Brace & Company.
2. Calinescu, Matei. 1987. *Five Faces of Modernity: Modernism, Avant-Garde, Decadence, Kitsch, Postmodernism*. Durham: Duke University Press.
3. Fruchon, Pierre. 1994. *L'herméneutique de Gadamer. Platonisme et modernité, tradition et interprétation*. Paris : Les Éditions du Cerf.
4. Gadamer, Hans-Georg. 1990. *Wahrheit und Methode*. In *Gesammelte Werke*, Band 1. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
5. Gadamer, Hans-Georg. 1990. „Wahrheit in den Geisteswissenschaften”. In *Gesammelte Werke*, Band 2. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).
6. Grondin, Jean. 1994. *Hermeneutische Wahrheit? Zum Wahrheitsbegriff Hans-Georg Gadamer*, 2. Auflage. Weinheim: Beltz Athenäum Verlag.
7. Grondin, Jean. 2019. *Despre sensul vieții. Eseu filosofic*, trad. de Manuela Kaufmann. Târgu Lăpuș: Galaxia Gutenberg.
8. Guénon, René. 1994. *La crise du monde moderne*. Paris: Gallimard.

²⁵ *Ibidem*, pp. 100–121.

²⁶ Friedrich Nietzsche, *Wir Philologen*. In *Kritische Studienausgabe*, hrsg. von Giorgio Colli & Mazzino Montinari, Band 8, München, Deutscher Taschenbuch Verlag & Berlin / New York, De Gruyter, 1999, p. 32.

²⁷ Jean Grondin, *Despre sensul vieții. Eseu filosofic*, trad. de Manuela Kaufmann, Târgu Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2019, p. 19.

9. Heidegger, Martin. 1972. *Sein und Zeit*. Zwölfte, unveränderte Auflage. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
10. Husserl, Edmund. 1996. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Herausgegeben, eingeleitet und mit Register versehen von Elisabeth Ströker. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
11. Husserl, Edmund. 2012. *Cartesianische Meditationen*. Hrsg. von Elisabeth Ströker. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
12. Nietzsche, Friedrich. 1999. „Menschliches, Allzumenschliches“. In *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*, Band 2. Herausgegeben von Giorgio Colli und Mazzino Montinari. Berlin/New York: Walter de Gruyter & München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
13. Nietzsche, Friedrich. 1999. „Wir Philologen“. In *Kritische Studienausgabe*, hrsg. von Giorgio Colli & Mazzino Montinari, Band 8. München: Deutscher Taschenbuch Verlag & Berlin / New York: De Gruyter.
14. Rorty, Richard. 1989. *Contingency, irony, and solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
15. Weber, Max. 1967. *Wissenschaft als Beruf*, 5. Auflage. Berlin: Duncker & Humblot.

Pe urmele înaintașilor: cărțile-album ale pictorului Paul Gherasim

[La începutul prezentării este vizionată o înregistrare video în care îl vedem pe Paul Gherasim în apartamentul de la etajul 9, lucrând tăcut la macheta cărților.]

L-am urmărit împreună pe domnul Paul Gherasim lucrând la cărțile-album pe care urmează să vi le prezint acum. Pun la temelia prezentării mele tăcerea, răbdarea și atenția cu care acesta privea fiecare fotografie, alegând pe cele potrivite pentru a le integra în cărți, sortând în nenumărate plicuri fotografii bune de folosit sau de rezervă, și așezându-le în dosare de carton pe foi albe. Constituia, astfel, macheta cărților. Toate cărțile din această serie au o structură similară. Apare predominant un discurs construit din fotografii, iar textul, de dimensiuni reduse, este poziționat la final. Le-am dat numele de cărți-album, însă aș îndrăzni să le numesc expoziții, deoarece pictorul Paul Gherasim este un recunoscut autor de expoziții de artă comparată de la noi, iar forma prin care a putut să compună și să transmită ultimele sale gânduri prin expoziții au fost aceste cărți, întrucât starea de sănătate, la vârsta de 90 de ani, nu-i mai permitea să-și părăsească locuința din București.

L-am cunoscut pe domnul Paul în ultimii săi ani de viață, prin intermediul pictorului Horea Paștina. După câteva vizite în apartamentul său de la etajul 9 din cartierul Titan, la finalul uneia dintre ele, când urma să plec, mi-a spus că nu vrea numai să vorbim, ci să și lucrăm împreună. Mi-a fost greu atunci să-mi pot da seama ce aș putea eu, ca arhitect, lucra cu un pictor. Însă, nu după mult timp, a urmat implicarea mea în mai multe proiecte expoziționale, precum și lucrul la aceste 11 cărți album din postura de co-autor.

Cărțile, așa cum ne-a mărturisit însuși autorul, sunt toate dedicate țăranului român. Născut în 1925 în satul Botești-Horodniceni, jud Suceava, într-o familie de țărani, Paul Gherasim își va petrece copilăria în satul bucovinean pe care îl va păstra toată viața viu în amintirile sale. Despre aceasta spune într-un interviu acordat pentru „Evenimentul Zilei”: „Eu am trăit la țară, eu sunt copil de țăran, sufletul meu e un suflet de țăran. De aia eu sunt un om al tradițiilor, în continuare. Am trăit, când eram copil, tradiția în plinătatea ei, pe câmp, cu oile, cu vacile, cu plugul, cu ciocârlia deasupra noastră, când eram la arat. Și am trecut printr-o istorie care e o istorie condensată, ca o sinteză a istoriei mele”. În familie, bunicul a constituit un chip autentic al țăranului român, chip pe care îl regăsim atât într-un portret pictat înainte să plece la facultate, cât și în seria de țărani începută în anii '70. Bunicul a avut

o influență puternică asupra educației copilului Paul Gherasim, așa cum ne-a mărturisit sora dânsului, Teodora.

Bunicul este prezent și în cartea care deschide seria acestor cărți-album, așezat emblematic lângă fotografia cu Biserica Arbore. Cartea se intitulează *Urma Sfântului Apostol Andrei*¹, iar titlul trimite la o întreagă tradiție cu origine apostolică. Istoricul Petre Guran spune despre acest volum că este: „o icoană a creștinismului românesc în care Sf. Andrei joacă rol de metaforă fiindcă nu este o carte care încearcă să demonstreze originile apostolice ale creștinismului ci spune că de vreme ce sensibilitatea creștină s-a exprimat așa cum o vedem inclusiv până astăzi, în secolul XX, ea își justifică, prin autenticitatea ei, titlul de tradiție apostolică. Deci, într-un fel, prezentul este cel care confirmă această origine apostolică. Paul Gherasim spune că este o fidelitate în această trăire creștină față de textul evanghelic, care e temeiul credinței noastre în originile apostolice ale creștinismului pe aceste meleaguri”.² Este vorba despre această continuitate a tradiției creștine manifestată în viața bisericii și a țaranului care poate fi urmată mergând pe urmele înaintașilor începând cu Sfântul Apostol Andrei. Tinerii monahi de la Sihăstria Putnei surprinși în fotografiile lui Dragoș Lumpan constituie astfel un bun punct de pornire, motiv pentru care sunt așezați în primele pagini ale cărții însoțiți de versetul Psalmistului: „Cărarea mea și firul vieții mele Tu le-ai cercetat și toate căile mele mai dinainte le-ai văzut”.³

Tot Petre Guran, în textul pe care l-a scris ca postfață la această carte, afirmă că : „Apogeul și centrul discursului iconico-simbolic compus de Paul Gherasim este însă domnul martir, voievodul încoronat mai presus de cele lumești, prin martiriu, Sfântul Constantin Brâncoveanu. Joncțiunea dintre triumful ștefanian, înțeles ca performanță diplomatică, militară și religioasă, și apogeul estetic al epocii brâncovenești este marcată prin juxtapunerea crucii și a potirului din colecția Mănăstirii Putna. Triumful crucii se întruchipează în conținutul potirului”.⁴ Iar despre finalul cărții, același istoric spune: „Peretelui alb de cretă de la Basarabi îi răspunde părul alb și felonul alb al părintelui Teofil de la Sâmbăta scufundat în lumină. Este sugestia transfigurării. Poezia *Rugăciune VII* a lui Daniel Turcea care urmează în carte, confirmă sugestia”.⁵

Cartea *Urma Sfântului Apostol Andrei* poate fi considerată nucleul din care s-au născut și celelalte cărți din serie. În ordinea apariției, cărțile al căror autor este Paul Gherasim și co-autor Marius Pandele, sunt următoarele:

¹ Paul Gherasim (co-autori Petre Guran și Marius Pandele), *Urma Sfântului Apostol Andrei*, postfață de Petre Guran, editura Doxologia, Iași, 2016.

² Fragment din cuvântul rostit la lansarea cărții *Urma Sfântului Apostol Andrei* la Librăria Bizantină în data de 26.05.2016.

³ Ps. 138, 3.

⁴ Paul Gherasim, *Urma Sfântului Apostol Andrei*, ed. Doxologia, Iași, 2016, p. 107.

⁵ *Ibidem*, p. 108.

2. *Străvezimea frumuseții*⁶, o carte în care fotografiile sunt însoțite de vorbe ale țăranilor culese de Ernest Bernea⁷, un text de Pr. Dumitru Stăniloae⁸ și o poezie de Ioan Alexandru⁹.

3. *Om de treabă țăranul*¹⁰. Cartea se deschide cu un cuvânt al unui țăran: „Săptămâna-i din șapte zile. Lucrăm șase zile și una o ținem de sărbătoare, duminica, că așa a făcut și Dumnezeu când a făcut lumea și pământul. Așa trebuie să facem și noi: o zi din săptămână să nu lucrăm și numai să ne rugăm”¹¹.

4. *Poezia locuirii. România-Japonia*¹². Este o carte în care apare o asociere inedită între arhitectura tradițională de lemn din România și cea din Japonia. Cele două țări se învecinează astfel prin poezie. Se poate spune că regăsim aici o continuare a legăturilor dintre România și Japonia începută de Paul Gherasim în expoziția *Murmurul tradiției* de la Târgul-Jiu dedicată lui Constantin Brâncuși, așa cum se poate vedea în catalogul expoziției.¹³

5. *Munții Buzăului. Locuri ale sfințeniei*¹⁴. Ne înfățișează locuri care arată o continuitate a viețuirii creștine din primele secole până astăzi.

6. *Chipul țăranului român*¹⁵. Între multe chipuri de țărani, îi regăsim și pe Paul Gherasim, Pr. Dumitru Stăniloae și chipuri de monahi, într-o înșiruire armonioasă.

7. *Casa țăranului român*¹⁶. Putem constata în acest volum că majoritatea fotografiilor provin din muzeele satelor, iar dintre puținele imagini recente se află una care înfățișează un sat maramureșean încă viu, cea din anul 2000 realizată de Dan Dinescu.

8. *Meșteșugul țăranului român*¹⁷. O prezentare a meșteșugului prelucrării lemnului specific țăranului precum și a țesutului, meșteșugul specific țăranicii.

9. *Biserica lui Hristos*¹⁸. O selecție de biserici realizată de Paul Gherasim, fie de zid fie de lemn, cunoscute sau mai puțin cunoscute.

⁶ *Străvezimea frumuseții*, ed. Bizantină și Mănăstirea Lainici, București, 2016.

⁷ Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, ed. Humanitas, București, 1997.

⁸ Dumitru Stăniloae, *Reflexii despre spiritualitatea poporului român*, ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1992 (fragmente).

⁹ Ioan Alexandru, *Imnele Bucuriei*, ed. Cartea Românească, București, 1973, p. 156 („Casa părintească”).

¹⁰ *Om de treabă țăranul*, ed. Renașterea, Cluj, 2016, postfață de Mihai Neamțu.

¹¹ Ernest Bernea, *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*, ed. Humanitas, București, 1997, p. 180.

¹² *Poezia locuirii. România – Japonia*, ed. Bizantină și Mănăstirea Lainici, București, 2016.

¹³ Paul Gherasim, *Locul tăcerii*, ed. Măiastra, Tîrgu-Jiu, 2013.

¹⁴ *Munții Buzăului. Locuri ale sfințeniei*, ed. Arhiepiscopiei Buzăului și Vrancei, Buzău, 2016.

¹⁵ *Chipul țăranului român*, ed. Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2016, postfață de Costion Nicolescu.

¹⁶ *Casa țăranului român*, ed. Bizantină și Mănăstirea Lainici, București, 2016.

¹⁷ *Meșteșugul țăranului român*, ed. Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2017.

¹⁸ *Biserica lui Hristos*, ed. Doxologia, Iași, 2017, postfață de Dan Mohanu.

10. *Ștergerea urmelor*¹⁹. O carte care prezintă ruine, mai ales ale bisericilor de lemn, urme ale înaintașilor care din neputință, nepăsare sau uitare se șterg sub ochii noștri.

11. *Murmurul poeziei*²⁰. Este ultima carte începută de subsemnatul împreună cu Paul Gherasim, cu două săptămâni înainte de trecerea la Domnul a acestuia, pe care am încercat să o finalizez păstrând gândul de început al autorului.

„Toată seria de cărți-albume, realizate în ultimii doi-trei ani, după ce a fost blocat în chilia sa, vrea să ne spună, preponderent vizual, despre acea cultură tainică, simplă și de un incredibil rafinament spiritual și artistic”, afirmă într-un articol teologul Costion Nicolescu.²¹

Această transmitere a esenței în imagini, aproape fără cuvinte, poate să deschidă noi direcții de studiu interdisciplinar unite sub semnul poeziei. Astfel, aceste cărți-album stau la temelia asociației pe care am înființat-o de

¹⁹ *Ștergerea urmelor*, ed. Doxologia, Iași, 2017, postfață de Dan Mohanu.

²⁰ *Murmurul poeziei*, ed. Predania, București, 2017.

²¹ „Paul Gherasim: «Am trăit la țară. Sunt copil de țaran. Sufletul meu e un suflet de țaran»”, apărut în Formula AS, nr. 1246, anul 2016.

curând, Asociația STUDIUL²², care este dedicată tinerilor și își propune ca activitate principală studiul naturii, tradiției și culturii, mergând pe urmele înaintașului nostru, pictorul Paul Gherasim.

Mi-am propus, prin această prezentare, să vă fac cunoscută seria de cărți-album și să vă invit la parcurgerea lor în liniște, tăcere și cu răbdare, de la prima la ultima pagină, așa cum l-am văzut pe autorul cărților lucrând, în filmul de la început. Prețuirea pe care acesta o purta față de Mănăstirea Putna, precum și tema acestui colocviu conduc firesc la dăruirea acestei serii de cărți Mănăstirii Putna, Părintelui Stareț Melchisedec, ca mulțumire și într-tru pomenirea domnului Paul Gherasim.

Virgil Ciomoș:

Voi face două-trei remarci pe care aș fi vrut să le continuăm pentru sesiunea anterioară, în prelungirea intervenției domnului profesor Ion Pop, care a vorbit despre testament. Într-un fel sau altul, cultura noastră europeană se bazează pe două testamente. Și a fost pusă în pericol, la un moment dat – un mare savant occidental, Rémi Brague, a scris o excelentă carte, *Europa, calea romană*, care demonstrează ce importanță a avut depășirea unei erezii, cea a lui Marcion. În două cuvinte, însemna: de vreme ce Iisus este revelația Tatălui, ce nevoie mai avem de Vechiul Testament. Nu numai că s-a depășit această erezie, ci a început să se practice corespondențele. Când citiți Vechiul Testament și Noul Testament, aveți întotdeauna trimiterile încrucișate. Deci, e prima formă clasică, în interiorul teologiei creștine, a hermeneuticii.

În ce privește islamul, nu se întâmplă același lucru, de la un moment dat încolo. Practic, nenorocirea care s-a abătut asupra celei de-a treia religii a Cărții se datorează nu teologilor și nu credincioșilor, ci mediului politic. Se știe că în secolele XII–XIII, un calif a avut năstrușnica idee de a alege și impune, din punct de vedere strict politic, o variantă, o singură variantă de Coran. Creștinii au șansa de-a avea patru Evanghelii. Și sunt autentificate. Niște persoane mărturisesc despre ceea ce s-a întâmplat. În cazul acesta, nu numai că s-au distrus variantele, altele decât cea aleasă de acest calif, dar au fost și uciși cei care știau variante orale. Asta s-a întâmplat cu islamul. Care, să nu uităm!, are și momente de grație înainte de această intervenție a mediului secular, să-i zicem. Amintesc doar două dintre ele: în Moscheea Albastră, pe un frontispiciu, apare următorul text „Slavă Fecioarei Maria, Mama Cuvântului lui Dumnezeu.” În islam. Iar în escatologia islamică se mai spune că după pecetea profeției, pecetea ultimă este cea a sfințeniei, care este Isa, este Iisus. Și când se va ivi momentul, nu se vor mai închina credincioșii la Mecca, ci la Ierusalim. Deci este mult mai complicat decât ceea ce știm noi astăzi despre

²² Asociația STUDIUL are ca membri fondatori pe Ion Grigorescu, Dan Mohanu, Doina Diaconu, Andrei Rosetti și Marius Pandeles (www.studiul.ro).

islam. Am putea spune mai degrabă: ar trebui restituit islamul credincioșilor lui. Asta e o mare problemă pe care probabil că noi, între alți occidentali, avem datoria să o facem.

În ceea ce privește identitatea națională sau originalitatea sau marca culturală și problema raportului lui Blaga cu Ortodoxia, e un anumit subiect pe care Blaga l-a pus, ca fiind cel care ar putea să ne dea un fel de sevă a unei mărci culturale în spațiul european. Ipoteza mea este că, pentru a se exclude de la război, s-a înscris la studiile de teologie de la Sibiu, și probabil că acolo a dat peste scrierile palamite. În opera lui Blaga, există câteva capitole strict legate, și prin formulările lor, de această tradiție: lumina taborică, puntea energiilor necreate ș.a.m.d. Opinia lui era că între Orient și Occident există o diferență fundamentală, care se vedește și prin felul în care cuvântul *haris* a fost folosit în cultura greacă și, respectiv, ce a devenit el în cultura latină, prin *grație*. *Grația*, în tradiția latină, este o stare creată, *harul*, în tradiția ortodoxă, este increat. Ceea ce nu înseamnă că darurile Duhului Sfânt, în teologia creștină catolică, nu sunt increate. Dar este o evoluție simptomatică a unui termen grecesc. Ceea ce înseamnă că există, referitor la felul de a se raporta al omului ortodox la natură, ceva diferit față de felul în care se comportă, începând cu Augustin, și ceilalți teologi care au fost revendicați de catolici, la același lucru. Adică există un fel de interes teologic și nu numai, antropologic, pentru energiile necreate, prezente în natură. Și Blaga spune: este șansa noastră culturală. Au făcut-o rușii, dar n-au reușit să continue, prin Berdiaev, Bulgakov, Loski. Și Blaga se revendică de la această idee. Încât, din nefericire pentru filosofie, singura mișcare culturală autentic românească în acest sens este Grupul Prolog, la care s-a adăugat și Horia Bernea. Interesul teologic a fost marcat pentru un fel de dialog care deja s-a consumat între catolici și ortodocși. Au fost anii marilor întâlniri ale ecumenismului, la care și Părintele André Scrima a avut un rol. Și Părintele Stăniloae a simțit ca fiind cumva destinal un interes comun pentru Maxim Mărturisitorul. De aceea a și început să-l traducă pe Maxim. După ce Părintele Scrima a plecat în Occident, au fost doi teologi: Stăniloae, care a condus mai multe teze de doctorat, informal, cum o făcea de obicei, despre Maxim Mărturisitorul, și Părintele D'Almée, care începea să traducă Maxim. Deci sunt câteva persoane care sunt în directă legătură cu interesul lui Stăniloae pentru Maxim, dus în Franța de către Părintele André Scrima. Îi citesc pe cei mai cunoscuți: Alain Rioux, care a venit și la București, Juan Miguel Garrique, unul dintre cei mai mari predicatori la Notre Dame, și cardinalul Austriei, Christoph von Schönbrunn, care se revendică, toți, de la această redefinire a raporturilor cu *harul* în teologia creștină catolică.

Etimologic, ecran înseamnă mai întâi a ecrana. Probabil că ecranul ascunde ceva. Două remarci, în legătură cu ceea ce spunea domnul

Bogdan Tătaru-Cazaban. Există, în multe situații de genul ăsta, proceduri, tot felul de practici pedagogice care se bazează pe un model al științei care nu mai există practic. E un model al secolului XIX, mecanicist, care s-a prăbușit în urma a două mari descoperiri tot ale științei la care m-am referit în propria mea intervenție. Prima: relansarea paradoxelor logico-matematice. Adică relațiile de incompletitudine ale lui Gödel, ce reprezintă fundamentul și instrumentul științei moderne, care este matematica. Ea este incompletă, indecidabilă și inconsistentă. Asta o demonstrează matematicienii, nu teologii. Și a doua mare descoperire este în domeniul celei mai dure dintre științe, care este și cea mai matematizată, și anume fizica. E vorba despre descoperirea caracterului cuantic al acțiunii, care are drept implicație că niciodată nu vom putea avea simultan coordonata unei particule și impulsul ei. Mai precis, dacă știm unde este particula, nu știm ce este. Dacă știm ce este, nu știm unde este. Deci, ăsta este un principiu al incertitudinii, pentru care s-a primit un Premiu Nobel. Nu putem face abstracție de asta. Știința pedagogiei este și în urma acestei științe, să zicem, care a ajuns la o maturitate, încât să accepte îndoiala și alte lucruri.

Despre Piaget, care ar fi trebuit să procedeze în mod științific, adică pe niște eșantioane randomizate ș.a.m.d., nu știu câți dintre dumneavoastră știu că eșantionul lui erau propriii copii. Toată teoria piagetiană se bazează pe observația de părinte a propriilor săi copii. Doi la mână. Dacă totuși statistica este la baza psihologiei, aș spune că termenul de psihologie însuși și felul în care știința a fost și încă mai este practică constituie un oximoron. Pentru că *psyché* înseamnă „suflet”, cum bine știm. În tradiția noastră iudeo-creștină și a religiilor cărții, sufletul este unicitatea. Pentru că e creat după chipul și asemănarea unui Dumnezeu unic. Am vrea să avem corpul unui star de cinema, sprâncenele nu știu cărei actrițe, dar nu să fie altcineva în locul nostru. Asta este o mare diferență între civilizațiile extrem orientale, unde nu există acest principiu, subiectul nu numai că nu e unic, ci e o pură aparență, nu?, e un punct de condensare a unei energii difuze: am fost o piatră, am fost un câine, am fost... Asta e faimoasa doctrină a metempsihozei, care pentru psihanaliză înseamnă psihoză, în cel mai bun caz. Și faptul că trebuie să operăm cu niște criterii statistice înseamnă o contradicție în termeni, de vreme ce sufletul este unicitate. Nu-l putem trata cu mijloace statistice. Deci psihologia este o contradicție în termeni. Și asta o știe singurul profesor de la Facultatea de Psihologie din Cluj, profesor de statistică ce le spune studenților în primul an: „Tot ceea ce veți învăța aici, nu vă va folosi deloc într-un cabinet de terapie.”

Câteva remarci după conferința colegului Bondor. Aș începe prin a evoca, apropo de modernitate și chiar de contemporaneitate, niște studii ale unor colegi de-ai noștri, inclusiv ale lui Rémy Brague, dar e o întreagă constelație de filosofi, între care cei amintiți de George Bondor, care pretind că

modernitatea, în ceea ce are ea mai bun, și chiar epoca noastră contemporană care presupune sfârșitul istoriei, nu? – toate acestea își au drept origine experiența spirituală a mediilor monahicești, adică ale mănăstirilor europene. Am avut aici *veghea* care vine din „priveghi”. E adevărat, nu e orice fel de atenție. Nu e o atenție care înseamnă lipsă de intenție, nu? E un curs întreg al lui Husserl care vorbește despre atenționalitate. Ci e vorba de o atenție care speră să fie atenționată. Privegherea nu este pur și simplu o concentrare asupra unui sine pe care nu știm cum să-l asumăm, ci e vorba de un fel de dor pe care l-am avea pentru ceea ce ar putea interveni *în* priveghere. După cum celălalt, să zicem, adagiu spune „amintește-ți în fiecare clipă că ești o ființă muritoare!” – o deviză a oricărui călugăr autentic. Beneficiul pe care eventual îl avem de la Heidegger, care vorbește de „Sein zum Tode”, de a trăi într-o moarte, este însă mai mare, din punct de vedere filosofic și chiar practic, pentru că el leagă orice fel de formă de sens de o condiție de posibilitate care este tocmai faptul că sensul nu există decât pentru o ființă care știe că moare. Într-un fel de explicație foarte simplă: nu putem ști care este sensul unei mișcări decât atunci când ea se sfârșește, adică moare. Altfel spus, atâta vreme cât gândirea noastră vizează un sens determinat, așa cum spunea și colegul Bondor, suntem într-o moarte. Încât, al doilea pas ar fi: atunci când murim, murim pentru faptul de a trăi într-o moarte. Deci e o eliberare. Numai că pentru asta trebuie să avem un curaj, curaj pe care ni-l insuflă Hristos.

În ce privește tradiția, ar trebui, prin toate aceste studii (care încep cu Kant, cu Hegel, într-adevăr) să dezangajăm tradiția de trecut. În fenomenologie, se vorbește despre un trecut transcendental: cel al poveștilor pentru copii! Unde se spune „A fost odată ca niciodată”. Adică tradiția se referă, de fapt, la ceea ce Maxim Mărturisitorul vorbea despre „sfatul de dinainte de creație între cele trei ipostasuri ale lui Dumnezeu”. Ce sens are Creația dinainte ca ea să fie creată? După cum raportul, să zicem, dintre acest trecut transcendental „A fost odată ca niciodată” și direcția noastră spre viitor, care, în epoca contemporană, aproape că dispare, dar în modernitate cu adevărat funcționează. Este exact formula lui Ioan Evanghelistul „și va veni vremea, dar acum este”. Și atunci ar trebui să redefinim și ce epocă trăim noi. Nu știm câți dintre noi o trăim, epoca noastră contemporană. „Contemporan” cu ce? Contemporan, cred eu, cu această origine, ca să nu-i mai spunem că e în trecut, într-un prezent sau în viitor transcendental. Și e foarte interesant de constatat că mulți dintre fondatorii epocii contemporane, în literatură spre exemplu, au avut preocupări spirituale. Nu mai vorbesc de niște pictori, cum au fost Malevici, Duchamp. Sunt niște texte ale lui Duchamp care au valoare spirituală, dar vorbesc și despre Proust și Joyce. Experiențele proustiene nu sunt de a recupera un trecut așa cum a fost el. Ci sunt de a descoperi ce se întâmplă în intervalul dintre trecut și prezent. Ce se întâmplă *în priveghi*? Uneori se dă ceva. În cazul lui Proust, se dă experiența adevăratei lui bunici. Nu bunica din trecut,

nu bunica pe care o amintesc acum, ci adevărata lui bunică. Sau experiențele care se cheamă cele ale epifaniei, la Joyce, care sunt legate de textele lui Toma din Aquino. De acolo vine *claritas* și experiența monahilor. De aceea e și o provocare în timpul pe care îl petrecem și pe care îl traversăm, de a reveni nu la proiecte – așa cum funcționează toată cultura noastră (facem proiecte, e încă o experiență modernă) –, ci de a vedea cum anume ne scapă, de fapt, adevăratul prezent. Prezentul nostru este întotdeauna trecut într-un fel de sinteză, un fel de vector între trecut și viitor. Nu trăim, de fapt, în prezent. Ei, asta este chemarea pe care unii dintre fondatorii acestei epoci contemporane ne-o lansează: de a fi treji. O altă valoare a experienței monahilor: trezvia. Ce înseamnă această trezvie? Cum putem scăpa de iluzia că suntem în prezent.

Ar mai fi câteva sugestii pentru colegul nostru, pentru a-l salva pe Husserl. El vorbește despre sinele nostru ca fiind un fel de continuitate de timp. Ultimul Husserl nu mai vorbește despre asta. Adică anticipează puțin pe Gadamer, care spune „tradiția se dă în fuziunea de orizonturi care trebuie asigurată, dar mai ales în distanța hermeneutică”, în distanță, adică în discontinuitate și nu în continuitate. E foarte ciudat că monoteismul este creația unor popoare nomade. Care au tot timpul în *passage*. Ceea ce a dat și Paștele, care asta înseamnă. Și vorbește în „Analizele sintezelor pasive” de faptul că adevărata noastră continuitate este a vieții noastre de sine. Ce înseamnă acest *sine*? Psihanaliza încearcă să înțeleagă asta. Adevărata noastră miză este de a trăi rezonanța, care se vedește, ca la Proust, între o experiență trecută și una prezentă. Deci nu mai e vorba de continuitate – dormim, de exemplu, avem lapsusuri, avem momente de inspirație – toate astea survin nu în continuitatea timpului, ci mascând discontinuități. Or, Husserl vorbește despre faptul că nu mai putem vorbi despre o unitate în continuitate, ci vorbim despre rezonanță care se dă cu condiția să existe un vid – Proust ar spune: cu condiția să existe o uitare a sensului de legătură între trecut și prezent. Locul în care se înscrie este acela al uitării, așa încât să sperăm că uitarea ființei e locul în care adevărata ființă, cea care este și persoană, poată să survină.

Bogdan Tătaru-Cazaban:

Noi am vorbit aici despre multe lucruri în concepte și folosind multe cuvinte. Or, ceea ce am văzut pe ecrane și am auzit de la Marius Pandele este tocmai Epifania relației dintre maestru și un discipol. Aici e important de spus că este așa tânăr cum îl vedem și că nu a stat multă vreme în preajma domnului Paul Gherasim, spre deosebire de mulți alții dintre noi. A stat puțin, esențial, întâlnirea a fost cea pe care doar a amintit-o, fără să intre în detalii. Și iată că transmiterea s-a petrecut și maestrul, pur și simplu, și-a găsit discipolul pe care îl căuta, iar discipolul a făcut ceea ce vedeți și dumneavoastră: 11 volume, într-un timp atât de scurt, care ne ajută pe noi să intrăm în universul lui Paul Gherasim, un univers de o rigoare, de un rafinament care

sunt expresia supremă a austerității ortodoxiei, văzută de cineva care a făcut toată experiența artei, nu doar cea contemporană, ci vorbesc de istoria artei.

Prin urmare, mai mult decât ceea ce am vorbit noi, ceea ce am văzut, după părerea mea, în această străvezime, este suficient cât să ne convingă de substanța temei acestui colocviu, de realitatea ei vie. Care este încarnată nu doar de cei care transmit, ci și de cei care receptează și fără de care transmiterea nu ar mai avea loc. Însă aș vrea să îl privim cu dragostea pe care o merită și cu admirația de care cred că se bucură și Paul Gherasim.

Teodora Stanciu:

Să completăm, dacă îmi dați voie. Marius este organizatorul unui foarte interesant colocviu, la Mănăstirea Lainici. Acolo, de doi ani, lucrează cu asociația „Studiul” – pe care o conduce – pentru păstrarea memoriei lui Paul Gherasim.

Vorbind despre *transmitere*, am putea, la sfârșitul lecturii cărții acesteia „A Transmite, a învăța”, să spunem „Transmiterea a murit! Trăiască transmiterea!” Pentru că autorii deconstruiesc conceptul, dar, la sfârșit, înțelegem că, de fapt, trebuie să reumanizăm transmiterea, adică învățământul, educația. Trebuie **reumanizate**. Nu putem sta numai cu calculatorul în față, avem nevoie de mediere pentru învățare, avem nevoie de cel care știe mai mult, pentru a ne transmite nouă, celor care știm mai puțin.

Gheorghică Geană:

Nu am auzit vorbindu-se de o anumită tendință care există în Occident de a privi tradiția ca pe ceva inventat. Există chiar cărți pe tema asta, „Invention of Tradition”. E o tendință, după părerea mea, subversivă. În niciun caz nu pot să fiu de acord cu ea, dar vreau să vi-o pun în atenția dumneavoastră, fie că o discutăm acum sau altădată, ca motiv de reflecție. Sunt, într-adevăr, activități umane care încep la un anumit moment și care se desfășoară după un anumit ritm, după anumite cicluri. Ziua de 1 Mai a fost sărbătorită prima oară la 1881, cu mișcările muncitorești de la Chicago ș.a.m.d. Deci s-a inventat o tradiție. De atunci, în fiecare an, se sărbătorește ziua de 1 mai a muncitorilor, a muncii ș.a.m.d. Aici avem o tradiție inventată. Și tradiția colocviilor de la Putna este la fel. Să dea Dumnezeu să fie o tradiție care să se continue cât mai mult! Eu aș vrea să fac distincția între aceste forme de tradiție și tradițiile acelea profunde, care n-au rădăcini în timp. Sau dacă le au, sunt *illo tempore*. Dacă iei niște obiceiuri țărănești, să spunem, poți să spui când au apărut ele prima oară? Ele există dintotdeauna. Așa încât, eu aș atrage atenția asupra acestei tendințe de-a considera tradiția ca pe ceva inventat. Pentru că uneori, această idee este folosită împotriva unor tendințe de definire a unei identități, o identitate cu rădăcini adânci în timp.

Lucia Cifor:

Vă mulțumesc, domnule profesor Ciomoș, pentru faptul că-mi dați posibilitatea să-mi exprim omagiul, în primul rând, față de discursurile celor care au susținut lucrările în această a doua ședință. La intrarea în Școala Pitagoreicilor, primul lucru pe care trebuiau să-l facă discipolii era să tacă. Învățau să tacă. Să nu vă mirați dacă noi tăcem, după ce ați vorbit dumneavoastră. Este o tăcere activă, care încearcă să sintetizeze și să păstreze, pentru mai târziu, unele lucruri pe care domniile voastre le-ați lămurit în discursurile susținute, pe teme fundamentale, de altfel legate unele cu celelalte. Și, desigur, vă mulțumim și dumneavoastră, domnule profesor Ciomoș, pentru faptul că ați legat atât de bine lucrurile. Prin niște microdiscursuri de tranziție de la un conferențiar la altul, încât noi, cei care v-am audiat nu putem să spunem decât că vă suntem recunoscători. Vă mulțumim!

În ceea ce privește cartea „A transmite, a învăța”, domnule Bogdan Tătaru-Cazaban, o vom citi, vă asigurăm de aceasta. De altfel, am văzut și cartea „Transmiterea”, apărută la aceeași editură Spandugino. Vă felicităm pentru purtarea de grijă pe care o faceți, pe care ne-o arătați. Mi se pare că, într-adevăr, chestiunea centrală se află în reactualizarea relației maestru-discipol, înțelegerea importanței fiecăruia. Aș spune că în această ecuație nu doar maestrul este important, ci și discipolul care forțează apariția maestrului. Mă gândesc la o pildă din Pateric, pe care am întâlnit-o. La întrebarea cuiva „De ce nu găsim părinți duhovnici?”, un avă îi răspunde celui care întreabă: „Pentru că nu există ucenici!”. Deci, eu cred că maestrul / magistrul este, în mare măsură, rodul întâlnirii cu un discipol care cere. Avem exemplu în ultimul conferențiar, cel care l-a întâlnit pe ilustrul Paul Gherasim într-un timp și a colaborat pe un termen limitat. Marius Pandele într-atât s-a îmbogățit și ne-a îmbogățit și pe noi cu rodul activității de colaborare, încât, iată, și un discipol poate trezi un maestru din amorțire, în cazul în care e în amorțire sau trece prin momente nu tocmai faste.

Aș spune, de asemenea, că ne-am dori ca și sensul hermeneutic, venind dinspre hermeneutica fundamentală, de tradiție, să se impună. Domnule profesor George Bondor, va mai dura ceva timp, pentru că nu toată lumea este atentă și nu toată lumea veghează, cum a spus profesorul Ciomoș, nu priveghează. Mă gândeam dacă în această trezvie, priveghere, veghere nu putem să-l invocăm și pe Heidegger cu exigența formulată cam astfel: „să fii prezent în ceea ce este adus la prezență”. Îmi place, de multe ori, să le spun studenților, ca să-i trezesc și să-și destindă frunțile, pentru că eu predau numai materii teoretice, le spun că trăiesc la „fără frecvență” în propriile vieți. Facem multe lucruri la „fără frecvență”, dar să fii absent din propria ta existență! Eu aș fi de acord cu inițiativa unor școli, americane și europene, care doresc predarea filosofiei de la vârstele mici. Cred că mai ales filosofia poate să reabiliteze, să reactualizeze, să redinamizeze relația maestru-discipol. Și, încetul cu încetul,

putem să revenim asupra lucrurilor esențiale pe care le-am pierdut printr-un concept de învățare occidental, laic, secular, care ne-a alienat. Pentru că, dacă tradiția ne este constitutivă, în momentul în care ne sustragem tradiției sau o reificăm, văzând-o ca fiind ceva exterior, o obiectualizăm, în momentul acela noi ne-am trădat pe noi înșine, ne-am pierdut pe noi înșine, ne-am alienat față de propria existență. Am trăi cumva în inautenticitate.

O concluzie: mi-aș dori să fie mai mulți studenți aici. Pentru că este multă sete de lucruri vii, de gândire autentică, întrupată în oameni vii și în gânditori autentici.

Mihai Șlehtițchi

Transmiterea autentică. „Darul care trezește”, între mit și realitate

„Darul care trezește” este expresia pe care unii specialiști din domeniul științelor socio-umane¹ o pun în circuit pentru a scoate în relief entitatea fenomenului de transmitere². Or, spun ei, desfășurându-se „la toate nivelurile și

¹ Vezi, spre exemplu, Lesire, C., Kotsou, I., André, Ch. Ce înseamnă a transmite? În: C. Alvarez, Ch. André, C. Gueguen et al., *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, pp. 13–34.

² Transmiterea, vom reaminti, înseamnă „a aduce la cunoștința cuiva un lucru, un fapt, o întâmplare”, „a face să ajungă ceva la altul”, „a trece un bun, un drept etc. de la un om la altul”. Din punct de vedere etimologic, verbul „a transmite” își trage originea din latinescul *transmittere* și semnifică, literă cu literă, „a trimite de cealaltă parte” sau „a depune dincolo”. Exprimând o acțiune de parcurgere, transmiterea trebuie înțeleasă ca „mijlocul de a face ca ceva ce ni se pare primordial să supraviețuiască, dar și să se transforme, să sporească”. Mai mult, fie că este conștientă sau inconștientă, ea, după cum afirmă specialiștii, se află în miezul condiției noastre umane: o trăim de-a lungul experienței bulversante a venirii pe lume a unui nou-născut, când auzim vorbele înțelepte ale unui bătrân, o trăim la școală, în relațiile pe care le stabilim cu alții, la locul nostru de muncă, în asociații și în prietenie, în ritualuri colective, religioase sau laice. „A da, a primi, a da din nou” constituie, așadar, chintesența felului nostru de a fi, a „demnității noastre și a inteligenței noastre de ființe umane”. În fond, tipul de relaționare la care ne referim nu este altceva decât „dimensiunea activă a comunicării în general, al cărei proces se află la baza continuității vieții sociale”. Or, dacă vedem cultura ca pe o expresie a „tot ceea ce se învață și poate fi comunicat”, atunci „nu există nimic cultural care să nu facă obiectul unui proces de transmitere”. Pentru confirmare și alte detalii, vezi *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei Române, 1984, p. 966; Scriban, A. *Dicționarul limbii românești: etimologii, înțelesuri, exemple, citații, arhaisme, neologisme, provincialisme*, ediție anastatică îngrijită și prefăcută de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I.O., 2013, p. 1338; Marcu, F., Maneca, C. *Dicționar de neologisme*, ediția a III-a, București, Editura Academiei Române, 1986, p. 1096; Bonte, P., Izard M. (coord.). *Dicționar de etnologie și antropologie*, Iași, Editura Polirom, 1999, pp. 675–677; Delbos, G., Jorion, P. *La transmission des savoirs*, Paris, Éditions de la Maison des Sciences de l’Homme, 1984 sau/și Lesire, C., Kotsou, I., André Ch. *Ce înseamnă a transmite?* În: C. Alvarez, Ch. André, C. Gueguen et al., *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, pp. 13–34.

la toate vârstele vieților noastre” în vederea perpetuării modelelor existențiale virtuozitate, fenomenul avut în vedere „declanșează în noi emoții și stări cognitive neobișnuite, ne determină să trăim o experiență neobișnuită, să ne raliem unor noi cunoștințe, valori, identități sau culturi”.

În calitatea sa de „dar care trezește”, transmiterea constituie, fără îndoială, o sursă de schimbare „atât pentru cel care dă, cât și pentru cel care primește”. Ceea ce vine dinspre cei „aflați la un capăt al legăturii” se impune prin capacitatea de a influența substanțial „viața celor aflați la celălalt capăt al legăturii”. În definitiv, transmiterea poate fi asociată cu un factor stimulator, susceptibil să le inducă actorilor sociali însușirea de a da și de a primi „lucruri importante”, cu adevărat interesante, notabile și esențiale.

De vreme ce transmiterea, având „ținută” de „dar care trezește”, redă un fenomen de o întindere enormă și de o profunzime care covârșește măsura ordinară, este absolut firesc ca oamenii, interesându-se de natura și formele de manifestare ale lui, să ofere diverse puncte de vedere. Unele din ele sunt suficiente de bine structurate, bazate pe principiile logicii, convingătoare. Altele, însă, duc lipsă de consistență și de claritate, ceea ce ne face să intrăm, *volens-nolens*, sub dominația stării de confuzie. Neavând temeiuri reale, acestea din urmă apar, de cele mai multe ori, în varianta unor aprecieri exagerate sau reprezentări simpliste, adică a unor piste interpretative false sau – mai exact – a unor elementare mituri de expresie fenomenologică.

În intenția de a da o turnură concretă demersului pe care l-am inițiat, ne vom referi, în cele ce urmează, la trei asemenea mituri.

Mitul nr. 1: *Toți oamenii sunt experți în transmitere*

Fiecare actor social, neîndoielnic, poate transmite, într-o formă sau alta, idei, opinii, atitudini, emoții, valori sau/și credințe. În partea introductivă a volumului colectiv cu titlul „Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora”, care a și apărut, în traducere românească, acum un an, la editura bucureșteană „Spandugino”, se conține, bunăoară, următorul pasaj:

„Transmiterea ne privește pe toți: ea ne-a prins, de-a lungul timpului, în împletitura lungului lanț alcătuit din bărbații și femeile care au trăit înaintea noastră și din cei alături de care trăim în prezent. Am moștenit experiența lor, cultura, valorile lor. Și la rândul nostru, transmitem copiilor din jur, părinților, prietenilor și apropiaților, cunoștințe, competențe și un anumit mod de viață. Transmiterea se petrece la toate nivelurile și la toate vârstele vieților noastre, individuale și colective”³.

Mai mult, în textul de bază al volumului avut în vedere, o parte din autori – ne referim, în special, la C. Lesire, I. Kotsou și Ch. André⁴ – avansează

³ Alvarez, C., André, Ch., Gueguen, C. et al. *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, p. 9.

⁴ Lesire, C., Kotsou, I., André, Ch. *Ce înseamnă a transmite?* În: C. Alvarez, Ch. André,

ideea potrivit căreia *oamenii reprezintă o specie care transmite*. Or, spun ei, în cazul transmiterii, avem de-a face cu o „traectorie apărută dintr-o motivație de a împărtăși tuturor ceva de preț, primit de noi înșine”. Mulțumită acestei traectorii, ne construim, în cele din urmă, viața, ne orientăm destinele și acționăm asupra societății în care trăim.

Cu toate că datele cu care am operat până în momentul de față denotă că transmiterea ne *privește pe toți* sau – altfel spus – *se regăsește în viața fiecăruia dintre noi*, va trebui să remarcăm că acest fapt încă nu ne permite să-i atribuim oricăruia dintre *homosapienși* calificativul de *persoană competentă în transmitere* ori – într-o formă mai accentuată – de *expert în strategii și tehnici de remitere a ceva cuiva*. În deja pomenitul studiu colectiv cu referire la entitatea și formele de manifestare ale fenomenului de transmitere dăm de un șir întreg de fragmente în care, prin varii combinații de cuvinte, o asemenea stare de lucruri este pe deplin recunoscută. Iată doar câteva exemple spre luare aminte:

- „(...) totuși, de foarte multe ori, nu suntem conștienți de ceea ce ni se pregătește în timpul procesului de transmitere”⁵;
- „(...) în cea mai mare parte a timpului, noi transmitem fără știrea noastră, prin atitudine și prin emoții”⁶;
- „(...) dincolo de conținuturile pe care vrem să le împărtășim copiilor noștri sau celor apropiați, transmitem un mod de a funcționa, de a ne atașa de ceilalți, o manieră de a integra sau de a încălca interdicțiile, chiar dacă, de multe ori, nu suntem conștienți de acest lucru”⁷.

Este de la sine înțeles, așadar, că a avea *experiența transmiterii* nu înseamnă în niciun fel a fi *expert în problematica transmiterii*. K. Floyd, profesor de comunicare la *Arizona State University*, autorul binecunoscutelor *Interpersonal Communication* (2011), *Communicating Affection: Interpersonal Behavior and Social Context* (2008) și *Communication Matters* (2010), ne oferea, acum câțiva ani, o serie de precizări care consună perfect cu intenția noastră:

- mulți oameni șofează, dar aceasta nu înseamnă că sunt șoferi experți;
- mulți oameni au copii, dar aceasta nu-i face experți în *parenting*;
- mulți oameni comunică, dar aceasta nu-i reprezintă în calitățile de specialiști în domeniul comunicării⁸.

C. Gueguen et al. *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, p. 14.

⁵ Alvarez, C. Introducere. În: C. Alvares, Ch. André, C. Gueguen et al. *Transmiterea, despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, p. 9.

⁶ *Ibidem*, p. 10.

⁷ Lesire, C., Kotsou, I., André, Ch. *Ce înseamnă a transmite?* În: C. Alvarez, Ch. André, C. Gueguen et al. *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, p. 15.

⁸ Floyd, K. *Interpersonal Communication*, Second Edition, New York, McGraw-Hill Education, 2011, p. 39.

Experiența personală în domeniul transmiterii este, incontestabil, extrem de valoroasă, dar a fi expert în acest domeniu înseamnă a avea o pregătire care depășește cu mult limitele acestei experiențe. A fi expert în transmitere înseamnă, de fapt, a avea studii aprofundate pe dimensiunea acestui arhicomplicat domeniu⁹ și, totodată, a fi pe potriva unui nivel de înțelegere a fenomenului pe care majoritatea semenilor noștri fie nu îl dețin, fie îl dețin în foarte mică măsură¹⁰.

⁹ Referindu-se la caracterul complex al fenomenului de transmitere, C. Alvarez, I. Kotsou și Ch. André, autorii la care am făcut deja mai multe trimiteri, se văd obligați să intervină cu următoarea remarcă: „Unele persoane care acționează zilnic pentru a lăsa în urmă o lume mai solidară și mai durabilă se simt descurajate când își dau seama de amploarea sarcinii asumate. Lucrul acesta trebuie să ne alerteze în privința responsabilității noastre și să ne redea speranța atunci când elanul ne părăsește”. Pentru confirmare, vezi Lesire, C., Kotsou, I., André Ch. Ce înseamnă a transmite? În: C. Alvarez, Ch. André, C. Gueguen et al. Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, p. 32.

¹⁰ Pentru cei interesați, prezentăm un posibil profil al expertului în transmitere. În mare, precum se poate conchide în urma examinării observațiilor și constatărilor conținute în varii surse de specialitate, profilul avut în vedere se impune în varianta unui agregat operațional constituit din cel puțin unsprezece capacități (acestea din urmă însemnând, precum este bine știut, „posibilitatea de a lucra într-un domeniu, de a realiza ceva”):

- capacitatea de a înfăptui transmiterea într-o manieră amiabilă și multilateral argumentată (or, „orice transmitere operată cu interes și în mod justificat, cu dragoste și bunăvoință este mult mai eficientă decât cea făcută cu indiferență sau cu un scop care nu este corect față de celălalt”; este neapărat necesar „să fim atenți la modul în care transmitem și să ne întrebăm mereu în privința motivațiilor noastre profunde, pentru ca transmiterea să fie cât mai corectă posibil”);
- capacitatea de a fi articulat în transmitere (or, „o transmitere eficientă presupune coerență, care se exprimă, în special, în felul cum îi abordăm pe ceilalți, în ceea ce subliniem și punem în valoare”);
- capacitatea de a aborda cu aceeași responsabilitate atât „conținutul a ceea ce se transmite”, cât și „modul în care se transmite” (or, după cum arată E. Maex, unul din cei mai apreciați psihiatri belgieni, oamenii învață respectul atunci când îi tratezi cu respect. Potrivit lui, „transmiterea constă în atitudine: dacă vrem să transmitem ceva, întrebarea pe care trebuie să ne-o punem e simplă – cum ne comportăm? Îi tratăm noi pe ceilalți, mediul, viața cu respect sau doar predicăm respectul? În primul caz avem de-a face cu respectul, în cel de-al doilea, cu predică”);
- capacitatea de a înfățișa esențialul din ceea ce se transmite (or, atunci când se urmărește influențarea pozitivă a celor din jur, este foarte important ca agentul acestui tip de influență „să întruchipeze esențialul din ceea ce se transmite sau în curând va fi transmis”; în felul acesta, „transmiterea trece prin exemplu și prin coerență, dar și prin emulația declanșată de comportamentele pe care le admirăm”);
- capacitatea de a fi receptiv (or, „transmiterea este o mișcare care-ți cere să-l ascuți și să-l înțelegi pe cel cărui îi transmiți”), cu minte concentrată (or, „transmiterea necesită să fii atent la lumea exterioară”) și perseverent (or, „în procesul de transmitere este esențial să depui efort, să ai răbdare, să aștepti ca celălalt să se poată dezvolta în ritmul său propriu”);
- capacitatea de a genera efecte de contagiune emoțională (or, expertul în transmitere

trebuie să poată să se atașeze de ceilalți, transmițându-le încontinuu emoții și stări afective binefăcătoare; dacă este receptiv și atent, cel care transmite are, la rândul său, „multe de primit de la cei aflați în fața lui”);

- capacitatea de a fi empatic atât sub aspect afectiv (or, în transmitere contează foarte mult „să simți și să împărtășești emoțiile altuia, fără a confunda eul propriu cu eul celuilalt”), cât și sub aspect cognitiv (or, transmiterea autentică presupune „înțelegerea emoțiilor, dar și gândurilor celuilalt”);
- capacitatea de a pune în valoare particularitățile de vârstă și individuale ale celor cu care te afli în contact (or, „a transmite înseamnă să ne punem întrebări legate de ceea ce este corect să spunem, să facem, să arătăm, ținând cont de vârsta și individualitatea celui căruia ne adresăm”);
- capacitatea de „a da” și „a primi” nu doar pe cale verbală, ci și pe cale nonverbală (or, „transmiterea se realizează deja prin cel mai anodin dintre comportamentele noastre, o privire, un surâs, o mână întinsă; „dacă spui un lucru, dar corpul, privirea ta, ceea ce transmiți prin ele spune altceva, acest din urmă lucru îl va marca pe interlocutor”);
- capacitatea de autoperfecționare continuă în știința și arta transmiterii (or, este extrem de important ca cel ce transmite „să se transforme neconștient pentru a-l sluji mai bine pe cel căruia îi transmite, contribuind astfel la o lume mai bună”);
- capacitatea de a inventa și a pune în aplicare noi modele de transmitere (or, crizele care apar periodic pe fundalul turbulențelor cu caracter social și care, într-o formă sau alta, își lasă amprenta asupra transmiterii, „pun problema unor reevaluări sistematice a modurilor obișnuite de relaționare între cel care dă și cel care primește”).

Pentru confirmare și alte detalii, vezi, spre exemplu, Alvarez, C. *Crearea unui context favorabil transmiterii*. În: C. Alvares, Ch. André, C. Gueguen et al. *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, pp. 61–87; Bègue, L. *Psychologie du bien et du mal*, Paris, Odile Jakob, 2011; Christakis, N.A., Fowler, J. H. *Social contagion theory: Examining dynamic social networks and human behavior*. În: *Statistics in Medicine*, 2013, no. 32 (4), pp. 556–577; Gueguen, C. *Copilăria: o etapă-cheie în procesul de transmitere*. În: C. Alvarez, Ch. André, C. Gueguen et al. *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, pp. 35–59; Lahaye, W., Pourtois, J.-P., Desmet, H. *Transmettre. D'une génération à l'autre*, Paris, P.U.F., 2007; Lenoir, F. *A transmite cheile devenirii de sine*. În: C. Alvarez, Ch. André, C. Gueguen et al. *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, pp. 89–113; Lesire, C., Kotsou, I., André, Ch. *Ce înseamnă a transmite?* În: C. Alvarez, Ch. André, C. Gueguen et al. *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, pp. 15–33; Lesire, C., Kotsou, I., André, Ch. *Moștenirea unei lumi mai solidare și mai durabile*. În: C. Alvarez, Ch. André, C. Gueguen et al. *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, pp. 153–181; Lopez, F. *Ce au să ne transmită popoarele de la celălalt capăt al lumii*. În: C. Alvarez, Ch. André, C. Gueguen et al. *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, pp. 131–151; Maex, E. Leven in de maal-stroom, www.levenindemaalstroom.be/nl/blog/wat-transmissie; Petit, M. *Lire le monde: expériences de transmission culturelle aujourd'hui*, Paris, Belin, 2014; Ricard, M. *Plaidoyer pour l'altruisme. La force de la bienveillance*, Paris, Nil, 2013, pp. 78–81; Ricard, M. *Transmiterea spirituală: atunci când mesagerul este el însuși mesajul*. În: C. Alvarez, Ch. André, C. Gueguen et al. *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, pp. 115–129 sau/și Vahanian,

Mitul nr. 2: *Transmiterea este bună în sine*

Inspirându-ne, din nou, din opera a lui K. Floyd, profesor de comunicare la *Arizona State University*¹¹, ne vedem în drept să facem o comparație între transmitere și bani. Or, a considera transmiterea ca fiind bună în sine este echivalent cu a crede că și banii sunt buni în sine. De foarte multe ori, într-adevăr, banilor li se poate atribui un rol pozitiv, o valoare care se întemeiază pe experiență și necesități, un calificativ cu sens de întrebuințare binefăcătoare (cum ar fi, spre exemplu, achitarea taxei pentru studii sau acoperirea cheltuielilor legate de acordarea serviciilor de asistență medicală, procurarea unei locuințe sau donarea către un azil de bătrâni ori către un așezământ de caritate pentru creșterea copiilor orfani). Totodată, nu sunt rare nici cazurile în care banii pot fi abordați dintr-o perspectivă strict negativă (cum ar fi, bunăoară, sustragerea ilicită a rezervelor financiare din sistemul bancar, finanțarea grupărilor teroriste, actele de mituire în sistemul judecătoresc, cel educațional ori medical sau trucarea licitațiilor în cadrul achizițiilor publice). În oricare dintre aceste cazuri, după cum putem observa, nu banii sunt buni sau răi, ci modalitatea prin care ei sunt utilizați.

Și în cazul transmiterii, evident, putem spune că aceasta poate fi utilizată nu doar în scopuri pozitive (ca, de exemplu, în cazul în care transmitem copiilor noștri, prietenilor sau apropiaților modele comportamentale înălțătoare), ci și în scopuri negative (ca, de exemplu, în cazurile în care îi inducem în eroare pe cei din jur sau admitem că în informațiile cu care îi tratăm să se regăsească tot felul de stereotipuri și prejudecăți). Având certitudinea că o asemenea stare de lucruri este una firească, unii specialiști în materie de transmitere nu ezită s-o pună în valoare. Iată ce afirmă, bunăoară, C. Lesire, I. Kotsou și Ch. André¹²:

„Transmiterea, ca multe alte procese, comportă mai mulți versanți: ea se poate dovedi pozitivă, dar și negativă. Putem transmite comportamente și tipare virtuozose, dar putem transmite și atitudini distructive. Ideologiile nimicitoare, ura, aviditatea, competiția fără limite, egoismul se transmit și ele persoanelor din jurul nostru. O experiență traumatizantă nerezolvată este și ea susceptibilă de a fi transmisă, uneori de-a lungul mai multor generații. Studiile actuale de epigenetică dovedesc că acest tip de experiență este de natură să modifice expresia genelor la copiii noștri, în pofida faptului că ei nu s-au confruntat cu situația respectivă”.

G. *Transmission et tradition. Autres temps*. În: *Cahiers d'éthique sociale et politique*, 1995, no. 48, pp. 6–11.

¹¹ *Op. cit.*, p. 40.

¹² Lesire, C., Kotsou, I., André, Ch. *Ce înseamnă a transmite?* În: C. Alvarez, Ch. André, C. Gueguen et al. *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, pp. 25–26.

Chiar dacă, de cele mai multe ori, în literatura de specialitate sunt prezentate cu precădere „aspectele luminoase” ale transmiterii¹³, asta în niciun fel nu demonstrează că respectivele „aspecte întunecoase” nu există sau că, la un anumit moment, ele nu ar putea să apară. Ceea ce înseamnă, în cele din urmă, că nu transmiterea este bună sau rea, ci modalitatea prin care ea este pusă în aplicare.

Mitul nr. 3: *Transmiterea înseamnă comunicare*

Prin felul în care se manifestă, transmiterea se înscrie organic în ecuația generală a comunicării. De regulă, primul lucru care îți vine în gând este că între procesele avute în vedere nu există vreo deosebire. Într-adevăr, atât transmiterea, cât și comunicarea redau, sub aspect funcțional, un mecanism prin care oamenii își împărtășesc idei, predicții, sugestii și sentimente, o procedură prin care o parte din ei (cu statutul de *emițător*) transmite informații unei alte părți din ei (cu statutul de *receptor*) sau o acțiune, cu una sau mai multe persoane, de trimitere – receptare a unor mesaje care are loc într-un anumit *context*, presupune apariția unor anumite *efecte* și furnizează oportunități de *feedback*. Mai mult, atât transmiterea, cât și comunicarea apar ca fiind identice și sub *aspect dinamic*. Or, și într-un caz, și în altul, asistăm la o interacțiune socială care se produce prin intermediul simbolurilor și care semnifică un curent prin care oamenii generează sisteme interpretative, obțin, transformă și folosesc informații pentru a-și duce la bun sfârșit întreaga lor viață. Ca și comunicarea, transmiterea înfățișează eminamente un proces întotdeauna schimbător, plin de acțiune și mutual¹⁴.

¹³ Drept exemplu, în acest sens, ne pot servi aceiași C. Lesire, I. Kotsou și Ch. André care, referindu-se la principiile de care s-au condus la elaborarea uneia dintre cele mai cunoscute lucrări comune ale lor (este vorba despre studiul intitulat „Ce înseamnă a transmite?”), se văd obligați să constate următoarele: „În această lucrare inspirată de psihologia pozitivă, am ales totuși în mod deliberat să ne concentrăm în principal pe aspectele luminoase ale transmiterii, pe factorii asupra cărora putem acționa”. Pentru confirmare, vezi Lesire, C., Kotsou I., André Ch. *Ce înseamnă a transmite?* În: C. Alvarez, Ch. André, C. Gueguen et al. *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, p. 26.

¹⁴ Similitudinile avute în vedere se regăsesc – sub diverse forme – în mai multe lucrări de specialitate, publicate, de-a lungul timpului, atât în spațiul românesc, cât și în afara lui. Printre acestea se numără: Baron, R. *Behavior in Organization*, New York, Allyn and Bacon Inc., 1983; Baylon, C., Mignot, X. *La communication*, Paris, Nathan, 1999; DeVito, J. *Human communication*, New York, Harper & Row Inc., 1988; Dinu, M. *Comunicarea: repere fundamentale*, București, Editura Științifică, 1997; Hubels, S., Weaver, P. *Communicating Effectively*, New York, Random House, 1986; Miège, B. *Societatea cucerită de comunicare*, Iași, Editura Polirom, 2000; Pănișoară, I.-O. *Comunicarea eficientă*, Ediția a IV-a, Iași, Editura Polirom, 2015; Ramonet, I. *Tirania comunicării*, București, Editura Doina, 2000; Roberts, K., Hunt, D. *Organizational Behavior*, New York, PWS-Kent Publishing Company, 1991; Ross, R. *Speech communication*, New Jersey, Prentice-Hall, 1986; Șoitu, L.

Deși s-ar părea că verbele „a transmite” și „a comunica” sunt identice din punct de vedere semantic, lucrurile, în realitate arată nu tocmai așa. Altfel spus, cu toate că, la prima vedere, transmiterea se înscrie plenar în ecuația generală a procesului de comunicare, ea, oricum, nu trebuie în nici un caz confundată cu acesta. În sprijinul unui asemenea unghi de vedere, pot fi aduse, credem, cel puțin trei argumente. Mai întâi de toate, va trebui să recunoaștem că, adeseori, „comunicăm enorm fără să transmitem prin asta celor din jur ceva fundamental”¹⁵. În plus, la fel de adevărat este că, de foarte multe ori, „dorim cu ardoare să comunicăm ceva anume, dar transmitem totuși contrariul”. Puterea celui de-al doilea argument rezultă din următorul considerent: „în timp ce comunicarea contribuie la transportul unei informații în spațiu, transmiterea permite împărtășirea unui conținut în timp, înscrierea acestui conținut într-o durată care ne depășește și-l depășește chiar și pe cel care-l primește”. În sfârșit, la nivelul celui de-al treilea argument, vom atrage atenția asupra modului prin care cele două fenomene rezonază la ceea ce se întâmplă în jur : dacă comunicarea „se adaptează ritmurilor noastre nebunești (daca e nevoie, ea se adaptează la simultaneitate și rapiditate)”, atunci transmiterea „necesită lentoare, continuitate, legătură”.

*

Miturile prezentate în rândurile de mai sus redau, fără îndoială, „un sistem de comunicare, un mesaj, un mod de semnificare”¹⁶. Prin variantele în care se produc, ele deformează adevărul, luând forma unor „speculații metafizice”, adică a unor „povești imaginare purtătoare de înțelesuri figurate, lipsite de discursivitatea rațională și de real”¹⁷.

Pedagogia comunicării, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1997 sau/și Stanton, N. *Comunicarea*, București, Editura Știință și Tehnică, 1995.

¹⁵ În acest loc al demersului nostru, vom da curs unor expresii preluate din studiile a trei cercetători – ne referim, din nou, la C. Lesire, I. Kotsou și Ch. André – care, în repetate rânduri, au afirmat cu tărie că transmiterea se deosebește de comunicare. Pentru confirmare, vezi Lesire, C., Kotsou, I., André, Ch. *Ce înseamnă a transmite?* În: C. Alvarez, Ch. André, C. Gueguen et al. *Transmiterea. Despre ce ne aducem unii altora*, traducere din limba franceză de Doina Jela, București, Editura Spandugino, 2018, pp. 27–29.

¹⁶ Expresia este preluată din opera științifică a lui R. Barthes. Ca și el, împărtășim punctul de vedere potrivit căruia orice mit, indiferent de perioada în care își face apariția, „este un sistem de comunicare, este un mesaj, dar și vorbire, un mod de semnificare, o formă”. La fel, ca și el, considerăm că „semnificația este însuși mitul, cu o extensie lineară în cazul mitului oral și cu o extensie multidimensională în cazul mitului vizual”. Pentru confirmare și alte detalii, vezi Barthes, R. *Mitologii*, traducere de Maria Carпов, Iași, Institutul European, 1997, p. 235.

¹⁷ Inițiativa de a opera cu „speculații metafizice” îi aparține, precum se știe, lui J. J. Wunenburger, cunoscut filosof francez, specialist în *image* și *sacru*. În lumina acestei inițiative epistemologice, mitul apare ca „o poveste imaginară purtătoare de semnificații figurate, lipsit de discursivitate rațională și de real” și, totodată, ca „o practică intelectuală

Mesajele de genul „Toți oamenii sunt experți în transmite”, „Transmiterea este bună în sine” sau „Transmiterea înseamnă comunicare” constituie dovada faptului că forța magică a mitului rămâne a fi și în continuare un dat existențial ineluctabil. Dacă anticii au pus în valoare motive dintre cele mai vechi, iată că modernii și post-modernii aderă la niște motive despre care se poate spune că sunt nu doar mai noi, ci și cu o înfățișare în forme concrete a unei mitologii secundare. Deși se consideră mult mai instruiți și, respectiv, mult mai culti decât semenii lor din trecut, oamenii de astăzi, oricum, se lasă devorați de mituri sau, după cum obișnuia să spună L. Blaga, preferă să trăiască pasionat, fără să-și dea seama, într-o permanentă atmosferă mitică¹⁸. Chiar dacă domeniul gândirii raționale se extinde în mod constant, în viața practică și socială, oamenii de astăzi, potrivit lui E. Cassirer¹⁹, se întorc mereu la stadiile primitive ale culturii umane, capitulând în fața speculației metafizice. Or, monștrii mitici nu au fost definitiv învinși, ei fiind folosiți la crearea unui nou univers fabulos²⁰.

În miturile transiterii – ca, de altfel, și în celelalte mituri ale contemporaneității (ne referim, în particular, la miturile care ilustrează alienarea ființei umane, aflate sub imperiul imaginilor artificiale create de noile tehnologii informaționale, de importanța automobilului, a telefoniei mobile sau a detergenților) – nu dăm de elementul sacru tradițional. O stare perfect naturală, în viziunea noastră. Era și de așteptat ca lucrurile să evolueze într-o asemenea direcție. Or, precum s-a menționat nu o singură dată²¹, de la o etapă la alta sau de la o ideologie la alta, știința și tehnologia, națiunea, rasa, sexul, „noua societate” și „viitorul luminos” au fost, rând pe rând, sacralizate (ceea ce a însemnat, de fapt, desacralizarea temelor recurente). Pe lângă aceasta, va trebui să remarcăm că desacralizarea temelor recurente n-a schimbat nimic în esență: odată cu refluxul credințelor și practicilor religioase, sacralul în epoca modernă și cea post-modernă nu dispare, deoarece „omul trebuie să creadă în ceva, într-o realitate de esență superioară, singură în măsură să dea sens lumii și condiției umane”²². Numeroase și foarte diverse, noile fenomene și fapte sociale aduc

credibilă, atunci când este vorba de a specula despre sensul însuși al vieții sau al lumii, considerate în caracterul lor absolut și în totalitatea lor”. Pentru confirmare și alte detalii, vezi Wunenburger, J. J. *Filosofia imaginilor*, traducere de Muguraș Constantinescu, Iași, Editura Polirom, 2004, pp. 297–298.

¹⁸ Blaga, L. *Despre mituri*. În: L. Blaga, D. Ghișe, *Trilogia culturii. Orizont și stil. Spațiul mioritic. Geneză metaforei și sensul culturii*, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 300.

¹⁹ Cassirer, E. *Mitul statului*, Iași, Institutul European, 2001, pp. 23–24.

²⁰ *Ibidem*, pp. 364.

²¹ Vezi, spre exemplu, Boia, L. *Pentru o istorie a imaginarului*, București, Editura Humanitas, 2000, pp. 26–29.

²² Expresia este preluată din Boia, L. *Pentru o istorie a imaginarului*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 74.

după sine dispensarea sacrului, punându-ne astfel în fața unei „religii inversate”. Altfel spus, sacrul de odinioară își schimbă forma, capătă valențe nebănuite, se „reconvertește”, demonstrând că omul „poate transfigura orice în religie”.

În definitiv, chiar dacă nu se raportează la figurile exponențiale ale „timpului primordial” sau nu se axează pe sacrul tradițional, miturile transmiterii continuă, oricum, să reprezinte expresia unor modele interpretative deformatoare, codificând, de o manieră specifică, percepțiile cu referire la „ceea ce ne aducem unii altora” într-o formă extrem de accesibilă și ușor transmisibilă.

Absență, ruptură și discontinuitate: salvarea prin carte în cultura românească premodernă

La o privire rapidă și lucidă asupra culturii românești de dinaintea secolului XIX, putem observa ușor consecințele firești ale unui context istoric deosebit de potrivit evoluției firești pe care au cunoscut-o culturile occidentale. Poziționat ca placă turnantă între imperii, teritorializat pe granițe mobile, fragmentat de războaie și de cuceriri din afară, dezvoltat inegal ca matrice etnică între lumea latină și cea slavă, aservit mai mereu puterilor vecine, lipsit până târziu de conștiința unei coerențe naționale și, deci, a unor inițiative politice proprii, ros de lupte interne și de schimbări imprevizibile, spațiul românesc nu putea aștepta prea curând o așezare culturală de vreun fel. Predominanța prelungită a oralității și a elementelor de folclor (rezultante directe ale caracterului arhaic-rural al civilizației), exclusivitatea aproape unanimă a amprente religioase bizantine și post-bizantine de idiom slavo-chirilic, absența educației instituționalizate (primele rudimente de școală oficială apar abia în secolul al XVII-lea, sub domnia lui Vasile Lupu în Moldova și a lui Constantin Brâncoveanu în Muntenia, iar prima universitate abia în 1835, la Iași, la inițiativa lui Mihail Sturdza), decalajele temporale uriașe în importul și asimilarea elementelor de cultură laică, absența unei piețe a ideilor (ea însăși rezultat al absenței unui public educat, interesat și colportor de idei) ar fi câteva dintre caracteristicile culturii românești premoderne. Ea intră într-o oarecare dezvoltare abia după 1800, odată cu procesul (greoi) de occidentalizare, de secularizare și de imitație a modelelor culturale franceze, italiene și germane, în special în provinciile Moldova și Muntenia (în Transilvania marginalizarea națională a constituit o piedică până la Primul Război Mondial). Corifeii Școlii Ardelene, generația pașoptistă munteană și cea junimistă moldoveană au contribuit din plin la nașterea unei veritabile culturi moderne românești și la impulsul avansării ei până astăzi, ajutați, desigur, de catalizatori externi și de evenimente politice faste precum Mica Unire (1859), instaurarea monarhiei casei de Hohenzollern-Sigmaringen (prin aducerea lui Carol I, în 1866), Independența (1877) și Marea Unire (1918). „Teoria sincronismului” și „legea imitației”, lansate de Eugen Lovinescu în 1924 (tot după model francez) se poziționează complementar față de maioreșciana „teorie a formelor fără fond” și definesc relevant evoluția culturii și civilizației românești în zorii modernității.

Absență a fundamentelor intelectuale, ruptură a granițelor geo-etno-culturale, discontinuitate a firavelor întreprinderi sunt trei atribute ce caracterizează, așadar, ceea ce s-a întâmplat în provinciile românești cel puțin până la 1800. Figuri precum Nicolaus Olahus, Nicolae Milescu Spătarul, Miron Costin, Dimitrie Cantemir și Ioan Budai-Deleanu sunt singulare, disparate, fără prelungiri interstițiale și fără consecințe ulterioare care să ateste coerențe. Abia de la un Ion Heliade-Rădulescu, Bogdan Petriceicu-Hașdeu, Garabet Ibrăileanu și Titu Maiorescu am putea vorbi de o construcție și o evoluție culturală autentică, cu toate sincopile și decalajele inerente unui spațiu aflat mai degrabă „supt vremi” decât sub biruința gândului. Acest mecanism precar de constituire a unui cumul de idei, corelat cu o tradiție defectă a circulației lor, a fost definit de Horia-Roman Patapievică în 2017: *non sequitur* („fără urmare”). Era diagnosticul sever sub care autorul eseului *Despre idei și blocaje*¹ plasa cultura română în general, nu doar într-o epocă anume, un diagnostic care ne explica ramificat și aproape fără rest „bovarismul cultural” de la începuturi până la post-modernitate.

Și totuși, până la pionieratul providențial al generațiilor secolului XIX câmpul culturii românești nu e atât de dezolant pe cât pare. Teza mea de aici are două afirmații „tari”: 1. putea fi și mai rău, adică, privind în pre-modernitatea noastră întârziată, am fi putut recupera mult mai greu mergând spre a doua jumătate a veacului XIX, dacă nu ar fi existat un creuzet minim în care să se adune bunuri spirituale și din care să rezulte tot ceea ce s-a realizat o dată cu eforturile generațiilor pe care le-am amintit mai sus (ardeleană, pașoptistă, junimistă), și, în consecință, 2. ceva a asigurat puntea între pre-modernitatea și modernitatea românească, între golurile și fragmentările disparate de dinainte de 1800 (iau orientativ ca punct originar secolul XVI, când limba română devine treptat o limbă uzuală în spațiul public) și fluxul progresiv al realizărilor de după.

Prin urmare, ce ne-a salvat de la o și mai mare precaritate culturală? În ce constă acel ceva care a menținut minimal firava linie a unei continuități spirituale, încercând să păstreze și, acolo unde s-a putut, să transmită conținuturi de idei?

Cartea religioasă, răspândirea manuscriselor și mai apoi a tipăriturilor în limba română, în urma activității unor ierarhi ortodocși conștienți de valoarea circulației textelor în limba națională, de-o parte și de alta a Carpaților – iată ce cred eu că a constituit puntea de legătură între eonurile răsfirate ale culturii autohtone. Este exact ceea ce lingvistul Eugen Munteanu a numit „textualizare”: „Prin textualizare se înțelege producerea, într-un idiom oarecare, a unei cantități de texte «literare» suficient de mare pentru a declanșa apariția, printre agenții culturale activi, a conștiinței că idiomul respectiv este

¹ Horia-Roman Patapievică, *Idei și blocaje*, Humanitas, București, 2017.

demn și capabil să exprime conținuturi intelectuale complexe și superioare de ordin intelectual, științific, religios, artistic, politic etc.”². Paradoxal, absența educației instituționalizate, a unei piețe de idei și a agenților culturali în secolele XVI–XVII a dus, la noi, la un cult al cărții, pe cât de rare în rândul maselor, pe atât de prețioase. Sigur, acest cult al cărții emerge și la noi, ca și-n Occidentul catolic, direct din scriptoriile medievale, unde paginile erau ornate cu miniaturi, unde literele erau înflorate în arabescuri și coperțile erau îmbrăcate în metal prețios. Astfel, cartea devenea un obiect frumos în sine, nu doar un instrument al lecturii, un obiect destinat a sluji în decorul și-n coregrafia sacră a slujbelor Bisericii și a trimite la Frumusețe, ca nume divin. Așa s-au născut bijuterii precum Tetraevanghelele slavone ale lui Gavriil Uric de la Neamț, Nicodim de la Tismana (sec. XV) sau Anastasie Crimca (sec. XVII). Numai că în Occident cultura religioasă nu a avut nevoie să salveze ceva, ea a mers în paralel cu cea laică și a controlat-o tocmai fiindcă era la fel de puternică. Așa s-au născut arta, știința, medicina și tehnologia modernă, așa s-au făcut marile descoperiri cosmice și geografice. În Apus secularismul, chiar dacă era ținut în frâu de puterea ideologică și politică a Bisericii catolice (cel puțin până la Renaștere și Reformă), a făcut să apară de timpuriu filosofia, arta și literatura europeană. În Occident poezia, romanul, astronomia, aritmetica, metafizica, gnoseologia, ontologia, geografia, ezoterismul, astrologia, alchimia, arta plastică au preluat precedentele antice greco-latine și au interferat adesea violent cu teologia și cu *imago mundi* derivată din Biblie. Or, la noi, beneficiari ai unei ortodoxii populare, mai degrabă orale decât scrise, desprinse aproape total de tradițiile academice bizantine, indiferente la schimbările de paradigmă intelectuală și foarte tolerante în fața cutumelor locale, primele cărți tipărite au ieșit sub streășina Bisericii, slujind nevoilor ei liturgice și dogmatice, dar trezind, treptat, în sufletul acelor puțini cititori, și interesul pentru textul transmițător al Cuvântului viu. Asta a făcut ca, de pildă, trecerea de la geocentrism la heliocentrism și celelalte mari zguduiuri intelectuale din Apus (infiniatea Universului, necoplanaritatea sferelor cerești, gravitația, sfericitatea Pământului, explozia Empireului divin circumterestru, anatomia corpului uman etc.), răspândite mai ales prin tipărituri laice, să nu producă niciun efect la noi și-n celelalte ortodoxii provinciale (sârbă, rusă, bulgară). După dispariția centrului constantinopolitan, începând cu secolul XV, Biserica Răsăriteană a fost mai degrabă ocupată cu apologia și intimidarea vieții duhovnicești, cu păstrarea autonomiei bisericești și a dogmelor sinodale (în condițiile dominației otomane), cu zidirea de mănăstiri, cu antologiile filocalice, psalmice și catehetice și cu mântuirea personală decât cu damnarea ereticilor care ar avea opinii neconforme cu imagologia Scripturilor. În acest

² Eugen Munteanu, „Reforma și începuturile limbii române literare”, în „Dilema veche”, Nr.713/2017, p. 20.

context lipsit de iradierea benefică a școlilor, opac la marile mișcări de idei din Europa, dar securizant și eficient în ce privește interiorizarea Cuvântului întrupat au început la noi să se tipărească și să se răspândească texte în limba română. Lupta pentru apărarea ortodoxiei în fața propagandei protestante (dar cu un impuls absolut remarcabil în ce privește traducerea Bibliei și folosirea limbii naționale în cult), concurența între catehismele tipărite și răspândite de diferite confesiuni, rezistența românilor ortodocși din Transilvania în fața autorităților străine intolerante, tendința tot mai accentuată de emancipare de sub tutela limbii slavone, înmulțirea lăcașelor și, deci, creșterea nevoii de carte liturgică, toate au dus la înmulțirea textelor și a traseelor de circulație. Activitatea tipografică a unor personalități precum diaconul Coresi, Mitropolii Dosoftei, Varlaam, Petru Movilă, Antim Ivireanul, Damaschin și Chesarie de Râmnic a răspândit în rândul clerului și al credincioșilor știtori de carte psaltiri, minee, cazanii, liturghiere, evangheliare, catehisme, hagiografii, „mărturisiri” și „cărți de învățătură” care, alături de miscelanele cuprinzând legende greco-latine și povești populare, au asigurat o minimă dimensiune intelectuală într-un spațiu al frământărilor istorice și au cultivat atașamentul față de obiectul cărții – cu cât mai rare, cu atât mai prețioase. Ecourile acestor texte au trecut, sincron și diacronic, în dialogurile filosofice și-n alegoriile epice ale lui Dimitrie Cantemir, în narațiunile din primele letopisește moldovenești și muntenesti, în traduceri libere și atât de frumoase ale psalmilor lui Dosoftei, în poemele filosofice ale lui Miron Costin și-n literatura de la începutul secolului XIX, când cultura română se laicizează și își găsește drumul firesc, sub influența salutară a câtorva mari culturi europene. Scene cu personaje printre cărți sau pentru care cărțile sunt importante (a se vedea, de pildă, personajul romantic Dionis din proza lui Eminescu, mama lui Nică din *Amintiri...* sau Kesarion Breb, purtătorul de hieroglifică al lui Sadoveanu sau, de ce nu?, nenumăratele și variatele metafore postmoderne ale scriiturii și ale cărții ca obiect textual psihanalitic din proza lui Cărtărescu) își pot avea originea aici.

Ar mai fi câteva lucruri de adăugat. Deprinderea unei hermeneutici alegorice, atente la sugestie și la culoare în defavoarea literei, precum și caracterul oral al pedagogiei creștine răsăritene, bazată pe relația directă duhovnic-ucenic, au căpătat, prin extinderea tipăriturilor și a obiceiului de a citi o altă nuanță. Ele au lăsat cititorului o distanță, o zonă de libertate și de mister, sugerând posibilitatea unei depășiri încercate la fiecare act al lecturii. Afirmă Anca Manolescu într-o carte dedicată chiar transmiterii experiențelor spirituale prin modelele vii sau prin cele scrise: „scriitura capătă un binemeritat loc secund, la egalitate cu dialogul viu, cu întâlnirea formativă. Un caracter secund nu fiindcă e subaltern, ci fiindcă e vectorial. Dacă e autentică, scriitura spirituală trimite convingător către polul realului. Îl împinge pe cititor să o aplice, să o urmeze, să se întoarcă spre propriul interior și să caute acolo

suflul intern al scrierii”³. Traducerea Bibliei în 1688, care a completat circulația anterioară a fragmentelor traduse din Scripturi, a contribuit și ea atât la prestigiul textului scris, în general, cât și la cel al idiomului pe care l-a răspândit. „În jurul anului 1780”, afirmă Eugen Munteanu, „limba cărților bisericești tipărite se prezenta ca un instrument de cultură perfect, o varietate de *sermo exemplaris* nu doar flexibil, rafinat și foarte bogat, dar și unitar din punctul de vedere al normelor. Aceasta este varietatea pe care, la îndemnul lui Ion Heliade Rădulescu, generația pașoptistă a construit româna literară modernă”⁴. Și, aș adăuga eu, această varietate a salvat ceea ce era de salvat pentru a avea pe ce întemeia, în sfârșit, în zorii modernității românești, o cultură adevărată.

Eugen Munteanu:

Lipsa remarcării faptelor culturale, a textelor, a publicațiilor realmente importante și discutarea lor în spațiul public românesc – reprezintă o mare deficiență. A observat-o Patapievici, dumneavoastră ați dezvoltat ideea. Dar, în general, la noi, când se întâmplă un fapt important, de exemplu: a fost publicată „*Warheit und Methode*” (*Adevăr și metodă*), traducerea lui Gadamer. O carte fenomenală. Nimeni nu a vorbit despre ea. În schimb, reviste literare sunt trei-patru în fiecare mare județ și vreo zece în capitală. Sunt pline de recenzii ale noastre, recenzii de serviciu. Când apare o carte realmente importantă, traducerea unui roman mare sau traducerea unei cărți de filosofie, de sociologie, nu vorbește nimeni nimic. Ca și cum nu ar exista. Studenții o mai răsfoiesc când și când. Nu există o dezbatere de idei în cultura românească. Te și miri cum mai existăm.

Ion Pop:

Pe domnul Adrian G. Romila îl prețuiesc foarte mult ca scriitor, dar și ca eseist și, cum ați văzut și astăzi, autor al unor reflecții nu numai pline de conținut, dar și exprimate într-o formă foarte expresivă. În ceea ce privește prima parte în care enumera și comenta deficiențele culturii române, aici mă speriasem că le-a descoperit pe atâtea dintre ele. Și aduceam în sprijinul acestei idei și ceea ce a scris Mircea Anghelescu în *Istoria descriptivă a literaturii române. Epoca premodernă*, pe care am citat-o și eu în comunicarea mea, care este foarte interesantă, pentru că se ocupă de recuperarea unor valori secundare, de fundal. Reintroduce, în câmpul reflecției critice literare și nu numai, partea aceasta de literatură pe care un clujean, bun prieten al meu și echinoxist și om serios, profesor la Facultatea de Litere din Cluj, Gh. Perian, numea „a doua tradiție”. Această a doua tradiție era una de fundal, de penumbră, în care

³ Anca Manolescu, *Modelul Antim, modelul Păltiniș. Cercuri de studiu și prietenie spirituală*, Humanitas, București, 2015, p. 324.

⁴ Eugen Munteanu, idem, p. 21.

lucrează niște furnici mai modeste, cu ambiții importante pentru revoluția culturală a epocii, dar care, din păcate, nu ajung, din cauză că nu sunt tipărite aceste lucrări ale lor. Aici este extrem de amară vederea asupra acestei situații. Sunt foarte multe inițiative, foarte multe cărți, foarte multe texte rămase în manuscris, pe care le descoperă chiar Mircea Anghelescu, pentru că a și citit arhive, iar domnul Munteanu trebuie să știe încă mai mult decât am putut afla eu de la Mircea Anghelescu. Deci, peisajul nu era foarte încurajator. Dacă te uiți la felul cum arată limba în citatele pe care le dă el în cuprinsul lucrării, te cuprinde o mare tristețe. Îți dai seama că eram foarte departe de ceea ce s-a realizat, până la urmă, ca limbă literară. A fost citat domnul Munteanu care situează formarea limbii literare, rotunjite, șlefuite pe la 1780. E cam anul după care, la mică distanță, apăruse *Gramatica lui Văcărescu*. Deci era perioada aceasta de pregătire a moștenirilor și de șlefuire a datelor pe care le putea oferi o tradiție în curs de constituire. În partea a doua a comunicării, Adrian Romila a reparat pericolul pe care îl prezentau cele spuse față de sensibilitatea noastră patriotică și a completat frumos, argumentând cu câteva lucruri, care nici astea nu schimbă radical perspectiva, pentru că nu s-a ajuns la nivelul culturilor mari. Asta este clar. Nici dânsul nu a ocolit această situație. Dar este absolut impresionant și foarte-foarte încurajator acest efort pe care un număr de oameni inteligenți au reușit să-l susțină, încercând să se concentreze asupra lucrurilor fundamentale, să traducă cărți de calitate, să împodobească manuscrisele frumoase de la mănăstiri, să facă traduceri expresive din Biblie. Lucru extrem de important. Ideea conform căreia „cartea a devenit un obiect de cult” sigur este foarte bună. O știm până la Arghezi, cu ex libris-ul „Carte frumoasă cinste cui te-a scris!”, care e și el un vers fundamental.

Acum, ar fi de discutat dacă e cazul să exaltăm foarte tare situația pe care am moștenit-o, dar poate că nu e nevoie de exaltări, nu e nevoie de admirații din acestea locale și legate de bunele noastre sentimente față de cultura română. Dar este absolut clar că pe acest teren s-a făcut foarte mult și că trebuie, într-adevăr, să săpăm încă prin arhive, să căutăm, să vedem în ce măsură efortul acesta uneori al unor oameni modești – pentru că personalități mari au fost puține – a reușit să ducă la un nivel de stabilitate și să situeze pe niște fundamente mai solide cultura română. Și, sigur, figurile mari n-au lipsit. Din păcate au pățit și ele cum am pățit cu *Țiganaida*. Asta este o tragedie pentru cultura română – zic eu – că această capodoperă n-a putut intra mai repede în circuit. Asta a fost soarta noastră la marginea acestei Europe, cu istoria pe care am avut-o. Prin urmare am primit cu cea mai mare bucurie ambele comunicări și cred că ele s-au situat în miezul dezbatelor noastre și al unei cugetări adâncite asupra a ceea ce trebuie să însemne valorile culturale ale trecutului și întreținerea unui dialog constructiv cu prezentul.

Eugen Munteanu:

Internetul are efecte negative și efecte pozitive. Ar trebui, cumva, să dezbaterem această problemă și impactul dintre internet și dezvoltarea culturii. Cele negative sunt evidente: însingurarea, lipsa, întreruperea sau tulburarea comunicării ș.a.m.d. Există și unul foarte pozitiv, pentru că tot vorbim de cărți: facilitarea documentării. Eu acum îi înțeleg pe unii dintre doctoranzii mei, care nu vor să plece la Viena, la Jena. Când îi întreb de ce, îmi răspund că au toate la îndemână, nu mai trebuie să umble în bibliotecile mari, căci vin bibliotecile mari la ei. Și e mult mai ușor să stai la mănăstire sau acasă, la bunici.

Un alt mare avantaj, enorm, în ceea ce privește documentarea este posibilitatea scanării textelor. Vine momentul – e foarte aproape – în care vom sta frumușel acasă, cu un computer puternic și putem vedea toate cărțile pe care noi le vrem. Deja Biblioteca Academiei a scanat textele tipărite, sunt în curs de scanare la biblioteca „Eminescu” din Iași și la alte biblioteci. Eu lucrez la DLR și nu mai ies aproape din casă, pentru că le am pe toate pe computer. E și această posibilitate fantastică a documentării directe.

Acum vin la o problemă care ține de cartea propriu-zisă. Cultura română are o problemă specifică, pe care nu o au marile culturi, și anume existența zonelor necunoscute, a petelor albe. Marile texte, *Țiganiada*, Cantemir etc., cronicarii, chiar și cei mai mici, Enache Văcărescu, au fost reeditați și îi știm. Las la o parte faptul că trebuie reeditați. Dar sunt texte de literatură monahală, enorm de multe texte importante într-o limbă extrem de rafinată și evoluată care au fost scrise, au fost produse și sunt în manuscrise. Sunt oameni de cultură mai puțin cunoscuți. De exemplu: Amfilohie Hotiniu – știm de el, dar nu prea am citit nimic de el. Mărimea lor ar putea fi comparabilă cu cea a episcopilor de la Râmnic, Filaret. Sunt oameni care au scris foarte mult. Din complexul paisian de la Neamț și de la Secu sunt multe texte care așteaptă să fie editate. E problema specifică culturii românești, un fel de schizofrenie – o denumire nefericită dată de un coleg romanist – aceea că noi nu înțelegem direct textele vechi și avem nevoie de o prelucrare a lor, adică de o transcriere din chirilică în grafie modernă. Fiindcă e evident încă un fenomen nu prea discutat în esența lui: decizia societății românești în jurul anilor 1800–1830, aproape unanimă, de a renunța la grafia chirilică. Au existat și opoziții, mai ales din sânul bisericii. Ar fi interesant de cercetat. Un mitropolit precum Veniamin Costachi, care era stâlp al bisericii, precum Dosoftei, cu un secol și ceva înaintea lui, au preluat ei înșiși această sarcină. În cărțile tipărite de Veniamin Costachi sunt foarte multe neologisme și el explică în lungi prefețe de ce e nevoie să fie neologismele acelea latinești, în plin discurs bisericesc. S-a ajuns până într-acolo încât, la Academie, în 1870 s-a impus așa de mult mania romană, Kogălniceanu o numea mania latino-romană, încât nimeni să nu sufle. Până și cărțile bisericești, de slujbă, erau tipărite în această grafie extrem de ciudată. Dacă luați un Molitfelnic sau un Liturghier

de pe la 1773–1774, veți vedea că sunt foarte latinizante. Imediat după aceea a fost o reacție, pe vremea Mitropolitului Primat Iosif Gheorghian (mentorul lui Arghezi), când se revine, se reia aspectul la care se referea Ion Heliade Rădulescu, numindu-l limba clasică.

Limba clasică românească este cea care apare în textele bisericești la 1780–1790, peste tot, la Iași, la Blaj sau București, în ceea ce privește morfologia și lexicul. Și pe acea bază s-a construit. Dacă nu erau aceste texte, practic Heliade și ai lui nu aveau pe ce să construiască. Domnul Romila a binevoit să-mi citeze conceptul de textualizare. El este urmat de fenomenul sau etapa de normare. Urmează etapa de codificare, apoi cea de mediatizare și cea de internaționalizare. Așa le-am numit eu. Sunt etapele pe care le urmează o limbă literară. Româna nu va urma etapa internaționalizării, decât punctual, prin anumite universități sau școli unde vin unii să învețe limba ș.a.m.d. Suntem acum în plină etapă de mediatizare, iar fenomenele care se petrec sub ochii noștri sunt extrem de interesante.

Aceste texte bisericești complete, cele 30–40 de texte care se tot reluau, au fixat acest cadru pe baza căruia a putut apărea rapid generația scriitorilor. Slavici, Maiorescu, Eminescu nu puteau apărea altfel, din senin. Mai este și această problemă pe care domnul Romila doar a enunțat-o: lipsa apetenței pentru dezbateră de idei reală, la noi, în spațiul public. Adică nu prea ne place să dezbaterem mari idei. Noi avem reviste literare. În Germania nu există. Toate marile cotidiene germane au câte 8 pagini care se cheamă „foileton”. Acel foileton îndeplinește funcția revistelor literare românești. Adică se recenzează cărți și se comentează idei. Într-un fel de echilibru, nu doar recenzii de cărți. Dacă e la modă Ismail Kadare, care a luat nu știu ce premiu, atunci o lună întreagă se dezbate intens Ismail Kadare, ca să înțeleagă tot intelectualul neamț cine este scriitorul acesta și ce a scris el. La noi nu prea se întâmplă lucrul acesta. Spre exemplu: au apărut cărți foarte importante, cum ar fi opera completă a lui Ezra Pound, cu niște comentarii absolut fascinante ale lui Patapievici. Și alte texte importante. Nimeni nu le remarcă, dar mite să le adâncească. Ezra Pound e un poet uriaș. Slavă Domnului, cultura românească deține instrumentele necesare. Acesta este elementul care trebuie să ne liniștească și să ne facă să credem că suntem și noi undeva în această adunare selectă a națiunilor culturale. Ne mai lipsește și puțin curaj pentru a depăși interesele mai mult sau mai puțin tribale, de grup literar.

Mihai Șleahțișchi:

Ați avansat câteva idei care, în viziunea mea, dezvoltă substanțial teoria transmiterii. Dacă vorbim despre transmitere, în literatura de specialitate, în majoritatea cazurilor, se vorbește despre un suflet care transmite, despre o ființă sau despre multe suflete care transmit. Iată că ideea cu bibliotecile la care ați făcut referire arată, de fapt, că în transmitere, de multe ori, trebuie luată în

calcul atmosfera. Nu doar omul, ci și atmosfera. Am avut ocazia să lucrez în biblioteci foarte importante. Cu siguranță și dumneavoastră ați fost în asemenea biblioteci și ați văzut cum atmosfera ne transmite o stare de spirit. Ea ne transmite o convingere, un apetit pentru studiu, pentru viață, pentru tot ce înseamnă cultură. De aceea, în calitate de emitent, iau în calcul și atmosfera, ceva care însuflețește. E foarte important să mergem la biblioteci.

O transmitere autentică se realizează tendințelor de ultimă oră. Nu poate face abstracție de internet sau de fenomenul care se numește digitalizare. Dar, totodată, transmiterea autentică nu se grăbește să rupă legăturile cu elementele tradiționale care concentrează în sine multă subtilitate – subtilitatea atmosferei. Sau, de exemplu, dacă vorbim despre transmitere și ne referim la cărți: am spus că și transmiterea și comunicarea iau în calcul posibilitatea de a face tot felul de scanări, care grăbesc și ne apropie de sursă. Au fost demonstrate psihologic. Dar nu se permite legătura directă cu cartea. Fiindcă atunci când ai cartea în mână, îl ai pe autor cu produsul lui concentrat, care este această carte. Vezi culoarea, formatul, simți mirosul – toate aceste lucruri structurale te influențează. Are loc un alt fel de transmitere prin geometria, arhitectura cărții. Iar aici transmiterea, spre deosebire de comunicare (ce spune repede că a intrat în era digitalizării, a internetului), spune să nu ne grăbim, să păstrăm acest element fundamental care se numește cartea. Am această intuiție, pe care nu am dezvoltat-o în comunicarea mea. Ceea ce ați spus dumneavoastră nu se regăsește în literatura de specialitate referitoare la transmitere. Îmi pare bine că putem, acum, include aceste idei în paradigma transmiterii.

Eugen Munteanu:

Vă felicit și vă invidiez pentru romantismul credinței dumneavoastră! Dacă aveți dreptate, atunci mulți dintre noi ar trebui să ne considerăm oameni fericiți. Eu posed mii de cărți. Mă tem că nimeni nu are nevoie de ele. Băiatul meu mi-a făcut surpriza să-mi ofere orice vers îi cer – de la Goethe la cel mai mic poet grec – numai accesând internetul. Eu le spun tuturor: „Păstrați cărțile, căci, astfel, sunteți oameni bogați!”. Cum spunea Kogălniceanu mocanilor, în Dobrogea, acum 150 de ani: „Cumpărați pământ, chiar dacă este arid! Mai încolo o să vedeți ce bogați o să fiți!”.

Vasile Asandei:

Eu sunt convins că sunt mulți care au nevoie de cărți. Tema colocviului dumneavoastră m-a interesat enorm. Este un subiect la care ar trebui să meditam cu mult mai mult. În viața de zi cu zi mă frapază uneori faptul că, deși întâlnim oameni în carne și oase, individualități, oameni foarte valoroși, dacă te uiți la ei, îți pui întrebarea de ce noi, ca societate, avem, cel puțin în ultimii 30 de ani, o mare problemă. Nu reușim să evoluăm ca societate la nivelul la care ne-am dori. Și atunci, m-am întrebat: cum transmitem ceva de preț? Dar

cum transmitem la nivel individual și la nivel de societate, de grup. Când cineva are de transmis ceva de preț, cred că un lucru esențial este să își pună în-trebarea, să înțeleagă nevoia celui căruia îi transmite. A înțelege corect nevoia sau nevoile celui care primește ceva transmis, mi se pare elementul esențial, cel puțin în ziua de astăzi. Mă gândeam că noi discutăm foarte mult despre dramele care s-au petrecut în urmă cu 100 de ani, dar poate că se petrec și astăzi cu tinerii noștri, cu cei pe care îi considerăm, poate, analfabeți sau care nu vor să citească. Știm oare care sunt trăirile lor? Care sunt nevoile lor reale? Știm care sunt problemele care-i frământă? Poate că mulți dintre ei nu se bucură de căldura părintească. Poate că mulți dintre ei nu-și găsesc direcția, calea, și nu e cineva aproape de ei care să-i ajute, să-i înțeleagă.

Mai mult decât atât! Vorbim despre transmiterea la nivel de societate. Dacă ne uităm pe stradă vedem o mulțime de oameni destul de bulversați. Pentru că ceea ce se transmite în societate, ceea ce le transmite suprastructura societății deseori este în contradicție cu ceea ce au învățat de-acasă, cu valorile inculcate în familie. Și atunci, nu cumva ar trebui ca noi, societatea, să găsim niște sigilii de excelență, pecete de excelență pentru a fi puse pe ceea ce trebuie transmis? În lumea de astăzi și în lumea internetului, nu putem împiedica să se transmită tot felul de informații. Dacă această suprastructură a societății, lumea intelectuală ar pune această pecete de excelență, de valoare pe ceea ce merită să și primești din marea de cunoștințe la care ai acces, poate că am oferi o cale de orientare pentru oamenii tineri, care sunt, într-o bună măsură, debusolați.

De altfel, eu lucrez cu mulți tineri, văd problemele cu care se confruntă, văd și tineri care nu citesc, dar și tineri care citesc foarte mult. Nu știu dacă ați observat, dar în metrou, în autobuz sunt tineri care citesc. Poate mai puțin la noi, dar în Occident niciun tânăr nu „pierde” timpul petrecut în metrou. Mai văd că oamenii aceștia vor să-și construiască o lume mai apropiată de nevoile lor. Poate că noi, generația mai în vârstă, nu am construit cea mai bună societate pentru ei. În urmă cu 50 de ani, tânărul mergea la școală și acolo primea informațiile de calitate de la dascăli, de la profesori, pe acelea își construia existența. În lumea de astăzi, el este invadat de informații de tot felul. El nu mai are nevoie să i se comunice niște informații, ci cum să învețe să selecteze informațiile cele utile și valoroase, cum să se orienteze în această imensitate de informații, cum să-și găsească calea, vocația. Nu cred că s-a schimbat genoul uman, nu cred că oamenii de astăzi sunt mai puțin dotați, valoroși decât cei de acum 100 de ani. Eu cred că este responsabilitatea acestei suprastructuri a societății din care și noi facem parte, să construim lumea adecvată zilei de astăzi. Eu văd oameni tineri foarte inteligenți, foarte inspirați. Care vor să facă parte din această societate, dar de multe ori nu se regăsesc în ea. Poate de prea multe ori aruncăm informațiile ca pe bani.

Transmiterea a ceva de preț trebuie făcută cu atenție. Ne uităm cu atenție la cei care trebuie să primească? Nu cumva ar trebui să alegem și canalele

mai bine? Să le alegem pe acelea care să devină lideri în transmitere? Trebuie să formăm această suprastructură, să o dezvoltăm, ca să ducă societatea mai departe. Eu cred că ne preocupăm prea puțin de asta.

Din păcate, în societatea noastră, aproape totul este atomizat. Fiecare individ sau organizație își tot construiește propriile structuri, fără să se intereseze de ceilalți. Propunerea mea era să construim o platformă pe care să putem ajunge toți, fără a ne ciocni, evoluând împreună. Dar, în munca pe care o fac, fiecare se uită la interesul lui, la valoarea lui, la câștigul lui și mai puțin la celălalt. De aceea nu am un răspuns la întrebarea de ce nu reușim să construim, să reconstruim sau să dezvoltăm o societate care să răspundă tuturor nevoilor și nevoilor zilei de astăzi.

Eugen Munteanu:

Dumneavoastră ați introdus în discuție lucruri foarte importante și anume responsabilitatea și criteriul. Or, acestea implică spiritul critic. Practic, asta lipsește în relația pedagogică de astăzi. Noi semănăm cu profesorii noștri, fiindcă aveam idealurile lor. Și ca elevi, și ca studenți, voiam să fim precum Călinescu, precum Ciopraga. Astăzi, studenții nu mai vor să fie ca noi, pentru că noi reprezentăm niște personaje ciudate care trăiesc în lumea cărților, care nu mai e a lor. Colega Lucia Cifor a dat un răspuns creștin la provocarea mea, și anume să-i iubim așa cum sunt. Să-i iubim și să-i ajutăm să-și găsească alte criterii. Dumneavoastră spuneți criterii de excelență. Eu vă întreb cum să transmitem aceste criterii, pe ce căi să le trimitem?

Atât cultura română, cât și cea europeană vor găsi mijloacele de refacere. Nu trebuie să fim catastrofați. Se va naște, eventual, *in extremis*, un nou tip de umanitate. Dar va fi tot umanitate. Mai e ceva: trebuie ca și tânărul să vrea. Când te duci la un mare maestru, ca să-i fii ucenic, cei care îl reprezintă realmente pe magistru sunt cei care „fură” meșteșugul. Cel care se strecoară, nu cei care stau în față, aceștia nu sunt reprezentativi. Mai trebuie ca tinerii să vrea să aibă un maestru. Altfel există și primejdia infantilizării. Adică „fac orice, sunt în stare de orice concesii, numai să vină după mine!”. Trebuie să îl atragă pe tânăr ceea ce fac eu.

Vreau să vă spun că mă ocup acum, cu doctoranzii mei, de editarea unor texte vechi, inedite. Nume precum Gherasim, Alexandru Beldiman, Bartolomeu Măzăreanu, Chiriac Dascălul, Amfilohie Hotiniu vă spun ceva? Poate da, unora. Oamenii ăștia au fost foarte productivi. Au tradus din greacă, din franceză, din italiană. Nu sunt cunoscuți. Sigur, nu sunt de dimensiunea lucrărilor lui Micu sau Budai-Deleanu. Problema este că tinerii, când simt că e util ceea ce fac, nu se gândesc să primească bani sau nu se gândesc la carieră, dar răsplata unui act trebuie să fie în el însuși. Am un student care s-a tot ținut de mine vreo trei-patru ani. Nu îl prea duce capul. Dar a învățat să transcrie și să translitereze scriere chirilică de mână.

I-am dat să lucreze un pateric grecesc. Dacă există pornire interioară, atunci răsplata vine de la sine.

Citim toți memoriile lui Benvenuto Cellini. Cum se comporta ca ucenic? În atelierul unui mare maestru nu te repezi la pensulă ca să-i corectezi tu tușele. Întâi înveți cum se așază pensulele la locul lor și apoi mai vezi dacă mergi mai departe. Ar trebui să reflectăm la relația maestru-discipol. Poate, în afară de relația normală de la cursuri și seminarii, ar trebui să inventăm întâlniri cu studenții.

Mihai Șleahțișchi:

Încerc niște răspunsuri. Îmi asum responsabilitatea să declar că, din perspectiva implicării factorilor sociali în procesul de transmitere, există trei tipuri. Primul, transmiterea formală, care are loc la nivel instituționalizat. În învățământ, se vorbește, în ultimul timp, despre necesitatea decongestionării curriculare. De ce? Fiindcă în școală se consideră că este bun elevul căruia i s-au transmis prin definiție niște informații și care are un ochi foarte bun. Dacă într-o școală întrebi care este cel mai bun elev, ți se va spune că este elevul x , cu media zece, a participat la olimpiade, concursuri. Avem nevoie de decongestionare curriculară, fiindcă școala trebuie să educe. De aceea îngustăm numărul disciplinelor obligatorii și creăm un teren propice pentru dezbatere asupra vieții, asupra valorilor fundamentale, asupra ideologiilor care pot mișca societățile, asupra trecutului, asupra prezentului, viitorului. Ca, până la urmă, să aibă loc o transmitere autentică, nu una închistată, limitată doar la capacitățile procesului de instruire.

Apoi avem o transmitere non-formală care depășește condiția instituționalului și în care ai posibilitatea să vorbești despre viață. Dar avem o mare problemă: nu prea poți vorbi, lumea pleacă din sală. Pentru că nu avem modele în societate care să spună „dacă ești patriot, ești cel mai bun!”, „dacă știi mai mult, câștigi mai mult!”, „dacă ai o foarte bună pregătire profesională, cu siguranță poți rămâne în țara ta, fiindcă vei avea salariu foarte mare, încât să devii un om prosper!” Nu există asemenea voci! Nu se pot transmite asemenea modele! Statul ar trebui să-și asume responsabilitatea pentru că nu furnizează aceste modele!

Ultimul tip de transmitere se numește informală, care vizează deja poziția statului. Ce admite el? Multă violență, în cinematografie, la televiziune, în spectacole, multă agresivitate, mult sânge – acestea sunt „modelele” transmise. Nu avem dezbateri serioase. Sau dacă sunt, se difuzează la ore imposibile.

Eugen Munteanu:

Providența lucrează! Dumnezeu nu ne lasă! Când zici că ai atins fundul sacului, atunci te trezești ridicat. Așa a fost și la 1918, și la 1868. Problema cheie este dacă nu cumva, prin computere, introducem calul troian în școli?

Nu cumva prea ne străduim să aglomerăm viața cu computere? Copilul ce face? Noi stăm în fața lui, iar el joacă jocuri. Computerul și internetul sunt un instrument. Pentru noi, care ne-am format în cultura cărții, computerul este un instrument și îl folosim. Dar nu este stăpânul meu! Eu îl închid și nu mă mai uit la el două zile. Sărăcii copii, însă, pentru ei e invers: computerul îi domină, îi stăpânește. Probabil că psihologii știu mai bine care ar fi măsurile de îndiguire.

Mihai Șleahțișchi:

Familia, școala, statul sunt într-o incoerență totală. Nu există o politică de stat în domeniul transiterii. Trebuie să avem un răspuns la întrebarea: ce transmitem generației în creștere? Emit următoarea idee: atâta vreme cât statul nu-și va asuma responsabilitatea să se implice în proces, elaborând niște standarde, niște direcții prioritare sau stabilind care sunt valorile care trebuie transmise, vom avea transmitere doar pe segmente înguste, în niște familii cu părinți responsabili, în niște școli cu profesori responsabili, poate într-o instituție, dar nu la nivel global. Noi trebuie să vorbim despre o transmitere bine articulată. Asta cere implicarea masivă a statului.

Eugen Munteanu:

Domnule profesor, am să vă pun și dumneavoastră întrebarea studentei mele: cât ați fost ministru, ce-ați păzit?

Mihai Șleahțișchi:

Vă mulțumesc pentru această întrebare! Am pornit de la premisa că, dacă cetățenii nu vor ști care este limba pe care o vorbesc, care este istoria statului în care trăiesc, atunci acel stat nu va fi prosper sub aspect economic. Eu am intrat într-o contradicție flagrantă cu puterea: am emis, de unul singur, consultându-mă cu istoricii și cercetătorii, un ordin prin care am declarat că denumirea corectă a disciplinei în școală trebuie să fie *Istoria românilor*. Denumirea care era – *Istoria* – era foarte convențională. Și am mai spus că limba pe care o vorbim este *limba română*. Ce a urmat, știe toată lumea: demiterea mea! Prin urmare, există o legătură directă între ce reprezintă statul, care este calitatea lui morală, ce oameni au ajuns acolo, prin votul nostru, și calitatea transiterii. În felul acesta, am lărgit teoria, implicând statul, pentru că el trebuie implicat neapărat.

Vasile Asandei:

Statul nu este un dat. El depinde mai mult sau mai puțin de fiecare dintre noi. Noi trebuie, într-o măsură mai mare sau mai mică, să facem ca acest stat să fie ceea ce trebuie. Acum sau măcar în viitor. Să asigurăm o perspectivă. De aceea implicarea noastră trebuie să fie dincolo de capacitățile individuale. Cum evoluăm în colectiv depinde și de noi.

Elena Dulgheru:

S-a vorbit despre comunicarea ca artă. E un deziderat: comunicarea să fie o artă. Atunci cel care comunică ar trebui să fie un artist. Ei, aceasta este o problemă: în ce măsură noi, cei care încercăm să comunicăm contaminant, reușim să trăim ideile pe care le comunicăm și să le retrăim, astfel încât ele să ajungă și să contamineze auditoriul. Dacă noi o facem chiar atunci, auditoriul va fi contaminat chiar și de idealuri pe care poate că înainte nu le avea. Sigur că e bine să poți empatiza cu auditoriul – empatizezi cu un om sau doi –, dar când ești un artist pe scenă, nu poți empatiza cu toată sala. Când ești scriitor la masa de scris, empatizezi cu o sumă de oameni care sunt interlocutorii tăi, din jurul laboratorului tău de scris, dar nu cu tot publicul pe care ți-l dorești. Totuși, această contaminare se produce prin intensitatea cu care crezi în ceea ce spui și prin puterea de a transmite.

Suntem oameni ai cărții, ne simțim bine între cărți. După aceea, avem de comunicat unor oameni care nu mai cred în cuvântul scris, în carte. Și ieșim din bibliotecă. Suntem noi ca un pește care iese din acvariu sau ne ducem acele cărți în noi înșine și rămânem noi vii și devenim un om-poveste, un om-carte, om care aduce un întreg univers în jurul lui?

Transmiterea despre care vorbim aici este continuitatea între cultura orală și cea scrisă. Mă gândesc la Ion Creangă. Eu cred că această continuitate între tradiție și contemporaneitate trebuie făcută printr-o mai adâncă îndrăgostire de această cultură. Mie, acest lucru mi l-a dat Ion Creangă. Avem nevoie de personalități contaminante. Dacă nu le avem, poate noi înșine ar trebui să devenim asemenea oameni.

Eugenia Bojoga:

Un sociolog compara internetul cu o imensă bibliotecă. Chiar o nouă formă de mass-media, mult mai directă, la care participă masele. Internetul a șters orice diferență între cultura elitelor și cultura de masă. Întrebarea care se naște: ce facem noi, profesorii? Sugestia lui era următoarea: studentul pornește de la o temă, iar în bibliografie trebuie să aibă minimum zece site-uri sau link-uri, adică să ia informația și să o compare. Abia atunci au contribuția lor. Lingviștii, în Italia, discută despre cum se comunică pe internet și cum sunt limba română/ italiană/ germană ș.a.m.d.

Aș vrea să îl întreb pe colegul Adrian Romila de ce vorbim atâta despre deficiențele culturii române, dacă ne amintim de contextul istoric? La Praga, în Cehia, unde am stat trei ani, am descoperit multe similitudini între cultura cehă și cea română. Ei au început să lucreze la normele limbii literare după 1848, fiindcă până atunci în Cehia s-a vorbit limba germană. Lingviștii cehi, ca să codifice limba, să elaboreze normele limbii literare au luat textele vechi din urmă cu 300–400 de ani, fiindcă timp de trei secole s-a vorbit germana. Și astăzi, în cultura cehă există două registre: limba vorbită și limba literară

sunt variante diferite. Limba vorbită a evoluat, iar limba scrisă a fost luată din textele vechi. Să nu uităm de contextul istoric, fiindcă aceleași paralelisme există și în alte culturi, mici sau noi, cum ar fi bulgară, ucraineană. Și în cultura rusă, marile dezbateri culturale au avut loc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Mă refer la polemica dintre slavofili și proeuropeni. Să ne amintim de acele dezbateri din „Convorbiri literare”. Xenopol avea texte extraordinare, unde discuta, pe rând, orice componentă a identității naționale. Vorbea despre limbă, istorie, folclor. În secolul amintit s-au constituit aceste patrimonii naționale în multe țări europene. Exceptând marile culturi europene. „Absența fundamentelor intelectuale”, „lipsa de coerență”, „o mare precaritate culturală”! Dacă le aplicăm la Republica Moldova, ce rezultă?

Eugen Munteanu:

Moldovenii nu mai trebuie să facă Dicționarul, pentru că l-am făcut noi, nu mai trebuie să facă Atlasele, pentru că le-am făcut noi. Încă una din eventualele lipsuri care s-au mai remediat a fost absența instrumentelor de lucru. Acuma stăm mai binișor.

Cristina Chirvasie:

Aș vrea să dau două exemple. Am realizat un film cu doamna acad. Sabina Ispas, despre omul românesc, despre tradiție și despre ce se întâmplă astăzi. Mi-a mărturisit rezultatele unui sondaj întreprins de Institutul de folclor și Universitate. Un eșantion de 200 de studenți a fost pus să aleagă între zmeu și Făt-Frumos. Majoritatea covârșitoare a răspunsului a fost „zmeul”. A doua situație: un documentar despre niște copii care străbăteau aproximativ 20 de km zilnic ca să meargă la școală. Plecau cu 2 ore înainte. Credeți că există o diferență actuală între transmiterea la nivel urban și la nivel rural? Există o receptare diferită a acestei transmiteri la nivel rural față de cel urban?

Eugen Munteanu:

Deschideți aici o discuție care ne-ar lua o zi întreagă. Eu cred că e mai avantajos să fii elev la țară, decât la oraș. Acolo, măcar ai zece colegi. Dacă ești într-o clasă de 40 și nu te vede nimeni...

Lucia Cifor:

Comunicarea domnului Șleahțișchi se leagă frumos cu cea a domnului Bogdan Tătaru-Cazaban și cu cea a domnului George Bondor. Cu toate că domnul Șleahțișchi nu utilizează termenul fenomenologic, viziunea sa asupra transmiterii este construită în perimetrul fenomenologiei. Adică să spui nu ceea ce te invită cunoașterea naturală să admiți că este transmiterea – pentru că o confunzi cu comunicarea și cu alte forme de învățare –, ci să spui, după ce o diferențiezi și o distingi net de celelalte forme, ce este cu adevărat. Or,

asta este o metodă fenomenologică, de reducere fenomenologică. Pornind de pe terenul educației – asta m-a fascinat –, domnul Șlehtițchi dă dreptate fenomenologiei hermeneutice și conceptului de tradiție. Practic îl reabilitează, dar pornind cu unelte proprii. Astfel se ajunge, dacă îți iei în serios treaba, pe două căi diferite, la adevăruri asemănătoare, dacă nu identice.

De asemenea, transmiterea pe care o relaționați cu receptarea, cum bine a remarcat și domnul Ion Pop, mi-a adus aminte de o idee cuprinsă de Moshe Idel în „Hermeneutica Cabalei”, și anume că filosofia și religia aceasta esoterică reprezintă tradiția care ia forma receptării. E vorba de acele setări care se actualizează în mediul unei transmiteri autentice. Foarte frumoase distincțiile domnului Șlehtițchi. Regret că nu avem un asemenea pedagog la Iași.

Discuția domnului Romila a adus un termen foarte potrivit: salvare, și nu supraviețuire. Cel din urmă este un termen biologic. Nu e ceva potrivit culturii.

Intervenția domnului Asandei m-a cucerit. În ceea ce spune, dumnealui îi dă dreptate viziunii fenomenologice și viziunii pedagogice de mare rafinament ale domnului Șlehtițchi, și anume că tradiția, transmiterea, conținuturile și tot ceea ce gândim ca strategii trebuie să se facă cu fața spre viitor, nu spre trecut. Mă tem că noi ne lamentăm că dispărem noi, atunci când vedem că descendenții nu ne urmează valorile, nu ne continuă idealurile, proiectele ș.a.m.d. Mă tem că, sub această pretinsă „suferință” pentru tinerii care, vai!, se pierd, se ascunde un egoism foarte subtil, care vizează propria noastră existență. Dar, de fapt, nu contăm. Cum spunea Heidegger, tradiția trebuie înțeleasă dinspre viitor, nu dinspre trecut. Și educația trebuie gândită la fel. Pentru că, dacă noi nu ne facem utili și nu îi ajutăm să știe la ce pot folosi, dacă noi nu știm să le inspirăm asta, atunci degeaba ne aflăm în treabă. Nu mai contează dacă facem parte din viitor sau nu.

Mie îmi place să spun, și uneori se supără colegii mei de la Universitate, că cei care au mai mult trecut și mai puțin viitor trebuie să fie ceva mai atenți la cei care au mai mult viitor și mai puțin trecut. Pentru că în procesul instructiv-educativ suntem obligați să ținem cont de asta. Și domnul Șlehtițchi mi se pare că dă dreptate acestei idei când vorbește de necesitatea unui stat, de necesitatea unui proiect de țară, care ar asigura durabilitatea acestui proces de transmitere. Proiect de țară înseamnă proiecția de viitor care trebuie să determine căile, mijloacele și să inspire dascălului, maestrului căile, soluțiile. Ca îndrumător, trebuie să transpiri cu proiectul de gât sau să mori alături de tânăr, ca să-l ajuți. Dacă credem că-l ajutăm, suferind mai puțin, atunci înseamnă că nu e vorba despre tânăr, avem alte preocupări.

Au fost multe lucruri frumoase spuse despre continuitate-discontinuitate, despre dezbaterea de idei. De ce lipsește? Pentru că lipsește baterea pentru idei, adică lupta, suferința, bătaia pentru idei. Noi toți am vrea o dezbatere de idei, dar să nu ne coste! Costurile să fie minime: să nu fie atacat narcisismul

nostru, aroganța noastră, comoditatea, confortul, să nu fim puși nici măcar în discuție! S-a amintit „spiritul critic”. Dar el este înțeles ca denigrare. Spiritul critic înseamnă judecată, rafinament, discernământ, mai ales discernământ – o știm de la teologii vechi.

Ideea enunțată de domnul Munteanu, „meseria se fură, nu se învață!”, am aflat-o când intram în cercetare. Făceam lexicografie, a trebuit să învăț istoria limbii vechi, a fost o lungă ucenicie. Dar mi-am dat seama că are dreptate, pentru că de la toată lumea am avut ceva de învățat.

Cred cu tărie că rolul nostru este să pregătim tână generație pentru viitor, că ochii noștri sunt spre viitor și în privința a ceea ce ne așteaptă pe noi, dar în special în ceea ce îi așteaptă pe tineri. Pentru că și noi trăim pentru viitor, cei care trăim în credință, de exemplu. Nu trăim pentru trecut, pentru muzeificarea propriului trecut, pentru statuile pe care le construim din mers pentru propria persoană.

Eugen Munteanu:

Am două lucruri de adăugat. Primul: regret foarte mult că nu i-am întrebat mai multe pe bunicii mei. Ei aveau timp, puteau să povestească. Dacă ar mai trăi sau aș fi avut mintea de acum, aș avea liste întregi de întrebări să le pun.

Al doilea: am tradus în limba română „Tratatul despre diversitatea limbilor” al lui Humboldt, pe care am dorit foarte mult să-l pot citi în românește. Pentru că e foarte greu de tradus din germană în germană, spunea Coșeriu. Întrebarea este: cine citește sau citează acest text fundamental?

Adrian G. Romila:

Îmi exprim o admirație cumulativă, e adunată de mai mult timp, de când asist și particip la acest colocviu, mai întâi față de doamna Cifor. Doamna profesoară ar trebui să fie premiată pentru această atitudine constant și încăpățânat creștină în pedagogie. Pare nu numai că e foarte deschisă, afectuoasă și foarte aproape, dar pare că vrea cu orice preț, în ciuda faptului că este sancționată și i se dă peste degete. Apoi, trebuie să remarc bemolul acesta lucid al celor doi universitari Ion Pop și Eugen Munteanu.

Suntem o cultură mică. Noi nu am avut niciodată de ales între ceva și altceva, ci între ceva și nimic. Nu am avut niciodată de ales între bine și rău, ci între rău și mai puțin rău. Or, în aceste condiții, suntem sortiți să vedem petele albe și să le rezolvăm și, în același timp, să ne agățăm de puținele goluri umplute și să încercăm să facem mult cu puțin sau cu cât ni s-a dat.

Eugen Munteanu:

În Europa, în ultima mie de ani, au fost cam vreo 700 de limbi vorbite. Numai 15 sunt culturi și suntem și noi printre acestea 15. Despre asta este vorba.

Teodora Stanciu:

E foarte important să afirmăm că suntem o națiune de cultură, cum spunea Pârvan. De fiecare dată când se vorbește despre proiectul de țară, de fiecare dată mi se reproșează că aceasta înseamnă inițiativă națională. Astăzi nu mai sunt agreate decât inițiativele personale. Pentru că sunt, vorba domnului Asandei, plasate atomic. Ele nu mai alcătuiesc un arhipelag, nu se unesc între ele, sunt niște insule sau insulițe care funcționează, dar la nivel național nu creează transmiterea.

Pentru transmitere, cred că trebuie luate în seamă două concepte. Mai întâi dorința lăuntrică a fiecăruia de a se instrui, de a asimila, de a acumula. Apoi, spiritul critic invocat mai ales când este vorba despre un maestru. Dorința discipolului poate exista, dar e nevoie de spiritul critic al maestrului, pentru ca tânărul să devină un om instruit.

Îi dau dreptate domnului Vasile Asandei: e nevoie să știm nevoia tinerilor. Dar și tinerii să facă efortul să aibă și informație și formație. Dacă ei nu știu cine este Eminescu, cum să transmit care este marea valoare a poeziei? Cum să înțeleagă acel tânăr că avem un așa mare poet?

Pentru Adrian Romila aș insista asupra acestui *non sequitur*, utilizat de Horia-Roman Patapievici în cartea „Despre idei și blocaje”. El se referea acolo în mod special la filosofie, la Mircea Florian, pe care îl apreciază pentru teoria recesivității, dar deplângea tocmai lucrul acesta: că nu a venit nimeni după Mircea Florian. Nu a existat acest *sequitur*. Păcat!, pentru că e o mare minte. Spiritul lui Adrian Romila mi-a plăcut enorm. Adică e nevoie, până la urmă, să reclădim încrederea. Ar trebui să urmeze ceva, pentru că avem creuzetul ăsta în care au existat totuși inițiative dacă nu dezbateri de idei. E bine să reclădim încrederea că ajungem la o asemenea dezbateri, doar dacă realizăm ceea ce spun eu aici, de mulți ani, alianța intelectuală.

Lucia Cifor:

Un lucru bun în Republica Moldova este că nu s-au desființat facultățile de pedagogie-psihologie. La noi, între 1983–1993 nu au funcționat. Iar hiatusul acesta creează probleme în resursa umană, în formarea formatorilor.

Maria Șleahțițchi

Filologul și Profesorul Dumitru Irimia, azi: ce a lăsat, ce ne transmite, cât putem prelua?

Sunt prezentă la Colocviile de la Putna de unsprezece ani. Prezența mea și a profesorului Mihai Șleahțițchi se datorează în mare parte profesorului Dumitru Irimia. Un mesaj nerostit al profesorului, dar auzit de părintele protosinghel Dosoftei Dijmărescu m-a adus la Colocviile de la Putna în august 2009. În anul 2009, când, în 3 iulie, filologul și profesorul Dumitru Irimia trecea la cele veșnice. În 2009, când, în 21 octombrie, ar fi împlinit vârsta maturității spirituale, șaptezeci de ani. Fiind la ediția dedicată temei *Transmiterea*, mărturisesc că primul lucru care mi se transmitea atunci, prin voia întâmplărilor, era să nu uit cui și cât datorez. Filologului și profesorului Dumitru Irimia familia noastră îi datorează multe.

Ce mi-a transmis profesorul Dumitru Irimia? Cum se reflectă omul, lucrarea și opera lui în amintirile mele, în modul meu de a înțelege lucrurile astăzi? Ca un posibil răspuns la aceste întrebări, aș invoca înaintea de toate *lecția de omenie și solidaritate* pe care mi-a oferit-o profesorul, acel moment unic când ți se cere, nu atât de mult, dar atât de necesar – gestul de a-i oferi celuilalt, în momente grele, umărul tău, să-i fii alături, fie și simbolic, fie și de la distanță, fie și printr-un proverb. „Maria, doar în pomul cu roade se-aruncă pietre”, mi-a spus odată profesorul Dumitru Irimia. Și cuvântul s-a așezat ca o alifie pe rană.

Aș aminti de asemenea *nevoia de onestitate și continuitate*. În școală, în cercetare, în scris trebuie să fii onest. În acest sens, și nu doar în acest sens, profesorul Dumitru Irimia se situează în linia lingvistului și profesorului de la Mihăilenii Basarabiei și Tübingen-ul Germaniei, Eugeniu Coșeriu, pe care se știe cât de mult îl prețuia. Aș aminti în context acea „scurtă, (aproape) metafizică, discuție de la malul Mării Negre, dintre Eugeniu Coșeriu, Dumitru Irimia și Mircea Borcilă”, pe care profesorul de la Cluj o evocă la ediția din 2010 a Colocviului nostru de aici, de la Mănăstirea Putna.

„Era la unul din Colocviile coșeriene de la Constanța. În urma unor discuții mai aprinse, în care bucureștenii, dar și constănțenii, atacau destul de dur ideile și concepția lui Eugeniu Coșeriu, cei trei profesori se plimbau pe malul mării. După o îndelungată tăcere, profesorul Coșeriu îi întrebă:

«Cum o să faceți voi, iubitorilor, când nu voi mai fi eu?» Răspunsul veni dinspre Dumitru Irimia: «Cum o să facem? *Ca apostolii...*»¹.

Apoi ar fi *puterea* (care trebuie crescută și exersată) *de a spune lucrurilor pe nume*, de a evita echivocul în aprecierea ideilor științifice. „Să fii spirit liber, să crezi în adevăr, să te manifesti cu sinceritate”, acesta era crezământul profesorului². Îmi amintesc de momentul când îi povesteam despre aflarea mea, la Chișinău, pe la începuturi, într-o comisie de doctorat în care se susținea o disertație din zona eminescologiei. Competitoarea era de la București și m-a uimit prin afirmația că Nicolae Manolescu ar fi unul dintre detractorii lui Eminescu. „Și tu cum ai reacționat, Maria?”, m-a întrebat domnul profesor. I-am spus că i-am ripostat, deși am votat-o, totuși, la acordarea titlului de doctor, presată cumva de autoritatea coordonatorului ei științific, care era Mihai Cimpoi. „Așa ceva nu se poate! Afirmația era un neadevăr. Nu poate fi trecut cu vederea!”, mi-a replicat, scurt, domnul profesor.

Apoi aș invoca, de asemenea, *tăria de caracter* necesară pentru a continua să scrii cu „î” din „i”, chiar dacă Academia Română a dat o altă ortografie. Aceasta este o altă lecție, de care, recunosc, este tot mai greu să mă țin.

*

Cum ne apare profesorul și filologul Dumitru Irimia azi, m-am întrebat? Știu că fiecare dintre cei care l-am cunoscut, și nu doar din scris, are o poveste a sa. Dar oricât de diferiți am fi și oricât de diverse ar fi fost momentele în care drumurile noastre s-au întâlnit, opera lui ne unește și este acel spațiu unic, singurul și neschimbat, care, deschizându-se în fața noastră, ne apropie. Așadar, care este calea în posteritate a eminescologului, gramaticianului (sau *grammarian*-ului, cum se rostește azi), stilisticianului, scriitorului, profesorului Dumitru Irimia? Ce ne spune azi opera lui? Opera, deoarece, în postumitate, pe autor doar ea îl poate reprezenta, doar opera îl poate apăra.

Nu voi face referințe la cărțile de gramatică și stilistică, deoarece nu sunt în măsură, în suficientă măsură, să le judec valoric. Voi încerca, simțind și aici o mulțime de vulnerabilități, să stabilesc un succint traseu al operei de eminescolog sau, pentru a evita termenul care uneori este folosit în exces, al operei de valorificare a patrimoniului literar eminescian. Se știe că Dumitru Irimia a debutat ca îngrijitor al ediției eminesciene *Despre cultură și artă* (Iași, Junimea, 1970), acesta fiind un prim rezultat al muncii sale de cercetător în spațiul operei lui Eminescu. Cercetarea eminesciană începuse de fapt mult mai devreme, odată cu scrierea tezei de licență (de diplomă, pe atunci),

¹ „Să fii spirit liber, să crezi în adevăr, să te manifesti cu sinceritate...” Cristina Irimia în dialog cu Maria Șleahțișchi. În: Cristina Irimia, Dinu Moscal. *Profesorul nostru D. Irimia*. Iași: Editura „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 206.

² *Ibidem*, p. 210.

Concepția lui Eminescu despre artă, susținută în anul 1962. Cea de-a doua lucrare, *Limbajul poetic eminescian*, apare în anul 1979 (Iași, Junimea; Ediția a II-a, 2012, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”) și constituie rezultatele cercetării sale doctorale. La momentul când am aflat de ea nu mai putea fi cumpărată nici din anticariate. Am citit-o dintr-o copie, dar și aceasta împrumutată de la unul dintre colegii mei bălțeni. Am scris, cu ani în urmă, un eseu despre *Limbajul poetic eminescian*, de aceea nu voi invoca aici argumente în favoarea cărții. Cred că această carte rămâne în istoria receptării operei lui Mihai Eminescu ca o lucrare de referință. Și totuși voi aminti că ceea ce m-a impresionat în mod deosebit în studiul *Limbajul poetic eminescian* este pricepera autorului ei de a arăta că poeticul eminescian funcționează la toate nivelurile limbii, până și la cel al unei prepoziții sau al unei minuscule forme neaccentuate a pronumelui, mai cu seamă în cazul dativului posesiv, angajat în generarea de noi semnificații po(i)etice. Cercetările profesorului D. Irimia în domeniul operei eminesciene au continuat și au împlinit un alt volum de studii, publicat postum, în 2014 (*Studii eminesciene*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”).

Din câte mi-a fost posibil să înțeleg și din felul meu strict personal de a-i citi lucrările, cred că am putea vorbi despre două etape în evoluția exegetului și eminescologului Dumitru Irimia. *Prima etapă începe în 1970*, anul publicării ediției *Eminescu despre cultură și artă*. Este perioada abordărilor preponderent de natură structuralist-semiotică a limbajului poetic eminescian. Unul dintre textele memorabile, dincolo de cele amintite deja, este studiul 1883 – *Anul Eminescu*, publicat în *Anuarul de lingvistică și istorie literară* al Universității „Alexandru Ioan Cuza” (Tomul XXIX, 1983–1984).

„Anul 1883, *scrisa profesorul D. Irimia*, este marcat definitiv în istoria culturii românești de mai multe *evenimente Eminescu*, evenimente intersectându-se într-un punct (sau convergând spre acel punct), în care destinul artistic eminescian atinge nivelul cel mai înalt al împlinirii sale, iar destinul uman, gradul cel mai acut al unei sfâșieri lăuntrice care nu mai putea fi dominată.”³

Eseul invocat este un text omagial adus celor o sută de ani de la apariția volumului *Poesii* al lui Mihail Eminescu, eveniment egalat, în viziunea exegetului de publicarea poemelor *Luceafărul* și *Doina*. *Anul Eminescu* începea în aprilie, când apărea la Viena, „în cel dintâi *Almanah al Societății Academice Social-Literare «România Jună»* (societatea studențească la constituirea căreia, în 1870, prin unificarea societăților «România» și «Românismul», Eminescu, membru în amândouă, a avut un rol important), poemul *Luceafărul*.”⁴

La 1 iulie, în revista *Convorbiri literare*, apărea poemul *Doina*, iar în

³ Dumitru Irimia. *Studii eminesciene*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 135.

⁴ *Ibidem*.

decembrie, „probabil în 21 decembrie”⁵, al aceluiași an 1883 ieșea de sub teascurile tiparului volumul *Poesii*, cunoscut ca „ediția Maiorescu”, care, cum afirmă D. Irimia, „ocupă în seria numeroaselor ediții din opera poetului poziția *ediției de consacrare*”⁶. Exegeza lui Dumitru Irimia, sprijinită pe invocarea detaliilor istorice relevante, rămâne de actualitate în contextul cercetării faptelor literate de importanță excepțională.

Ar fi de amintit, de asemenea, studiul despre Eminescu și Blaga (*Interpretarea poeziei lui Eminescu plecând de la Blaga*, 1970), cel despre Eminescu și Stănescu (*Ipostaze ale întâlnirii metapoietice între Nichita Stănescu și Mihai Eminescu*, 2008). Aș remarca mai cu seamă studiul dedicat „dialogului” lui Stănescu cu opera lui Eminescu. Câteva sunt elementele de indestructibilă continuitate între Mihai Eminescu și Nichita Stănescu, iar între ele se află, așa cum susține D. Irimia, raportul național-universal: „În înțelegerea raportului național-universal, concepția lui Nichita Stănescu se înscrie în mod explicit în continuitatea gândirii lui Eminescu sau intră implicit în rezonanță cu aceasta”⁷. Analiza este exactă, toate argumentele și observațiile exegetului sunt fără echivoc. Acest eseu rămâne, așa cum spuneam, în zona modelelor de exegeză a textului poetic eminescian.

Întrucât cel de-al doilea studiu invocat diferă ca viziune și concepție de cel publicat în anul 1970, putem afirma cu mai multă certitudine că *textele din anul 1989 sunt opere de hotar* între cele două etape ale exegezei eminesciene semnate de Dumitru Irimia. Textele publicate după anul 1989 instituie cea de-a doua etapă de studiu și exegeză a lui Dumitru Irimia. Lucrările noi se împlinesc prin ceea ce a acumulat profesorul pe întinderea a mai bine de trei decenii, aruncând totodată punți spre noi orizonturi de interpretare a poetului eminescian. De acum încolo se observă o mutație esențială în discursul analitic al exegetului. Comentariul și analiza sa se orientează spre filosofia limbajului poetic eminescian. Pentru a aduce cuvântul profesorului aici, voi invoca unul dintre studiile esențiale, după părerea mea, din carte, un text din care desprindem viziunea totală asupra logosului eminescian. Așadar, eseu *Termenul Fire – de la sensul lingvistic la sensuri poetice în creația eminesciană*, la care am ales să mă opresc, se constituie din trei fascicule. „În planul semantic complex al semnului poetic *fire* își au originea trei principale direcții de semnificare, *afirmă exegetul*: (I) Ființa lumii în absolut, (II) Ființa Lumii în ipostaze concrete, constitutive, perceptibile ființei umane, (III) Ființa umană.”⁸

Ceea ce se înțelege prin „Lumea în absolut” este exemplificat cu renumitul fragment din cosmogonia epistolară eminesciană „(«La-nceput, pe când *ființă* nu era, nici *neființă*» – *Scrisoarea I*, Opere, I: 131) substantivul *fire* intră

⁵ *Ibidem*, p. 138.

⁶ *Ibidem*, p. 141.

⁷ *Ibidem*, p. 178.

⁸ *Ibidem*, p. 377.

într-o aceeași imagine prin care a fost perceput Universul încă în Antichitate: Liber mundi/ Cartea lumii – Cartea firii și primește același atribut defini-toriu: sacralitatea: «Nu... nu sunteți ca iarba, ca unda: fuga spumei/ Căci fiecare-i faur la mântuirea lumii/ Căci moartea nu există și ce numești tu moarte/ E-o viață *altfel* [s.a., M. E.] scrisă în sfânta firei carte/ Amiază, sară, noaptea urmează dimineții/ Și multe fețe are adâncă tain-a vieții...» (*Pierdut în suferința...*, var., Opere, V: 227)⁹.

Încheind citatul, aș invoca o altă lecție pe care mi-a transmis-o exegetul Dumitru Irimia: *felul cum trebuie lucrat pe textul eminescian*. Opera primează întotdeauna, asta o știam, dar că opera trebuie căutată bine în straturile manuscriselor, am învățat de la domnia sa. Eminescu se explică și se înțelege cel mai bine prin el însuși. Sensul adevărat al poemelor lui este de căutat înlăun-trul operei, nu în afara ei, sau, să zicem, mai puțin în afară, adică în relația cu alte texte care au venit spre Eminescu sau spre care a mers el. Studiile și exe-gezele eminesciene semnate de Dumitru Irimia sunt mostre de *geologie a tex-tului eminescian*. El încuraja coborârile în textul poetului de la suprafață spre nivelurile de profunzime (prin studiul variantelor), ca din paginile manuscri-selor, din „laborator” să se revină din nou la suprafață. Altfel, antumele lui Eminescu (dar de fapt întreaga lui operă artistică) sunt asemenea aisberguri-lor. Ceea ce vedem ca text publicat nu este tot. Totul abia trebuie scos la iveală din nivelurile neptunice și plutonice (pentru a-l invoca pe Ion Negoitescu) ale creației lui. Cu ani în urmă, am avut posibilitatea (mi-o oferea planul de studii de atunci) să țin la Facultatea de Filologie a Universității din Bălți un „curs de specializare”, un seminar de fapt, intitulat *Studiul variantelor poezii-lor lui Eminescu*. Învățam odată cu studenții mei, deoarece nu am avut parte, în formarea mea universitară, de un seminar dedicat studierii aprofundate a operei unui scriitor. Acel seminar, ținut vreme de vreo cinci ani, mi-a adus revelații dintre cele mai nebaneuite. Anume o astfel de lectură „în infraroșu”, cum ar veni vorba, îți relevă șisturile din care iese poetul, dar și „abaterile” de interpretare depistate în exegezele unor autori, adesea cu nume notorii.

Dumitru Irimia a avut și vocația constituirii echipelor de cercetători. Opera unică în spațiul cercetării eminescologice pe care a dat-o grupul de filologi de la Universitatea „Alexandru Ion Cuza” din Iași rămâne un alt model de organiza-re a studiului operei unui scriitor din tezaurul național și cel universal. Proiectul *Dicționarul poetic eminescian*¹⁰ a cuprins mai mulți ani de muncă a unui număr

⁹ *Ibidem*, p. 377–378.

¹⁰ *Dicționarul limbajului poetic eminescian. Concordanțele poeziilor antume*. Botoșani: Editura Axa, 2002, vol. I, 528 p.; vol. II, 520 p.; *Dicționarul limbajului poetic eminescian. Semne și sensuri poetice. I. Arte* (75 pagini contribuție personală, studii de autor). Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2005, 246 p.; *Dicționarul limbajului poetic eminescian. Concordanțele poeziilor postume*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2006, vol. I, 531 p.; vol. II, 702 p.; vol. III, 658 p., vol. IV, 482 p.; *Dicționarul limbajului poetic eminescian. Semne*

important de cercetători. Ceea ce ne-a rămas este un prețios și util instrument de lucru pentru aceia care se îndreaptă spre studiul operei eminesciene și pentru alții care vor avea curajul și pregătirea necesară pentru a perfecționa concepția și sistemul studiului asupra unui scriitor prin care se definește națiunea română.

Rămânând în contextul valorificării operei eminesciene, amintim și de lucrarea de construcție culturală și universitară, *Colocviul Național Studentesc „Mihai Eminescu”*, de care s-a îngrijit profesorul Dumitru Irimia (o vreme cu alți doi colegi de generație, Ioan Constantinescu și Mihai Drăgan, apoi de unul singur), timp de mai bine de trei decenii (1975–2006). Atâtea generații de tineri care au stat în băncile universității ieșene timp de aproape o săptămână, în fiecare an, au preluat amprenta școlii ieșene de filologie de la acest Colocviu. Erau, vreme de o săptămână, studenții UAIC, așa le spunea în Cuvântul său de salut profesorul Dumitru Irimia.

Și în finalul scurtei mele intervenții voi aminti de devotamentul profesorului Dumitru Irimia față de subiectele capitale ale culturii și istoriei noastre. Unul dintre acestea a fost subiectul Basarabiei. Felul în care s-a raportat profesorul și omul de cultură Dumitru Irimia la Basarabia și basarabeni este un exemplu tot mai rar întâlnit. Am trăit cu toții în anul Centenarului Marii Uniri și am fost martorii unor activități semnificative, dar, cu părere de rău, am văzut și multe evenimente de conjunctură, fără relevanță și fără impact de durată. Acestea i-au fost străine lui Dumitru Irimia. Punțile trasate de profesatul Dumitru Irimia peste Prut erau de durată și azi, în Basarabia, sunt o mulțime de oameni care își amintesc cu respect și apreciere de omul, profesorul, filologul, exegetul, eminescologul Dumitru Irimia.

Ce putem prelua din câte ne oferă Dumitru Irimia, la un deceniu de când s-a mutat în lumea de *dincolo*?

Ar mai fi posibilă oare o *Catedră Eminescu* într-o universitate din spațiul românesc?

Ar mai fi loc oare în planurile, programele de studii de la nivelurile licență, masterat, doctorat pentru un seminar *Studiul variantelor textului eminescian*?

Câți i s-ar alătura astăzi în susținerea Basarabiei și basarabenilor, fără miză financiar-economică sigură, doar în ideea altruistă a unității de neam, a unei unități de durată, ca o idee națională pentru următorul deceniu, și nu doar ca un subiect ce promite capital politic în campaniile electorale de pe cele două maluri ale Prutului?

Cât putem duce din tot ce ne oferă omul Dumitru Irimia, opera lui științifică, culturală, educațională?

Dumitru Irimia și lectura critică

Motto: „[Î]n realitate, problema noastră, problema omului de știință, este să treacă de la un nivel de cunoaștere la alt nivel de cunoaștere, de la nivelul de cunoaștere pe care îl are în cazul nostru vorbitorul, anume nivelul intuitiv, nivelul neexplicat și nejustificat, însă cu totul sigur al vorbitorului, la alt nivel, la nivelul unei cunoașteri justificate, al unei cunoașteri fondate, al unei cunoașteri explicate”.

Eugen Coșeriu, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, 1992

Opera bogată a Profesorului Dumitru Irimia (1939–2009) evidențiază activitatea rodnică a unui cărturar pentru care lectura a constituit nu numai o îndeletnicire cotidiană, ci și un blazon al spiritului critic. Putem astăzi contempla din multiple unghiuri personalitatea unuia dintre cei mai însemnați lingviști români din a doua jumătate a secolului al XX-lea, pentru a constata cât de cuprinzătoare s-a dovedit *privirea* cu care Profesorul Irimia a scrutat orizontul științelor limbajului: lingvistică generală, istoria limbii române literare, gramatică, lexicografie, stilistică și poetică, lingvistica textului ș.a. Ar fi, însă, inexact și nedrept să mărginim contribuțiile sale doar la aceste cadre, trecând cu vederea scrierile cu profil distinct de aria semiologiei lingvistice: traductologie, istorie și critică literară, studii culturale. Considerată în ansamblu, arhitectura operei lui Dumitru Irimia dezvăluie un edificiu intelectual durabil, clădit în lumina lecturilor fondatoare.

În ceremonialul discursiv al științei, lectura, înțeleasă ca act de cunoaștere și de interpretare, reflectă o gamă variată de roluri de ordin obiectiv și subiectiv, însă cea mai importantă funcție ține de dimensiunea ei euristică, de proces care implică dobândirea de cunoștințe noi. Pe terenul științei, simbioza dintre *a citi* și *a descoperi* dezvăluie atât stabilitatea tradiției de a face referire la tezaurul de cunoștințe păstrate de la înaintași, cât și rolul crucial al lecturii în a întreține „critica falselor opinii din trecut” (Umberto Eco, *Scrieri despre gândirea medievală*, Editura Polirom, Iași, 2016, p. 337). Așadar, mizele elementare ale lecturii pe care o profesază oamenii de știință sunt de a ne călăuzi să dobândim, în chip sistematic, o cât mai bună înțelegere asupra realității și de a statornici cunoașterea în marginile adevărului. Fără a detalia regimul retoric al lecturii, întreprindere care ar depăși cu mult obiectivul lucrării de față, nu putem totuși trece cu vederea nici distincția aristotelică între *a vorbi* și *a scrie*, distincție care jalonează libertățile și limitele acțiunilor retorice desfășurate

fie prin viu grai, fie prin mijlocirea scrisului, nici corelațiile pe care Cicero le stabilește între tipurile de elocuție (stil simplu, stil temperat, stil înalt) și finalitățile acestora (a informa, a încânta, a convinge). Mai precis, putem constata că autoritatea și prestigiul cuvântului scris precumpănesc în economia discursului științific. De altfel, cel mai reputat semiolog contemporan, Umberto Eco, notează cu îndreptățire că în epoca Renașterii, pe măsură ce tiparul se dezvoltă ca tehnologie comunicativă de uz tot mai larg, se cristalizează ideea că știința are orizont deschis și interogativ. Spre deosebire de eruditul medieval, arhivar competent și trezorier evlavios al cunoașterii trecute, cărturarul renescentist este adeptul și agentul unui discurs călăuzit mai cu seamă de observație și de rațiune. Cu alte cuvinte, specia dominantă de lectură pe care tradiția savantă post-renescentistă o adoptă și o susține este lectura critică, adică o lectură tehnică, riguroasă, grefată în țesătura realității, atentă la punctele de vedere exprimate, o lectură călăuzită de logos și de etos, dar cât mai puțin de patos. Standardizarea acestei specii de lectură nu se manifestă, însă, uniform și mecanic în imperiul științei, dat fiind că natura obiectivă a cercetărilor sistematice și specializate asupra realității este dublată și de o curgere istorică, astfel că doar un demers artificial ar îngădui separarea netă a conceptelor, metodelor și instrumentelor de lucru științific de istoria constituirii și întrebuințării acestora. Spre exemplu, deși operează cu noțiunea nucleu, fizica, biologia și lingvistica nu revendică până la confundare aceeași sferă conceptual-terminologică, cu toate că nutresc să nu depășească rama unor axe de referință obiective. Dincolo de acest numitor comun, tradițiile istorice ale disciplinelor respective oglindesc deosebiri firești. Ca particulă atomică, nucleul nu se confundă nici cu miezul unei celule, nici cu elementul central al unui constituent lingvistic. În virtutea acestui principiu al relativității, gândirea și lectura critică asigură echilibrul dinamic al vectorilor de tensiune dintre tradiție și inovație. Încă din Epoca Luminilor s-a consolidat credința că libertatea este piatra de temelie a științei și, dacă ar fi să amintim un superb fragment din epistolele pauline, am putea aprecia că libertatea deschide în știință ceea ce iubirea luminează în credință: „Dragostea îndelung rabdă; dragostea este binevoitoare, dragostea nu pizmuiește, nu se laudă, nu se trufeste. Dragostea nu se poartă cu necuviință, nu caută ale sale, nu se aprinde de mânie, nu gândește răul. Nu se bucură de nedreptate, ci se bucură de adevăr” (1 Corinteni, 13: 4–6).

Ca proiecție a libertății și ca oglindă a adevărului, știința idealizează conduita exemplară. În acest sens, E. Coșeriu subliniază că valorile umane sublimite în opera unui om de știință presupun realism, intuiție, respect față de înaintași, antidogmatism și responsabilitate (v. Eugen Coșeriu, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, în *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”*, *Omul și limbajul său. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, secțiunea III, Lingvistică, tomul XXXVII/XXXVIII, 1991–1992, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 11–19). Fără a fi ferită de

neînțelegeri sau de greșeli, cunoașterea științifică implică un pact de lectură în care primatul încrederii nu ignoră deliberarea condusă de rațiune.

Pentru a înțelege cum rodesc semințele acestor valori în opera Profesorului Dumitru Irimia, putem lua ca reper lucrarea intitulată *Curs de lingvistică generală*, a cărei primă ediție a fost publicată, în 1978, la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Tipărit și pus în circulație ca manual universitar, volumul a fost citit mai ales ca sinteză de uz didactic, fiind destinat studenților de la Facultatea de Filologie a Universității ieșene. Zecile de sublinieri și de însemnări făcute pe marginile paginilor din exemplarele păstrate în biblioteci indică, fără dubiu, că lucrarea avea rol de suport infodocumentar pentru activitățile de curs și de seminar. Prin formă și prin conținut, aceasta devoalează punctele de interes supuse dezbaterilor universitare, obiectivele disciplinei și orizonturile de lectură asumate atât de profesor cât și de studenți.

Textul este publicat într-un context relativ favorabil. După epurarea din deceniul 1950–1960, lingvistica românească a cunoscut un firav moment de refacere, ale cărui urmări pot fi observate dacă se iau ca reper articolele publicate în revistele științifice cu profil filologic. În perioada 1972–1974, Dumitru Irimia reușise, în ciuda unor piedici știute de puțină lume, să obțină dreptul de a predă în străinătate, ca lector de limbă și literatură română, la universitățile din Torino și Milano. A fost o etapă fertilă pentru formarea omului de știință interesat să cunoască achizițiile moderne și valoroase din științele limbajului. Din perioada menționată datează, cel mai probabil, lectura unor lucrări de referință, care, la timpul respectiv, fie nu erau de găsit în bibliotecile românești, fie aveau o răspândire foarte limitată în spațiul cultural românesc. Aproape nimic nu a fost trecut cu vederea. Interesul pentru cercetările de fonetică experimentală și fonologie, observarea progresului înregistrat în dialectologie, urmărirea studiilor de psiholingvistică și sociolingvistică, deschiderea către interpretările de factură semiotică și pragmatică, familiarizarea cu analizele de tip cantitativ și cu eforturile de a contura o lingvistică computațională și cunoașterea temeinică a contribuțiilor relevante din arii de cercetare tradiționale, precum gramatica și lexicul, sugerează că una din preocupările majore ale autorului a fost de a lămurii studenților continuitatea de idei și de preocupări între lingvistica românească și cea internațională. De altfel, prima ediție a *Cursului de lingvistică generală* pune în lumină un alt țel formativ important, acela de a-i îndruma pe studenți să exerseze judecata critică, descrierea momentelor însemnate din dezvoltarea lingvisticii generale și românești constituind prilejul de a arăta că orice act de analiză a faptelor de limbă este un proces viu, nu o decupare automată a unor eşantioane de realitate. Spiritul critic care străbate lucrarea este, aşadar, o provocare menită să trezească atenția și să incite la dezvoltarea judecății. Selecția tematică, tehnicile de sondare a conceptelor operaționale și modalitățile de expunere a informației converg către încurajarea receptării active, problematizante. Pentru

a-și atinge obiectivele, autorul dirijează lectura către sursele fructificate, relevă aspectele pertinente, alcătuieste o matrice a noțiunilor de bază și reconstituie în chip esențializat tradiția respectivelor concepte. Prin urmare, noutatea cursului ținea nu numai de acuratețea formală și de bogăția conținutului, ci și de intenția de a edifica un discurs argumentativ care să susțină o viziune științifică unitară.

Dacă noutatea ideatică se afirma ca rezultat al lecturilor rodnice, noutatea argumentativă se cuvenea înțeleasă ca realizare a unei concepții cristalizate și durabile. Astfel, unele din aspectele centrale ale teoriei limbajului, precum geneza și evoluția facultății de a comunica prin sunete articulate, raportul om – limbă – lume, natura semnului lingvistic, identitatea și acțiunea funcțiilor limbii și ale actului de comunicare, legăturile active între limbă și societate, pe de o parte, și între limbă și individualitatea creatoare a vorbitorului, pe de altă parte, au fost integrate într-o concepție organică în care primă considerarea limbii ca sistem de sisteme, relația de tensiune între funcțional și expresiv în limbă și autonomia estetică a limbajului poetic, interpretat ca pătrundere a limbii în sistemul artei, prin convertirea funcției de comunicare în funcție poetică. Altfel spus, firul călăuzitor al demersului interpretativ urmărea înscrierea faptelor de limbă în trei perspective: funcțională (sistemul lingvistic), expresivă (sistemul stilistic) și estetică (limbajul poetic). Aceste dominante au fost, de altfel, examinate și rafinate în celelalte lucrări importante ale autorului, aspect ce semnalează că în cursul de lingvistică generală au fost schițate, pregătite, anunțate elementele de reper ale prelegerilor de gramatică, stilistică și poetică pe care Dumitru Irimia le-a ținut la Facultatea de Litere a Universității din Iași vreme de peste patru decenii.

În rezonanță cu elementele de noutate și de actualitate, perspectiva originală adoptată în construcția cursului pleda în favoarea unei lecturi consistente și aducătoare de beneficii. În acord cu standardul cercetărilor de factură structuralistă și funcțională de la finele anilor 1970, adoptarea unui punct de vedere predominant sincron era, în primul rând, justificat de menirea lucrării (instrument ajutător pentru studenți), și, în al doilea rând, de tradiția descriptiv-structurală asumată de profesor. Fără a fi neglijată, componenta evolutiv-comparativă a fost angajată mai cu seamă în lămurirea noțiunilor elementare. Fiecare concept a fost înscris într-o istorie culturală, prin remarcarea notelor interpretative specifice autorilor menționați sau perioadelor avute în vedere. Mai apoi, demersul expozitiv a fost amplificat prin evaluarea critică a conceptelor de bază, astfel încât beneficiarul prelegerilor sau al lecturii să dobândească atât o imagine cuprinzătoare asupra fenomenelor analizate, cât și un punct de vedere care să îi faciliteze studentului orientarea critică în lecturile individuale. În edițiile ulterioare, centrul de greutate a fost deplasat în favoarea elementelor care pledau pentru publicarea unui volum de popularizare științifică, adresat unui public educat mai larg.

Printre „dovezile” intenției de a modela manualul universitar într-un volum destinat tuturor celor interesați de problemele principale ale științelor limbajului se numărau o împropătare a prezentării, organizată în spiritul unei sinteze privind configurația structurală a limbii și a legăturilor ei cu realitatea, lărgirea bazei bibliografice a lucrării și rafinarea interpretativă, prin reformularea unor secțiuni considerate, probabil, generatoare de confuzii ori de ambiguitate și prin lărgirea unor fragmente considerate de maximă importanță pentru înțelegerea ansamblului.

În economia lucrării, punctul de plecare îl constituie concepția semiologică a savantului elvețian Ferdinand de Saussure. În viziunea acestui părinte fondator al lingvisticii, semiotica este știința „care studiază viața semnelor în viața socială”, iar lingvistica, parte a semiologiei, este disciplina interesată de cercetarea limbii „ca sistem de semne ce exprimă idei”. Pentru Ferdinand de Saussure, „studiul limbajului comportă deci două părți: una, esențială, are drept obiect limba, care este socială în esența ei și independentă de individ; acest studiu este numai psihic; cealaltă, secundară, are drept obiect partea individuală a limbajului, adică vorbire, inclusiv fonațiunea: ea este psihofizică”, iar această disociere presupune existența a două obiecte de cercetare, *limba* și *vorbirea*, lingvistica fiind, potrivit distincției saussuriene, interesată de cercetarea *limbii*, fără a respinge categoric, existența unei lingvistici a vorbirii. (Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, ediție românească de Irina Izverna Tarabac, Polirom, Iași, p. 41–44). În acord cu acest nucleu, sunt atrase în pactul de lectură ideile specialiștilor care, prin apropiere sau prin distanțare critică, s-au raportat la opera lingvistului elvețian. În contrast cu literatura științifică românească a timpului, lucrarea elaborată de Dumitru Irimia a luat ființă prin asumarea activă, nu imitativă, a ideilor saussuriene. În oglinda operei lui Ferdinand de Saussure sunt puse contribuțiile elevilor și adepților, creatori, la rândul-le, de școli și orientări structuraliste și/sau poststructuraliste. În această complexă cartografie intelectuală un rol important este rezervat contribuțiilor semnate de discipolii care au avut prilejul să ia parte la prelegerile ținute de marele lingvist elvețian, fie în calitate de conferențiar la École des Hautes Études din Paris, fie ca profesor la Universitatea din Geneva: Charles Bally, fondator al stilisticii moderne și editor al faimosului *Curs de lingvistică generală*, Maurice Grammont, Antoine Meillet, întemeietor al școlii sociologice franceze, Serge Karcevski, unul din fondatorii Cercului lingvistic de la Praga, și alții. Dorința de a cunoaște cât mai exact implicațiile viziunii teoretice saussuriene a presupus extinderea lecturilor către operele cele mai importante ale autorilor reprezentativi pentru orientările lingvistice post-saussuriene: cercul lingvistic de la Praga (Nikolai Trubețkoi, Roman Jakobson), școala sociologică franceză (Antoine Meillet), cercul lingvistic de la Copenhaga (Louis Hjelmslev) și școala funcționalistă (R. Jakobson, André Martinet). Pleiada de specialiști cunoscuți prin lecturi directe este continuată – pentru a-i aminti

doar pe cei mai influenți – de elvețianul Walther von Wartburg, francezii Pierre Guiraud, Lucien Tesnière, Bernard Pottier, semanticianul și semioticianul de origine lituaniană A. J. Greimas, italienii Umberto Eco, Tullio de Mauro și G. C. Lepschy, americanul Edward Sapir și alții.

Afinitățile de viziune cu reprezentanții lingvisticii franceze și italiene l-au apropiat pe Dumitru Irimia de concepția științifică a lui Eugen Coșeriu, lingvistul de origine română care, la începutul anilor 1960, sosea la Montevideo, în Uruguay, după un deceniu petrecut în Italia, între 1940 și 1950, timp în care susținuse două doctorate, unul în lingvistică (decernat la Roma) și altul în filozofie (decernat la Milano). Prietenia intelectuală și umană legată între cei doi lingviști nu necesită justificări suplimentare. Este suficient să arătăm că Profesorul Irimia a fost unul dintre primii profesori de lingvistică care au popularizat ideile savantului de origine basarabească și între primii, dacă nu chiar întâiul traducător român interesat de încercările literare ale lui Coșeriu. Impactul pe care lectura lucrărilor coșeriene l-a avut asupra operei lui Dumitru Irimia poate fi reconstituit cu precizie și doar rezerva că ne-am îndepărta de firul călăuzitor al prezentului studiu de caz limitează expunerea doar la o ilustrare elocventă.

În lucrările de stilistică ale Profesorului Irimia, rama semiotică construită cu resursele conceptuale ale lingvisticii generale este dezvoltată prin recurs la tripartiția propusă de Coșeriu, sistem-normă-vorbire. În această ramă, arhitectura stilistică a limbilor naturale se desfășoară, consideră Dumitru Irimia, pe trei paliere: nivelul stilistic general, nivelul stilurilor colective, nivelul stilurilor individuale. Prin urmare, la nivelul limbii naționale se disting două variante stilistice principale, limba comună și limba literară, cărora li se adaugă limba-jul poetic, sistem „cu legi proprii de funcționare”, situat la confluența dintre limbă și artă. La nivel colectiv se constituie variantele funcționale dezvoltate prin adaptarea resurselor comunicative la mediile socio-culturale și profesionale ale grupurilor de vorbitori. La nivel individual, modalitățile concrete de organizare a dimensiunii stilistice a vorbirii sunt denumite stiluri individuale.

În rafinările ulterioare, sistemul stilistic al limbii avea să cuprindă patru nivele: nivelul stilistic general al limbii naționale, nivelul stilurilor colective, nivelul stilurilor individuale și nivelul stilurilor interne, motivat de absolutizarea raportului semiotic text ↔ mesaj. Această organizare decurge din justa înțelegere și valorificare a concepției lui E. Coșeriu, potrivit căruia, în realitatea limbii istorice, absența sau prezența valorilor stilistice este guvernată de situarea vorbitorilor „într-o convenție pur „logică”, adică de pură comunicare simbolică, „obiectivă” și „neutră”, fără nici o valoare afectivă, sau într-o convenție „stilistică”, adică de comunicare a unor sentimente și impulsuri de voință, comunicare ce depășește semnificația pur simbolică a semnelor utilizate” (E. Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, 1999, p. 29). Altfel spus, dacă sistemul de opoziții funcționale și necesare servește corectei întrebuiințări a limbii, sistemul

de opoziții expresive și opționale reflectă că vorbitorul își pune amprenta asupra oricărui enunț „pe care el îl concepe și îl comunică” (Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, 1980, p. 20).

Așadar, limba este angajată în activitatea de comunicare verbală atât în dimensiunea ei obiectivă (fonologică, gramaticală, semantică) cât și în dimensiunea ei subiectivă (expresivă), și, în concepția Profesorului Irimia, identitatea oricărui fapt de stil este asigurată prin acțiunea unor operații active (principii) care guvernează comportamentul verbal al protagoniștilor unei comunicări. În acord cu modelul teoretic coșerian, actul lingvistic este înțeles ca expresie a tensiunilor dintre libertățile pe care limba le oferă vorbitorilor ei și regulile sau constrângerile prin care se restrâng respectivele libertăți. Privită din unghi stilistic, operația activă de selectare a elementelor din planul limbii pentru a fi combinate în planul vorbirii este, în chip conștient sau subconștient, dirijată de capacitatea semnelor limbii de a exprima ceea ce vorbitorul vrea să comunice și este „determinată de individualitatea (umană, socială, culturală, lingvistică) a emițătorului, de atitudinea lui față de realitatea interpretată lingvistic și față de destinatar” (Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, 1999, p. 40). Pe de altă parte, selecția elementelor din planul paradigmatic al limbii și combinarea acestora în planul sintagmatic al vorbirii/ textului sunt operații care pot fi interpretate ca ilustrări ale abaterii de la un tipar comunicativ dat, tipar cunoscut, acceptat și întrebuițat de anumiți vorbitori sau de anumite categorii de vorbitori ai unei limbi. Ca și opțiunea, devierea este tot un „principiu al constituirii stilului” (op. cit., p. 47). De exemplu, „[î]ntr-un enunț precum „Mă doare *cordul*.”, prezența neologismului *cordul* reflectă snobismul subiectului vorbitor (...) sau intențiile ironice ale acestuia (...)” (op. cit., p. 48).

Celor două principii de gradul I, *opțiunea* (alegerea) și *devierea* (abateră), li se adaugă un principiu de grad II, *specializarea*, care orientează selecția și combinarea semnelor lingvistice în funcție de situația de comunicare. De pildă, în sfera semantică a verbului *a prescrie*, sensul ‘a recomanda’ este propriu întrebuițării termenului în domeniul activității medicale: „I-a prescris un antibiotic mai slab”, pe când sensul ‘a anula’ este propriu întrebuițării limbii în domeniul activității juridico-administrative: „I-au prescris amendă” (Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, 1986, p. 17). În rezumat, stilul reliefează latura reflexivă a comunicării verbale, iar manifestarea expresivității este guvernată de un set de principii care asigură adecvarea expresivă a actelor lingvistice și, în plan mai larg, contribuie la închegarea configurației stilistice a unei limbi.

Țesătura densă și tehnică a acestui algoritm de construcție teoretică nu ne împiedică să arătăm că, în opera Profesorului Irimia, accesul direct la lecturile fondatoare s-a realizat grație unei excelente cunoașteri a limbilor și culturilor franceză și italiană, fără a neglija, însă, vastele spații reprezentate de culturile germană și anglo-americană. Lecturile nemijlocite în limba engleză

sunt, însă, cu mult mai puține decât cele în limbile franceză și italiană, iar cele în limba germană lipsesc, cu toate că operele majore ale învățaților care și-au publicat lucrările în limbile germană (N. Trubețkoi) și engleză (Sapir), au fost parcurse mulțumită traducerilor în limbile română, franceză sau italiană.

Tot în categoria lecturilor fondatoare trebuie incluse și operele de prestigiu ale marilor lingviști români, pe care Profesorul Irimia i-a citit cu răbdare și prețuire și la ideile cărora a recurs în expunerile, demonstrațiile și interpretările din lucrare, ori de câte ori a fost necesar, cu dorința legitimă de a arăta relația de continuitate între lingvistica românească și cea europeană, mai cu seamă în perioada premergătoare instaurării regimului comunist. Prin autorii cel mai frecvent invocați se numără Alexandru Philippide, fondatorul școlii ieșene de lingvistică, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Sextil Pușcariu, Alexandru Graur, Iorgu Iordan, precum și profesorii care au marcat perioada de formare științifică a autorului, în special Gheorghe Ivănescu, Ecaterina Teodorescu și Theofil Simenschy.

Cadrul de rezistență al lecturilor de referință a fost consolidat și rafinat prin recursul la opere menite să amplifice imaginea de ansamblu asupra preocupărilor de lingvistică ale vremii. De la lucrările internaționale de istorie a lingvisticii la primele antologii românești în domeniu, straturile de lecturi care articulează și conferă consistență și durabilitate viziunii asumate de Dumitru Irimia indică preocuparea pentru informația de calitate, transmisă clar, corect, coerent și adecvat. În această privință, contribuțiile științifice semnate de Dumitru Irimia se impun ca repere demne de urmat.

Dumitru Irimia. Repere în analiza istoriilor orale

Tema comunicării noastre are ca punct de pornire necesitatea practică de a analiza, din punct de vedere lingvistic, înregistrările unor interviuri ghidate (istorii orale, în esență) ale persoanelor deportate din Republica Moldova în gulagul sovietic. Aceste texte, transcrise în baza înregistrărilor și însoțite de documente de dosar sau de familie, au fost publicate, cu titlul *Arhivele Memoriei*, de un grup de cercetători (care s-au îngrijit și de înregistrarea, respectiv transcrierea lor), coordonați de istoricul Anatol Petrencu.

Drept reper pentru analiza istoriei orale ne-a servit textul lui Dumitru Irimia, inserat în capitolul al V-lea al volumului *Introducere în stilistică*, „Expresivitatea limbii române împotriva exilului siberian al ființei umane (Anița Nandriș)”.

Așezând textul Aniței Nandriș *Amintiri din viață. 20 de ani în Siberia* „în balanța posibilului răspuns la întrebarea disjunctivă: e această carte un text ficțional, cu diferite strategii de ficționalizare, sau e literatură-document” (Irimia1999: 268), Dumitru Irimia preferă soluția unei „interpretări specifice” și modificarea „de optică chiar a poeziei” încadrării stricte a acestui tip de text la o categorie sau alta. Aceasta, pentru că, pe de o parte, „este vorba de trăirea reală de către Anița a unor evenimente-momente de istorie, într-o vreme și într-o lume cu determinări istorice precise”, referentul textului fiind unul extraverbal, extern, iar pe de altă parte, „lumea semantică a cărții se instituie și funcționează în temeiul unor principii ale narativității” (Irimia 1999: 269).

Schimbarea de optică pare a fi și în acest caz corolarul necesității de a *spune lucrurile așa cum sunt*, înțelegându-se, după cum arată Dumitru Irimia, că „principiul (și principiile creativității) se dezvăluie a nu fi monopolul lumilor ficționale”, iar „creativitatea persoanei istorice (...), devenită personaj-narator (...), se poate manifesta și în această direcție, a transformării unei lumi istorice într-o lume semantică și a coexistenței acestora ca două lumi consubstanțiale” (Irimia1999: 269).

Similar Aniței Nandriș, persoanele care relatează istoria deportării lor devin personaje ale propriilor narațiuni, topind timpul, evenimentul și spațiul istoriei în lumea semantică a textului, pe care îl construiesc, chiar dacă impulsul relatării și forma textului (text scris, în cazul Aniței Nandriș, și text oral, în cazul istoriilor deportaților) sunt diferite. Revenită acasă din exilul siberian, Anița Nandriș își scrie textul, pe când naratorii istoriilor orale sunt încurajați

de persoanele care înregistrează textele să-și povestească viața. Respectiv, față de textul Aniței Nandriș, istoriile orale sunt texte *spuse*, „cu cititorul în față”, căruia naratorul uneori i se adresează direct, iar interlocutorul poate solicita precizări. Trecând peste această și alte diferențe pe care le vom semnală pe parcurs, se va observa că istoriile orale ale deportaților și textul Aniței Nandriș se identifică prin trăsături comune, iar modul în care Dumitru Irimia analizează *Amintiri din viață* poate servi drept punct de pornire în constituirea unei recuzite pentru abordarea lingvistică a acestui tip de text cel puțin sub trei aspecte: temporalitate, persoană, limbaj.

1. Perspectiva temporală a textului Aniței Nandriș și a istoriilor orale este diferențiată retrospectiv, iar ordinea narării reproduce ordinea evenimentului. În linii mari, textele prezintă următoarea structură: viața de până la deportare, „ridicarea”, drumul spre locul deportării, viața în deportare/uneori schimbarea locului deportării, revenirea acasă, „refacerea” casei, viața de azi.

Ca trăsătură specifică sub aspectul temporalității, Dumitru Irimia remarcă, în cazul textului Aniței Nandriș, suspendarea frecventă a diferenței dintre două temporalități: trecut și prezent, prezentul dezvoltând, contextual, semnificații diferite. Avem, astfel, și în textul Aniței Nandriș, și în textul istoriilor orale un prezent al naratorului, al narării:

Beciul era din piatră și, deasupra lui, tata a construit un sarai. [În beci] erau cărlige pentru carne, rafturi, scări – totul era foarte bine făcut. Așa beciuri astăzi nu mai sunt (din relatarea Olgăi Gonciar – Arhivele 3 / 2 2017: 110);

Eu l-am văzut prima dată pe tatăl meu când aveam șase ani. El ne vedea pe noi, că venea noaptea, poate-l umpleau păduchii, venea să se bărbierească oleacă. Eu de-acum eram mărișoară și mama ne ferea pe noi de dînsul, ne scotea afară, ne da de joacă. Tata a săpat în casă un subsol, că noi aveam un câine rău, mare și era legat de la prag pînă la poartă, țin minte cum îl chema – Harbuz și, dacă bătea câinele, tata se ascundea acolo, avea lăicer așternut, lăicer de la mama, de la părinții ei dat. Intrau și căutau pe tata și nu-l găseau, da el era ascuns în subsol. Tata venea noaptea și spunea mama că se uita deasupra noastră cum dormeam, și zicea: „Iaca, Naste, Vera seamănă cu mine...” Eu la față is tot ca dînsul, am să vă arăt fotografiile (Ibidem);

Țin minte ca azi, atunci prima dată l-am văzut pe tata (Ibidem).

Un alt prezent, relativ, care desemnează acțiuni desfășurate în trecut, alternează în construcția semantică a textului cu formele indicativului trecut:

Tot cazacii ceia, la vreo trei ani de zile, dar ei mai veneau prin sat la noi, au bătut noaptea la fereastră cu biciușca, dar mama zice: „Ia vezi cine-i...” din relatarea Verei Calistru – Arhivele 3 / 2 2017: 30);

Eu am suflat așa-ia în fereastra ceea înghețată și-i zic că-i gheaghea Colea (Idem: 31–32);

Și la vreo lună jumătate iar au bătut cu biciușca în fereastră și când m-am uitat – o sanie cu cai, cu fin în ea și cu o vacă albă legată din urma saniei. Eu o scol pe mama, că ea venea târziu de la fermă... (Ibidem).

Frecvența acestui tip de prezent, atât în istoriile orale, cât și în *Amintiri din viață*, denotă imposibilitatea subiectului-narator de a se sustrage realității pe care a trăit-o și pe care o redă lumii semantice a textului: trecutul este parte din ei și devine prezent prin narare.

În temporalitatea narării, prezentul alternează cu imperfectul și perfectul compus. „Raportul imperfect – perfect compus – prezent, arată Dumitru Irimia, se relevă a fi o componentă funcțională în matricea narativă specifică a cărții Aniței Nandriș” (Irimia 1999: 270). Într-un mod similar, aceste forme temporale se îmbină în textele de istorie orală:

Casa noastră era pe malul iazului. Casa noastră era unica. Pe urmă a mai făcut unul casă, Damian, de la Baraboi, el a făcut tot așa casă mai la vale. Vă spun sincer, n-am crezut niciodată că n-am să pot să mă duc să văd locurile celea unde am crescut. Eu fiecare tufă o țin minte, fiecare băltoacă, fiecare... dacă acolo am crescut noi și acolo ni s-au deschis ochii (din relatarea Verei Calistru – Arhivele 3 / 2 2017: 40).

2. Textele de istorie orală, ca și textul Aniței Nandriș, sunt narate preponderent la persoana I plural, atunci când este vizată familia în întregime sau comunitatea, sau la persoana I singular, când naratorul relatează evenimente în legătură cu sine. După cum conțin sau nu referiri la persoane aparte – mama, tata, bunicii – narațiunea poate lua forma persoanei a III-a. Textele de istorie orală incluse în volumele *Arhivele Memoriei* încep, de cele mai dese ori, cu o prezentare scurtă, de forma unei fișe biografice, a persoanei naratoare, fapt care se datorează necesității de a se prezenta celor care înregistrează textul:

Mă numesc Calistru Vera, m-am născut în 1940, în satul Moșeni, atunci era județul Bălți. Tata așa ne spunea pe urmă, că era satul Moșeni, județul Bălți. Bălțiul hotăra tot, aici nu era putere... Mama se numea Calistru Anastasia, era din 1919. Tata – Calistru Diomid Mihai, tot din 1919. Amândoi erau născuți aici, în Moșeni. Din același an erau. Mama a fost cu numele Marcoci, pînă a se duce după tata. Eu seamăn tatei, sunt mai mult din neamul lui (din relatarea Verei Calistru – Arhivele 3 / 2 2017: 11).

În textul Aniței Nandriș, arată Dumitru Irimia, persoana a II-a, „dezvoltînd o funcție narativă (...) în raport cu celelalte persoane gramaticale sau în afara acestui raport, încarcă textul de o mare forță sugestivă în privința

stărilor interioare acute ale ființei, tocmai prin iluzia detașării de sine, pe fondul implicării totale a sinelui”. Și în istoriile orale, prezența persoanei a II-a, care își are referentul, de fapt, în persoana I denotă aceeași stare interioară acută:

Acolo era ceașa – așa se numea uzina unde mărunțeau rocile astea, cu minereu de aur. Acolo și m-a trimis. În mănuși, apă rece... Dar ce să faci? Vreau să mănânc și vreau să mă îmbrac și încă cel mic trebuie întreținut (din relatarea Olgăi Gonciar – Arhivele 3 / 2 2017: 109);

seara venim: ni-i foame, umezeală, mâinile dor. Ei, nu este lucrul nostru, dar ce să faci? (Idem: 117);

Și era pomi de ceriomuhă. Ele, nu ai ce mânca dintr-însele. Da noi strângeam cu sacii, era multă prin pădure și uscam și duceau frații la moară, și măcinam (din relatarea Anastasiei Gheorghită – Arhivele 3 / 1 2017: 54);

Și-acolo nici strachină, nici ceaun de fier... umblai și-ntrebai, la cineva un ceaun rău (Idem: 55);

Și toți absolut vorbeau rusește. Dar în familie vorbești cum te duce inima, capul (Ibidem).

În alte contexte, prezența persoanei a doua, corolar al adresării directe către interlocutorul real, este motivată, în cazul istoriilor orale, și prin faptul că acestea au la bază interviul ghidat (cel care înregistrează având posibilitatea de a solicita precizări de la persoanele care relatează). Naratorul, așa cum menționam anterior, este față în față cu interlocutorul:

...era mult lucru manual – erau peste 800 de vaci și tot se făcea cu mîna, vă închipuiți ce de-a muncă era acolo, ca închisoarea, numai gratii nu era! (din relatarea Elenei Ceban – Arhivele 1 / 2 2016: 71);

Supușoară de cartof, cu oleacă de sare, era mîncare la noi. Vă spuneam, cojile celea bunica le pune într-o coropcă de conservă și le pune pe plită, le fierbea pe plită și le mânca: nu se zvîrlea nimic! (Idem: 74).

Textul în care Dumitru Irimia analizează *Amintirile din viață* ale Aniței Nandriș se numește „Expresivitatea limbii române împotriva exilului siberian al ființei umane (Anița Nandriș)”. Titlul însuși sugerează, așa cum detaliază Dumitru Irimia, că „pentru Anița Nandriș limba (română) se dezvăluie a fi, dincolo de orice concept filozofic, spațiul sacru – adăpost al ființei” (Irimia 1999: 268). Iar sacralitatea acestui spațiu se dezvăluie, la rândul-i, în plan lingvistic, mai cu seamă la nivel lexical. Semnalăm, totodată, că nivelul

lexical apropiu cel mai mult cele două texte în plan lingvistic. Căci dacă, în plan sintactic, istoria orală se află totuși, față de textul Aniței Nandriș, mai accentuat sub semnul oralității, sub aspect lexical între acestea, practic, nu există diferențe.

Afirmația despre *adăpostul ființei* este probată nu doar prin mărturisiri ale Aniței Nandriș despre limba română, ci și prin modul în care realitățile se dezvăluie prin limbaj. Astfel, arată Dumitru Irimia, chiar „suspendarea distanței dintre cele două temporalități în actul narării (prezent și trecut – la care ne-am referit mai sus – nota noastră, A.S.) adâncește opoziția dintre cele două spațio-temporalități în care se zbate destinul ființei umane, în ipostaza istorică a ființei românești din spațiul bucovinean (în cazul nostru, basarabean – nota noastră, A.S.); spațio-temporalitatea ființei libere, în comunicare directă cu timpul lumii și spațio-temporalitatea ființei deposeitate de condiția ei esențială – libertatea” (Irimia 1999: 272).

În plan lexical, Dumitru Irimia semnalează câteva aspecte, pe care le vom exemplifica prin istoriile orale.

În primul rând, „dinamica lexicului (...) reflectă în mod sugestiv cele două lumi în dimensiuni sociale, culturale, chiar umane în general, între care se desfășoară «istoria» ființei românești”:

Am umblat cu colindul acolo! Nu atît cu uratul, cît cu colindul. Nu era primit la ruși, ei aveau coleadchi, dar nu țineau obiceiu (din relatarea lui Petru Racu – Arhivele 3/ 1 2017 : 254);

Am primit și colete – posilci se numeau (Idem: 257);

A doua zi venise tata călare pe cal, ca să ne ia acasă, dar pe noi ne socoteau forțat din maternitate și ne urcau în polutorcă, un fel de mașini sovietice (din relatarea lui Vasile Morari – Arhivele 3 / 1 2017: 285).

Cele două spații, *acolo* și *aici* atrag polarizarea temporală *atunci / acum*, spațio-temporalitatea dezvăluindu-se prin elemente lexicale care conturează câmpuri semantice distincte și cadre lingvistice diferite. *Acolo* este impregnat de termeni rusești, care desemnează, de cele mai multe ori, realitățile cunoscute de români într-un mediu alogen. Aceștia sunt, arată Dumitru Irimia, „chiar termeni «tehnici» proprii, proprii circumstanțelor exterioare în care se mișcă personajele; cei mai mulți desemnând realități noi, de civilizație materială, de organizare socială, cu absența ca și totală a termenilor exprimând realități culturale, stări afective” (Irimia 1999: 273): *сенокос* „cositul ierbii pentru fân”; *кормовая* „pentru nutreț”; *волокушка* „instalație sumară pentru transportarea fânului”; *трос* „remorcă”; *сруб* „bârne pentru casă”; *мерцовка* „unitate de măsură pentru a calcula suprafața câmpurilor, echivalentă cu un metru”; *МТС* „abreviere pentru stația de mașini și tractoare”;

шахта „mină”; до вотсребования „post restant”; комбайн „combină”; отбойный молоток „ciocan pneumatic”; общежитие „cămin studențesc/internat”; булочка „chiflă, diminutiv”; смена „tură”; прогресивка „surplus la salariu”; спинушка „vestă” etc.

„Presiunea limbii ruse, ca singura limbă pe care o tolerau stăpînii celor exilați în Siberia”, arată Dumitru Irimia, se manifestă prin revenirea frecventă a terminologiei rusești.

În unele texte, fragmente întregi ilustrează realitatea trăită de basarabeni *acolo*, numeric elementele rusești apropiindu-se de cele în limba română:

La școală se cerea, învățătoarei îi cereau 100% să fie toți pioneri. Era și gorn, și steag – o trubă acolo, legată de dânsa steag roșu – și, care era mai mare acolo, cu craveți pionierești, a spus ceva, „poduli v gorn”, au pus mîna așa (...), ne-au spus „v boribe za Lenina, Stalina – budite gotovi!” – cleatva – și noi trebuia să spunem „vsegda gotovi!” (din relatarea Elenei Ceban – Arhivele 1 / 2 2016: 81).

Elementele deictice *aici* și *acolo* se concretizează, în general, în funcție de locul în care se poziționează vorbitorul. În accepția cea mai uzuală, *aici* înseamnă „în acest loc, în aceste locuri (relativ) apropiate de vorbitor”, iar *acolo* – „în acel loc (relativ) îndepărtat (de cel care vorbește); în alt loc”.

În textele orale, chiar dacă este deictic, *aici* nu este decât foarte rar *Siberia, Kazahstan, locul deportării*.

Acolo capătă, pe lângă semnificația comună de departe, o semnificație restrictivă, care înscrie spațiul deportării în termeni geografici concreți: *Ivdeli, Punctul 28, Kazalinsk, Karlag*. Alteori, semnificația geografică concretă se atenuază, prin *acolo* înțelegându-se spațiul în care lucrurile luau o altă turnură, se produceau în alt mod decât cel obișnuit, al experienței anterioare deportării (sau și posterioare ei):

Toată ziua lucram acolo (p. 32)¹;

Acolo nu am mai avut casă (p. 34);

Poate și se vindea ceva pe acolo (p. 59);

Ardeau repede casele acolo (p. 65);

Ne vizitau băieții care făceau armata acolo (p. 66);

Era de spălat, să facă mîncare la cei care lucrau, pentru că nu-i hrăneau acolo (p. 67);

Nu erau alegeri acolo (p. 68).

Contextual, *acolo* transpune segmente, părți ale unui parcurs, elemente ale microspațiilor din care se construiește (pentru cititor) sau în care se descompune (pentru cel care relatează) spațiul integral:

¹ Aici și în continuare, trimiterile se fac la textele incluse în volumul României 2014.

- baracul: *Era podea de lemn și mai țin minte că era o scenă acolo* (p. 59);
- grajdul: *Trăiau acolo și caii, și nemții* (p. 60);
- budka: *Trecea trenul pe acolo, care aducea pâine* (p. 62); *Acolo erau și caiete, și preaniki acolo se vindeau* (p. 63);
- școala: *Am mers la școală acolo* (p. 62); *Tata a zis ca eu să termin șapte clase acolo* (p. 70);
- gara: *Acolo, la gară, ne-au îmbrăcat... o femeie de acolo mi i-a dat* (p. 24);
- familia: *Ele erau acolo, în familiile deportate* (p. 25).

Semnele spațiului se îmbină cu cele ale timpului, convergând în *acolo*:
Se împodobeau brad acolo, se făcea Anul Nou pe 31 decembrie (p. 67);
S-au născut copii acolo (p. 68).

Semele conotative pozitive se actualizează în *acolo*, atunci când se raportează la oameni:

Erau prietenoși oamenii acolo (p. 61);
Noi trăiam de-acum mai bine decât rușii de acolo (p. 64).

Adverbele deictice *acolo* și *aici*, atunci când apar în același context înscriu relații opozitive, care vizează nu doar semnificația lor (*aproape* și *departe*), ci anumite dominante ale acestor spații, explicitate direct în această relație de opoziție:

Acolo era omăt, frig. Aici – ca în rai;
Cînd am văzut aici cum înfloresc copacii... Acolo nu vedeam cum înfloresc copacii. Acolo înflorea numai ceriomuha (p. 70).

Opoziția *aici* (concretizată prin *de pe loc*) / *acolo*, ca suprapusă opoziției *bine / rău*, se inversează, uneori, în relatările intervievaților, atunci când se referă la ființele umane:

Ai noștri de pe loc erau fricoși. Cei de acolo erau diferiți (p. 76);
Aceștia de pe loc se temeau, iar cei de acolo erau mai curajoși (p. 76).

Neutralizarea opoziției *aici* / *acolo* se produce în situația unor elemente sustrase spațiului, care țin de demnitatea umană, necondiționată spațial: cu referire la părinți, de exemplu: *Părinții erau modești, vorbeau cumpătat. Se țineau cu demnitate și acolo, și aici* (p. 76).

Aici e substituit, contextual, cu *de pe loc* (*Aceștia de pe loc; Ai noștri de pe loc*). Locul din care au fost plecați deportații se sustrage uneori și opoziției *aici / acolo*; el nu este nici *acolo* și nici *aici*, ci capătă coordonatele concrete ale *Satului*. *Sat* devine, în esență toponim, fără a fi readus în context toponimul propriu-zis. Numele comun devine nume propriu, propriu unei singure localități în care se înscrie ceea ce desemnăm prin *acasă*. Astfel, cuvântul *sat* își

apropie modul de semnificare de cel al termenilor de rudenie (*mamă, tată*), care, prin raportare la vorbitori, sunt înțelese drept satele lor, și nu altele (așa cum lexemul *mama* sau *tata* sunt suficiente pentru a înțelege că este vorba de *mama* sau *tatăl meu*, atunci când pronunți aceste cuvinte ca vorbitor, iar a spune *al meu / a mea* devine redundant):

Aveam o făclie [...] nu departe de sat (p. 17);

Erau cei mai puternici boi din sat (p. 19);

Or în sat dacă striga cineva, mai ales dacă chiui ai noaptea (p. 38);

Chiar și oamenii îmi spuneau, prin 1974–75, când mă duceam în sat (p. 40);

În sat de-acum știam unde mergem (p. 70).

Cantitativ, adverbul *aici* apare mai rar în comparație cu corelativul *acolo*. *Aici*, lexem cu o semantică difuză, în virtutea caracterului deictic, este substituit prin *sat* sau *oraș* sau denumirea concretă a localității. Iar această substituție reflectă necesitatea raportării deportaților la un spațiu stabil, în afara determinărilor temporale ale vorbirii, la un spațiu care poate fi definit prin metafora *acasă*.

Acestea sunt doar câteva dintre perspectivele care permit comentarea, din punct de vedere lingvistic, a textelor din volumele *Arhivele memoriei*. La prima vedere, un studiu de lingvistică pe problema deportărilor nu pare să fie de primă necesitate, deportările nefiind *grosso modo* o problemă lingvistică. Istoria, sociologia, politologia realizează demersuri pe deplin justificate legate de acest fenomen. Totuși cercetările în domeniu făcându-se preponderent pe bază de text, scris sau oral, document de arhivă sau istorie orală înregistrată, conturarea unei recuzite, pornind de la studiul lui Dumitru Irimia, și aplicarea ei pe aceste texte ar permite, credem, o înțelegere mai largă – niciodată, probabil, în întreg dramatismul său – a exilului siberian al ființei.

Referințe bibliografice:

1. Irimia1999 = Dumitru Irimia, Introducere în stilistică, Iași: Polirom, 1999.

2. Arhivele 3 / 2 2017 = Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz. Volumul 3. Tom 2: Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova / Academia de Științe a Moldovei, Universitatea de Stat „Alecru Russo” din Bălți; editor: Lidia Pădureac; redactor literar: Ala Sainenco, Chișinău: Tipografia Balacron, 2017.

3. Arhivele 1/2 2016 = Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz.

Volumul 1. Tom 2: Cercetări realizate în localitățile din centrul Republicii Moldova / Academia de Științe a Moldovei; editor: Ludmila D. Cojocaru; redactor literar: Ala Sainenco, Chișinău: Tipografia Balacron, 2016.

4. Arhivele 3/1 = Arhivele memoriei: Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească: Memorii. Documente. Studii de caz. Volumul 3. Tom 1: Cercetări realizate în localitățile din nordul Republicii Moldova / Academia de Științe a Moldovei, Universitatea de Stat „Alecă Russo” din Bălți; editor: Lidia Pădureac; redactor literar: Ala Sainenco, Chișinău: Tipografia Balacron, 2017.

5. Românii 2014 = Românii în Gulag: Memorii, mărturii, documente, Volumul I / Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea de Stat „Alecă Russo” din Bălți, Institutul de Istorie Socială „ProMemoria”; ed.: Anatol Petrencu, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac, Chișinău: Tipografia Balacron, 2014.

Adrian G. Romila:

Sesiunea de astăzi a fost dedicată domnului profesor Dumitru Irimia. De fiecare dată suntem onorați să ne referim la câteva figuri tutelare ale acestui colocviu: Maica Benedicta, Domnul Dan Hăulică și Dumitru Irimia sunt cele trei figuri evocate, mai de fiecare dată în august, la Colocviul de la Putna. Am văzut procesul de transmitere în plină performare.

Frumoasă, nostalgică și tandră evocare a figurii profesorului Dumitru Irimia a rostit Maria Șleahtițchi. O formă de trăire a prezenței profesorului nu atât ca studentă, cât ca partener științific sau intelectual pasionat de textele lui și deschis să preia valori intelectuale și morale. Foarte interesant mi s-a părut și acea marcă a onestității științifice, concretizată în încăpățânarea de a scrie cu „î”, când regulile oficiale ne spun să scriem cu „ă”. Când eram eu student, la începutul anilor '90, era încă fierbinte această dezbateră a scrisului cu „î” sau „ă”. Universitatea ieșeană s-a plasat de partea bună a lucrurilor. Spunea și doamna Maria Șleahtițchi, corect este să scrii cu î, pentru că așa e științific și în sensul evoluției limbii române.

Interesantă și sublinierea dimensiunii de eminescolog. Putem vorbi despre Dumitru Irimia din multe puncte de vedere. Putem să remarcăm contribuțiile la sintaxă și morfologie, stilistică, istoria limbii. Dar când vorbim de Dumitru Irimia, vorbim în special de calitatea sa de eminescolog și cred că numărăm pe degetele de la o mână câți eminescologi adevărați avem.

Tipul de analiză prezentat de Ala Sainenco arată cum se poate transmite mult în puține cuvinte, cum poți să transmiți mai mult decât ți-ai propus. În general, textele de istorie orală sunt considerate, la prima vedere, texte foarte simple. Analiza întreprinsă de Dumitru Irimia arată că ele sunt mult mai complexe și mai profunde decât par. Apropos de textul de bază la care ați

făcut referire, textul Aniței Nandriș Cudla. Fac o remarcă: edițiile succesive ale cărții „20 de ani în Siberia” în limba română au fost publicate respectând fonetica bucovineană, fără să se intervină în pronunție. Vreau să vă spun ceva. Coroborat prin talentul extraordinar de povestitor al acestei femei care avea doar câteva clase primare, patina aceasta a limbii reprodușă fonetic în edițiile publicate este absolut fascinantă pentru cei care gustă acest tip de fonetică. E realmente o bijuterie lingvistică.

Ioan Milică ilustrează cu succes modelul slav de comunicare, adică o comunicare umană foarte caldă, foarte eficace, bine blindată informațional și conceptual. Asta se poate numi vocație! Îmi place că am deschis această evocare a profesorului Dumitru Irimia cu un tip de trăire a prezenței domnului profesor, am trecut printr-o evocare a unui tip de analiză, de perspectivă a textelor rare și am încheiat cu un alt tip de evocare a prezenței domnului profesor. Recunosc că și eu i-am fost student, dar relația mea cu Dumitru Irimia a rezultat mai ales din lectura cărților dumnealui. Le-am citit cu mare atenție, ca să pot scrie despre ele. Aveți aici, câteva studii apărute la Editura Universității din Iași, studii care ilustrează domeniile în care Dumitru Irimia a avut contribuții: stilistică, studii de istoria limbii, studii eminesciene. Este și un volum de evocări.

Ioan Milică:

Aș vrea să vă citesc un cuvânt al domnului profesor Dumitru Irimia, dintr-un interviu din 1985. „Existența mea de dascăl? Existența de dascăl în sine nu-i dintre cele mai liniștite, dacă o iubești. Dar, tot dacă o iubești, îți aduce și multe satisfacții. Unele imediate, altele după ani. Tot după ani îți poate aduce și nemulțumiri. Dar intră în regula jocului. Mă bucură când reușesc să stabilesc un dialog real cu studentul, când sugestiile mele sunt fructificate și duse mai departe, când studentul merge pe propriile picioare, ba chiar începe să-și ia zborul și unii ajung, au ajuns, în timp, să zboare foarte bine. Este adevărat că unii au uitat cine i-a învățat zborul sau cine le-a insuflat ideea că nu e suficient să mergi. Că trebuie și să zbori! Este în Eugen Ionescu o idee foarte frumoasă: oamenii au uitat să zboare. Ei trebuie învățați să zboare din nou. Asta e esența muncii noastre: să-i învățăm pe elevi, studenți să zboare sau măcar să încerce să zboare, nu să se mulțumească cu mersul.”

Eugen Munteanu:

Aș vrea să-mi permită doamna Irimia să-i aduc mulțumiri în numele foștilor studenți ai Profesorului – suntem cinci aici! – pentru tenacitatea, discreția, fidelitatea cu care îi cultivă memoria. Probabil că noi am fi fost mai inerți fără domnia sa.

Se pare că dintre elevii lui Irimia eu aș fi cel mai în vârstă. Și, reflectând cu emoție, la ce ascultam, îmi dau seama că, pentru promoția căreia îi aparțin,

Dumitru Irimia a fost un fel de învățător. Ascultați câte materii am făcut eu cu Dumitru Irimia. E vorba de anul 1974, când eu am intrat în anul întâi la Facultate. Irimia era tânăr și voinic, și frumos. Nu purta niciodată cravată, dar foarte sportiv și sprinten totdeauna, cum îl știm cu toții. Tocmai venise în țară, după ce fusese lector în Italia, la Milano, vreo 3–4 ani. Și avea un fermecător accent italian care pe noi ne amuza, pe fete mai ales, iar pe băieți îi irita, căci credeau că este o afectare, un cabotinism. Cunosându-l, mai târziu, mi-am dat seama că realmente nu era un accent voit. Prin urmare am făcut următoarele cursuri: lingvistică generală – un semestru, curs și seminar, în anul întâi. Era proaspăt lector și așa a rămas până la revoluție. În același an – morfologie, un semestru, tot curs și seminar. Sintaxă – în anul al doilea, numai seminariile. Stilistică – și seminar, și curs. În anul patru, făceam un semestru de lingvistică specială, tot curs și seminar. Și seminarii de limbă literară, la Istrati. Și seminariile de la limba veche. Iar pentru unii făcea facultativul curs de eminescologie. Acum îmi dau seama că jumătate din diploma mea este semnată de Dumitru Irimia. Era și îndrumător de an. Un fel de diriginte. Ne purta de grijă.

Aș vrea să completez ceva și la biografia concretă. Îi facem un act de dreptate dacă menționăm că Colocviul Eminescu a ajuns să se confunde cu Dumitru Irimia. Apoi, trebuie să spunem că a militat pentru întemeierea unei „Catedre Eminescu” și nu l-a ascultat nimeni înainte de 1989. După 1989, a întemeiat-o. A făcut-o în așa fel încât să poată invita mari personalități: au fost și Zoe Dumitrescu-Bușulenga, și Edgar Papu și alte somități. Până la urmă, catedra nu i-a supraviețuit, cum se întâmplă. Mai trebuie menționat că Irimia a fost doctorandul lui Ivănescu. Penultimul doctorand. Ținea foarte mult la Ivănescu. Pe lângă faptul că era profesorul nostru, a mai împărtășit și grija pe care ne-am asumat să o avem pentru Ivănescu. Pamfil, Irimia și cu mine aveam grijă de Ivănescu: să i se aducă cărți. Știu că ținea foarte mult la Ivănescu. Era realmente un om al comunicării. Irimia era un comunicator perfect. Țista era marele lui talent, aproape fără să facă efort. Dorea să comunice, să te determine, chiar când nu voiai. Era un om pe care nu-l puteai refuza, pentru că era el însuși un om care se consuma, se agita. Și atunci nu puteai să-l refuzi.

Apoi, cine l-a cunoscut, știe că a trăit o mică dramă. Eu i-am fost și student și coleg, din 1990. Lui îi datorez faptul că m-a adus la catedră. El era decanul revoluției. Drama consta în faptul că a fost pus decan, pe scut, cum se spune, de către studenți, atunci, în vînzoleala lui 1989. Deci era cel mai simpatizat de toți. În ultimii ani devenise foarte exigent cu studenții, pentru că nu mai înțelegeau nimic, nu mai voiau să învețe și se știe că jumătate din an, în prima sesiune, pica la stilistică.

Ioan Milică:

Nu cred că profesorul se schimbase. Se modificaseră metodele de transmitere în învățământul liceal. Elevii care deveneau studenți nu mai aveau cunoștințele necesare să se prezinte în bună stare la aceste dialoguri. Examenele erau adevărate dialoguri, în toată puterea cuvântului. Eu nu țin minte prelegeri ale Profesorului Irimia care să fi fost monolog. În permanență era un dialog cu audiența.

Adrian Romila:

Eu i-am fost student în anii 1994–1995–1996. Irimia era unul din „culele” facultății, cum se numesc, în argoul studentesc, cursurile picate. Dar impresia mea era că făcea lucrul acesta pentru că cerea ca răspunsurile să fie argumentate constructiv. Nu-i plăcea să i se reproducă cuvintele din cărți. Puțini studenți aveau această disponibilitate să-și argumenteze informațiile. De aceea picau.

Eugen Munteanu:

Altă chestiune pe care i-o datorez. Irimia nu întâmplător s-a dezvoltat cum s-a dezvoltat, ci pentru că a fost profesor la Iași. Din acest punct de vedere Iașii atestă, ilustrează ce înseamnă forța unei tradiții. S-ar putea ca, în perspectiva istorică, să se constate că generația lui, a lui Arvinte, a elevilor lui Ivănescu a fost cea mai bună din istoria facultății. Irimia nu iubea comploiturile, nu-i plăceau aranjamentele. Întotdeauna știa să impună lucrurile așa cum voia el. Și „Colocviul Eminescu”, și „Colocviul Limba română azi” de la Chișinău.

Eu personal, dar și alții, îi datorez contactul și cunoștința cu Coșeriu. Nimeni până la el nu ne vorbise de Coșeriu. Eu am citit prima carte a lui Coșeriu, de la Irimia, în 1975. Se numește „Teoria limbajului. Șapte studii”. Am citit-o în italiană. M-am înspăimântat, nu știam italiană. Dar Irimia m-a încurajat să citesc și am ajuns să înțeleg totul. Așa spun și eu studenților acum. Când avem profesori buni, fără să ne dăm seama, le imităm gesturile.

Regret nespus dispariția lui la o vârstă la care trebuia să-și vadă rezultatele muncii. Îl apreciem pe Ioan Milică și pe alții că îl editează. Dar, în sine, Irimia nu merita o existență atât de scurtă.

Lucia Cîfor:

Existența domnului Irimia este perpetuată prin elevii săi. Și eu i-am fost studentă. Profesorul Irimia a creat școală, pentru că a fost un maestru înnăscut. A avut vocația de magistru. M-aș folosi de termenii lui Vasile Andru, care distingea între maestrul autentic, harismatic, și cel luciferic, alt tip de maestru. Domnul profesor Dumitru Irimia a fost un magistru harismatic, adică nu a forțat discipolul să-l urmeze, nu l-a presat, nu l-a dădăcit, nu l-a obligat

la obediență umilitoare, înjositoare. Mulți profesori nu vor să predea decât pe ei înșiși integral, nimic altceva decât ei și gândirea lor. Dumitru Irimia, ca și alți mari profesori, a fost cel care ne-a înlesnit întâlnirea cu alți maeștri, cu alți profesori. Avea întotdeauna bucuria să observe interesul nostru pentru o teorie, pentru o gândire, și ne îndruma. Eu l-am citit pe Saussure în franceză, într-o copie, procurată cu greu de profesor. Mi-a pus-o la dispoziție, în anul întâi. Noi nu mai aveam două semestre de lingvistică, materia era comprimată.

Domnul profesor Dumitru Irimia a fost un magistru harismatic, pentru că respecta, cum o făcea pentru orice om, libertatea. Aș spune că este un lucru despre care nu s-a discutat. Lăsa, în spiritul acestei libertăți, ca potențialul fiecărui om să se dezvolte în funcție de felul în care era organizat și îi era dat să fie. Domnul profesor Irimia avea forța să ajute, să emuleze talentul dintr-un om, specializarea, competențele speciale, abilitățile. Niciodată nu te presa să-l urmezi în literă, orbește. A fost un caz rar. Cel puțin la Iași. Moldovenii sunt mai aprigi, mai pasionali, din pricina aceasta uneori profund nedrepti. Domnul profesor Irimia parcă nu era din zona Moldovei. Avea un fel aparte de a vorbi. Domnul Munteanu a spus că Dumitru Irimia comunica foarte repede. Nu doar comunica, transmite! Crea o atmosferă prin simpla lui prezență. Pe care eu aș caracteriza-o de o blândețe fermă sau o fermitate blândă. Adică și rigoare și subtilitate, adâncime, profunzime. Era, de asemenea, un om pe care-l răneau suferințele despre care știa, care putea să se lase durut de toate durerile lumii, fără emfază. Nu trebuia să știi că el suferă pentru că aflase despre Anița Nandriș. Nu trebuia să știi cât îl doare, de exemplu, existența lui Panait Istrati și nedreptatea care i s-a făcut lui Panait Istrati, despre care a scris. Noi, ca studenți, știm foarte bine de cazuri particulare, de întâmplări personale. În toate aceste cazuri, prezența profesorului a fost de o subtilitate, de un caracter cumva instantaneu prezent lângă tine, când era mai multă nevoie, fără cuvinte mai multe, fără să te jignească sau punându-ți întrebări care te-ar fi dărâmat. Cred că un asemenea profesor a fost un mare om înainte de a fi un dascăl. Un mare om înseamnă că își pune în valoare toate darurile date de Dumnezeu și le cultivă și le adâncește și le îmbogățește, utilizându-le în relațiile cu celălalt și cu ceilalți. Domnul profesor Irimia se pune pe ultimul loc.

A avut dreptate domnul Milică atunci când a spus că identitatea supremă în care-l regăsești pe domnul profesor Irimia era cea de cititor. Pentru că intra cu o smerenie deplină în procesul cunoașterii și era, probabil, fără să se gândească foarte mult la această chestiune, capabil de arta maieuticii. Se pune pe același nivel cu discipolul și parcurgea împreună cu acesta, ajungeau concomitent la descoperirea a ceva nou, a ceva bun, a ceva frumos. În urma reușitei acestui proces, Profesorul știa să se retragă la timp, înainte de a ajunge la victorie, punând-o pe seama studentului sau elevului. Putem să vorbim despre faptul că am avut șansa să fim, unii dintre noi, și studenții, și colaboratorii Profesorului Irimia.

Acum vă rog să mă iertați, pentru că voi povesti un moment confesiv. Domnul Profesor Dumitru Irimia, când am intrat în anul întâi de facultate, ne-a dat o foaie de hârtie, pentru că veneau și studenți fără vocație, și ne-a cerut să scriem, fără să semnăm, de ce am venit la Facultatea de Litere. Eram vreo 20. Eu nu am știu să răspund altfel, nu am știut alt răspuns, dar eu am scris așa – abia acum înțeleg de ce am dat acel răspuns – că am venit la Litere ca să cunosc oameni. De fapt acest răspuns era în inima mea pentru că, într-adevăr, îl găsisem. Răspunsul a fost mai important decât altele.

Am o imensă bucurie de a vorbi aici despre Profesorul Irimia, dar și despre Profesorul Coșeriu. Cu cel puțin trei persoane prezente aici am petrecut împreună perioada doctoratelor, în preajma acestui maestru pe care ni l-a dat Dumnezeu la vremea potrivită: doamna Ala Sainenco, doamna Maria Șleahțițchi, domnul Eugen Munteanu. Probabil, sunt cele mai frumoase și mai consistente amintiri, cele din care ne vom hrăni atunci când totul ne va descuraja în jur. Eu cred că aceste bucurii și aceste întâlniri sunt hrană pentru vremurile mai puțin faste.

Eugen Munteanu:

Lui Irimia i se datorează venirea lui Coșeriu în România. Universitatea din Iași a avut intuiția și onoarea să-i acorde prima dată titlul de Doctor Honoris Causa lui Coșeriu. Și tot Irimia a avut inițiativa asta, în 1992. Am predat la Arhivele Statului toate documentele de atunci. Venise Coșeriu cu întreaga lui armată de doctoranzi, colegi etc. A fost un eveniment fantastic pentru Iași. Păcat că nu s-a filmat atunci, nici măcar nu s-a înregistrat. Există doar o scrisoare a mea în care îi ceream domnului Coșeriu să ne dea textul prelegerii. Nu a avut niciun text. A vorbit liber. Deci, Irimia a avut această intuiție.

Alexandrina Cernov:

Vreau să spun că Dumitru Irimia l-a adus pe Coșeriu și la Cernăuți. În momentul în care, și la Cernăuți, se rezolva problema trecerii la alfabetul latin – noi am trecut la alfabetul latin pe cu totul alte căi decât în Basarabia – au fost invitați profesorul Dumitru Irimia și Mihail Iordache, decanul de la Suceava. Profesorul Irimia a venit cu domnul Coșeriu la Cernăuți, în 1991.

Maria Șleahțițchi:

Revin la felul în care profesorul Irimia îi încuraja și îi susținea pe basarabeni. Mi-a amintit Părintele Dosoftei o istorioară pe care o spuneam și altădată. Veneau studenții la Colocviul Eminescu. Primii care au venit din Basarabia au fost cei din Bălți, de la Universitatea din Bălți. Ei continuă să vină și acum. Și Colocviul a fost o școală foarte bună nu doar pentru studenții din Basarabia, dar și pentru profesorii care îi însoțeau pe studenți, an de an.

Se acordau premii și mențiuni acestor studenți. Eu știu cu cât efort lucram noi ca să intrăm într-o competiție cu studenții de la universitățile din România. Dar efortul acesta mare, intelectual ne făcea bine tuturor. Când s-au dat niște premii, i-am spus domnului profesor Irimia că înțeleg că ne susține, că știu că nu suntem atât de buni ca să luăm premii. Iar Profesorul mi-a spus: „Maria, sunteți buni! Și o să fiți și mai buni!” Mulțumim, domnule profesor Dumitru Irimia.

Teodora Stanciu:

Primii ani petrecuți aici la Putna, după înființarea Fundației „Credință și Creație”, poartă și pecetea domnului profesor Dumitru Irimia. A fost alături de domnul Dan Hăulică și avea o bucurie lăuntrică fantastică în momentul în care pășea pe poarta Mănăstirii. Își aducea aminte de anul când a venit cu studenții și a refăcut gestul eminescian din 1871. Toate comunicările de la secțiunile conduse de Dumitru Irimia se strâneau într-un cerc, transmițând duhul unei școli. Domnul profesor Dumitru Irimia crease o școală, la Iași, de eminescologie, de lingvistică. A știut să investească în studenți, în discipoli. I-a investit cu încredere, le-a dat această senzație, așa cum proceda și doamna Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta, că sunt la nivelul de înțelegere al domniei sale. Eu cred că domnul profesor Irimia poate fi adus în sfera puterii modelelor. Dacă îl evocăm aici, la zece ani de la plecarea în veșnicie – iar dumneavoastră, care i-ați fost discipoli, aveți atâtea amintiri și atâtea interpretări ale dimensiunii personalității dumnealui, înseamnă că a iradiat în jur foarte mult din ceea ce avea să vă transmită.

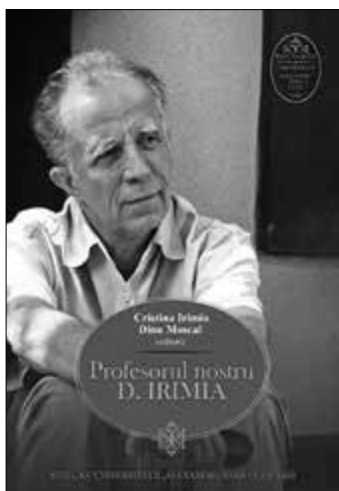
Noi ne-am bucurat enorm de prezența domnului profesor Dumitru Irimia aici, la Putna. Îl revăd, în această sală, vorbind cu pasiune despre Eminescu, despre limba română. Totdeauna amintea dictonul eminescian: „Limba română este stăpâna noastră, nu noi suntem stăpânii limbii.” Era un excelent manager cultural, am spune. Am participat și noi la Colocviul Eminescu. Venind cu profesorul George Munteanu de la București, care ne-a rătăcit lucrările, am fost acceptați de către profesorul Dumitru Irimia să ne susținem comunicările, chiar dacă nu aveam textele scrise. Pe atunci, textele noastre erau scrise de mână, nici măcar dactilografiate nu erau.

Ne pare bine că l-ați evocat aici. Încercăm să-i păstrăm memoria și, poate, la colocviile viitoare vom aduce în discuție această serie de autor de la Editura Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

Smaranda Ghiță:

Mă gândesc să spun despre omul Dumitru Irimia ceva în acord cu locul în care ne aflăm și cu tema colocviului, fără să forțez nota. Nu i-ar fi plăcut! Câteva dintre trăsăturile lui ar putea trece la capitolul virtuți creștine. Nu era un mărturisitor explicit al credinței, deși o parte dintre articolele lui atestă

oarecare afinități cu tema. Și totuși, câteva dintre trăsăturile lui sunt lucruri pe care un creștin și le-ar dori prezente în viața lui și poate, uneori, nu reușește. Mai întâi, generozitatea cu care își împărțea timpul și energia. Știe toată lumea care l-a cunoscut că era tot timpul disponibil. Și asta înseamnă un sacrificiu, pentru că, probabil, i-au rămas multe lecturi de plăcere nefăcute, multe cărți nescrise sau nerevizuite. Apoi, modestia. Era realmente un om modest. Într-o prefață, folosește termenul de smerenie. M-am mirat, pentru că nu era neapărat un cuvânt pe care să-l utilizeze în vorbirea obișnuită. Dar, într-adevăr, nu-și recomanda lucrările. E mare lucru, într-o lume în care vanitatea face ravagii! Nu cerea să-i aplice metodele de analiză. Nu te trata cu condescendență. Și lucrul acesta s-a spus. Părerea ta conta! Apoi, nu ezita să spună că un subiect sau altul nu fac parte din aria sa de competență. O să spunei că lucrul acesta este normal, să recunoști că nu știi niște lucruri. Numai că normalitatea aceasta nu-i chiar prezentă la tot pasul. Apoi, era un om foarte perseverent. S-a spus aici că era foarte bun organizator, dar organizarea o făcea cu prețul luptei cu foarte multe obstacole de netrecut. Și m-am gândit, n-o fi asta virtutea teologică a nădejdi? Nădăjduind împotriva oricărei nădejdi? Chiar a trecut peste toate obstacolele. Însă partea cea mai gravă și lecția cea mai importantă este felul în care și-a asumat suferința și întâlnirea cu iminența sfârșitului. Acum, când ești sau îți dorești să fii creștin, ai cumva o armătură teoretică, ești pregătit pentru asemenea lucruri. Știi că suferința e o încercare necesară, că moartea e doar o trecere. Însă, de la teorie și până la a le trăi efectiv, distanța este mare. El n-a teoretizat nimic. În schimb, le-a trăit într-un fel exemplar. Așa că toate lucrurile astea pe care nu le-a gândit în niciun caz ca pe o lecție, au fost o lecție implicită, mi se par foarte valoroase pentru cineva care dorește să trăiască precum un creștin. Pentru mine, în orice caz, a fost o bună lecție!

**Lansare de carte și
vernisaaj de expoziție
la primăria din Vicovu de Jos**

Vasile Țugui, primar Vicovu de Jos:

Doamnelor și domnilor, stimați invitați,

Bine ați venit sau revenit la Vicovu de Jos! Bine ați revenit acasă, domnule profesor Victor Iosif! Vreau să salut prezența maestrului Dumitru Passima, cel care a realizat bustul lui Eugen Drăguțescu. Îi mulțumesc Părintelui Protosinghel Dosoftei Dijmărescu pentru prezența cuvioșiei sale! Mulțumesc, de asemenea, domnului profesor Vasile Diacon de la Iași, domnului Dimitrie Țopa, fiul și continuatorul demersurilor regretatului profesor Ovid Țopa.

Suntem onorați că putem organiza acest dublu eveniment cultural: expoziția cu operele pictorului și graficianului Eugen Drăguțescu, dar și lansarea cărții „Ioan Vicoveanu și Eugen Drăguțescu, un dascăl providențial și un discipol celebru” a domnului profesor Victor Iosif, vicoveanul nostru de seamă, care pune atâta dăruire și suflet în promovarea tradițiilor și culturii noastre vicovene.

Vreau să vă spun sau să vă reamintesc că, în 2018, domnul profesor Victor Iosif lansa aici, la școala care poartă numele dascălului și cărturarului Ioan Vicoveanu, cartea „Eugen Drăguțescu, omul și artistul în scrisori”. A fost un eveniment organizat, de data aceea, de către școală. Atunci spuneam autorului că îl așteptăm cu a doua carte. Nu a trecut anul, și domnul profesor s-a ținut de cuvânt și iată-ne la lansarea celei de-a doua cărți despre activitatea lui Eugen Drăguțescu, de această dată și cu aspecte din viața cărturarului Ioan Vicoveanu.

Eugen Drăguțescu și-a petrecut copilăria la Vicovu de Jos și tot aici, citez „la biserica din sat a rămas surprins să descopere că sfinții de pe iconostas îl privesc altfel decât cei pe care îi văzuse în cărți și în icoanele la care se închinase acasă. Aceasta a fost prima întâlnire cu pictura”. Și tot aici, Eugen Drăguțescu a avut șansa ca primii pași în școală să-i fie călăuziți de dascălul Ioan Vicoveanu, o personalitate marcantă a culturii noastre. Faptul că, din anul 2001, Școala Gimnazială din centru îi poartă numele arată respectul pe care comunitatea i-l poartă și omagiul școlii pe care a slujit-o peste 50 de ani cu dăruire și devotament.

Eugen Drăguțescu este, din 2018, cetățean de onoare al comunei Vicovu de Jos. Am reușit astfel să împlinim dorința regretatului profesor Ovid Țopa care, într-o scrisoare adresată învățătorului George Tudose din Vicovu de Jos, referindu-se la Eugen Drăguțescu, spunea: „Vă rog să interveniți cu toată energia pentru ca acest mare român să fie cinstit în satul copilăriei sale ca membru de onoare al comunității, unde au trăit părinții săi și unde sunt înmormântați!” Această dorință este pe cale de a fi îndeplinită.

Aș considera, ca reprezentant al comunității, misiunea îndeplinită, dacă evenimentul de astăzi va putea fi numit astfel: „Un dascăl providențial, un discipol celebru și urmași demni și mândri de moștenirea lor”. Vă mulțumesc și fiți bineveniți la Vicovu de Jos!

Vasile Diacon:

Am fost și anul trecut la evenimentul lansării volumului domnului Victor Iosif, o carte de excepție, „Eugen Drăguțescu, omul și artistul în scrisori”. Avem acum din nou bucuria de a ne revedea. Salut prezența, printre noi, a doamnei academician Alexandrina Cernov de la Cernăuți. Vă mulțumesc tuturor pentru prezența dumneavoastră!

Astăzi, participăm la un vernisaj și la o lansare de carte. Este a doua carte a lui Victor Iosif, „Ioan Vicoveanu și Eugen Drăguțescu, un dascăl providențial și un discipol celebru”. El a pus în paradigmă atât pe magistrul, cât și pe elevul său. Altădată, în Bucovina, elevii de la gimnaziu se numeau *alumnus*.

În acest volum, Victor Iosif pune două vieți paralele pe un fel de monument, pe care îl ridică în sufletul fiecărui cititor, mai ales pentru cei din Vicovu de Jos și din Bucovina: atât personalitatea lui Ioan Vicoveanu, ca învățător de renume, cât și cea a elevului său, Eugen Drăguțescu, pictorul care a ajuns pe mari culmi, în Apus. El a venit de copil aici, cu tatăl său care a fost numit șef de gară în Vicovu de Jos. A trăit aici, a făcut școala elementară în sat. Apoi, Liceul „Eudoxiu Hurmuzachi” din Rădăuți, Academia de Belle Arte de la București, iar prin concurs, a câștigat un loc la Accademia di Romania din Roma. Imediat după Marea Unire, atât Nicolae Iorga, cât și Vasile Pârvan s-au bătut în Parlamentul României să obțină fondurile necesare deschiderii a două școli importante: Școala română de la Paris și Școala română de la Roma.

În capitala Italiei au fost vârfurile spiritualității românești, care au studiat și au devenit oameni foarte mari. Am avut deosebită plăcere să aflu că profesorul meu de romanistică, Ștefan Cuciureanu a urmat cursuri la Accademia. A fost profesor la București, dar, după război, a ajuns la Iași, la Universitate. A fost eliminat din învățământ, în 1948.

Revenind la Eugen Drăguțescu, el a avut un număr enorm de mare de expoziții în toată lumea. Critica de specialitate l-a numit „cetățean al omenirii”. Este unul dintre puținii români care au nume de stradă într-un oraș. A trăit la Assisi, localitatea de origine a Sfântului Francisc, unde s-a născut ordinul franciscanilor. În acest oraș, Eugen Drăguțescu are o stradă care-i poartă numele.

Domnul Victor Iosif a avut o șansă, venită din partea domnului Dimitrie Țopa, cel care a știut să valorifice corespondența lui Drăguțescu (e vorba de scrisorile pe care Drăguțescu le-a trimis către o soră a sa). Ar fi fost un *Bildungsroman*. Volumul este, de fapt, povestea devenirii unei personalități, recompusă pe baza unei corespondențe. Este un adevărat roman. Cartea „curge” și nu se întrerupe de la o scrisoare la alta. Și în „Ioan Vicoveanu și Eugen Drăguțescu...” îi pune în paralel, tot pe bază de corespondență. Este multă corespondență. Sunt sigur că foarte multă lume își amintește cu plăcere de Ioan Vicoveanu. Acest dascăl a format oameni de înaltă valoare în toate domeniile.

Victor Iosif realizează un fel de lanț al spiritului, **de la învățător la elev**. Ideea transmiterii este perfect evidențiată. Această carte este bogat ilustrată cu imagini care îl privesc atât pe Ioan Vicoveanu, cât și pe Eugen Drăguțescu: imagini de familie, album de familie, cu înaintași și urmași.

Trebuie să vă spun că Victor Iosif este un mare sufletist. Își păstrează graiul de acasă: „am fost zis”. Îmi povestește despre oamenii locului. Eugen Drăguțescu se trage dintr-o familie boierească de pe vremea lui Cantemir, familie consemnată în documentele istorice. Victor Iosif vă poartă pe toți în suflet. Este un membru activ al Societății pentru Cultura și Literatura din Bucovina.

Acest vernisaj al expoziției „Eugen Drăguțescu – pictor și grafician” este al doilea. Primul a avut loc la Iași, tot datorită domnului Dimitrie Țopa, în 2018. S-a scris în presă despre eveniment și despre pictorul și graficianul Eugen Drăguțescu. Aici, veți regăsi exponatele de atunci, dar și multe inedite, mai ales cele color. Foarte multe din desenele sale sunt figuri umane, persoane cunoscute. Domnul Dimitrie Țopa știe legenda acestor portrete.

Protosinghel Dosoftei Dijmărescu:

Încep cu o anecdotă. Când un episcop fost numit mitropolit, la slujbă a venit și mama acestuia. Ecteniile slujbelor cu episcopi sunt cântate de diaconi. Ei stau cel mai mult în față. La sfârșitul slujbei, mama spune: „Bine că ai ajuns mitropolit! Dacă te-aș vedea și diacon!”

Cred că e un lucru important pentru cei care gândesc binele unei comunități să aibă grijă de polii ei: de cei mai de frunte, care s-au depărtat de comunitate și pentru care trebuie gândită întoarcerea lor acasă, cum este și cazul de față, și de cei mai vulnerabili. Fără să aperi marginile, nu poți să-ți conservi comunitatea întreagă.

Să dea Dumnezeu ca și elevii de la școală să vadă expoziția și să citească aceste cărți. Ei reprezintă segmentul vulnerabil: cu cât e mai mic copilul, cu atât e mai fragil. De ei trebuie să avem grijă, căci dintre ei vor apărea oameni precum personalitățile evocate până acum.

Dimitrie Țopa:

Aș vrea să încep cu o amintire. În 2015, după 70 de ani, am ajuns în Cernăuți și acolo am cunoscut-o pe doamna Alexandrina Cernov și pe domnul Ilie Luceac, veșnică fie-i pomenirea. Eu sunt din Cernăuți. Am venit în România în 1940, apoi în 1944, după care am rămas aici. Am avut o viață cam strânsă, cam chinuită, în primii ani. Părinții mei erau urmăriți de Securitate. Își făceau meseria de dascăli la licee și școli din marginile Bucureștilor. Trăiam cu frica de a nu fi deportați în Siberia, pentru că am rămas în România, nu datorită actelor, adevărințelor care justificau că suntem români care am locuit în București, în 1940, ci datorită unui abonament pe autobuzul 37, care îl

ducea pe fratele meu din Cotroceni la Liceul „Dimitrie Cantemir”. Când a văzut un rus acest document, a exclamat: „Acesta este documentul!” Și familia Țopa a rămas în București. Tata a obținut apoi, printr-un proces, statutul de român pentru fratele meu, pentru mine și pentru el. Mama era olteancă.

Am să refac câteva evenimente. Tata a murit în 1974, mama în 1976. Eu eram mai mult pe șantiere. Ce se petrecea acasă nu prea știam. Ceea ce făceam eu mă îndepărta de familie. Fratele meu, Tudor Țopa, avea legătură cu ceea ce scrisese tata, Ovid Țopa. Eu nu prea știam lucrurile. În 1963, în familia noastră intră, prin căsătorie, Eugen Drăguțescu. Sora acestuia se căsătorește cu fratele mamei. În 1989, a fost o perioadă cumplită: nu înțelegeam nimica, n-am dormit vreo zece nopți, eram pe străzi, înnebunit, alergam pe stradă, nu am stat acasă, pentru că locuiam în apropierea Pieții Revoluției. În 31 decembrie, am luat decizia de a pleca la Putna. Mi-am zis că este de datoria mea să merg la Putna.

Tinerilor din jurul meu, din zilele Revoluției, le-am propus să cumpărăm 25 de trandafiri, ca să-i duc la Putna. În casă aveam o icoană făcută de fratele mamei, cumnatul lui Drăguțescu. Era și el desenator. Icoana îl închiupia pe Sfântul Gheorghe. Alături de această icoană era un îngeraș pictat de Pârvu Mutu, recuperat de fratele mamei, de la o mănăstire din București, dărâmată – Văcărești sau Cotroceni, nu mai știu. Am luat o iie veche, moștenire de familie, icoana Sfântului Gheorghe, m-am urcat în tren, la ora 12. A doua zi dimineață, la 8, am ajuns la Putna.

În tren am vorbit cu un soldat, obosit, care venea de unde erau ei convoași. Alături de el era o fată foarte frumoasă. Le-am dat iia. De la tren până la Mănăstire nu am întâlnit nicio singură persoană. La intersecția unde începe drumul spre Chilia lui Daniil Sihastru, m-am întâlnit cu doi copilași de 4–5 ani, îmbrăcați în costume naționale, cu sorcove. M-au sorcovit. Am rămas puțin mirat. Mi-am zis că era ceva care nu face parte din lumea pământească. Am plecat. Am ajuns și am intrat la Părintele Iachint Unciuleac. I-am zis că am adus flori pentru mormântul lui Ștefan cel Mare. L-am rugat să-mi sfințească icoana pe care o aveam. I-am dăruit, pentru Mănăstire, îngerașul lui Pârvu Mutu. Părintele Iachint m-a trimis la economul Mănăstirii. M-a înregistrat acolo. Se va mai fi găsinde oare icoana în Mănăstire?

Revin în zilele noastre. Pregăteam expoziția pe care o vedeți. Trebuia să fac niște treburi agricole, la o căsuță de la țară. Ajunși acolo, pe uliță m-au întâmpinat doi copii, 5–6 ani, cu gălețile pline. Mi-au urat să-mi fac casă la București. Atunci mi-am amintit de copiii de la Putna. I-am întrebat ce fac, iar ei au zis că strâng corcodușe, contra cost. Banii pe care îi câștigau îi foloseau pentru rechizite. Am simțit o bucurie extraordinară. Pentru că mi-am spus că generația care vine începe să înțeleagă ce trebuie să facă. A fost o bucurie enormă. Trebuie să facem ceva pentru învățământul românesc, noi, societatea civilă, pentru că statul nu mai este capabil.

Revenind la momentul festiv la care participăm, vreau să vă spun că mi s-au împlinit două dorințe: mai întâi, dorința tatei de a fi cetățean de onoare al Vicovului. Tata avea un obicei: cum prindea o zi a unui român mare, spunea: „Trebuie să i se facă o statuie!”. Consider că s-a împlinit și această a doua dorință a tatei, aceea de a se face statuia lui Drăguțescu. Trebuie să vă mai spun că, prin 1948, fratele meu era ca o lumânare în jurul căreia se adună fluturii. În jurul fratelui meu, scriitorul Tudor Țopa, era toată generația de tineri. Dan Hăulică vorbea mult cu fratele meu și cu tata.

Mama a fost directoarea școlii normale de fete din Cernăuți. Tata a fost directorul Școlii Normale din Vășcăuți. În 1967, când a fost aici, la 40 de ani de la terminarea școlii, a fost un entuziasm extraordinar. Erau toți învățătorii acolo. Domnul Victor Iosif a fost ajutat de niște învățători din perioada aceea și a fost coleg cu ei. Se vede asta în Bucovina.

Vasile Diacon:

Vreau să vă spun că tatăl domnului Dimitrie Țopa, Ovid Țopa, a publicat trei volume de amintiri, intitulate „Amintiri din Țara Fagilor”. Sunt trei volume serioase despre perioada pe care a trăit-o și despre ceea ce a văzut și ceea ce simțit. Modul de a scrie este fermecător!

Victor Iosif:

Domnul Dimitrie Țopa ba mă laudă, ba mă ceartă părintește. Eu aș începe să citesc cu o judecată. Nu este semnată. S-a găsit în arhive. Se presupune că ar aparține lui Ioan Ciorănescu, predată lui Drăguțescu, întrucât pictorul ar fi ilustrat un volum de versuri al lui Ciorănescu. Este o poezie religioasă:

„Iată-ncepe judecata./ Domnul judecă-n Sion./ Norul cel de martori vine/ lângă strălucitu-I tron.// Stau în față acuzații:/ milioane, mici și mari:/ se-nfioară împărații/ între hoți și-n tre tâlhari.// Primul suflet vine-n față./ – Tu, de ce nu M-ai primit?/ – Eu... aveam avere multă./ N-aveam vreme de gândit.// Și-a chemat Judecătorul/ primul martor în proces./ – Avraam! Ce-aveai în lume/ când din lume te-am ales?// – Doamne, mii de robi și roabe,/ turme greu de numărat,/ saci de aur și podoabe/ și veșminte de-mpărat.// – Și-ai putut primi Cuvântul,/ tu, bogatul Avraam?/ – De-ar fi fost al meu pământul,/ totul ție îți dădeam!// Se rostește scurt sentința./ Vine-al doilea-acuzat./ – Tu, de ce-ai respins credința?/ – Eu... eram bolnav în pat.// Și din norul cel de martori/ vine unul din norod./ – Cum te-aflai tu, spune Domnul,/ când Mi-ai fost întâiul rod?// – Împărate, niciodată/ ceasu-acela n-oi uita:/ Mă aflam atunci pe cruce/ tocmai lângă crucea Ta./ Domnul judecă pe altul./ – Pentru ce-ai respins credința?/ – Doamne, pe la noi atuncea/ doar doi, trei urmau credința...// La un semn apare-un martor/ cu păr alb, cu alb veșmânt./ – Spune tu, cu tine-alături/ câți credeau pe-ntreg pământ?// – Doamne, când vesteam potopul/ spune martorul cu greu,/ nimeni nu urma

credița/ nimeni, Doamne, numai eu.// Și-acum vine-o acuzată./ – Tu, de ce nu M-ai primit?/ – N-aveam timp. Aveam atâția/ de cusut, de îngrijit.// – Tu, Tabita, pe câți oare/ îngrijeai? – Parcă... vreo doi.../ – Ba mai mulți! Spun zeci de glasuri./ – Și pe noi! – Ba și pe noi!// Vine-o altă acuzată./ – Tu? – O, Doamne Preaslăvite,/ Tu știi tot. Eram frumoasă/ și învinsă de ispite.// Spune! strigă Salvatorul,/ Tu, Maria din Magdal,/ cum erai? – Eram frumoasă/ și, plutind pe-al lumii val,// sufletu-mi de șapte lanțuri/ era prins și ferecat./ Dar eu am venit la Tine,/ și Tu toate le-ai sfărmat!// – Tu? alt acuzat primește/ fiorelnica-ntrebare./ – Doamne, eu stăteam cu casa/ prea departe de-adunare.// Domnul face-un semn spre martori/ – juriul marelui examen –/ și se vede-un car deodată,/ și din car coboară-un famen.// – Tu, spre Templul Meu, de unde/ te porneai când te chemam?/ – Eu, din Africa, Stăpâne,/ din Etiopia veneam!...// Se rostește iar sentința./ Este-adus alt acuzat./ – Doamne... Tu chemai... prostimea.../ eu eram un învățat.// Domnu-alege-acum un martor./ (unul singur e de-ajuns)./ – Luca, ce-ai fost tu în lume?/ – Doctor! martor-a răspuns.// Domnul judecă-nainte./ Vine-un prinț de mare neam./ – Tu? De ce-ai respins credița?/ – Eram rege! Nu puteam...// Și ca martor o femeie:/ – Tu, Estera cea frumoasă,/ când riscai slujind credița/ ce erai? – Împărăteasă!...// Acuzatul se retrage./ Următorul la-ntrebare/ e un avocat cu vază/ – Doamne, cer o amânare!// Incidentul se respinge./ Vine-un mare proprietar./ – Doamne, vreau să vin cu martori/ și cu probe la dosar.// Vreau un avocat de seamă./ Dau oricât! Să fie-adus!// – Prea târziu! răspunde Domnul./ Pân-acum să ți-l fi pus!// Voi, copii, întreabă Domnul,/ avocat v-ați pus sau nu?/ Cine v-a fost avocatul?/ Și răspunde norul: – Tu!// Domnul judecă-nainte./ Vine-un tânăr acuzat./ – Doamne, eu eram prea tânăr,/ când din lume m-ai chemat.// – Ieremia, strigă Domnul./ – Eu! răspunde el umil./ Cum erai când ți-am spus: vino!// – Eram, Doamne, un copil...// Și, în rând cu Ieremia,/ Vin din nourul cel sfânt:/ Iosif cel frumos și tânăr,/ de ispită neînfrânt.// Samuel, ce din pruncie/ Domnului I s-a-nchinat./ Iosua și Caleb ce-n țara/ cea promisă au intrat.// David, cu o praștie-n mână,/ un copil cu păr bălai,/ Iosia, băiețușul rege/ credincios lui Adonai,// Daniel, școlar de frunte/ ce-ntrecea orice haldeu,/ și cei trei ce-au stat în flăcări/ lângă-un Fiu de Dumnezeu.// Vine dârz Botezătorul,/ ce pe Domnul povestea,/ vin copiii care-n templu/ L-au primit cu Osana,// vine-apostolul iubirii,/ tinerelul în-țelept/ ce și-a sprijinit, la cină,/ tâmpla pe cerescul piept,// vin cei tineri ca o rouă,/ cu podoabe sfinte-n zori,/ vin cântând cântare nouă/ și cu glas și din viori...// Acuzatul pleacă fruntea/ și se-ntoarce lăcrimând./ Domnul judecă-nainte./ Suflete vin rând pe rând...// Și-acum tu, ce azi în ceruri/ încă n-ai apărător,/ crezi tu că la judecată/ vei sta tot nepăsător?// Nu uita, umblând în viață/ din păcat în alt păcat,/ că în ultima instanță/ nu există avocat!”

Despre cei din carte, vă voi da tot un citat din Ovid Țopa, dintr-o scrisoare către un vicovean: „Pe cel mai mare desenator al timpului de azi, care a petrecut

copilăria la Vicovu de Jos, unde tatăl său a fost șef de gară, bun prieten cu vicoveanul cel cu merite foarte mari pe tărâmul muzicii bucovinene. A devenit celebru, ilustrează opera jubiliară a lui Shakespeare. Lucrează la cea mai mare enciclopedie italiană. Uite, acum, ce se cuvinte să se facă, după mine, în județul nostru, în cinstea lui: titlu de cetățean de onoare în Vicovu de Jos și Rădăuți și un bust în fața gării din Vicovu de Jos.” Gara nu mai există, din păcate.

Expozițiile, simpozioanele, lucrările monografice pentru care a stăruit atât de mult domnul Dimitrie Țopa, la București, la Roma, la Iași, la Rădăuți și acum la Vicovu de Jos, l-au readus, într-un fel, pe Eugen Drăguțescu acasă.

În acest volum „Ioan Vicoveanu și Eugen Drăguțescu, dascălul providențial și un discipol celebru”, am vrut să arăt că Ioan Vicoveanu a format caractere, a stimulat aptitudinile și înclinațiile elevilor săi. A fost o personalitate bucovineană, având relații cu oameni de seamă, începând cu Lecca Morariu, până la Gustav Weigand sau la alte personalități din țară și din străinătate. Despre Drăguțescu s-a mai spus, pe drept cuvânt, că a trăit cu nostalgia și realitatea a două patrii: România și Italia. Acest sentiment este ilustrat și în desenele, și în grafica lui. Îl deducem din dimensiunea lirică a lucrărilor. Iată câteva titluri care amintesc de românitatea lui: *Danzza romena*, ciclul mioritic, *Maica Domnului românească*, *Biserica „Trei Ierarhi” din Iași*, *Mănăstirea Sucevița*. Omul și artistul, cum spuneam în prima carte, în a doua, promovez pe dascăl și învățăcel, Drăguțescu se arată legat de locurile natale. Dau câteva exemple: în 1940, când era bursier la Accademia di Romania, la Roma, îi scria surorii sale, Elena: „Îți închipui câtă durere ne-a cuprins și pe noi aici, auzind ce s-a petrecut la noi în țară! Ce crezi, au ajuns și la Vicovu de Jos?” În 1945, alege calea exilului, așa cum spune și Vintilă Horia: au plecat toți, afară de pictorul Eugen Drăguțescu, Ionel Perlea și cu mine.” V-a reveni abia în 1967, cu prilejul colochiului Brâncuși, și în 1975, când va revedea și locurile natale și Bucovina copilăriei sale. Iar cuvintele lui Brâncuși, care l-a onorat cu prietenia lui, pot fi socotite emblematice și pentru creația lui Drăguțescu, pentru viața lui, pentru felul cum a înțeles el să creeze. Brâncuși îi spunea: „Trebuie să muncești mult, mult de tot! Să arăți ție în primul rând, și numai după aceea altora, că în tine e ceva, că ai ceva de spus, că iubești pe Dumnezeu!”

Pentru că suntem la Vicovu de Jos, aș vrea să citez dintr-o poezie a lui Drăguțescu, intitulată „Din lacrima copilăriei”, scrisă la Roma: „Din miros de cojoace și dumbrave/ S-au reîntors în nări/ din timp și zare/ Opinci, ulcele și sarmale/ Cădelniți, brazi și sute de domnițe din Vicovul de Jos.” Apoi, în 1968, își exprima din nou îngrijorarea. „Noi am avut o vacanță ploioasă, chinuită apoi de invazia Cehoslovaciei și teamă că s-ar fi putut repeta în România. Învățătorul meu Ioan Vicoveanu din Vicovul de Jos mai trăiește?” Iar în 1990, îi scria lui Mircea Irimescu, atunci președinte al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (de 25 de ani): „Crede-mă, te rog! Aș dori și eu să vin măcar pentru câteva zile, ca să respir aerul copilăriei.

Dar nu pot pentru moment.” În 1991, se confesa din nou surorii sale Bila: „Cresc dorul și bătrânețea în oasele și inima mea. La revedere pentru când va vrea Bunul Dumnezeu!” Apoi cercul s-a închis, la 30 martie 1993.

Față de satul patriarhal de altădată, satul lui Drăguțescu de atunci, Vicovul, are înfățișarea unei localități cu aer european, să spunem. E destul să privești casele, biserica, școala, primăria și ne dăm seama de lucrul acesta. Așa cum au spus ante-vorbitorii mei, ceea ce dăinuie și va dăinui este *spiritul locurilor*. Faptul că Drăguțescu a devenit, post-mortem, cetățean de onoare al comunei Vicovu de Jos, că o parte din familia lui a fost aici, apoi sculpturile maestrului Passima, care îl reprezintă – e de bun augur. Eu aș adăuga, ca o propunere, în cadru oficial: la tot ceea ce s-a făcut până acum, cu concursul primăriei, al școlii, al unor consăteni binevoitori, să dăm un nume străzilor. Documentația există, trebuie doar actualizată și aprobată.

Vasile Diacon:

Ascultându-l pe domnul Victor Iosif, mi-am amintit o vorbă a lui Simion Bărnuțiu, care spunea „Eu nu m-am temut a scrie. Tu nu te teme a ceti!” Citiți cu mare dragoste ceea ce a scris Victor Iosif, pentru că el are o experiență fantastică și, aș spune, unică în România. Are un fel de monografie a satului Vicovu de Jos, realizată cu tot satul. Oamenii din sat povestesc întâmplările pe care le-au trăit, pe care le-au auzit. Dar este o carte extraordinară!

Dimitrie Țopa:

În 2014, nu-l cunoșteam pe domnul Iosif, când am făcut expoziția de la Rădăuți. Dar am găsit ceva ce m-a mirat extraordinar, o revistă a unei școli elementare, din Vicovu de Jos, în care am găsit cel mai bun articol despre Drăguțescu, scris de domnul Victor Iosif. Este un caz rar și trebuie să îl urmărim.

Teodora Stanciu:

E foarte modest domnul profesor Iosif, ne-am convins. Despre prefața acestui volum impresionant nu a spus niciun cuvânt. E un volum făcut după toate regulile meseriei. În primul rând, e bine documentat. Apoi, e scris cu talent. Ne dă toate liniile de forță ale personalității lui Eugen Drăguțescu. Știe, pentru că este un om al locului, să ne facă să ne plasăm noi înșine în spațiul în care s-a format, în anii copilăriei, acest grafician, pictor și desenator. Ne descrie, la un moment dat, biserica din Vicov. Și spune „Biserica este în centrul satului, ca un ax.” După aceea caută fragmente din romane neapărute – Constantin Emanoil Rotar, din Caliuca – din care extrage fragmente foarte frumoase de narațiune sau de descriere pentru locurile de aici, din Bucovina. Așa încât n-o să găsiți în prefață o prezentare aridă a biografiei lui Eugen Drăguțescu. Este vorba de pagini care ne îmbogățesc pe noi toți și ne așază în locurile acestea deosebit de frumoase ale Bucovinei.

Aș vrea să spun că volumul ar trebui să aibă parte și de o altă ediție. Așa cum știți, după 1990, raportul nostru cu exilul românesc și cu diaspora a făcut câțiva pași, a fost îndreptat. Mai întâi a trebuit recunoașterea, identificarea românilor valoroși, creatori, a celor care s-au afirmat dincolo de frontierele noastre culturale. Apoi s-a vorbit despre recuperare: trebuia să-i recuperăm pe aceia care s-au manifestat cultural în altă parte decât în România. Și iată, în sfârșit, în anii din urmă, vorbim despre reintegrare. Reintegrarea lor în cultura română, nu doar recuperare, ci pur și simplu cuprinderea în corpul literaturii, culturii, istoriei, artei românești. Și cred că Eugen Drăguțescu va avea parte de un asemenea destin. Ceea ce am organizat aici, împreună, în cadrul Colocviului de la Putna: „Credință. Cultură. Transmitere”, este un argument peremptoriu. Mulțumim Părintelui Stareț Melchisedec Velnic, Părintelui Protosinghel Dosoftei Dijmărescu, Primăriei Vicovu de Jos, domnului Victor Iosif, domnului Dimitrie Țopa pentru această întâlnire.

Dimitrie Țopa:

Anul viitor va avea loc, la Veneția, o expoziție pe care o datorăm domnului ambasador Ștefan Nicolae. Trebuie să recuperăm, din familia lui Drăguțescu, scrisori ale lui Vicoveanu. Este o sarcină mare de care trebuie să se achite Italia.

Această expoziție va fi itinerată, la Timișoara, când va deveni Capitală Europeană a Culturii. Lucrările vor intra, probabil, în patrimoniul Muzeului Național al Literaturii Române, instituție care vrea să facă o cameră dedicată Bucovinei și Basarabiei. Dacă nu, vor ajunge la Academia Română, dar acolo vor fi mai greu de accesat. Desenele nu se expun pe perioadă lungă, pentru că se strică. Condiția de donație ar fi ca expoziții temporare să aibă loc din când în când.

Desenele cu muzicieni au și câteva note de referință: Drăguțescu notează concertul, data, cine cântă. Era foarte atent cu ceea ce făcea. Oriunde se ducea, dacă avea un creion în mână și o hârtie, desena. O mulțime de bucățele de hârtie conțin asemenea desene. Ceea ce trebuie să reușim este să revenim la ceea ce făcea altădată Accademia di Romania, și să recuperăm, cu ajutorul lor, din Italia, tot ce nu știm despre Drăguțescu. Vom afla lucruri extraordinare. El a fost prieten cu enorm de mulți oameni mari ai secolului XX.

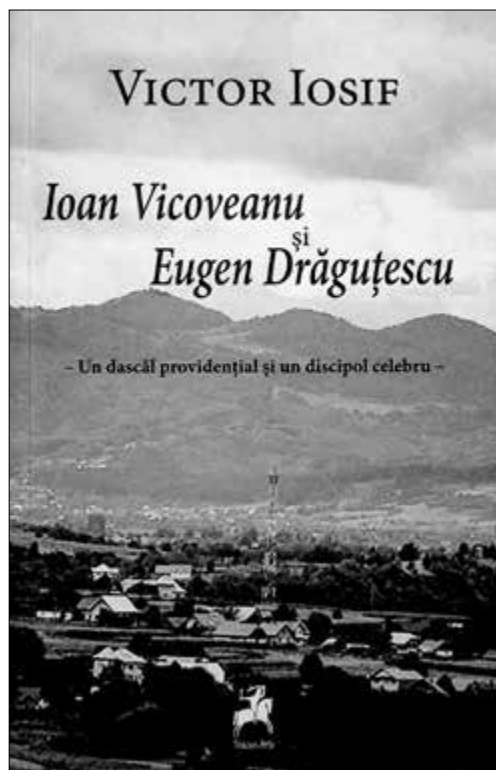
În expoziție sunt două tablouri cu Iisus. Erau trei. Unul a ajuns la Papa, când ne-a vizitat țara. Alt Iisus rămâne la Putna. Și altul pleacă la Arhiepiscopia greco-catolică de la Blaj.

Constantin Flondor:

Despre Drăguțescu am auzit în urmă cu peste 60 de ani. Eram student și între noi circula zvonul că avem un mare desenator în străinătate, în Italia. Eram curios să văd ce anume a atras atenția profesorilor noștri. Degas spunea

că un desenator trebuie să tindă să aibă percepția atât de rapidă, încât în timp ce se aruncă un om de la etaj, până ajunge jos, desenul să fie gata. Drăguțescu face parte din tagma aceasta de desenatori la care visa Degas.

Remarc două direcții: desenul simplu, de observație, cu o linie tremurândă, din motive de emoție și tipul de percepție pe care îl avea asupra imaginii, de mare spontaneitate. Alt tip de desen, în care coala albă este acoperită în totalitate de semne și linii, o percepție care acoperă întreaga hârtie și care dă un impuls și percepției noastre de a ne plimba în desen. Mi-amintesc că Paul Klee spunea că în fața unui desen e bine să ai un scaun, să stai jos și să te uiți mai îndelung. Pentru că desenul îți oferă căi, drumuri de percepție. Sunt astfel de desene în creația lui Drăguțescu. Sper să le văd pe îndelete la Timișoara.

Comunicări, intervenții

moderator: Maria Șleahțițchi

Eugenia Bojoga

„Prieteni” și „dușmani” ai limbii române în Republica Moldova

În prezentarea noastră, dedicată situației actuale a limbii române din Republica Moldova, vom lua ca punct de reper un video de pe YouTube, care a fost creat special pentru ziua națională *Limba noastră cea română*. Omagiată, printr-o decizie oficială din iunie 1990, în fiecare an, în Republica Moldova, Ziua Limbii a devenit cea mai emblematică sărbătoare românească de după 1991 încoace. Am recurs la spațiul on-line, deoarece internetul e considerat a fi cea mai populară formă de comunicare în masă, devenind, în ultimii ani, o sursă de documentare credibilă și accesibilă tuturor utilizatorilor. În consecință, am optat pentru clipul *Dodon și Hrenova împotriva ambasadoriei limbii române*, realizat de Dorin Galben și distribuit pe YouTube, în 31 august 2018.

Dodon și Hrenova împotriva ambasadoriei limbii române

Un video care se numește *Dodon și Hrenova împotriva ambasadoriei limbii române*¹ te îndeamnă să-l vezi neapărat. Dorin Galben, jurnalist și blogger basarabean, autor al mai multor clipuri pe tema limbii, s-a gândit să le ofere conaționalilor săi drept cadou de Ziua Limbii Române acest video. E adevărat, l-a făcut în manieră jucăușă, alertă și elegantă, dar în același timp obiectiv și incisiv. Cert este că, deja, prin titlu, el a reușit să le capteze atenția navigatorilor pe internet. În realitate, „scenariul” său reprezintă un colaj format din câteva secvențe documentare pe care le ordonează tematic. Deși e un video scurt, de 5.44 minute, D. Galben reușește să surprindă chintesența politicii lingvistice actuale de la Chișinău. Tranșant de la bun început, el afirmă:

„În Republica Moldova se vorbește limba română. Limba moldovenească n-a existat și nici nu există. Faptul că în articolul 13 din Constituție încă avem noțiunea de limbă moldovenească este o rușine a celor de la putere care n-au coloană vertebrală să nimicească această rămășiță sovietică printr-un vot în Parlament” (Galben 2018).

¹ Cf. https://www.youtube.com/watch?v=1iytNa0a9zg&ab_channel=GALBEN.

Chiar dacă, în toți acești ani, deputații care s-au succedat în Parlament nu au avut bunăvoința să modifice articolul 13 din Constituție, D. Galben amintește că, în 5 decembrie 2013, Curtea Constituțională de la Chișinău a decis că textul din „Declarația de independență” prevalează asupra textului din Constituție. Astfel, „limba română este limba de stat a Republicii Moldova, deoarece acesta este termenul precizat în Declarația de independență din 27 august 1991”. Drept dovadă, videoclipul începe cu un reportaj de la ședința Curții Constituționale de la Chișinău, în care Alexandru Tănase, președintele Curții Constituționale, citește decizia finală.

Fragmentul următor o are protagonistă pe deputata Elena Hrenova. Surprinsă într-un scurt interviu, la întrebarea dacă vorbește limba română, ea răspunde în felul următor: „Ne limba romana, a limba moldovî. Limba de stat – moldova”². Adică, în calitate de deputată în parlament, își permite să-i corecteze pe reporterii care o intervieveză, în situația în care dumneaei nu cunoaște nici măcar denumirea corectă a limbii oficiale a țării în care locuiește de-o viață. Mai mult ca atât, ea le spune celorlalți, cu mult aplomb, că limba este „moldavă”, deoarece ar veni de la denumirea țării - Moldova.

Urmează apoi secvența care îl scoate în evidență pe Nicolai Grigorișan, vice-primar al orașului Bălți, care are nevoie de traducător atunci când interlocutorii săi vorbesc în limba română. Iar în cadrele rezervate lui Igor Dodon, președintele Republicii Moldova, acesta declară cu multă fermitate că „limba noastră este cea moldovenească”³.

Ca o primă concluzie, autorul clipului decide să nu le mai acorde spațiu acestor politicieni care nu vor ca poporul să fie unit, deoarece un popor dezbinat este vulnerabil: „Noi trebuie să înțelegem că dacă Republica Moldova ar prospera, și românii, și rușii și găgăuzii ar trăi mai bine. Iar dacă ne-am împotmoli în sărăcie, am trăi prost cu toții. Haideți să nu facem jocul celor de la guvernare. În timp ce noi polemizăm pe această temă, ei fură miliarde și vor să ne sărăcească” (Galben 2018).

Ce-i drept, Dorin Galben mărturisește că nu prea îi înțelege pe acei cetățeni care de o viață trăiesc în Republica Moldova și nu pot lega două cuvinte în română. În schimb, are un respect deosebit pentru cei care, venind să muncească aici, învață limba într-un timp foarte scurt. Un bun exemplu în acest sens îl reprezintă Peter Michalko, ambasador al Uniunii Europene la Chișinău, care, în primul său discurs, s-a adresat cetățenilor Republicii Moldova în limba română: „Eu și familia mea ne bucurăm că vom putea trăi alături de prietenii noștri vechi și cei noi, pe care sperăm să ni-i facem aici împreună cu Dumneavoastră, în țara aceasta frumoasă, Republica Moldova.

² <https://www.facebook.com/U.S.EmbassyMoldova/videos/1958221887532742/?v=1958221887532742>.

³ Pentru a cunoaște atitudinea altor partide de la Chișinău în ce privește limba română și identitatea românească, a se vedea studiul nostru Bojoga (2015).

Încântat de cunoștință!”. Comentariul lui Dorin Galben este extrem de elogios: „Cât de frumos și bine pronunță cuvintele! Pentru cei care nu știu, el e primul ambasador UE vorbitor de limba română!” (*Ibidem*).

Dar Peter Michalko nu este unicul „ambasador al limbii române” la Chișinău, precizează autorul. Cel mai recent exemplu de diplomat venit în Republica Moldova care vorbește fluent româna este ambasadorul Japoniei, Masanobu Yoshii. În cadrele care urmează – un fragment dintr-un reportaj făcut la Bălți –, ambasadorul Masanobu Yoshii ține o scurtă alocuțiune în română, în contextul în care Nicolai Grigorișan îi răspunde în rusă.

Al treilea protagonist din această parte a clipului este James D. Pettite, (fost) ambasador al Statelor Unite ale Americii la Chișinău, care declară: „Limba română e cea mai nouă pentru mine. A fost o experiență foarte plăcută pentru că eu consider că limba Dumneavoastră e o limbă foarte frumoasă. Eu am studiat intensiv aproximativ șase luni”.

Dorin Galben e de-a dreptul încântat de mărturisirea ambasadorului american: „Șase luni! A avut nevoie omul de șase luni ca să învețe o limbă absolut nouă!”. La un an de la acest reportaj, ambasadorul James D. Pettite s-a adresat, printr-un alt mesaj, cetățenilor Republicii Moldova, cu ocazia Zilei Independenței, tot în limba română. „După cum știți, mă apropiu de finele mandatului meu aici. Din partea Ambasadei SUA vă urez tuturor Sărbătoare fericită! La mulți ani!”⁴ Reporterul basarabean nu ezită să-și manifeste tristețea: „Păcat că i se termină mandatul! Aș fi vrut să-l mai aud vorbind românește. În fine, trebuie să știm că bunătatea, respectul și omenia vorbesc aceeași limbă. Ignorați-i pe cei care încearcă să ne dezbine! Ei nu-și cunosc identitatea. Dar noi știm cine suntem și, mai ales, ce limbă vorbim!” (Galben 2018).

Comentând pe scurt succesiunea evenimentelor relatate, autorul îi provoacă pe internauți să continue dezbaterea despre starea actuală a limbii române de la Chișinău. Imaginile, cadrele și secvențele surprinse în videoclip sunt suficiente pentru ca navigatorii pe internet să-și facă o părere despre subiectul discuției și să ajungă ei înșiși la concluziile de rigoare. Important este că autorul, în doar 5 minute și 44 de secunde, reușește să condenseze întreaga problematică lingvistică din stânga Prutului, să-i prezinte punctele nevralgice și să-i surprindă pe protagoniștii politici lingvistice de astăzi din Republica Moldova.

Politicieni autohtoni vs. ambasadori străini

Așadar, clasa politică de la Chișinău este surprinsă prin doi reprezentanți „de vârf” – președintele Igor Dodon și deputata Elena Hrenova. Dacă primul, cu toate că știe istoria românilor și vorbește foarte bine românește, este moldovenist convins, susținând cu nonșalanță că moldovenii ar fi un

⁴ Cf. https://www.youtube.com/watch?v=lfBOdoAjzuo&ab_channel=USembassyMoldova.

alt popor și, prin urmare, ar avea propria lor cultură și propria lor istorie, al doilea reprezentant, deputata Hrenova, deși locuiește de o viață în Republica Moldova, habar nu are de limba română și de istoria românilor. Întrucât ambii politicieni sunt membri ai Partidului Socialist din Republica Moldova (PSRM), amintim că politica identitară a acestui partid privilegiază „statalitatea și identitatea națională moldovenească”. În programul PSRM se menționează că socialiștii vor depune toate eforturile pentru „consolidarea identității naționale moldovenești, pentru educarea, la tineri, a patriotismului și a înțelegerii interetnice, a respectului pentru istoria, cultura, valorile spirituale (...) ale poporului moldovenesc”⁵. Cât privește glotonimul, se subliniază: „Denumirea istorică a limbii noastre este limba moldovenească. Așa au numit-o bunicii și străbunii noștri, mamele noastre și tații noștri. De-a lungul secolelor, cei care au locuit pe acest pământ au vorbit limba moldovenească. Partidul Socialiștilor luptă pentru menținerea glotonimului *limba moldovenească* în Constituția țării noastre și va încuraja studierea limbii acestui me-leag de către toți cetățenii Republicii Moldova. PSRM pledează pentru introducerea în programul școlar a obiectului *Istoria Moldovei*. Poporul moldovenesc are dreptul la propria istorie.” (cf. Programul Partidului Socialiștilor din Republica Moldova).

În această ordine de idei, e sugestiv faptul că, în 2016, în momentul când a devenit președinte al Republica Moldova, Igor Dodon a schimbat imediat limba oficială a site-ului președinției din română în „moldovenească”⁶. Iar în CV-ul domniei sale, la rubrica *Limbi vorbite*, prima pe care o indică este *limba moldovenească* (nativă). Prin urmare, nu ar trebui să ne surprindă faptul că Igor Dodon este consecvent în afirmațiile pe care le face. Luându-și ca stindard moldovenismul, el a continuat, în toți acești ani, o politică națională fidelă întru totul acestei ideologii, care are drept nucleu „limba moldovenească”.

Referitor la Elena Hrenova, susținătoare aprigă a limbii „moldovenești”, imortalizată în Constituția Republicii Moldova prin articolul 13, ea este incapabilă să lege două cuvinte pe „moldovenește”. Deși este deputată din 2014, dumneaei nu s-a străduit să învețe limba română, așa cum reclamă legislația lingvistică funcționarilor publici și persoanelor care dețin posturi de răspundere. În acest context, unul dintre internați scrie: „În 40 de ani să nu înveți limba țării în care trăiești... asta-i nesimțire!”⁷. Probabil nici nu și-a pus problema, deoarece ar fi putut să o facă între 2011–2014, când a

⁵ Cf. Programul Partidului Socialiștilor din Republica Moldova: <http://socialistii.md/despre-partid/programul-psrm/>.

⁶ <https://www.digi24.ro/stiri/externe/moldova/igor-dodon-a-schimbat-limba-oficiala-a-site-ului-presedintiei-638461>.

⁷ <https://newsmaker.md/rus/novosti/sotsialistka-elena-hrenova-poprosila-deputatov-govorit-s-ney-po-russki-eto-stalo-i-34078/>.

fost consilier în Consiliul municipal Chișinău. Fiind și președinta asociației obștești „Echitate”, era din nou obligată să învețe limba română. De altfel, pe YouTube sunt mai multe clipuri în care deputata PSRM apare ca protagonistă: *Deputata socialistă Elena Hrenova vorbește doar rusește*⁸, *SITUAȚIE HRENOVA (IA) ÎN PARLAMENT ȘI LA BĂLȚI / TRĂIESC ÎN MOLDOVA ȘI NU ȘTIU LIMBA ROMÂNĂ*⁹, *LIMBA MALDOVĂ* (de Elena Hrenova)¹⁰, un video-parodie realizat de către Andrei Bolocan în 8 mai 2018 ș. a.

La fel ca și președintele Igor Dodon, Elena Hrenova a fost membră a Partidului Comunist din Republica Moldova, până în 2012, când a trecut definitiv la socialiști. În domeniul politicii identitare, cele două partide – Partidul Comuniștilor și Partidul Socialiștilor din Republica Moldova – au un program similar care prevede promovarea, pe toate căile, a identității moldovenești. Dacă la cei doi se mai adaugă Nicolae Grigorișan, în video avem un echilibru perfect: trei „dușmani” ai limbii române se confruntă cu trei „prieteni” ai limbii române. Vice-primarul de Bălți a participat, în ultimii ani, la mai multe evenimente sociale, culturale și sportive, reprezentând primăria din municipiul Bălți. Dar, de fiecare dată, a vorbit doar în limba rusă¹¹.

Spre deosebire de cei trei politicieni autohtoni ai Republicii Moldova, care consideră că vorbesc „limba moldovenească”, unii nevorbind-o deloc, trei diplomați străini – James D. Pettit, Ambasador al SUA la Chișinău, Masanobu Yoshii, Ambasador al Japoniei și Peter Michalko, desemnat ca șef al Delegației Uniunii Europene în Republica Moldova – demonstrează o competență de exprimare impecabilă în limba română și o bună cunoaștere a individualității sale.

James D. Pettit a învățat românește într-un timp record: în doar șase luni de zile. În ce privește glotonimul, domnia sa a precizat, în mai multe interviuri, că vorbește limba română. Mai mult, că a citit literatură română, știind pe de rost poezii de M. Eminescu. În 31 august 2017, cu ocazia Zilei Limbii Române, a recitat poezia *Cât suflet are un cuvânt* de Ana Gabur¹². Cu altă ocazie, James Pettit a mărturisit că imboldul de a învăța limba română l-a constituit „respectul pentru poporul Republicii Moldova”¹³.

Tot astfel, și Masanobu Yoshii recunoaște că a studiat româna timp de doi ani, la Chișinău. Ambasadorul Japoniei a devenit celebru după ce, în vara anului 2018, mergând în vizită la Bălți, cu ocazia unei donații din partea

⁸ Cf. https://www.youtube.com/watch?v=xcavcnL-qAA&ab_channel=ReporterdeGARDA.

⁹ https://www.youtube.com/watch?v=zSQgoeAGIyU&ab_channel=GALBEN.

¹⁰ https://www.youtube.com/watch?v=ZIdLAWJuS68&ab_channel=EmisiuneaLumina.

¹¹ <https://www.facebook.com/grigorishin/videos/331816444561305/>.

¹² <https://tv8.md/2017/08/31/video-ambasadorul-sua-in-republica-moldova-a-recitat-o-poezie-in-limba-romana-cat-suflet-are-un-cuvant/>.

¹³ <https://infoprut.ro/46284-james-d-pettit-vorbeste-limba-romana-intr-un-video-admirabil-mai-ramane-sa-invete-istoria-romanilor.html>.

Japoniei (pentru o școală specială), a vorbit în limba română, iar vice-primarul Grigorișan a avut nevoie de traducător¹⁴.

Cât despre Peter Michalko, domnia sa a sosit la Chișinău deja vorbind românește foarte bine, iar anul acesta, de Ziua Limbii Române, a adresat un mesaj cetățenilor Republicii Moldova, în care afirma că „numai în limba sa, omul își percepe inima pe deplin”, deoarece „așa scria marele poet Mihai Eminescu, în una din notițele în care aducea un elogiu limbii sale materne. Astăzi aduc, la rândul meu, un elogiu limbii române recitând câteva versuri din opera eminesciană.”, dând citire apoi poeziei *Coborârea apelor* de Mihai Eminescu¹⁵.

Revenind la conținutul de ansamblu al acestui video, internații au apreciat onestitatea ambasadurilor străine, competența lor expresivă în limba română, precum și faptul că o denumesc cu atâta naturalețe *română*. În timp ce în perimetrul politic basarabean există încă ezitări și temeri la acest capitol, străinii au o atitudine obiectivă și tranșantă față de fenomenele lingvistice din stânga Prutului, ceea ce înseamnă că ar trebui să fie cu atât mai credibili în fața demnitarilor moldoveni. Prin atitudinea lor consecventă, ei „le dau o lecție foarte dură” politicienilor autohtoni care nu pot nicidecum depăși schematismul dogmei sovietice despre cele două limbi diferite între ele. De aceea, între discursul moldovenist, anacronic și primitiv, al Elenei Hrenova și al lui Igor Dodon, și discursul occidental/european al diplomaților occidentali se creează o discrepanță enormă.

Pe cale de consecință, internații îi numesc pe J. D. Pettit, M. Yoshii și P. Michalko „prietenii ai limbii române”, în timp ce I. Dodon și E. Hrenova sunt calificați ca „dușmanii” ai acesteia. Și pe bună dreptate, întrucât acești diplomați, reprezentanți ai unor mari puteri occidentale, vorbesc o română foarte bună, iar din declarațiile pe care le-au făcut transpare atitudinea lor fermă față de limba română. În schimb, politicienii autohtoni din Republica Moldova se complac în perpetuarea unor dogme ale politicii lingvistice sovietice din secolul trecut, dând dovadă că sunt ancorați, în continuare, în apele propagandei sovietice de odinioară.

Dezbaterea pe marginea videoclipului *Dodon și Hrenova împotriva ambasadurilor limbii române* se desfășoară între două extreme: între pledoaria pentru limba română și, implicit, identitatea românească, și pledoaria pentru limba „moldovenească” și identitatea moldovenească. Conflictul lingvistic din Republica Moldova, manifest în cadrul aceleiași comunități de vorbitori, are rădăcini adânci în conflictul identitar din stânga Prutului. Nu întâmplător, reacții aprinse, replici dure, tonalități în registru grav sau jucăuș, injurii de tot felul, mostre de limbaj marginal ne întâmpină în lungul șir de glose și comentarii de sub video. Ceea ce arată că atunci când vine vorba despre problema

¹⁴ https://www.youtube.com/watch?v=iBWvGUNg9jg&ab_channel=Mihail.

¹⁵ <https://www.zdg.md/stiri/video-de-ziua-limbii-romane-ambasadorul-ue-la-chisinau-felicit-a-cetatenii-printr-o-poezie-de-mihai-eminescu/>.

identitară a basarabenilor, imaginarul lingvistic al internaților capătă dintr-o dată inspirație și vigoare chiar și după trei decenii de legislație lingvistică. Moldovenismul, ca opus românismului, afirmat pe o identitate arbitrară, fabricată în anii 20 ai secolului trecut în fosta RASSM, a pătruns în mentalul colectiv al mai multor generații de basarabeni¹⁶. Or, acest tip de moldovenism, arată Eugeniu Coșeriu, are două varietăți: „moldovenismul naiv și nevinovat al celor care, orbiți de o propagandă îndelungată, de tot ce li s-a spus și de tot ceea ce li s-a ascuns timp de șaiszeci de ani, cred că nu sunt români, cred că vorbesc altă limbă” și „moldovenismul vinovat și mincinos, moldovenismul care în mod conștient cultivă dezbinarea, ura împotriva a tot ceea ce e românesc și care încearcă, cu argumentele cele mai absurde, să afirme o identitate moldovenească *opusă* identității românești” (Coșeriu 2013: 10–11)¹⁷.

În termenii lui Octavian Țicu, *Homo Moldovanus Sovietic* trebuia să fie, deopotrivă, antiromân sau, cel puțin, refractar la tot ce e românesc, convins de faptul că este altceva decât român și apărut înaintea românului, puțin educat, vorbitor de limbă „moldovenească”, amestecată cu rusisme, antieuropean și prin extindere antioccidental, „predispus spre îndoctrinare, deznaționalizare, rusificare și sovietizare, preferând cu ușurință limba rusă ca mijloc de comunicare în alte circumstanțe decât cele legate de baștina sa, pătruns de un complex de inferioritate față de ruși sau vorbitori de limba rusă, complex compensat prin adularea și acceptarea formelor imperiale și culturale de sorginte sovietică, mândru de ideea apartenenței la marea „supraputere sovietică” (Țicu 2019: 14–15).

În ce privește problema limbii române, putem afirma că după trei decenii de legislație lingvistică în Republica Moldova nu s-au făcut progrese substanțiale la nivelul mentalului colectiv, nu s-a clarificat un lucru esențial: denumirea corectă a limbii de stat. Neglijată în mass-media, tema este transferată în spațiul *online* unde se poate discuta până la sațietate. Se va ajunge oare vreodată la un consens? Se va ajunge, dar cu condiția ca fiecare cetățean al Republicii Moldova să-și conștientizeze propria identitate și să se „trezească din somnul cel de moarte”: „Toti cei ce traiesc pe acest teritoriu de la nastere si nu vorbesc limba romana trebuie sa le fie rusine in urma vizionarii acestui video. Limba care o vorbim este o limba deosebit de frumoasa. Cind ma aflu in alta tara multi ma roaga sa le vorbesc ceva in limba romana dupa care toti spun; Ce limba frumoasa aveti si ce melodioasa e. Printre aceste persoane au fost: Englezi, francezi, germani si chiar rusi. O rusoaica din Sank-Petersburg m-a rugat sa o invat citeva fraze in limba romana. Paradoxal este faptul ca

¹⁶ În ce privește elaborarea identității moldovenești ca o alternativă la identitatea românească și, respectiv, a limbii „moldovenești” ca diferită de cea română, merită să fie consultate cel puțin două volume: Gribincea et alli (2004) și Cojocar (2009).

¹⁷ A se vedea și eseuul lui Eugeniu Coșeriu despre așa-zisa limbă moldovenească, republicat de mai multe ori în revista *Limba română* (Coșeriu 2017).

cei ce traiesc la noi special nu doresc sa invete nimic si cu siguranta ei conosc acesta limba, insa mindria si prostia e prea mare pentru a primi realitatea. Spun toate aceste lucruri nu pentru a ofensa sentimentele cuiva, spun aceste lucruri pentru a va trezi din somnul cel de moarte. Traiasca limba Romana.” (iurii R).

Bibliografie

1. Bojoga, Eugenia (2010), *Identitatea refulată a basarabenilor și limba „moldovenească”*, în V. Boari, S. Gherghina, R. Murea (ed.) „Regăsirea identității naționale”, Iași, Polirom, 2010, p. 232–277.
2. Bojoga, Eugenia (2015), *Limba română sau „moldovenească”? O perspectivă sociolingvistică asupra controversei actuale din Republica Moldova*, în I. Pomian, N. Mocanu (ed.), „Înspre și dinspre Cluj. Contribuții lingvistice. Omagiu profesorului G. G. Neamțu la 70 de ani”, Cluj, Scriptor și Argonaut, 2015, p. 107–123.
3. Bojoga, Eugenia (2019) *Semnificația obliteratea a sărbătorii limbii române*, în revista „Contrafort”, nr. 11–12, p. 15–16.
4. Cazacu, Matei; Trifon, Nicolas (2017), *Republica Moldova. Un stat în căutarea națiunii*. Trad. din franceză de Adrian Ciubotaru, Chișinău, Cartier istoric, 2017.
5. Cojocaru, Gheorghe E. (2009) *Cominternul și originile moldovenismului*, Civitas, Chișinău, 2009.
6. Coșeriu, Eugeniu (2013), *Moldovenismul nu se opune românismului, ci este o formă a lui*, în „Limba română”, nr. 5–6, 2013, p. 10–11.
7. Coșeriu, Eugeniu (2017) *Despre „așa-zisa” limbă moldovenească*, în revista „Limba Română”, nr. 3, 2017, p. 9–21.
8. Galben, Dorin (2018) *Dodon și Hrenova împotriva ambasadurilor limbii române*, cf. https://www.youtube.com/watch?v=1iytNaoa9zg&ab_channel=GALBEN (accesat în 20 iulie 2020).
9. Gribincea, Argentina; Gribincea, Mihai; Șișcanu, Ion (2004), *Politica de moldovenizare în R. A. S. S. Moldovenească*. Culegere de documente și materiale, Chișinău, Civitas, 2004.
10. Thiesse, Anne-Marie (2000), *Crearea identităților naționale în Europa. Sec. XVIII-XX*, trad. de A.-P. Corescu, C. Capverde și G. Sfichi, Iași, Polirom, 2000
11. Țîcu, Octavian (2019), *Homo Moldovanus Sovietic. Teorii și practici de construcție identitară în R(A)SSM (1924–1989)*, Ed. Arc, Chișinău, 2019.

Batem fierul la conac! Memorie, prezent, viitor

Sunt arhitectul coordonator al proiectului cultural *Batem fierul la conac!*, alături de inițiatorul lui, arh. Șerban Sturdza. Și sunt aici fiindcă eu cred cu tărie că mare parte din ceea ce se întâmplă la Țibănești (jud. Iași) vorbește exact despre tema colocviului de anul acesta, *Credință, cultură, transmitere*. Și sunt aici ca să ducem povestea mai departe.

Ne aflăm la Țibănești la 60 de kilometri sud de Iași, într-un loc în care coexistă două elemente reper: conacul Petre P. Carp și Petre Carp, junimist, om politic, prim-ministru al României de două ori. Îl putem vedea pe harta proiectelor pe care fundația Pro Patrimoniu le desfășoară în România, o fundație care-și propune nu numai să salveze și să conserve obiective de interes național și local, ci și să le reintroducă în comunitate. Fiindcă ne-am dat seama care este problema. Problema nu este a restaura un monument istoric, ci **a-l face înțeles de către comunitatea locală**, a-l angrena într-o serie de circuite culturale, economie ș.a.m.d. și a-l fructifica, **a-i da sens**. Fiindcă a face un simplu proiect de restaurare nu înseamnă mare lucru. Și în momentul de față, acestea sunt câteva dintre direcțiile fundației.

O să le trec foarte repede în revistă: **Casa „George Enescu” din Mihăileni**, un proiect de salvare la care au participat muzicieni și oameni de cultură din țară și din străinătate, cu scopul de a resuscita această casă și de a o transforma într-o academie pentru studiul sunetului, pentru copiii din comunitatea locală și pentru oameni dornici să studieze acest lucru, din toate lumea; **Vila Gulescu din Câmpulung Muscel**, de fapt un muzeu locuit, unde am reușit să terminăm procesul de restaurare și am reușit să generăm prima colecție de obiecte, care este de fapt marca locului de unde vine ea, povestaș al proiectului și care încearcă, iarăși, să întoarcă veniturile în comunitatea locală și să schimbe un pic percepția oamenilor asupra lor înșiși, să le confere sentimentul de mândrie, mândria aceea bună că știu să facă ceva cu mâinile lor și că ceea ce fac este util societății. La acestea se adaugă proiectul **60 de biserici de lemn**. E vorba de biserici de lemn din sudul României, care nu beneficiază de notorietatea celor din nord, pentru care se desfășoară intervenții de urgență, de primă necesitate. De cele mai multe ori e vorba de refacerea copertinei, fiindcă în aceste monumente Unesco plouă și fiindcă sunt lăsate în uitare. Și atunci, fundația și-a propus în prima parte, să facă un relevu al acestor biserici, să se alcătuiască o stare a lucrurilor în teren și, după aceea, o politică de intervenție, pornind de la punerea acestei copertine și mergând mai departe către restaurarea unora dintre aceste obiective.

Aș vrea acum să ajungem în Țibănești, acolo unde se întâmplă proiectul nostru. E un ansamblu monument istoric care conține conacul, monument

de clasa A, de importanță națională, anexele, mausoleul familiei, probabil construit în atelierele lui Gustav Eiffel, biserica „Duminica Tuturor Sfinților” și întregul parc, de asemenea, monument istoric. Începem cu sfârșitul. Vreau doar să vă arăt câteva dintre cifrele proiectului nostru, care sigur rămân niște cifre, dar pe care vreau să le vedeți în alt context. Prin urmare, avem un monument istoric care rămâne în stare impecabilă până undeva în anii 2000 și care în 2003 se degradează brusc.

Acum se pune problema: cum a pornit proiectul nostru „Batem fierul la conac!”? A pornit într-o casă, monument istoric, care a fost luată în stare perfectă, de regimul comunist, și retrocedată ca ruină. Proiectul a mizat pe o reciclare creativă. Ce înseamnă asta? În primul rând, s-a schimbat funcțiunea, din reședință de familie în centru de studii pentru meserii tradiționale și arhitectură. După care întrebarea s-a pus în felul următor: **Ce facem cu un conac, monument istoric, într-o zonă cu probleme grave de sărăcie, într-o zonă defavorizată, fără circuite economice, fără trasee culturale și cu o mână de lucru care nu e pregătită să preia un asemenea monument istoric? Toate acestea se cumula cu experiența care venea din domeniul arhitecturii, unde ne era din ce în ce mai greu să restaurăm monumente istorice, fiindcă meșterii au deja o vârstă, fiindcă nu se transmite acest savoir-faire mai departe și fiindcă tinerii nu consideră că e atrăgător acest aspect.**

Și atunci, din toate acest motive, s-a născut proiectul „Batem fierul la conac!”, care, în momentul de față, înseamnă trei lucruri: înseamnă workshop-uri de meserii tradiționale și arhitectură oferite tuturor celor interesați de patrimoniu, înseamnă cursuri de feronerie de artă adresată în mod gratuit copiilor din Țibănești, comunității locale și mai înseamnă o colecție de obiecte care e născută în acest context și care încearcă să reinvestească banii și să creze un alt mod de a privi lucrurile. Fiindcă, de fapt, pentru noi, acest proiect este o mare șansă să ne punem întrebări legate de felul în care sunt politicile de patrimoniu și care pot fi translate în alte puncte din țară. Să formulăm întrebări despre proximitățile unui monument istoric – fiindcă de multe ori avem monumente istorice care sunt asediate de tot felul de construcții parazitare –, despre tensiunea care se naște între două materiale, despre specificul lor, despre geneza unui obiect, despre tot ce înseamnă nașterea unui obiect, fiindcă noi vedem un vârf de aisberg, care e obiectul finit, dar nu vedem tot ceea ce se întâmplă în spate. Și toate lucrurile acestea sunt fundamentale.

În 2007, am înțeles că noi trebuie să populăm ruina de la Țibănești, că trebuie să găsim un punct pe care să-l refacem și unde să poată locui primul fierar care revenea în Țibănești, un fierar care venea de la Asociația de Utilitate Publică „Les compagnons du Devoir” din Franța, urmașa constructorilor de catedrale din Evul Mediu și care și-a propus, printr-un **sistem de transmitere**, să asigure continuitatea tuturor acestor bresle de meșteșugari până astăzi. **Pentru ei, transmiterea este unul din principiile active.** Să vedeți cum din modesta căsuță, pe

care cei mai mulți nici n-ar considera-o viabilă sau locuibilă, am reușit să facem un lucru deosebit, printr-un workshop de arhitectură și meșteșuguri cu studenții de la Arhitectură, învățându-i și pe ei ceva. Fiindcă facultatea este preponderent teoretică și, de fapt, proiectul și-a propus să acopere găurile din învățământ.

În al doilea an, am făcut această construcție, pornind de la o modestă casă a unui portar și generând tot acest proiect, gândindu-ne care e lucrul minim pe care poți să-l faci pe ceva foarte modest, să faci un gest notabil care să transforme complet un loc. După care, ne-am dat seama că avem un monument istoric, dar că el a fost privat de tot ceea ce era important și că au rămas doar câteva obiecte care vorbesc despre acest proiect. Și unele dintre ele erau ușile, aflate într-o stare avansată de degradare. Și am început să facem ceea ce nu este ortodox sau normal într-un proiect de arhitectură. N-am făcut lucrurile în ordinea firească în care se fac. Dar motivul era care? Să facem conștientă comunitatea locală că, de fapt, au un obiect valoros și că, împreună cu copiii – fiindcă aici am lucrat cu copii – se poate învăța foarte mult, se poate dobândi o meserie, încep să vină oameni din afară care varsă în vasul acesta al proiectului enorm de multă energie și foarte multe deschideri.

Am început să lucrăm la fierărie. Am început să donăm obiecte comunității. Mai întâi e vorba de sfeșnicul pe care l-am făcut pentru biserica din sat. Am forjat chiar împreună cu preotul. Și lucrul acesta a schimbat foarte mult percepția oamenilor asupra meseriei de fierar. Este o meserie considerată demodată. Oamenii o asemuiesc cu meseria de potcovar. Și e foarte clar că potcovăria în momentul acesta nu are un viitor. Dar noi facem fenererie de artă. Asta înseamnă confecții variate, de la scări, la balustrade ș.a.m.d. Fierarii care vin la Țibănești au în spate un întreg modul de formare, deci ei știu istoria stilurilor de arhitectură, istoria stilurilor de fierărie, patine etc. Și iată că am prins curaj. În 2012, deja aveam lucrări de restaurare importante, la Restaurantul Negrescu, lângă Caru cu bere din București.

Și ne-am dat seama că, de fapt, arhitectura e iarăși într-un vârf de piramidă. Reușim noi să antrenăm comunitatea cu evenimente cât mai variate? Și ne-am propus s-o facem prin muzică. Am încercat să intersectăm muzică de cameră, muzică clasică, cu tradiția locală a fanfarelor. Și lucrul acesta a născut ceva foarte proteic, întrucât, atunci când se întâlnesc satul și orașul ele rămân distincte, nu intră în dialog. De data aceasta, însă, au comunicat.

Atelierul de fierărie e motorul activităților de la Țibănești. Primul atelier de fierărie pe care l-am avut a fost într-un modest grajd. Efectiv, așa am pornit. De ce un atelier de fierărie? Era cel mai simplu lucru care se putea face. Ai nevoie de o forjă, de un ciocan și de o nicovală. Și toate celelalte unelte se pot construi. Și din acest context, dintr-o Moldovă săracă, dintr-un monument istoric avariat, au început să se nască produsele pe care le vedeți în imagini, întotdeauna într-o conlucrare între arhitect, designer, fierar și ucenic, ca tot ceea ce noi facem să poată fi cu folos pentru cei din jur.

Prima lucrare de mari dimensiuni a fost candelabrul de fier forjat de mari dimensiuni din salon. După ce am făcut o vizită în atelierul pictorului Ștefan Câlția, ne mutăm fierăria în centrul satului. Ne-am dat seama că, într-adevăr, fierăria trebuie să fie în centru și, mai mult decât atât, trebuie să fie întotdeauna sub văzul comunității locale. De aceea, am făcut o mare vitrină care separă spațiul de lucru de cel al comunității, ca să se vadă permanent ceea ce lucrează acești oameni.

Am invitat artiști de toate vârstele, cărora le dăm posibilitatea de experimentare. Am început să mergem peste tot prin țară, la festivaluri de fier forjat, și să încercăm să atragem lumea în zona asta. Au început să se nască obiecte făcute de oameni ca dumneavoastră. Ei vin la fierărie să facă un modul din elementele respective. În continuare, am făcut, cu copiii din sat, ateliere de metaloplastie, pornind de la lucruri pe care le observam ca fiind necesare și în continuarea gândurilor lor.

Sobele din conac, grav vandalizate, au fost refăcute, câte două sobe în fiecare an. Cu ocazia asta, mii de studenți și-au dat seama că sobele nu sunt numai niște incinte, niște cavități care arată într-un fel sau altul, ci înseamnă o întreagă lume prin care plimbi fumul, o tehnologie întreagă în spate. Și toate experiențele astea au născut niște cărți.

Am continuat cu atelierele de frescă, cu două școli: școala venită pe filiera de arte și școala bisericească, două tehnici – *a fresco* și *a seco*, invitând oameni din sat, într-un proiect care cred că e destul de inteligent. Într-o cameră, o construcție de la Țibănești, monument istoric, ne-am imaginat un experiment – o cameră capelă, gândindu-ne că o clădire care are o cameră capelă, care își spune, ca-ntr-o biserică, povestea întregului proiect, este mult peste una care nu o are. Și atunci, am intersectat partea de memorie prezent și viitor în desenele acestei camere, invitându-i pe toți oamenii care au venit la Țibănești să lase câte o urmă, după ce încep să cunoască proiectul. Și atunci spațiul pătrat are valențe extraordinare, fiind făcut de oameni cu pregătiri foarte diverse, care descoperă emoția desenului și care îți lasă câte o urmă extraordinară.

Casei din 2012 i se adaugă stratul de frescă. Aici se adună copiii din întregul sat. Între timp, conacul, brutal vandalizat, lăsat în stadiul de carcasă, a fost restaurat cu tencuieli tradiționale, cu lut și balegă. De ce am făcut tencuielile astea tradiționale? Fiindcă ele deveneau atributul sărăciei și erau foarte mult refuzate. Imaginea satului se deteriora. Și ne-am gândit că dacă facem din tipul acesta de tratament cel mai important punct din Țibănești, el va putea să se extindă și să iradieze mai departe către comunitatea locală.

Am început ateliere de dulgherie cu dulgheri din toată lumea, ca să restaurăm partea de acoperiș de deasupra fierăriei, în ideea de a construi aici un spațiu teoretic pentru copiii din Țibănești. De ce? Pentru că părinții acestor copii au nevoie să vadă seriozitatea demersului și o nouă imagine asupra meșteșugului.

În momentul de față, vin oameni din toată lumea, care contribuie la proiect. Am construit o fermă la Țibănești, printr-un proiect în care, eu, pentru prima oară în viața mea, am făcut desenul și am fost cu pădurarul să alegem arborii din pădure. Am avut acea emoție și responsabilitate în care hotărâști dacă tai sau nu vreunul din arbori. Vă spun că de-abia în momentul acela arhitectul începe să fie arhitect și să simtă responsabilitatea unei linii. Fiindcă pentru mine asta a fost extraordinar și cred că și pentru toți cei care vin la Țibănești.

De fapt, locuiști într-un șantier, care e casa caselor, are toate posibilitățile deschise. Întotdeauna poți să iei o decizie, trebuie să fii pregătit, fiindcă întotdeauna lucrurile pot eșua sau pot merge înainte. Și cred că lucrul acesta direct cu materialele și cu materia transmite foarte mult.

Atelierele de olărit pe care le facem la Țibănești merg pe două direcții: una în care încurajăm produsele locale și una în care mergem în direcția asta de tradiții creative, așa cum le numește antropologul Vintilă Mihăilescu. Încercăm să intersectăm nevoile societății contemporane cu știința olarului și cu un tip de glazuri care să le depășească pe cele tradiționale cu plumb. Experiențele cu olăritul iarăși au născut și o carte.

Facem ateliere de nuielărit. Sigur, se pot face din nuiiele coșuri care au o mică valoare pe piață, dar și elemente de arhitectură de interior, care sunt extrem de interesante.

Vreau să vă prezint acum zona de comunitate, care mi se pare cea mai interesantă. Am fost martora unei școli de teatru pentru nevăzători la Țibănești și a unei școli de fierărie pentru nevăzători la Țibănești. Am învățat enorm de la acești oameni. În sat, există o livadă de cireși – vă povestesc asta, pentru că mi se pare relevant – pe care am încercat s-o culegem cu lumea din sat, dându-le bani. N-am reușit s-o culegem cu nimeni. Am încercat cu copiii – iar, n-am reușit. Au venit acești oameni, le-am povestit nevăzătorilor că n-am reușit s-o culegem și într-o jumătate de zi, toată livada era culeasă. Pentru mine, faptul acesta e relevant, pentru că vorbește foarte mult despre lucrurile în care crezi și ceea ce este important și vibrează în tine. De fapt, îți arată că imposibilul e undeva foarte departe. Și e foarte important să atingi acel punct sensibil în fiecare om.

Atelierele pentru copii, de art-terapie sau teatru de umbre sau de olărit, au în vedere educația lor. Pentru copii, plasticul e foarte atrăgător, dar le vorbim despre lut și despre tradiția olăritului. Dacă nu începi cu cei mici, lucrurile astea nu continuă. E o dramă, în momentul de față: patrimoniul aparține doar unor specialiști, nu tuturor. Dacă nu iese din cercul acesta limitat al specialiștilor și nu se întoarce problematizat, îmbogățit către fiecare dintre noi toți, atunci el dispare. Și cu el, o întreagă moștenire culturală care ne face ceea ce suntem.

Am făcut și o spălătorie comunitară în Țibănești. Am cusut săculeți pentru fiecare familie și lucrurile au fost colectate întâi cu căruța, apoi cu un

microbuz, făcându-se pe rând spălarea acestor haine. Ne-am luptat cu preconcepția de a spăla hainele în public. Și, într-un final, ne-am gândit să naștem spațiul acesta unde încet, încet, am început să punem informații despre proiect, lucruri care țin de memoria lui, de Petre Carp ș.a.m.d.

Avem și o școală de fotografie, fiindcă activitățile trebuie să fie surprinse, dar și fiindcă e nevoie de povestași. Ne-am dat seama că toți acești oameni care vin în contact cu oamenii din zonă pot duce mai departe proiectul. Și proiectul are mai multe voci, prinde contur. Am început să-i fotografiem pe oamenii din sat și să-i întoarcem înspre comunitate, ca lumea să vadă ce fac și cine sunt și să antreneze un soi de mândrie.

Vreau să închei, arătându-vă câteva dintre produsele proiectului: o carte care se numește *În jurul focului*. E călătoria mea de doi ani de zile, cu bicicleta prin țară, prin lumea satelor și nu numai. Nu știam ce caut, inițial. Am pornit pur și simplu simțind că e un moment critic în satul românesc și în societatea noastră și că toată această lume dispare încet, încet. Mi-am dat seama, după ce am încheiat călătoria, că totul se grupează în jurul focului. Și am scris o carte despre sobe, cuptoare, cuptoare ale meșteșugarilor și tot felul de produse derivate de la țișle, la cahle și pâini. Descoperim că, de fapt, e o lume foarte vie și că în România palpită multe asemenea locuri.

La cuptorul de ars țișle de la Apoș, undeva pe lângă Sibiu, doi arhitecți lucrează pentru restaurarea unor sate istorice din Transilvania. Ce fel de țișlă punem pe ele? Trebuie să construim din nou țișlăria tradițională, care îmbătrânește diferit, colorate așa, ca-ntr-o pictură pointilistă. Facem și un studiu, să vedem care sunt țișlele istorice folosite în zona respectivă. Și în momentul de față, această țișlărie are țișlele vândute pe cinci ani de zile înainte și s-au mai deschis și alte asemenea ateliere de țișlărit în țară.

Toate aceste aventuri mi-au arătat că zona asta încă palpită. Și am început să primesc telefoane de la oameni care mă întrebau: știi un sobar în Târgu Mureș? Știi un sobar nu știu unde? Telefoane de la oameni care-mi spun: „Alexandra, îți mulțumesc că ai scris cartea asta, fiindcă acum pot să-i spun cu mândrie și pace nepotului meu că sunt sobar. E foarte curios procesul acesta în care tu trebuie să scrii o carte ca cineva să se simtă în felul acesta. Dar a funcționat.

Și așa am prins curaj și am scris o a doua carte, *Cartea fieroneriei*. E vorba de povestea atelierului de la Țibănești. E primul curs de fierărie adresat copiilor din sat și tuturor celor interesați de fierul forjat, în care explicăm tot procesul: de la cum se obține cărbunele, la corespondența de culoare și temperatura metalului, la tipuri de torsade, volute, prinderi, decoruri. Deci, prima parte e cursul de fierărie, după care urmează o întreagă baleiere a uneltelor tradiționale, în care ne-am asumat foarte clar rolul de a nu ști. Suntem deja în punctul în care, la unele dintre unelte, întâmpinăm dificultăți în a le recunoaște: care era rolul lor, ce făceau? Întreagă această lume care a construit civilizația materială pe care noi o știm astăzi se află într-un proces de uitare

și de pierdere. Și mi se pare interesant să avem acest cadru în timp. Este o cercetare care s-a făcut pe bardă și care-ți arată influența formelor de bardă în legătură cu expansiunea Imperiului otoman.

Ultima parte a cărții arată produsele pe care le facem noi, tipul de lucrări. Și se încheie cu o întreagă listă a meșterilor fierari din țară, în aceeași idee de a-i impulsiona pe oameni și a-i face cunoscuți lumii. Reprezintă arta fierului forjat în România, în momentul de față.

Ne-am dat seama, apoi, că ceea ce facem nu e comunicat suficient. Și, în felul acesta, a apărut seria de ziare culturale locale „Batem fierul la conac”, care și-au propus să întâlnească satul și orașul și să-i facă iarăși pe oameni mândri de ce au, să-i facă conștienți de ce au și să fie un instrument și pentru turist și vizitator.

Unii dintre oamenii din sat au înrămate foi din ziare în casele lor. Ziarele au circulat peste tot, întâlnind satul și orașul. În al doilea număr al ziarului ne-am gândit: Cum ar fi să deschidem ziarul pentru copii? Și am chemat o ilustratoare care a desenat toate atelierele pe care noi le facem aici. Și am mers în sistemul acesta de bandă desenată. A avut din nou succes. Și întotdeauna un ziar de tipul acesta încearcă să vină cu o fișă despre Petre P. Carp, despre partea istorică, ce merge acum în comunitate și e activ și, bineînțeles, care sunt gândurile de viitor și cum te poți implica.

Toate aventurile acestea mi-au dat și mai mult curaj. Și m-am gândit că ar fi cazul să încerc să extrag din mine poveștile despre arhitectură și patrimoniu, care mi se par relevante, aducându-le celor mici. Și am născut cartea *Marea lume mică, 15 povești subiective*. E o carte care se parcurge și cu lupa, și care își propune, de fapt, să-i apropie pe copii și pe părinți de toată zona asta care palpită, fiindcă numai în felul acesta se poate asigura continuitatea.

Toate experiențele astea ne-au dus – pe mine și pe încă șapte arhitecți – către ideea de a construi harta meșterilor în construcții, făcută împreună cu Ordinul Arhitecților din România. Noi am făcut, de fapt, primul pas: cartarea a ceea ce considerăm meșteșugurile tradiționale din România în domeniul construcțiilor. În momentul de față, atât cât am putut, cartând și online, și pe teren, avem o poză cu meșterul respectiv, cu produsele lui, o imagine despre vârsta lui, despre disponibilitatea lui de a transmite problemele pe care le întâmpină ș.a.m.d. A fost o muncă funcționarească, seacă, pe care, recunosc, am făcut-o cu greu, dar cu o mare bucurie, gândindu-mă, de fapt, la ce se va întâmpla după. Cu această imagine a României, știi de fapt cât de îmbătrânit e sectorul meșteșugarilor și te gândești ce poți face ca să transmiți mai departe, să-i pui pe tineri în contact cu acești oameni, să faci, poate, un magazin online cu produse, ca să poți lua oalele olarului din Schitul Stavnici și, de ce nu?, un site cu povești care să-i atingă pe oameni.

Putem comenta mult estetica obiectelor pe care le facem la Țibănești, dacă e bine sau nu e bine, sau dacă se poate mai mult. Dar când știi locul

din care vin și faptul că sunt făcute de niște copii din familii cu probleme extraordinare, copii care vin la școală, în ciuda părerii părinților lor, când știi că totul a început de lângă un grajd cu animale, când știi toate greutățile care sunt în spatele unui obiect, cred că poți să spui că e vorba de o performanță.

Am așteptat 11 ani să avem un fierar adevărat, în Țibănești. Se numește Gabriel. El a construit scule, deci a făcut un act de recuperare a felului în care se lucra altădată.

Am primit Sigla Europeană a Patrimoniului Cultural și, în urma acțiunilor de la Țibănești, am primit titlul de „Sat cultural al României”, împreună cu alte 15 sate. Și aici vreau să fac o foarte scurtă paranteză: la această competiție erau prezente toate celelalte 15 sate, reprezentate de primării, consilii locale, referenți culturali ș.a.m.d. Satul Țibănești a fost reprezentat de mine, din București, și de fierarul din Franța. Și ne-am dat seama, de fapt, că a obține un titlu de tipul acesta care nu e înțeles și luat de comunitate nu înseamnă nimic. Și de aceea, acum, acțiunile noastre sunt spre a-i încuraja pe oamenii care fac mici produse să folosească sigla asta de „sat cultural” ca să crească valoarea produselor.

Ultimul număr al ziarului „Batem fierul la conac!” îl celebrează pe Petre Carp și centenarul morții sale, prilej cu care am pus cap la cap puțin din aventura noastră din ultimii 11 ani. Și am constatat că intervenția într-o comunitate e un lucru foarte lent, că începi să exiști abia după 10 ani – deci aș putea să spun că suntem de abia în primul nostru an de existență acolo – și că modul în care noi am făcut lucrurile, genul acesta de arhitectură slow-food este foarte relevant, fiindcă a așezat lucrurile așa cum trebuie și fiindcă eu cred că o serie de oameni au putut să se hrănească din ceea ce facem.

Iată harta școlilor de vară pentru patrimoniu și meșteșuguri. Vreau să vedeți cum arată teritoriul în zona Moldovei și cum arată în Transilvania și să înțelegeți de ce pentru mine este atât de important să continuăm să existăm și să îndesim rețeaua locurilor din Moldova. E o rețea, de fapt, energetică, e o rețea în care e vorba de emulație și de **transmitere a valorilor** de la un punct la celălalt și e dincolo de a fi o acțiune punctuală doar în perioada verii. E, de fapt, mult mai mult de atât. Și ne-am gândit: care ar fi semințele semănate de Carp, vorbind de continuitate, dacă Petre Carp, de fapt, a dat primele legi care îi apără pe meșteșugari? Domnul Sturdza încearcă să continue direcția deschisă de Petre Carp. Și ne-am gândit care ar fi lucrurile pe care el le-a sădit și pe care noi le-am putea crește în viitor. Și le-am propus oamenilor din Țibănești o listă cu 10 puncte care, de fapt, pot fi valabile și în alte locuri din România.

Noi am plecat la drum ca niște arhitecți pur-sânge, dacă vreți, încercând să restaurăm un conac și niște anexe. Și ne-am dat, de fapt, seama că este vorba de restaurarea comunității. Și cred că cel mai valoros exercițiu de la

Țibănești este într-un fel că însuși conacul și toate anexele au fost distruse de comunitatea care acum se implică în a reface toate lucrurile astea. Exercițiul acesta de vindecare este fabulos și are tot sensul din lume, iar actul de restaurare nu este singular. El intră într-o suită metabolică ce vizează în final normalitatea. Fiindcă de abia de aici începem să construim mai departe.

Vă mulțumesc foarte mult pentru atenție. Îmi doresc ca ceva din ceea ce v-am prezentat să rămână cu dumneavoastră și să duceți o poveste despre Țibănești și despre ce se întâmplă aici și din locurile de unde veniți și să ne vizitați.

Teatrul – a crea ocazia dialogului, care altfel nu ar avea loc

Dintre numeroasele și generoasele semnificații ale temei alese anul acesta, *Credință. Cultură. Transmiere*, m-am oprit asupra termenului *transmiere* și a semnificației sale de *comunicare* a informației prin diverse mijloace, printre care se numără și arta teatrală. Într-o societate a comunicării generalizate, prin cele mai diverse canale și tehnologii, de multe ori comunicarea este viciată iremediabil de norul de *smogdata*, poluarea la care ne supunem inevitabil navigând îndelung în mediul on line. Lumea de azi ne împinge obsesiv către media bidimensională. Într-o lume dominată de virtual, omul se află tot mai mult în contact cu reprezentării reale și virtuale totodată, care dau iluzia vieții. În acest caz, **teatrul rămâne un bastion al comunicării directe între emițător și receptor**. Teatrul este o artă de grup, a colaborării, indiferent dacă vorbim despre relațiile dintre creatorii unui spectacol sau despre relația spectatorului cu actul artistic, respectiv a actorului cu spectatorul. Actul teatral autentic te conduce „în mijlocul tensiunii create de două singurătăți – actor și spectator, acolo unde poți descoperi un secret și o legătură involuntară”¹. Dar, pentru ca această întâlnire de grație să aibă loc, e nevoie ca și actorul și spectatorul să fie capabili să trăiască acea durată în esența ei. E vorba despre Prezența vie, activă, a actorului și a spectatorului deopotrivă.

Teatrul este arta care are cea mai mare legătură cu realitatea concretă, socială, fiind cel mai vechi mijloc artistic de analiză a lumii, menit să exprime receptarea acesteia sau, după cum afirma Oscar Wilde, scena este reînnoirea artei la viață. Încă din Grecia Antică, viziunea despre teatru cuprindea două mari scopuri ale acestei arte: pe de o parte, teatrul reprezintă o reflectare care reproduce sau caricaturizează societatea, permițându-ne să înțelegem mai bine imperfecțiunile acesteia, pe de altă parte, teatrul poate avea un **efect de catharsis**, adică facilitează atât artistului cât și spectatorului exteriorizarea stărilor negative sau a comportamentelor interzise de regulile sociale. Viziunea lui Shakespeare, cel mai jucat dramaturg al tuturor vremurilor, implică o reunire a contrariilor: teatrul este atât oglinda lumii, sursă a adevărului despre lume, cât și fabricant de minciuni, de iluzii. Teatrul lumii și lumea teatrului sunt, la Shakespeare, două oglinzi ce se reflectă una pe cealaltă.

Unul dintre creatorii care au revoluționat teatrul în secolul al XX-lea,

¹ Eugenio Barba, „Teatrul. Singurătate, meșteșug, revoltă”, Editura Nemira, 2017.

propunând perspectiva teatrului ca nucleu declanșator al dialogului asupra problemelor sociale reflectate de operă, este Bertold Brecht. El propune în anii '40 formula de *teatru epic*, în care atenția principală se acordă nu atât lumii spirituale a personajului, cât dependenței comportamentului acestuia de mecanismele realității sociale. Modificările conștiinței individuale depind, în mare parte, de specificul conștiinței sociale, observația obiectivă domină interpretarea subiectivă. Drama lui Brecht suscită nu atât emoțiile, trăirile, cât capacitatea de a gândi lucid. Transformarea spectacolului într-un dialog cu spectatorul devine una din modalitățile principale ale teatrului epic.²

Poziția radicală privind implicarea teatrului în societate, este adoptată de Augusto Boal, în anii '60, regizor-dramaturg, actor, teoretician al teatrului născut în Brazilia, cu studii teatrale la New York, profesor la Sorbona. Convins că teatrul poate provoca revoluții socio-culturale, influențat de spiritul revoluționar al anilor '60, a teoretizat și a produs un teatru militant, propunând formula *Teatrul Oprimaților*. Această formulă vizează în primul rând spectatorul, posibilitatea ca acesta, implicându-se direct în actul teatral, să-și găsească propriile căi spre schimbare. Împreună cu trupa sa de la Teatrul Arena a ieșit din clădirea teatrului și a început să joace scenete prin piețe, școli, biserici din cartierele muncitorești, în fața uzinelor, în sălile sindicatelor, în sate. Spectacolele sale, jucate în cele mai diverse spații neconvenționale, au contribuit la alfabetizarea adulților din Perú sau au îndemnat populația să se opună regimului dictatorial din Brazilia în anii '70 ai secolului XX.

Boal va dezvolta conceptul de *teatru-forum*, metodă teatrală care implică participarea activă a spectatorilor la desfășurarea spectacolului. Artiștii prezintă pentru, sau aleg împreună cu o comunitate, o situație de oprimare sau de nedreptate care afectează comunitatea respectivă. Spectatorii au dreptul să oprească acțiunea piesei și să ceară să intre în rolul persoanei oprite, pentru a încerca să schimbe situația. Spectatorul nu va oferi soluția doar verbal, ci va trebui să acționeze în cadrul piesei, imaginând astfel soluții concrete, devenind spect-actor – participant activ, democratic, la procesul de construcție a spectacolului și în același timp la construcția mesajului. „Poetica oprimaților se concentrează pe acțiunea însăși: spectatorul nu delegă puterea personajului (sau actorului) să acționeze sau să gândească în locul său; dimpotrivă, spectatorul însuși își asumă rolul de protagonist, schimbă acțiunea dramatică, încearcă soluții, discută planuri de schimbare – pe scurt se antrenează pentru acțiunea reală. În acest caz, poate că teatrul nu este revoluționar prin el însuși, dar este cu siguranță o repetiție pentru revoluție. Spectatorul liberat, cu întregul său corp, se aruncă în acțiune. Nu contează că acțiunea este ficțională.

² Emilia Taraburcă, Tendențe în dramaturgia universală din sec. XX: teatrul epic (https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Tendinte%20in%20dramaturgia%20universal%20din%20sec.%20XX.pdf).

Este important că este acțiune! (...) A juca rezistența la oprirea trecută pregătește protagonistul să reziste la următoarea.”³

Uneori, când dezechilibrul pune stăpânire pe societate, dând peste cap normele și legile, teatrul poate fi locul singular în care se păstrează raporturile ce țin de normalitatea vieții civilizate. Renumitul regizor Eugenio Barba numea teatrul „acel vaporeș de piatră din care privești mersul crunt al istoriei”, teatrul viu fiind acela care reacționează și pune întrebări asupra direcției societății, care hrănește și protejează setea noastră de libertate. Teatrul trebuie să fie în primul rând atitudine care invită la schimbări, atitudine născută dintr-o lezare, care devine impuls de a crea. De aceea, am ales în titlul lucrării citatul unui celebru regizor contemporan Peter Sellars: „Teatrul înseamnă a crea ocazia dialogului care altfel nu ar avea loc.”

Tot Eugenio Barba vede teatrul ca „un copil, în vârful picioarelor, care se uită dincolo de un zid mai înalt decât el”. E acea privire eliberatoare, care ne împinge limitele mai departe, continuând drumul devenirii noastre, e acel punct de cotitură când conștientizezi pericolul de a rămâne blocat în construcții mentale limitative și repetitive, iar un spectacol de teatru poate fi vectorul care canalizează această energie interioară.

³ Augusto Boal, *Teatrul Oprimaților și alte poetici politice*, Editura Nemira, 2017, p. 98.

Transmiterea ca formă de învățare a culturii și cultura învățării

În viața cotidiană, fiecare individ se află poziționat într-o rețea de relații sociale care îl condiționează și pe care, la rândul lui, le poate dezvolta pe măsura capacităților sale. Recurentă în evoluția omului este învățarea proceselor vieții chiar în mijlocul vieții.

A trăi într-o familie, într-o comunitate, înseamnă a fi înscris într-o construcție simfonică a personalității, unde se edifică atât individualitatea cât și colectivitatea. De aici s-a creat convingerea că în viață există cel puțin două evoluții simultane prin care se definesc, pe de o parte, personalitățile și, în același timp, abilitățile acestora de a face față realităților umane. În acest proces, acțiunea de a învăța este fundamentală. Iar învățarea se realizează prin intermediul limbajului, prin transmitere de cunoștințe, simboluri, semnificații. Mesajul se alcătuieste pe baza unor coduri, semne sau semnale care trebuie să îndeplinească o condiție de bază și anume să poată fi recunoscut nu numai de către emițător ci și de către receptor. Codurile pot fi sub formă de cuvinte, sunete, sau diverse chei de interpretare.

Ei bine, toate aceste elemente constituie eșafodajul acțiunii de învățare, pentru că există o relație permanentă și puternică între limbaj și posibilitatea individuală de formare. Iar a învăța cultura presupune o permanentă implicare în realitatea ființelor umane în care ești inserat. Cultura este un produs social, întrucât orice formă de cunoaștere se socializează, devine un bun comun. Realitățile strict individuale inter-relaționează cu cele sociale sau de grup unde s-au format valori ale modului de interpretare a lumii. Iar instrumentul de integrare a realității în conținutul propriu de valori este limbajul.

Despre importanța limbajului în formarea însăși a omului și în acțiunea de transmitere a culturii amintesc o întâmplare celebră care l-a avut ca protagonist pe Frederic II (1194–1250), împărat al Sacrului Imperiu Roman German. A fost supranumit „*stupor mundi*” (*uimirea lumii*) datorită rarelor, profundelor și excentricelor lui calități care i-au scandalizat pe contemporanii săi și au lăsat dăre adânci în istorie. Era un personaj extrem de inteligent care cunoștea nouă limbi și scria în șapte, având cunoștințe vaste care mergeau de la matematică și filozofie până la astronomie, medicină sau științele naturii. Între alte preocupări, el avea ideea de a descoperi dacă există o limbă naturală, un fel de limbă adamică, care ar fi trebuit să apară firesc și să fie utilizabilă de la bun început de către orice ființă umană. De aceea a ordonat să se facă

un experiment foarte dur, ale cărui rezultate nu le putea bănuî. A pus să fie adunați la un loc un număr de 30 de copii nou născuți, ulterior dați în grija unor persoane cărora li s-a cerut să le ofere bebelușilor tot ce se putea pentru ca acestora să nu le lipsească nimic. Dar, în același timp, a interzis celor puși să-i îngrijească să le vorbească celor mici ori să facă gesturi ce ar fi putut fi interpretate ca o manifestare afectivă sau emoțională. Împăratul credea că toți copiii vor începe să vorbească o limbă universală comună în mod spontan, fără ca cineva să-i învețe. Rezultatul a fost dezastruos: până la vârsta de trei ani, toți copiii au murit. Niciunul nu a reușit să scoată sunete inteligibile sub forma unor cuvinte. Despre acest cumplit experiment s-a vorbit mult, la noi fiind amintit și de Andrei Pleșu în „Limba păsărilor”. Concluzia unanimă a celor care au examinat acest caz a fost că privarea ființei umane de comunicarea afectivă, în primii ani de viață, este fatală pentru existența însăși a omului. Exprimarea emoțională și transmiterea prin limbaj sunt fundamentale pentru ființa umană.

Limbajul este, prin urmare (indiferent de mijloacele prin care se exprimă) cel care conservă și transmite cultura. Într-o carte intitulată „*Cultură și comunicare*”, Jean Caune afirma că „omul asimilează cultura prin limbă” și făcea precizarea că individul și societatea se determină reciproc prin limbă. Doar cu ajutorul limbii poate fi descrisă societatea și descifrată cultura. Într-o accepțiune mai largă, **cultura este definită drept „un mod de transmitere cu sens a informațiilor**, supuse astfel selecției și transformării”. De aceea se consideră că acele culturi care iau naștere în urma comunicării într-un context bogat se mențin durabile și rezistente la schimbări, pe când cele născute în contexte sărace, se schimbă mai rapid și sunt extrem de vulnerabile. Dacă suntem de acord cu André Malraux, care vedea cultura ca un mod de a conecta indivizii în jurul aceleași idei, vom putea conchide că numai când transmiterea prin limbaje a culturii se realizează fără intervenția unor factori perturbatori, vorbim de o cultură atestabilă, respectabilă. Cultura este cea care ar trebui să fie invocată pentru a asigura coerență comunicării globale. Numai că în schema clasică a transmiterii limbajului, unde există un emițător, un mesaj și un cod al acestuia, precum și un receptor, termenii pot fi bruiți de subiectivitate și mai ales de intenționalitate.

Înșind puțin din această abordare teoretică și referindu-ne la realități cunoscute nouă, vom observa cum valorile culturii se creează diferit în varii contexte sociale. O anumită tradiție are cultura greacă, o alta cea chineză sau egipteană, franceză sau engleză. Dacă meditam la felul în care cultura română s-a constituit și și-a creat o identitate proprie observăm că formele de bază ale acesteia sunt cele ale culturii populare. Când a scris monumentală sa *Istorie a literaturii române de la origini până în prezent*, George Călinescu a acordat un spațiu semnificativ izvoarelor populare ale culturii noastre. Este elementar faptul că în colectivitățile umane locuite de români, fie că vorbim despre

poezie, cântece sau elemente ale universului agricol sau pastoral, transmiterea acestora s-a făcut pe o axă cronologic verticală de la strămoși la cei tineri. Iar odată cu primii poeți sau scriitori care au avut conștiința valorilor culturii s-a încercat recuperarea acestui tezaur care deja exista. Când modul de comunicare dintre români a putut să fie textul scris, cele dintâi lucrări tipărite au fost cărți de învățătură, mai cu seamă religioasă. Pe această bază s-a construit și identitatea românilor ca popor. Pentru a parafraza pe un poet, patria tuturor celor care au dobândit această conștiință națională a fost limba română.

La scară mai mică, însă, procesul de transmitere a valorilor culturale a oricărui popor se realizează în familie, în societate, iar instituțional prin școli. Nimic nu este posibil pentru om în afara limbajului.

Probabil că tocmai din nevoia de a restaura încrederea în procesul de transmitere, nu numai în scris, se vorbește tot mai mult în zilele noastre despre comunicarea asertivă. Aceasta are în vedere tocmai forma prin care o persoană își exprimă opiniile, pornind de la respectul pentru celălalt. Este un stil de comunicare cu un uriaș impact asupra relațiilor emoționale, inclusiv în ambianță profesională, dar care are importanță, în general, în raporturile umane de orice tip.

Iată câteva dintre elementele care apar în explicațiile celor care studiază fenomenul, astfel încât comunicarea asertivă să fie efectivă. În acest mod de comunicare, ca receptor manifesti interes, disponibilitate și încredere față de cel care ți se adresează sau cu care interacționezi în dialog și totodată să ai o postură corporală care să demonstreze deschidere, sinceritate și chiar empatie. Iar cel care formulează mesajele nu le formulează doar ca pe niște enunțuri, fără nici o intenționalitate de a fi înțeles. Cei care optează pentru acest fel de transmitere sunt îndemnați să-și controleze bine propriile gesturi, pentru a nu transmite prin limbajul trupului alt tip de mesaj, și totodată trebuie să își controleze tonul vocii pentru a deveni nu numai convingători, dar și credibili. Prin astfel de precauții sau reguli, poți dobândi încrederea interlocutorului, fie într-o comunicare personală, fie în una de afaceri. Pentru că individul care comunică transmite chiar și subliminal interlocutorului că își asumă veridicitatea mesajului, iar interlocutorul nu se simte în nici un fel asaltat, hărțuit sau manipulat.

Dacă se vorbește tot mai intens despre asemenea concepte precum comunicarea asertivă, faptul se datorează în special dorinței de a elimina factorii perturbatori în comunicarea interumană și a asigura calitatea înțelegerii reciproce. Iar ideea este dezbătută și datorită multiplicării mijloacelor prin care anumite persoane sau grupuri doresc alterarea naturii și caracteristicilor distinctive ale unei realități, pentru ca printr-o relatare deformată a faptelor să se atingă și alte scopuri. Comunicarea în masă și utilizarea globală tot mai intensă a așa-numitelor rețele sociale ajută la diseminarea unor asemenea practici. Fenomenul are loc și din cauza anonimizării surselor, care de-responsabilizează pe cel ce produce mesajul denaturat, al multiplicării interpretărilor

unui fapt cu convingerea că persoana care citește mesajul nu are timp să verifice veridicitatea unor aserțiuni. Pe de altă parte, este probabil că trăim, fără să știm, în plină mitologie, ca în vremurile ancestrale când omul, pentru a îmbuna duhurile amenințătoare ale unor forțe necunoscute pe care nu le putea domina, sacrifica pe unii dintre ai săi, adesea pe cei mai puri, mai buni, mai inocenți. Nu cumva și în lumea de azi sacrificăm, cu și fără voie, vieți și iluzii în mașina nesățioasă și prădătoare a politicii, a istoriei? O comunicare adecvată ar putea să ne ajute să evităm cursele întinse la tot pasul.

În cadrul acestui colocviu am ascultat multe intervenții în care s-au scos în evidență tocmai virtuțile actului de transmitere în formarea și consolidarea unei culturi, a unor idei sau chiar convingeri. Transmiterea constituie sursa și eșafodajul care asigură permanența unor valori într-un spațiu cultural.

Este lesne de înțeles că esența ființei umane este viața socială și transmiterea de cunoștințe, comunicarea în general. În mod natural, acest proces se realizează de la oamenii maturi către copii, de la persoane pregătite către cele mai puțin experimentate, care își fac inițierea în problemele vieții, în primul rând cu ajutorul limbajului, dar și prin exemplul oferit de cei din jur și în interacțiune cu ceilalți.

Așa s-a întâmplat la scara istoriei cu toate formele organizate ale învățării, în special în cadrul unor școli care reuneau copii în jurul unuia sau mai mulți profesori. Dar structuri dedicate unor procese de inițiere în tainele lumii se alcătuiau și în jurul unui **maestru înconjurat de ucenici sau discipoli, în ambianțe filosofice sau religioase**. Dacă ne referim la realitățile istoriei noastre, cele mai vechi forme de transmitere a unor învățături au fost cele apărute în jurul unor mănăstiri sau biserici, iar mai târziu în școli de sine stătătoare, cu instrumente și programe proprii. Iar modalitățile de transmitere a cunoștințelor au evoluat de la tăblițele de ardezie și condeie sau până de scris până la învățământul digitalizat de astăzi. Concomitent, conținutul cunoștințelor a trebuit să țină seama de realitățile fiecărei epoci.

Întrebarea care se pune este dacă, mai cu seamă în zilele noastre, există o preocupare pentru o **cultură a învățării**. Ca experiență personală îmi place să evoc aici faptul că în primii ani la facultatea de filologie, profesori precum criticul și istoricul literar Șerban Cioculescu insistau, în cursurile lor, asupra felului prin care puteam să ne însușim elemente de bază ale tehnicii învățării, care ne-au servit și ulterior, nu numai în timpul studiilor: în ce fel se alcătuiesc fișele de lectură, cum se elaborează o bibliografie ori se realizează notele de subsol, cum se caută sursele etc. Într-un cuvânt ne învățau cum se alcătuiesc piesele unui laborator de cercetare. Iar discuția de fond asupra unui text literar trebuia să includă contextualizarea autorului în epocă, a acelei lucrări (roman, volum de poezie etc) în ansamblul operei respectivului scriitor, modul de receptare a sa de către contemporani, dar și sugestii pentru utilizarea celor mai noi metode sau tehnici de investigație critică.

Mutatis mutandis, un astfel de mod de a transmite tehnici ale învățării se practică ori ar trebui să se practice în toate domeniile. În ultimul timp se vorbește despre formarea formatorilor și există chiar discipline de studiu în unele universități dedicate acestui scop. Întrebarea este dacă elevii sau studenții continuă să se pregătească sistematic și după ce au devenit absolvenți. Atât la nivelul unor structuri ale administrațiilor de stat, dar și la nivelul unor firme, întreprinderi sau corporații, problema reciclării cadrelor prin forme ale unui învățământ continuu se impune din nevoia de a face față sfidărilor revoluției tehnologice.

Există în prezent o preocupare reală pentru perfecționarea culturii învățării. Punctele de vedere sunt diferite. Sunt mulți cei care spun că trebuie regândit rolul profesorului sau al îndrumătorului în acțiunea de formare a tânărului sau a oricărei persoane care se dedică unui proces de însușire de cunoștințe sau de perfecționare și adâncire a cercetării într-un domeniu. Pe de altă parte, nu puțini sunt cei care pun sub semnul întrebării șansele de succes ale unei acțiuni de învățare reduse doar la o prezență în fața monitorului unui computer. Această de-personalizare a actului de învățare are loc într-un moment de relativizare a valorilor, care produc inclusiv o dezorientare ontologică, afirmă unii specialiști. Omul ar trebui să facă eforturi pentru a recupera certitudinii: de ordin moral, filosofic sau religios. De asemenea, ar fi necesară recuperarea memoriei ca funcție integratoare și centralizatoare în procesul de formare a personalității umane. În sprijinul acestui deziderat, se reamintește că omul este o ființă care respinge entropia, căruia îi sunt proprii dezordinea, haosul. De aceea ființa umană are nevoie să integreze în sine istoria, memoria valorilor, pentru că niciodată nu s-a produs o rupere completă de trecut. Mișcările de avangardă, bunăoară, care voiau programatic să facă *tabula rasa* cu trecutul artistic au fost în cele din urmă integrate în vasta respirație a culturii.

Acesta ar fi cadrul în care ne aflăm și în care procesul de învățare, cultura învățării ar trebui să-și găsească noi dimensiuni și coordonate.

Pentru realizarea unei schimbări de paradigmă în acțiunea prin care transmiterea poate deveni un vector important în cultura învățării, un set de idei se naște parcă de la sine. Deși este greu de crezut că ele ar putea lua forma unor măsuri într-o lume care dorește să scape cât mai mult de constrângeri, reguli sau ierarhii.

– Restaurarea dialogului maestru-discipol într-un univers în care orice poate fi convertit într-o sursă, iar modelele sunt de multe ori înșelătoare. Personalitatea naște autoritatea, se spune, iar construirea unor modele în orice domeniu nu este o operă facilă. Dar este nevoie de discernământ și de o selecție atentă pentru a identifica adevăratul maestru între diverși improvizatori de ocazie. Iar din partea ucenicilor potențiali e nevoie de o schimbare de mentalitate, într-o epocă în care tinerețea este autoproclamată ca singura virtute.

– În contextul unei lumi în disoluție pe mai multe planuri și de destruc-turare a valorilor, e nevoie de reinventarea rolului îndrumătorilor. În familie, bunăoară, specialiști în științele didactice afirmă că părinții își refuză tot mai mult rolul de autoritate de referință pentru copii, deși aceștia au nevoie de o busolă, chiar dacă apriori par să o refuze. De asemenea tendința respingerii tradiției riscă să lase fără memorie noile generații. Paternitatea și filiația sunt noțiuni care riscă să se golească de conținut.

– Redescoperirea criteriilor morale și a dimensiunii transcendente a acestei lumi. Fără o raportare pe verticală omul rămâne dezorientat. Iar unii specialiști afirmă chiar că ar fi nevoie de o re-umanizare a transmiterii care a devenit mecanică, de-personalizată, neutră și rece.

Aceste sugestii orientative merită fiecare în parte o dezbatere. Pentru că tema culturii învățării și funcția transmiterii în cadrul acesteia reprezintă su-biecte nu doar de reflecție, ci îndeamnă la măsuri de strictă actualitate.

În încheiere voi recurge la două citate ale unor personalități cultura-le care au abordat, într-un fel sau altul, aspecte dezbătute în acest colocviu. Antropologul, lingvistul și ciberneticianul englez Gregory Bateson (1904–1980) afirma: *„În procesul de transmitere a culturii umane, oamenii încearcă întotdeauna să dea mai departe generației următoare deprinderile și valorile pă-rinților, dar această încercare eșuează pentru că procesul de transmitere a culturii se face prin învățare, nu prin genetică”*.

Iar în viziunea poetului irlandez William Butler Yeats (1865–1939), *„educația nu înseamnă a umple o căldare, ci a aprinde un foc.”*

Prof. univ. Maria Șleahțițchi:

În anul acesta, se împlinesc trei decenii de la căderea comunismului, în România, de la Căderea Zidului Berlinului, dar și de la trecerea limbii mol-dovenești la alfabetul latin și declararea limbii moldovenești ca limbă de stat, ulterior numită limba română, după Declarația de Independență din 1991. Ce este important de ținut minte? Pentru că mi se pare că păstrăm un fel de accent pesimist peste lucruri și realități. Eu v-aș îndemna să fim mai optimiști. Dacă toate acestea nu ar fi avut loc, noi nu ne-am fi putut întâlni la Putna. Să vedem de la ce realitate am pornit? În acești 30 de ani, am evoluat sau am involuat?

În urmă cu 30 de ani de zile, nu existau, în manualele școlare, în pro-gramele școlilor superioare: Maiorescu, Eminescu, Caragiale, Slavici, Duiliu Zamfirescu, Coșbuc, Arghezi, nimic din interbelic, Nichita Stănescu. Acum, acești autori fac parte din manuale, la toate nivelurile de învățământ, din Republica Moldova.

Dacă am compara cum se vorbea limba română în 1986–1988 și cum se vorbește ea astăzi, veți vedea, veți auzi că astăzi se vorbește mai bine limba română. Este adevărat că noi am fi vrut să fie mult mai bine, că am fi vrut să

dispară acel nenorocit articol 13 din Constituția Republicii Moldova. Și că lucrurile acestea nu s-au întâmplat din cauza jocurilor politice și geopolitice, care au scindat societatea. Dar eu sunt optimistă. Toate manualele, toate programele de studii scriu „limba română”, toate diplomele de absolvire scriu această disciplină. La bacalaureat se dă probă la „Limba română”. Doctoratele la istorie sunt la „Istoria românilor”. Suntem într-o lume cam paralelă: în Constituție scrie „limba moldovenească”, iar tot ceea ce funcționează – funcționează în limba română. Și Istoria românilor, și Literatura română, ș.a.m.d. Ar fi un prilej de bucurie, pentru că, înainte, nu s-ar fi putut face aceste lucruri.

În legătură cu ceea ce ne-a arătat Alexandra Mihailciuc. Ați primit o realitate. Ce ați reușit de la ceea ce ați luat la ceea ce aveți astăzi, la 11 ani de la debut, merită felicitat. Sigur că vi s-a transmis ceva ce-ați făcut cu ce-ați preluat dumneavoastră de acolo. Ați dezvoltat.

Prof. univ. Gheorghiță Geană:

Cu mențiunea că au fost niște comunicări foarte interesante, am două întrebări pentru Alexandra Mihailciuc. Una absolut punctuală: ne-ați arătat harta școlilor de vară desfășurate în conace și castele. Am văzut acolo și Conacul Perticari, de la Isvorul de Costești. Este abordat de cineva? Eu am fost acolo, în urmă cu 50 de ani, am făcut o cercetare despre cultul strămoșilor, și am revenit în 2004, ca să verific niște date, să văd dacă mai sunt aceleași. Și Castelul Perticari, în 2004, era pră-bu-șit! Era un castel vestit, un conac în care a locuit Ana Davila. Era dotat cu pian, cu mobilă de lux. Am rămas uluit, pur și simplu! A doua întrebare este o observație care se încheie cu o întrebare. Am răsfoit volumul „Mica lume mare” și m-a dus gândul la Kant. Filosoful german, când a elaborat teoria cosmogonică, după ce și-a făcut-o cunoscută, a fost întrebat „Dar Dumnezeu unde este?” Și Kant a răspuns „Nu am avut nevoie de el.” Puteți să spuneți așa ceva despre cartea asta? Aveți niște capitole despre cum s-au făcut obiectele, ce se întâmplă la capătul perfecțiunii. Sunt obiectele astea muritoare? Să știți că țaranul român, când își construiește o casă, primul lucru pe care îl face este să pună o icoană. Nu am văzut în imaginile din carte nicio icoană. Iertați-mă! Repet: este absolut minunat ceea ce ați făcut, dar întrebarea mea este unde este duhul spiritual?

Alexandra Mihailciuc:

În legătură cu prima întrebare. Conacul Perticari aparține unui proprietar. Acesta, aflând de proiectele Fundației ProPatrimonio și, în special, despre proiectul de la Țibănești, a fost, ne-a vizitat și a fost, cumva, convins de modul nostru de acțiune. Și în momentul de față am pornit de la o ruină. Vreau să vă spun că Izvoru nu e un caz singular. În România există o întreagă rețea de monumente, există chiar și un site, se numește „Monumente uitate”. Distrugerile s-au făcut similar în foarte multe locuri din România, și, în

momentul de față, se pune problema cum putem recupera aceste proprietăți. Prin ce modalități creative se poate aduce ceva care să aibă sens pentru comunitățile lor. Iar renașterea asta să fie dincolo de materialitatea lucrurilor. Fiindcă, în toate cazurile, pentru noi, arhitectura este un pretext de întâlnire. Al doilea lucru: la Izvoru, ce am reușit să facem până în momentul de față, a fost să echipăm singurul loc care s-a mai putut folosi și repara, și anume beciul, pe care l-am transformat într-un loc de întâlnire pentru comunitate, într-o sală de expoziții, unde facem și work-shop-uri cu foarte mulți dintre copii. Și, fiindcă acest castel este înconjurat de o mare proprietate, după cum bine știți, am început să facem permacultură și exerciții de agricultură de înaltă calitate, astfel încât toți banii pe care reușim să-i strângem de pe domeniu să-i putem investi ușor-ușor în restaurarea conacului. Acesta ar fi cazul Izvoru. E un proces lent, întrucât proprietarul nu are banii necesari pentru această restaurare. Și, de altfel, întâi trebuie pornite un pic lucrurile cu comunitatea, pentru ca restaurarea să aibă un sens. Suntem optimiști că procesul a început. Vom vedea cum se va continua.

În legătură cu cea de-a doua întrebare, pot să vă spun că obiectele sunt numai niște porți de comunicare. Ele, iarăși, sunt numai un pretext, nu sunt o finalitate în sine. Sunt, pur și simplu, niște exerciții de imaginație și de sondare a unei lumi materiale la care încercăm să vedem care sunt limitele. Pentru că, din punctul nostru de vedere, obiectele sunt limbaj înghețat. Pentru mine, un obiect e șansa de a mă întâlni cu făcătorul lui. Cu mâinile și cu priceperea acelei persoane, cu modul de a gândi, cu modul de a fi al timpului respectiv. Noi nu facem din obiecte idoli, în niciun caz. Pur și simplu, încercăm să sondăm și să înțelegem frumusețea acelei lumi. Și, cred că ați observat, **realizăm și icoane cu copiii, în metaloplastie. Avem o cameră frescă unde copiii pictează, pornind de la studiul picturii dintr-o biserică, cu registrul inferior de falduri ș.a.m.d.** Nu apăr nimic, ci încerc să vă spun că vă înțeleg bine întrebarea.

Prof. univ. Lucia Cifor:

Mă înclin cu respect și rostesc felicitările mele cele mai adânci pentru Alexandra Mihailciuc, a cărei comunicare încununează dezbaterile noastre teoretice sub un aspect esențial, și anume că **tradiția se înțelege din viitor.** Acela-i locul din care trebuie să înțelegem tradiția, transmiterea, dacă vrem să le asigurăm vitalitatea, să înnodăm trecutul cu viitorul, nu privind dintr-un prezent, nu privind trecutul muzeistic, nu înmormântându-l printr-o restaurare care nu țintește, nu are o adresabilitate publică, socială imediată. Din acest punct de vedere ne-ați dat o lecție magistrală. Mă gândeam că v-aș fi dat „Ordinul României”, „Meritul cultural”, dar mai bine v-ar sta în funcția de prim-ministru sau ministru al Culturii, al Educației. În oricare loc ați fi bună. Acum ar trebui să dețineți aceste funcții, pentru că aveți în spate o muncă

remarcabilă, care, pe mine, efectiv, m-a spulberat. De emoție, de admirație, de încredere. Nu speram la atât de mult. Cu toate că vreau să fiu optimistă, iar optimismul este ceea ce ne scoate din tristețea care ne ia și ultimul rest de minte pe care îl mai avem. Dumneavoastră ne-ați arătat că știm prea puțin despre cât de multe se pot face. Cărțile dumneavoastră sunt minunate, abia aștept să le parcurg. Eu sunt din Iași, dar vă mărturisesc cu rușine că nu am știut nimic despre proiectul dumneavoastră. Deci, mulțumesc cu recunoștință adâncă tuturor celor care au gândit și v-au chemat aici. Pentru mine sunteți o revelație.

Mulțumesc Eugeniei Bojoga pentru că a adus în discuție un subiect dureros: limba română într-un moment foarte important. Din câte îmi dau seama, am văzut deja o acțiune. O sărbătoare a limbii române se cuvenea, și în România, gândită mai devreme. Poate, în felul acesta, ne-am ajutat reciproc. Mi-am reactualizat, cu această ocazie toate demersurile făcute de profesorul Eugenio Coșeriu, de profesorul Dumitru Irimia, profesorii minunați de la Academia de Științe, de la Universitatea din Chișinău, din Bălți. Noi, cei care, în aceste trei decenii, am fost la tot felul de manifestări, am semnat tot felul de proteste, știm că lupta nu va înceta niciodată. Cred că internetul este un mediu foarte bun pentru acest tip de luptă. Până va fi cenzurat. Să sperăm că nu prea curând. Iată că are și o latură bună internetul.

De asemenea, m-a impresionat lucrarea doamnei Carmen Naclad, pentru adresabilitatea socială și pentru impactul și angajarea în plan social a teatrului ca modalitate de salvare și mai mult decât de sprijin pentru cei defavorizați. Comunicarea domnului Ștefan Nicolae – legată de celelalte teoretice – a revenit frumos, cu alte argumente, de pe alte circuite teoretice, asupra importanței limbii. Și pentru Gadamer, de exemplu, limba este esența unei tradiții și baza transmiterii. Invocarea acelei povești este extrem de emoționantă, pentru că, iată, e mai mult decât credem noi, ceea ce se întâmplă în limbă, și ajungem la Sfântul Augustin, care spunea că prin magistrul interior – Iisus Hristos fiind maestrul, învățătorul lăuntric – de fapt, noi intrăm, prin limbă, în posesia unor lucruri dumnezeiești. Cum spunea și Gadamer, limba ne depășește sub toate aspectele. Rămâne o mare enigmă, o mare taină. Noi o studiem dintr-un unghi pozitivist, sau dintr-unul speculativ, dar ea, în continuare ne depășește. Și, ce survine în domeniul limbii este ceva ce depășește capacitatea noastră de lucru.

Teodora Stanciu:

Sintezele doamnei rector Lucia Cifor sunt excelente pentru că domnia sa scoate la suprafață esențele. Nu mă pot abține să nu spun și eu câteva cuvinte. Domnule profesor Gheorghiță Geană, am fost la Țibănești, la centenarul P.P. Carp, organizat de acești tineri, sub coordonarea domnului Șerban Sturdza, pentru că domnia sa este stră-stră-stră-strănepotul lui P.P. Carp. Ce-am văzut

acolo este de domeniul revelației. Domnul Vasile Asandei vorbea despre energia tinerilor pe care noi trebuie să o cunoaștem și, în același timp, să o punem la treabă. Să știți că există asemenea insule de energii tinerești și una se află la Țibănești. Alexandra Mihailciuc este acolo sufletul. Inteligentă, plină de energie, acțiune permanentă, așa încât, în urma tuturor lucrărilor sau așa spune Lucrării pe care o fac ei acolo, au primit această distincție de **sat cultural**. Dar, revin la răspunsul domnului profesor Gheorghică Geană. Centenarul P.P. Carp a început cu o slujbă în biserica pe care a construit-o familia Carp acolo. O slujbă la care au slujit preoți din Mitropolia Moldovei. Au fost vreo 10 preoți pentru slujba de pomenire. Acești copii au învățat să facă și icoane. Deocamdată, are dreptate Alexandra Mihailciuc, e necesar să restaurezi o comunitate, care s-ar putea să-și piardă credința, dacă își pierde, în primul rând, ideea de sine. Deci trebuie să începi cu restaurarea comunității, ca să restaurezi conacul. Mi-a plăcut mult această idee. Să reținem titlu de **sat cultural**, dar și faptul că **această cultură nu poate exista fără credință**.

Atunci când am alcătuit titlul acestui colocviu, am pornit de la ideea doamnei Lavinia Spandonide, directorul editurii „Spandugino” și de la cartea prezentată aici de domnul Bogdan Tătaru-Cazaban, „Transmiterea”, completată cu cele două vocabule pe care domnul Adrian Alui Gheorghe le-a propus: „credință”, „cultură”. Cred că mai trebuia să adăugăm și „civilizație”. În cazul Țibăneștilor, civilizația rurală și cea urbană merg împreună. E ceva extraordinar. Ziarul pe care îl scot la Țibănești este de nivelul unor reviste cu marcă din peisajul nostru editorial. Aici, ideea de transmitere este excepțional oglindită. Să refaci un conac, să restaurezi o comunitate rurală, să mai rezști și atacurilor. Numai în pomul cu roade se aruncă cu pietre, ca să-l cităm din nou pe regretatul profesor Dumitru Irimia. Închei cu imaginea mesei de pomenire, pe care se aflau ulcele făcute acolo, de tineri. Nu vă mai spun că, în timp ce se susțineau conferințele, un tânăr al comunității din Țibănești lucra la roata olarului chiar în fața noastră. A lucrat 5–6 vase de lut. Ne-am uitat la el ca la o minune. Toate acestea ne încurajează, ne reconstruiesc nădejile.

Mulțumesc doamnei Bojoga. E o durere, până la urmă, faptul că în teritoriul românesc de peste Prut sunt încă multe probleme legate de limbă și de existența în sine a comunității noastre românești de acolo. Cred că trebuie să facem mai mult pentru ele.

Raluca Naclad gândește propria acțiune ca pe una pe care o revarsă asupra celor din jur, cu toate greutățile pe care le are și pe care le duce.

Domnule Ștefan Nicolae, credem că energia tinerilor v-a asaltat, pur și simplu. Dar, pentru tinerii care au venit la colocviu, să reluăm acel citat: „educația nu înseamnă a umple o găleată, o căldare, ci a aprinde un foc”. Ei bine, ei bat fierul, la conac, și cu foc se face acțiunea.

Dumitru Țopa:

Am rămas impresionat. Ce au făcut tinerii la Țibănești nu numai că rezolvă transmiterea muncii manuale, dar ne reface și pe noi. Oamenii aceștia care învață să muncească reușesc să salveze această țară. Felicitări pentru ceea ce faceți! Vă anunț că vă donez o carte franțuzească de acum vreo 100 de ani, despre tehnica lucratului în lemn. Este o carte franțuzească, foarte bine realizată.

Doamnei Raluca Naclad vreau să-i spun că are dreptate. Toți cei necăjiți trebuie să primească ajutoare. Dar, să știți, sunt o mulțime de oameni care primesc acest ajutor pentru că au luat fonduri. Statul știe acest lucru și înțelege că ia măsuri în acest sens. Eu în sat nu găsesc un om care să vină să mă ajute la grădinărit. Îi găsesc la cârciumă și sunt extraordinar de mulțumiți pentru ajutorul social. Ceva s-a întâmplat la sat. Este foarte dureros. Nu este un fenomen generalizat. Dar sunt oameni care primesc acest ajutor de 20–25 de ani. Astfel de oameni nu mai pot fi salvați. Ei numai cu ajutor pot trăi. Și ce facem? Îi dăm ajutor în continuare. Dar trebuie să ne oprim, ca să nu-i pierdem pe acești oameni.

Eu am tras o concluzie: **aici e prezentă Biserica, este de față și Academia, sunt de față și profesorii**, partea cea mai importantă a societății civile, partea cea mai intelectuală care poate să ajute cel mai mult în această privință. Biserica Ortodoxă a fost întotdeauna alături de conducători. Și a fost bine. Chiar și în timpul comunismului, **Biserica a reușit niște lucruri extraordinare: păstrarea acestor mănăstiri**. Tatăl meu, bucovinean, a suferit enorm în timpurile trecute. El spunea că nimeni nu a îngrijit mai bine aceste mănăstiri. S-au făcut și multe nelegiuiri: **au murit mulți preoți în închisori**, dar biserica a trebuit să fie alături de conducători, pentru că așa este legea ortodoxă. Dar domnii academicieni, și avem aici doi, trebuie să facă mai multe. Ca și domnii profesori. Trebuie să luați atitudine: un popor există numai prin limbă. În momentul în care limba română nu este cunoscută de oficialitățile statului, trebuie să protestați toți. Și e normal să protestați. Un popor are nevoie de a lua hotărâri importante în legătură cu soarta țării. Aceste hotărâri trebuie să treacă prin sfatul Academiei. Academia Română este mare, oamenii care o populează sunt mult peste ceea ce reprezintă guvernul și puterea executivă. Este inadmisibil ca unui academician să îi fie frică de guvern. Am văzut lucrul acesta.

Să vă spun o poveste. Cartea bunicului meu a fost scrisă, parte în 1928, la cererea lui Iorga. Bunicul meu a studiat procentajele de etnie din Bucovina dintre Prut și Nistru. Documentele adunate de bunicul și cartea scrisă de el au fost folosite, la Trianon, de către Alexandru Vitencu, cel care a fost reprezentantul României pentru Bucovina. În 1928, Mussolini, de-abia ridicat conducător al italienilor, nu ajunsese fascist. Și a ținut un discurs în care a spus că, în Italia, austriecii au procedat ca și în România, adică au dus o luptă

extraordinară de a deznaționaliza o serie de etnii. Am găsit asta în cartea bunicii. Academicienii sunt sfatul bătrânilor. Trebuie să vă știm de frică, să vă respectăm!

Vasile Asandei:

Vreau să susțin și eu acest sentiment de optimism. Trebuie să vă spun că, din fonduri europene, în această regiune (nord-est), în exercițiul acesta financiar, în ultimii ani, se restaurează nu mai puțin de 42 de monumente istorice, cu sume de până la cinci milioane de euro. Nu este numai tineretul alături de noi, societatea civilă. Este și Uniunea Europeană, și sper ca, prin activitatea lor, tinerii să restaureze și comunitățile, alături de monumente, care primesc acest sprijin foarte important din partea U.E. Deci, tinerii și Europa ne dau acest sentiment de optimism.

Comunicări, intervenții

moderator: Teodora Stanciu

Gheorghiță Geană

O lecție de biruință asupra politicianismului: împreună-lucrarea dintre Spiru Haret și Simion Mehedinți

Când, în 1904, i se tipărea *Cultura română și politicianismul*, Constantin Rădulescu-Motru nu bănuia că scrisese una dintre cele mai importante cărți românești de politologie din secolul al XX-lea. Dacă ne gândim la gravitatea și la persistența în timp a fenomenului social diagnosticat și descris, putem aprecia chiar (oricât ar părea de surprinzător) că este scrierea cea mai importantă din domeniul menționat. Vorbim, așadar, despre o carte importantă, iar nu despre una frumoasă, fiindcă nu știm dacă cineva ar putea spune că ea se citește cu plăcere. Bucuria – stare de spirit ivită de regulă drept efect al parcurgerii unor pagini bine scrise de literatură, artă, filosofie sau știință – nu e de aflat în cartea lui Rădulescu-Motru.

Politologia este un domeniu de interferență între sociologie, psihologie, filosofie și alte discipline ale cunoașterii sociale și umane. În ceea ce îl privește, Rădulescu-Motru a practicat politica (anume, în zona conservatoare a spectrului), dar nu și-a configurat un profil de politolog și nici de sociolog în sensul tare al termenilor; dominantă înstruirii sale intelectuale a fost filosofia, strâns legată de psihologie. De altfel, doctoratul și l-a trecut în Germania, sub îndrumarea renumitului psiholog Wilhelm Wundt (la Leipzig, în 1893), însă teza (*Zur Entwicklung von Kant's Theorie der Naturcausalität* [Despre dezvoltarea teoriei lui Kant asupra cauzalității naturale]) purta, evident, amprenta gândirii kantiene.

De la maestrul său, Wilhelm Wundt, Rădulescu-Motru a preluat interesul pentru etnopsihologie (în germană: *Völkerpsychologie*), cu aplicare (și, în egală măsură, cu aplecare) asupra poporului român. Așa a ajuns să scrie câteva dintre lucrările sale fundamentale – *Personalismul energetic* (1927), *Românismul, catehismul unei noi spiritualități* (1936), *Etnicul românesc. Comunitate de origine, limbă și destin* (1942). Cronologic, înaintea acestora trebuie plasată însă *Cultura română și politicianismul*, apărută, cum am punctat deja, în 1904. Care este motivația acestei situări împreună cu

celelalte? În fondul ei esențial, ea este tot o lucrare de etnopsihologie; cu oarecare îndrăzneală aplicativă, putem considera *Cultura română și politicianismul* drept o lucrare de psihopatologie etnică. Termenul de „psihopatologie” exista în epocă – l-a folosit Sigmund Freud într-o scriere proprie (apărută tot în 1904!): *Zur Psychopathologie des Alltagslebens* [Psihopatologia vieții cotidiene]; Freud cerceta însă psihopatologia doar la nivel individual, în vreme ce Rădulescu-Motru se ocupă de psihopatologia colectivă.

Fără să invoce termenul generalizator de „psihopatologie” (ar fi atras asupra-și toate fulgerele, într-un context național în care mai sângerau încă rănilor produse de stăpânirile străine), Motru nu ezită să facă uz, totuși, de câteva ori, de cuvântul „boală” (cu specificația de boală socială); sensibil, atașat de obiectul pe care îl examinează, el înfățișează concret psihologia unui întreg popor, așa cum se arăta ea atinsă de politicianism ca de o maladie morală. Răul survine spre sfârșitul secolului al XIX-lea, în cursul procesului de modernizare a vieții social-politice românești, marcând efortul de adoptare a instituțiilor și a comportamentului politic pe care societățile occidentale le constituiseră în împrejurări istorice favorabile, împrejurări de care poporul român nu avusese parte. În plus, politicianismul a încolțit și ca urmare a trădării idealurilor revoluționare de la 1848¹. Toate caracteristicile și explicațiile cauzale privind fenomenul duc spre supoziția – consternantă pentru noi – că politicianismul a fost (și este) un fenomen cu manifestări accentuate (dacă nu cumva prezente exclusiv) tocmai în lumea românească. Firește, demagogi și politicieni veroși există peste tot, *urbi et orbi*, dar cum să nu ne pună pe gânduri un fapt verificat (și verificabil de oricine ar binevoi), anume: absența termenului de „politicianism” în limbile străine (engleză, franceză, germană etc.) cu care lucrăm adesea?! E-adevărat că, în chiar deschiderea prefeței la propria-i carte, autorul socotea „politicianismul” ca „nefiind încă o noțiune bine fixată în știința socială de astăzi”² – adică de-atunci; dar nici după mai bine de un secol marile limbi europene să nu și-o asume (noțiunea)?

*

Iată-l, deci, pe Constantin Rădulescu-Motru, enunțând necesara definiție: „Prin «politicianism» înțelegem un gen de activitate politică – sau, mai bine zis, o practicare meșteșugită a drepturilor politice –, prin care câțiva dintre cetățenii unui Stat tind și uneori reușesc să transforme instituțiile

¹ Pentru detalii istorice și comparative privind geneza politicianismului la români a se vedea unele studii apărute în volumul: Alexandru Surdu, Marius Dobre (coord.), 2016, *Simpozionul național „Constantin Rădulescu-Motru”*, ed. I (Tg. Mureș), București, Editura Academiei – îndeosebi Claudiu Baciuc, „Despre moralitatea poporului român în viziunea lui Constantin Rădulescu-Motru”, pp. 83–89.

² C. Rădulescu-Motru, 1904, *Cultura română și politicianismul*, București, Atelierele grafice I.V. Socecu, p. III.

și serviciile publice, din mijloace pentru realizarea binelui public, cum ele ar trebui să fie, în mijloace pentru realizarea intereselor personale”³.

În zilele noastre, s-a făcut caz de structura oximoronică a conceptului de „politicianism”. Argumentația pleca de la zăbava asupra unei anumite formulări din definiția de mai sus: „o practicare meșteșugită a drepturilor politice”. Se întreba (și răspundea retoric) comentatorul: „Dar ce semnificații implică predicatul *practicare meșteșugită*, care revine ca proprietate subiectului *politicianism*? Dacă avem în vedere adjectivul *meșteșugit*, constatăm că [acesta] presupune semnificații ce se opun. Astfel, în sens pozitiv, [el] descrie iscusința și talentul în practicarea politicii pentru realizarea binelui public; în sens negativ, desemnează iscusința în amăgirea poporului sau în urzirea intrigilor specifice luptei pentru putere, implicit în parvenirea politică”⁴.

Cu sau fără ideea de practicare meșteșugită, politicianismul exprimă o stare de anormalitate. Poate nu-i chiar o boală, căci prea durează de mult timp, iar bolile ori se vindecă, ori sunt letale; iar poporul român, în răstimp, nici nu s-a vindecat, nici nu a sucombat!... Să zicem că avem de-a face cu mai-puțin-de-cât-o-maladie și mai-mult-decât-o-anomalie; atunci care este leacul împotriva unei astfel de stări sociale? Întrebarea a ridicat-o și Rădulescu-Motru, iar acesta și-a esențializat răspunsul în formula: „o puternică reacțiune de sănătate”; adică, mai pe larg: „Organismul poporului nostru are încă destulă vigoare, și în această vigoare stă nădejdea noastră, a acelora cari privim cu durere la progresele politicianismului. Când organismul social e viguros, atunci îndreptarea mai este cu puțință. Boala poate fi alungată prin una din acele *reacțiuni de sănătate* cari survin brusc ca să deschidă un drum vieții înăbușite”⁵.

Rămâne însă, în continuare, de descoperit cum trebuie să arate, în mod concret, acea „reacțiune de sănătate”. Din țesătura citatului tocmai reprodus, rezultă că autorul avea în vedere o „reacțiune” colectivă, care să cuprindă întreaga ființă a neamului românesc. Așa ceva se poate realiza cu cele mai mari șanse de reușită printr-o *reorientare a educației naționale*. Până la o asemenea angajare însă nu sunt de neglijat nici inițiativele la scară mai mică, nici chiar *acțiunile personale și interpersonale*. Ele pot apărea mult mai lesne, iar dacă purtătorii acestor acțiuni sunt personalități de seamă, cazurile devin *exemplare*!

O asemenea exemplaritate emană relația dintre Spiru Haret și Simion Mehedinți. Savanți de mare anvergură – fiecare în domeniul său –, ei s-au implicat și în politică. Au făcut-o de pe poziții ideologice opuse, dar, când istoria și viața socială le-a oferit prilejul, și-au conjugat energiile spirituale și au conlucrat într-o înălțare culturală a compatrioților lor, a țării.

³ *Ibidem*.

⁴ Florea Lucaci, 2016, „Politicianismul la români, sau despre actualitatea gândirii lui Constantin Rădulescu-Motru”, în: Alexandru Surdu, Marius Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 68 (subl. în orig.); pentru întreg articolul a se vedea pp. 67–74.

⁵ C. Rădulescu-Motru, *op. cit.*, p. 183 (subl. ns. – G. G.).

Chiar și schițate numai, profilurile lor de personalitate sunt impresionante.

Spiru Haret (1851–1912) s-a format ca matematician și astronom prin studii de profil în Franța. În 1878 obținea doctoratul în matematică la Sorbona, cu o teză de aplicație în astronomie: *Sur l'invariabilité des grandes axes des orbites planétaires* [Despre invariabilitatea marilor axe ale orbitelor planetare], publicată ulterior, în 1883, în *Analele Observatorului Astronomic din Paris*. Importanța acestei lucrări avea să-i aducă mai târziu o onoare specială: în 1959, Uniunea Internațională de Astronomie va decide ca unul dintre aspectele de relief caracteristice Lunii să poarte numele **craterul Haret**. După disertația de doctorat se întoarce în țară și se angajează într-o intensă activitate educațională: ca profesor universitar, deputat în parlamentul țării din partea partidului liberal, inspector general, iar apoi ministru în fruntea Ministerului Instrucției Publice. Instabilitatea vieții politice i-a fragmentat inițiativele pedagogice: între 1907 și 1910 a fost de trei ori ministru, însă, în pofida acestei discontinuități silite, reformele sale i-au adus faima de „omul școalei” sau „luminătorul satelor” și l-au proiectat în legendă. Se povestește că, prin anii '50, în plin proletcultism, un consilier de la Moscova sosit în România spre a supraveghea aplicarea la noi în țară a programului sovietic de organizare a învățământului ar fi exclamat (evident, într-un cadru confidențial) către un mic grup de oficiali din București: „De ce vă trebuie școala noastră când voi aveți școala lui Spiru Haret?!” Să mai spunem că proiectele aplicative nu l-au determinat să abandoneze preocupările științifice, astfel că în 1910 publica prin co-editare, la Paris și la București, *Mécanique sociale*, o carte ce s-a bucurat de atenția unor eminenți sociologi, precum Marcel Mauss, Pitirim Sorokin, Gaston Richard, Georges Gurvitch și, de asemenea, a redactorilor unui lexicon internațional de sociologie apărut în Germania, după al Doilea Război Mondial⁶. Ca politician, s-a spus despre el că se deosebea de toți oamenii noștri politici (I. G. Duca). Până și Vintilă Brătianu remarcă admirativ, dar (ca fruntaș liberal) cum altfel decât paradoxal: „Dacă prin «a face politică» se înțelege goana pentru satisfacerea intereselor personale sau de partid, în dauna celor generale, pregătirea și urmărirea intrigilor meschine, atunci desigur că Haret nu era un om politic”⁷.

O traiectorie biografică asemănătoare în câteva principale aspecte a parcurs și Simion Mehedinți (1868–1962). Grație recomandărilor din partea lui Alexandru Odobescu și Titu Maiorescu, ajunge în Franța și în Germania pentru studii de geografie. În 1899 trece pragul doctoratului la Universitatea

⁶ Wilhelm Bernsdorf (hrsg.), 1959, *Internationales Soziologen Lexikon*, Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag, p. 205.

⁷ Apud Gheorghe Dumitrașcu, 2008, *Spiru Haret, apostol al conștiinței naționale*, cu un Cuvânt înainte” de Allexandru Popescu-Mihăești, Râmnicu Vâlcea, Editura Fântâna lui Manole, p. 122.

din Leipzig sub îndrumarea lui Friedrich Ratzel („cel mai filosof dintre geografi”), cu o teză despre logica disciplinei geografice: *Die kartographische Induktion* [Inducția cartografică]. Revine și el în țară, astfel încât în 1900 este numit titular al primei catedre românești de geografie, la Universitatea din București. Frecventează cercul Junimea, împreună cu grupul de tineri vrednici și entuziaști crescuți sub pulpana „boierului”, cum îi ziceau ei între ei lui Titu Maiorescu; aceia erau, împreună cu Simion Mehedinți: Constantin Rădulescu-Motru, Petre P. Negulescu, Mihail Dragomirescu, Teohari Antonescu, I. A. Rădulescu-Pogoneanu, Ermil Pangratti și alții. Dintre toți, **Simion Mehedinți** – cu sufletul său curat, caracteristic mediului rustic din care descindea – **a devenit îndată discipolul favorit al lui Titu Maiorescu. Acesta îi va încredința direcția revistei *Convorbiri literare*, pe care noul director o va deschide și spre orizonturi științifice sau de vastă amplitudine culturală.** Simțul datoriei îl va ține aproape de geografie, știință a cărei imagine o va reconstrui în monumentalul tratat *Terra*; despre această lucrare se va scrie într-o revistă internațională că ar trebui să se afle în toate marile biblioteci din lume. Gândirea geografică a lui Mehedinți se mișcă pe o cale circulară, supunându-se unor transfigurări (bine motivate) de tip umanist; ea se revarsă mai întâi în albia etnografiei, apoi în aceea a pedagogiei, pentru ca în cele din urmă să se regăsească, îmbogățită, în matca ei originară, ca: studiu al spațiului terestru înnobilit de civilizații și de culturi create de specia umană, pentru care devine, astfel, o veritabilă „casă de educație” (după expresia lui Carl Ritter: „*Die Erde ist das Erziehungshaus der Menschheit*”). Apartenența la cercul junimist i-a îndrumat opțiunile politice spre tabăra conservatoare. A fost și el ministru al Instrucțiunii Publice, în 1918. Era cu șaptesprezece ani și ceva mai mic decât Haret, dar obiectivele social-culturale consensuale i-au apropiat. A fost o apropiere dincolo nu numai de diferența de vârstă, dar și – fapt cu adevărat semnificativ – de deosebirea referitoare la afinitatea politică⁸.

*

Ajungem, astfel, la momentul captivant al prezentării de față. Întâmplarea ce urmează s-ar fi pierdut probabil în noianul de fapte și evenimente banale

⁸ Aici se încheie schițele biografice ale celor două personalități. Am expus datele strict necesare. S-a scris mult despre fiecare dintre cei doi savanți și se va mai scrie încă. Pentru amănunte suplimentare privind problemele discutate aici trimitem (minimal) la: Dumitru Ghișe, Nicolae Gogoneață (coord.), 1980, *Istoria filosofiei românești*, vol. II, București, Editura Academiei, pp. 114–124; Gheorghe Dumitrașcu, 2008, *Spiru Haret, apostol al conștiinței naționale*, Râmnicu Vâlcea, Editura Fântâna lui Manole, și la: *Operele lui Spiru Haret*, vol. I–XII, 2010, ediție îngrijită de Constantin Schifirneț, București, Editura Comunicare.ro. Despre Mehedinți a se vedea: scrierea autobiografică S. Mehedinți, 1946, *Premise și concluzii la Terra. Amintiri și mărturisiri*, București, Academia Română, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, precum și Victor Tufescu, 1994, *Simion Mehedinți. Viața și opera*, București, Editura Enciclopedică.

dacă n-ar fi rămas consemnată în jurnalul lui Simion Mehedinți, în directa și superba ei semnificație. Să cităm:

„23 martie, 1907⁹. Miercuri seara a venit la mine Haret. După multe de toate mi-a spus: – Situația noastră. Mă tem că ne-am luat răspunderi mai grele decât putem purta. Înainte de a ne prăbuși, facem apel la toate elementele de seamă, să ne ajute. Regele a greșit o chestie agrară, foametea, în 1866¹⁰. De atunci și până acum ce-a făcut? Te rog, fii bun și intră în Consiliul Permanent¹¹!

Eu: – Am obligații politice și personale pe care nu le pot trece cu vederea. Vreau să mă consult cu prietenii mei...

Haret: – Și dacă refuzi, mie îmi ești tot atât de drag, ca și acum. Dl. Maiorescu, ieri dimineață, mi-a spus: nu numai ca să primești, dar chiar trebuie să primești. Școala trebuie scăpată de influența de partid etc.

Mme Maiorescu, c-o falcă-n cer și cu una în pământ, s-a pornit împotriva lui Haret: – Armean idiot, politician etc., etc. El a susținut pe Grigore Ștefănescu, contra ta, Titule!

Dl. Maiorescu: – Nu fi *sofistă*, Haret e cum e, dar presupun că e om cinstit!”¹²

De fapt, episodul acelei vizite mai fusese evocat de Mehedinți într-un articol omagial, însă doar fugitiv și într-un stil narativ, prin care persoanele împincinate deveneau personaje cu o prestație descrisă la persoana a treia: „Cu toată deosebirea de vederi, în 1907, când Haret vine iarăși în fruntea ministerului, cel doritor de progresul școlii [*i.e.* Haret însuși] a socotit că nu e o scădere pentru sine să calce pragul casei unui profesor mai tânăr din alt partid [*i.e.* Mehedinți], oferindu-i să intre în Consiliul Permanent”¹³. Și tot din același articol mai aflăm că Haret, ajuns ministru al Instrucțiunii (se subînțelege că ar fi vorba de primul mandat, cel din perioada 31 martie 1897–11 aprilie 1899), l-a contactat pe proaspătul doctor al Universității din Leipzig, tocmai revenit în țară: „Aflând de pildă că într-un sat de munte din județul Putnei (zona Vrancea) se întorsese atunci din streinătate un tânăr care studiasse geografia, i-a scris, îndemnându-l să lucreze cât mai repede manualele necesare, potrivit cu noua programă”¹⁴. Se subînțelege odată mai mult că tânărul în

⁹ În 1907, 23 martie (data din jurnal) s-a potrivit într-o zi de vineri. Vizita distinsului oaspete se va fi petrecut, așadar, cu două zile înainte, adică miercuri, 21 martie. Am realizat datarea după: Dr. Vasile Cămpian și Dr. Mircea Ivan, 2000, *Calendar iulian și gregorian pentru România, 1–2500*, Cluj-Napoca, Transilvania Press.

¹⁰ Probabil 1886.

¹¹ Grup de consilieri afiliați Ministerului Instrucțiunii Publice. De regulă, erau aleși după criterii de partid.

¹² S. Mehedinți, 2012, *Caiete*, vol. I, ediție îngrijită de Costică Neagu, Focșani, Editura Terra, p. 97.

¹³ S. Mehedinți, 1932, „Amintiri despre Haret”, în: *Frământări didactice*, Revista corpului didactic primar din județul Putna, p. 1712 (art. întreg: pp. 1711–1713).

¹⁴ *Ibidem*, p. 1712.

cauză era Simion Mehedinți, iar satul de munte era localitatea de obârșie a acestuia, Soveja. Cei doi vor păstra legăturile de corespondență; din perioada 17 noiembrie 1898 – 26 noiembrie 1911 s-au păstrat treisprezece scrisori trimise de Haret lui Mehedinți¹⁵.

Așadar, miza acestor întâlniri (nu singura, dar cea mai importantă) o constituia urgența manualelor școlare. Problema manualelor (la toate materiile și la toate clasele din învățământul de toate gradele) devenise prioritară pe agenda lui Spiru Haret, fiind corelată direct cu aceea a programelor analitice, abordată în 1898, prin „reforma Haret”. Mehedinți va aduce în discuție și în alte împrejurări munca sa la manualele școlare, neuitând să menționeze îndemnul primit din partea lui Haret¹⁶. Și dacă nu va mai face de fiecare dată referire la culoarea politică diferită dintre ei doi, înseamnă că nu mai era cazul: deosebiriile cu pricina se estompaseră sub raza rațiunii pacificatoare!...

Cu prețul de a depăși, întrucâtva, tema ca atare a conlucrării dintre cele două personalități, merită să adăugăm câteva cuvinte și despre rezultatele implicării lui Simion Mehedinți în elaborarea manualelor școlare. Fără îndoială, această activitate a constituit unul dintre aspectele cele mai importante – de anvergură strategică – ale activității profesorului de geografie. De multe ori acesta a renunțat la vacanțe spre a se dedica misiunii asumate. Da, misiune, pentru că întrupându-și spiritul în acele instrumente de învățatură, Simion Mehedinți s-a ridicat la înălțimea unui misionar, deopotrivă patriot și umanist. Manualele sale răspund unei finalități pedagogice, dar sunt veritabile creații, incorporând inteligență științifică și (prin expresivitatea limbii) talent artistic. Conceptul de „manual” ca instrument didactic se diferenția treptat, în funcție atât de nivelul de învățământ cât și de cadrul spațial-geografic. **Astfel, în clasele primare, „românașii” ajungeau să obțină cunoștințe despre „colțul lor de țară; apoi, în anii următori, să capete o idee despre țara întreagă și despre restul Pământului.** N-am uitat însă că pe Pământ trăiește nu un singur neam, ci mai multe; de aceea, n-am pierdut ocazia de a le arăta chiar copiilor mărunți că noi, europenii, nu ne-am purtat bine cu oamenii de altă rasă... Astfel, am crezut că privirile lor pot fi îndreptate și spre *omenirea întreagă*, socotită ca o *sumă de neamuri*, cu dreptul de a trăi fiecare potrivit cu munca și însușirile sale, fără a fi strâmtorat de lăcomia și răutatea vecinilor”¹⁷.

În această strategie a lucrat Simion Mehedinți de-a lungul a peste trei decenii și jumătate: în 1901 îi apăreau două manuale – *Geografia celor cinci continente pentru clasa I secundară* și *Geografia fizică pentru clasa a V-a*

¹⁵ A se vedea *Operele lui Spiru Haret*, vol. XI – *Scrisori*, 2010, ediție îngrijită și note de Constantin Schifirneț, București, Editura Comunicare.ro, pp. 59–65.

¹⁶ Vezi, de exemplu: S. Mehedinți, 1938, *Geografie și geografi la începutul secolului al XX-lea. Însemnări cu privire la dezvoltarea științelor și a învățământului în România*, București, Editura Librăriei Socec, p. 109–112.

¹⁷ *Ibidem*, p. 111 (subl. în original).

secundară – , iar în 1937 ultimul, *Antropogeografia pentru cl. a VI-a secundară*, o lucrare de 296 pagini, ce poate fi citită și dincolo de programa școlară, ca un fel de introducere în antropologie. Și din punct de vedere cantitativ, statisticile dau seama de un efort impresionant¹⁸: **62 manuale de unic autor, plus 19 în colaborare**¹⁹, **plus 10 cursuri universitare**²⁰. Să mai notăm și amănuntul (dacă poate fi considerat astfel!) că, de regulă, manualele școlare ale acestui autor au cunoscut, în timp, mai multe ediții, unele depășind douăzeci de asemenea reluări! Aceste performanțe – laolaltă cantitative și calitative – fac din Simion Mehedinți o figură unică în istoria culturii pedagogice românești!... Spiru Haret nu s-a înșelat când l-a căutat spre a și-l asocia marilor sale proiecte!...

*

O voce autorizată (pentru că vine dinspre sociologie, aparținând totodată unui excelent cunoscător al gândirii lui Constantin Rădulescu-Motru) afirma despre *Cultura română și politicianismul*: „Cartea este de o actualitate indiscutabilă, stările la care face referire le vedem astăzi peste tot în societatea românească”²¹.

Într-adevăr, în societatea românească de azi, în care democrația a ajuns o perdea de fum ce nu mai poate masca declarațiile de „război” politic, cele întâmplate între Spiru Haret și Simion Mehedinți par a alcătui un fictiv scenariu moralizator. Faptele istoricește consemnate ale acestor doi oameni de seamă dau însă de rușine incapacitatea oamenilor politici (de azi și dintotdeauna) de a acționa mai presus de interesele personale sau de partid.

Sintetizând, ce s-a petrecut între Spiru Haret și Simion Mehedinți? *I-a separat opțiunea politică de primă instanță, dar în instanțele ulterioare i-a apropiat valorile fundamentale. Au fost mari educatori...* I-a apropiat și simpatia profundă pentru **universul satului...** Și **dorința de a face bine semenilor lor...** Au oferit – tacit, dar peremptoriu – dovada că politicianismul poate fi depășit prin exemplul propriu!... Această *exemplaritate activă* reprezintă tocmai ceea ce Motru numea „reacțiune de sănătate”. În fața acelei probe de exemplaritate politicianismul s-a topit, precum se topește subiectivitatea mărunță în fața datoriei pentru datorie, sau, cum ar spune Kant: în fața imperativului categoric!...

¹⁸ O migăloasă inventariere a manualelor elaborate de savantul geograf poate fi găsită în: Costică Neagu, 2003, *Simion Mehedinți – Biobibliografie*, cu o „Prefață” de Gheorghiu Geană, Focșani, Editura Terra, pp. 95–109.

¹⁹ Între colaboratori s-au aflat: George Vâlsan, Ion Dongorozi, Vintilă Mihăilescu și Octavian Goga (acesta din urmă co-autor la câteva cărți de citire).

²⁰ Unele dintre cursurile universitare erau de etnografie, conform unei viziuni preluate de Mehedinți din tradiția antropogeografică vest-europeană – în special germană – din secolul al XIX-lea.

²¹ Constantin Schifirneț, 2003, *C. Rădulescu-Motru. Viața și faptele sale*, vol. I, București, Editura Albatros, p. 365.

Perspectivile de regenerare a comunității românești din Ucraina

Comunitatea românească din Ucraina nu este o comunitate omogenă. De fapt sunt 3 comunități din zone istorice diferite. Nordul Bucovinei, Ținuturile Hotin și Herța și nordul Basarabiei formează regiunea Cernăuți, creată de Uniunea Sovietică acum 80 de ani, sudul Basarabiei face parte din regiunea Odesa, iar Maramureșul din dreapta Tisei este inclusă în regiunea Transcarpatia.

Problema numărul unu o reprezintă comunicarea deficientă și colaborarea minimă dintre cele trei comunități, în pofida eforturilor mediului asociativ, memoria istorică diferită, cu viziuni geo-sociale, culturale și politice uneori contradictorii. Unii sunt afectați în profunzime de moldovenism, alții – suferă de stereotipuri istorice. Unii, mai ales cei din Maramureșul istoric, privesc cu o oarecare invidie acțiunile Budapestei de susținere fermă a comunității maghiare din Transcarpatia, neînțelegând de ce Bucureștiul are alte viziuni și abordări față de etnicii români.

Toți românii din Ucraina suferă mult, mai ales în ultimii ani, în urma unor legi care au afectat direct și colateral drepturile acestei minorități etnice. Totuși, regenerarea este posibilă, situația încă poate fi salvată, dar pentru aceasta trebuie depășite provocările geopolitice actuale. Lucrurile trebuie privite geopolitic și analizate multidimensional.

Românii din Ucraina în „menghina geopolitică”

Cu răni istorice nevindecate și probleme nerezolvate în trecut, comunitatea românească din Ucraina este prinsă din nou într-o „menghină geopolitică”, strânsă fără de milă de actorii globali și regionali. O mare primejdie istorică este neglijarea problemelor popoarelor mici de către popoarele mai mari (cum a fost de multe ori în trecut) sau sacrificarea intereselor unei minorități autohtone în numele luptelor dintre civilizații, state, blocuri militare sau grupuri cu interese macroeconomice. Vom enumera cele mai semnificative provocări geopolitice care se referă în mod direct la comunitatea românească din Ucraina:

1. Războiul hibrid ruso-ucrainean, cu faze fierbinți în Donbas, a însemnat înrolarea unor etnici români în rândurile armatei ucrainene. Unii români au luptat și luptă în estul țării pentru pacea din Ucraina. Mulți au murit sau au fost schilodiți pe viață.

2. Reacționând cu metode hibride la noua realitate geopolitică, Kievul tot încearcă să se răzbune pe elementul minoritar rus din Ucraina, afectând colateral (uneori și direct) interesele minorității românești (etnice sau lingvistice) prin limitarea dreptului la educație, impunerea de reglementări suplimentare pentru presă sau aplicarea de atacuri discursive.

3. Încercarea etnicilor români de a se apăra cu metode vechi, de până la confruntarea ruso-ucraineană, când noile provocări geopolitice erau invizibile, este văzută de Kiev ca un act de trădare și secesionism, ceea ce a determinat o distanțare dintre centru și periferii, dintre conducere și etnii – situație nemaiîntâlnită până acum.

4. Marii actori, în special Washingtonul și Bruxellesul, au o atitudine de susținere cu orice preț a eforturilor securitare ucrainene „pe flancul estic NATO” (citată din discursul fostului președinte ucrainean Petro Poroșenko), lăsând în umbră mai multe subiecte sensibile ca: dreptul minorităților naționale sau o înflorire atipică a curentelor naționaliste ucrainene.

5. România a ales modelul de reacționare strategico-diplomatică și nu cel de confruntare regională punitivă pe marginea dosarului drepturilor românilor din Ucraina, sperându-se de o eventuală îmbrățișare de către Kiev a vectorului rusesc. Având frică de o posibilă învecinare cu Rusia, Bucureștiul pare a fi foarte indulgent față de Kiev din considerente geopolitice. Acest lucru nu este înțeles de românii din Ucraina, consolidându-se sentimentul de abandon din partea Patriei istorice, pe fundalul școlilor românești care se închid sau a satelor lipsite de vreun sprijin real.

6. Războindu-se geopolitic, dar și electoral, Kievul obține Tomosul de autocefalie a Bisericii Ortodoxe a Ucrainei. Românii, în mare parte, nu doresc să accepte acest model confesional, neavând încredere în promisiunile etnicilor ucraineni, chiar și în cele venite din mediul ecleziastic. Situația pare a fi tot mai incertă.

Problemele legate de încredere, comunicare și capital social interetnic au ieșit la suprafață ca dintr-o Cutie a Pandorei, deschisă de politicile de unificare și omogenizare culturală din Ucraina.

Presa de limba română din Ucraina

Reforma audiovizualului public a lăsat Ucraina fără televiziune analogică în anul 2019. În pofida progresului tehnologic, mii de familii din regiunile Cernăuți și Transcarpatia au rămas fără emisiuni în limba maternă (acestea, tot mai puține, apar prin satelit și online), accesul la televiziunea digitală fiind mai problematic în zonele rurale. Dezetatizarea presei scrise a lăsat ziarele raionale fără finanțare, acestea, urmând calea ziarelor regionale, încearcă să supraviețuiască modernizându-și managementul. În acest context, presa scrisă continuă să se confrunte cu probleme financiare, costurile tipografice și poștale devenind tot mai mari de la un an la altul. În altă ordine de idei, cotele lingvistice obligatorii, introduse în audiovizualul național și regional

în 2017, rămân în continuare valabile. Posturile regionale de radio sau TV sunt nevoite să emită în proporție de 60–75 la sută în limba ucraineană, ceea ce blochează posibilitatea apariției unor posturi de TV/radio doar în limba română sau în altă limbă în afară de ucraineana, cu excepția spațiului online.

Așadar, unicul spațiu al libertății rămâne presa online, dar și aceasta a rămas „nevătămată” în 2019, doar în urma faptului că legislatorul a introdus pe ultima sută de metri, în urma unor scandaluri, o excepție pentru presa care apare într-o limbă a UE, în cadrul Legii „Privind funcționarea limbii ucrainene ca limbă de stat”, criticată atât de comunitatea românească din Ucraina, cât și de experții Comisiei de la Veneția. Realitățile politice se suprapun peste slaba capacitate a presei de limba română din Ucraina de a comercializa activitatea media, de a obține noi surse de finanțare, iar criza managementului profesionist este o problemă nerezolvată (deseori neglijată și ignorată) pentru mai multe instituții de presă.

Perspectivile de regenerare a comunității românești din Ucraina și moldovenismul

Perspectivile de regenerare a comunității românești din Ucraina depind de capacitatea de a apropia cele trei zone istorice locuite de comunitatea românească și de a le coaliza sociocultural. O barieră este moldovenismul. De cele mai multe ori, când se pune în discuție fenomenul moldovenismului, când se ia în dezbateră chestiunea „moldovenilor” ca o etnie separată de români, se invocă, de regulă, situația din Republica Moldova, care moștenește majoritatea problemelor create de mașinăria ideologică a URSS-ului în sfera construirii artificiale a unor identități noi, cu scopul, mereu același de mai bine de două secole, de a dezbină și a stăpâni o comunitate, prin inocularea în mentalul colectiv a conceptului-fetiș „popor moldovenesc” și, totodată, prin proiectarea în imaginarul popular a unei noțiuni atractive, pe cât de lipsită de sens, pe atât de măgulitoare. Din păcate, moldovenismul ca temă de reflecție geopolitică, sociologică și psihologică este actual într-o formă absolut specifică în Ucraina.

Potrivit recensământului din 2001, în Ucraina locuiesc 150.989 de români (0,31% din populație) și 258.619 de moldoveni (0,54%). Recensământul păstrează divizarea veche în români și moldoveni, iar aceste cifre sunt folosite în continuare în rapoartele autorităților centrale, regionale și raionale. Potrivit aceluiași recensământ, marea majoritate a moldovenilor (adică a românilor declarați la recensământ „moldoveni”) locuiesc în regiunea Odesa (123.751 locuitori), căreia îi urmează regiunea Cernăuți (cu 67.225 locuitori „moldoveni”). În același timp, recensământul din 2001 arată că românii locuiesc preponderent în regiunile Cernăuți și Transcarpatia, iar în Odesa au fost identificați doar 724 de români.

Este clar că o astfel de imagine demografică indică o divizare dublă: atât în plan etnic, cât și în plan lingvistic. Din cei 258.619 de moldoveni, 70% au

declarat că limba lor maternă este „moldovenească” (17,6% – rusa, 10,7% – ucraineana, 1,7% – alte limbi). Din cei 150.989 de români, 91,7% au declarat că limba lor maternă este limba română. Continuarea practicii sovietice de împărțire a comunității românești în două etnii separate are, totuși, o scuză teoretică (dreptul la identitate, existența statului Republica Moldova și extrapolarea identității politice asupra celei etnice), însă nu are nicio scuză în ceea ce privește includerea în anchetele recensământului a unei limbi care nu există – „limba moldovenească”.

Din punct de vedere geopolitic, acțiunile Kievului sunt absolut corecte, dacă luăm în calcul doar interesele și scopurile acestui stat. Însă, menținerea prin diverse metode a limbii și identității „moldovenești” vine în contradicție cu principiile europene declarate și consfințite de Constituție. Și aici situația diferă de Republica Moldova. Pe de o parte, Kievul ar recunoaște „limba moldovenească” ca fiind aceeași cu limba română, economisind astfel fonduri pentru manuale, programe școlare, cursuri de perfecționare a cadrelor didactice și stabilind o relație „mai caldă” cu Bucureștiul. Pe de altă parte, divizarea comunității românești în români și moldoveni permite Ucrainei să negocieze cu România strict despre drepturilor celor 150.989 de români (0,31% din populație), iar interesele celor 258.619 de „moldoveni” reprezintă o prioritate a relațiilor diplomatice cu Republica Moldova, și ea destul de divizată lingvistic. Separarea celor două dosare este convenabilă Kievului, permițându-i să iasă învingător la mai multe ședințe bilaterale, inclusiv cele referitoare la divizarea artificială a comunității românești, argumentul principal al liderilor ucraineni fiind voința și dorința reală a „moldovenilor” din Ucraina de a-și păstra limba și identitatea. Ce-i drept, această voință este alimentată și susținută de Kiev la modul superlativ, potrivit unei investigații realizată de Agenția BucPress.

Atât identitatea lingvistică, dar mai ales cea etnică „moldovenească” au devenit deja o constantă sociologică. Trist, dar adevărat. Acest copil născut de URSS și neabandonat de Ucraina continuă să crească. Pentru românii din Ucraina, cheia succesului ar putea constitui doar șubrezirea permanentă a identității lingvistice moldovenești prin afirmarea puternică a identității lingvistice românești și, ca o primă etapă, promovarea de către instituțiile statului român a unei politici de sprijin pe cale largă a minorității lingvistice românești din Ucraina, minoritate care include întreaga comunitate etnică, indiferent de felul cum sunt catalogați oficial membrii ei – români sau moldoveni. Aici trebuie de menționat și faptul că, în plan diplomatic Bucureștiul pare a fi oarecum dezinteresat de acest subiect, care necesită o politică pro-activă nu numai în nordul Bucovinei, dar și în sudul Basarabiei, o politică fermă, eliberată de sentimentul că a izbândi o ameliorare substanțială a situației este o utopie. Situația nu poate să se amelioreze dacă nu sunt adaptate circumstanțelor metodele de luptă. Pentru a învinge într-o bătălie, ostașul trebuie cel puțin să se prezinte pe câmpul de luptă...

Cum poate să renască și să se afirme plenar identitatea lingvistică românească (ca o primă fază a reconstituirii identității naționale) fără o presă puternică la Ismail, Reni, Sărata sau Aneni, sprijinită financiar de țara-mamă? Cum poate să renască o identitate etnică pierdută, fără existența unor proiecte de impact, fără investiții, fără susținerea satelor, care să ducă la crearea unei imagini pozitive, mult mai atractive, a românității în acea zonă? Consulatul General al României la Odesa se află la o distanță enormă de comunitatea românească din regiune (de la Odesa până la Ismail sunt 256 km) Cum poate fi promovată o politică pro-activă în sudul Basarabiei, dacă în regiunile Cernăuți și Transcarpatia asemenea acțiuni nu par a fi o poveste de succes? Elaborarea de către România a unei strategii, în comun cu românii din Ucraina, privind renașterea și consolidarea identității lingvistice românești este mai mult decât necesară. În același timp, nu poate să ne lase indiferenți inerția diplomației românești în privința promovării limbii române în spațiile geopolitice dificile și a demonstrării, în fața întregii lumi, că așa-zisa „limba moldovenească” este doar un grai al limbii marelui Eminescu.

Din acest punct de vedere, soluțiile trebuie să se bazeze pe realitatea geopolitică dificilă, iar regenerarea comunității depinde de următorii vectori de activitate:

- Acțiuni curajoase și pro-active ale diplomației românești;
- Consolidarea tradițiilor de colaborare și susținere reciprocă în mediul comunității românești din Ucraina;
- Restabilirea legăturilor dintre elitele culturale românești din Ucraina și oamenii de la sate, apropierea centrelor de periferii;
- Consolidarea pozițiilor presei românești în Ucraina;
- Identificarea de fonduri pentru susținerea culturii în mod constant și nu sporadic;
- Transformarea României într-un stat atractiv, unul de succes, ceea ce va determina consolidarea statutului economic al limbii române (în cadrul concepției de limbă ca instrument economic);
- Reconectarea tinerei generații la memoria istorică. Necunoașterea istoriei neamului naște monștri, iar absența materiei „Istoria Românilor” în școlile românești din Ucraina este o mare problemă, care zădărnicește o serie de inițiative culturale promițătoare;
- Păstrarea și dezvoltarea școlilor cu predare în limba română.

Din păcate, în ecuația geopolitică analizată mai sus, România este prezentă mai mult simbolic. Rămânând unu la unu cu realitatea severă, românii își erodează capitalul social, cultural și istoric, iar timpul lucrează împotriva lor.

Societatea pentru cultura românească „Mihai Eminescu” din regiunea Cernăuți – 30 de ani de existență (1989–2019)

La 28 mai 1989, într-o zi însorită, dis-de-dimineață, se adunau românii la poarta Reședinței Mitropolitane, mulți îmbrăcați în costume naționale, cu mari și frumoase speranțe, că vom avea în viitor o societate care ne va uni într-o singură dorință, va apăra drepturile noastre ca popor băștinaș, limba și tradițiile. Aveam toți o singură speranță, eram veseli și bucuroși să ne întâlnim cu prietenii noștri veniți cu această ocazie din mai multe colțuri ale Ucrainei. Pentru prima dată, după 1945, Societatea a reunit românii din partea de nord a Bucovinei, din ținutul Herța și o parte din fostul județ Hotin – actuala regiune Cernăuți –, având ca scop reluarea și continuarea, în noile condiții socio-politice, lingvistice și culturale, a activității **Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina**, înființată încă la 1862, la început ca Reuniune Română de Leptură. Adunarea de constituire a avut loc în Sala Sinodală a Mitropoliei, astăzi – Sala de Marmură a universității cernăuțene. Au sosit delegații din toate satele regiunii, dar și oaspeți dragi din regiunile Transcarpatia și Odessa, din Moldova și România, Moscova, Letonia, majoritatea fiind bucovineni de origine.

„Acea duminică de 28 mai 1989 a fost și va rămâne deocamdată pentru mine, poate, cea mai importantă zi din viață – a scris ulterior profesorul Grigore Bostan, șeful Catedrei de Filologie Română –, deoarece am avut fericirea să

¹ Alexandrina Cernov s-a născut la 24 noiembrie 1943 în orașul Hotin. A absolvit Facultatea de Filologie a Universității Naționale „Iuri Fedkovyci” din Cernăuți (1966). A susținut teza de doctorat în 1989 la Chișinău. Conf. univ. dr. la Catedra de Filologie Română și Clasică a Universității Naționale din Cernăuți (1971–2002). A publicat studii și articole în domeniul teoriei traducerii, lingvostilisticii și poeziei comparate (română, rusă, ucraineană). Este autor de manuale școlare de limba și literatura română pentru școlile românești din Ucraina. Este redactor-șef la revista trimestrială de istorie și cultură „Glasul Bucovinei”. Membru de onoare al Academiei Române (1991), membru fondator și director executiv al Editurii Alexandru cel Bun din Cernăuți (1995), membru fondator al Societății pentru Cultura Românească „Mihai Eminescu” din regiunea Cernăuți, vicepreședinte (1989) și președinte al Societății pentru Cultura Românească „Mihai Eminescu” din regiunea Cernăuți (1990–1994). Premiul Fundației Culturale Române (București), 1994; Medalia jubiliară „Mihai Eminescu” a Ministerului Culturii din România, (2000); Ordinul Serviciul Credincios în grad de ofițer, pentru contribuția deosebită pentru propagarea literaturii române în lume (2004); Ordinul Serviciul Credincios în grad de comandor ș.a.

rotesc discursul inaugural, și după discutarea *Proiectului de Statut*, să anunț solemn săvârșirea actului istoric al înființării Societății „Mihai Eminescu” me-nite, după cum se menționa chiar în primele variante ale Statutului (vezi „Zorile Bucovinei”, 2 aprilie 1989), să contribuie la trezirea conștiinței naționale, la cultivarea dragostei față de limba, cultura, arta, istoria neamului, să ridice pe o treaptă avansată viața spirituală a populației românești autohtone pe aceste meleaguri”. (Grigore Bostan, *Aspecte din activitatea Societății „Mihai Eminescu”*, „Glasul Bucovinei”, 1994, nr. 3, p. 150).

Proiectul de Statut a fost alcătuit de către profesorii Mircea Druc și Ștefan Hostiuc, discutat de către colegii de la Catedră, la ședința căreia au participat scriitori și alte personalități ale vieții culturale cernăuțene.

După publicarea Statutului viitoarei Societăți în ziarul „Zorile Bucovinei”, au apărut, aproape în fiecare număr, păreri și propuneri, formulând o adevărată cronică a evenimentelor. Vom ilustra impactul pe care l-a avut ideea creării unei astfel de societăți prin publicațiile ziarului „Zorile Bucovinei”. Reproducem doar câteva dintre acestea.

Pe 14 mai 1989, în „Zorile Bucovinei” (nr. 93, 11441), la rubrica *Discutăm proiectul de Statut al Societății pentru cultură moldo-română „Mihai Eminescu”*, Nicolae Popescu, șeful secției juridice inter-gospodărești pe lângă asociația agro-industrială din Storojineț scria: «Prin intermediul gazetei „Zorile Bucovinei” doresc să vin cu propunerea de a completa proiectul *Statutului Societății pentru Cultură Moldo-Română „M. Eminescu”* cu unele precizări. În general proiectul *Statutului* este bun, sănătos, oglindește atât necesitățile, cât și aspirațiile populației românești și moldovenești din Ucraina. Tuturor acelor care au elaborat acest proiect le sunt recunoscător, le mulțumesc și le doresc sănătate. Totuși, după părerea mea, ar trebui ca în statut să se acorde atenția cuvenită studierii istoriei Bucovinei și a altor ținuturi cu populație moldovenească și română din RSSU. Mulți, printre care și eu, nu dispunem de cunoștințe clare de unde ne-am luat pe aceste meleaguri și de când dăinuim aici. Pe de altă parte, socot că Societatea „M. Eminescu”, conform legislației în vigoare, ar trebui să aibă organul său de presă, care să-i informeze pe membrii săi despre activitatea organizațiilor primare, despre hotărârile adoptate de adunările generale, să-i pună la curent cu materiale și documente. Acesta ar putea fi un buletin informativ, cu o periodicitate de cel puțin 4 ori pe an, redactat de consiliul sau prezidiul Societății. Prețul lui de cost va da posibilitatea de a acoperi cheltuielile de redacție. Din aceste considerente propun următoarele precizări la statut:

- capitolul II, alineatul 4, punctul 4, să fie completat după cum urmează: studiază moștenirea literară, istoria ținuturilor cu populație moldo-română din Ucraina... (mai departe după text);

- alineatul 10, punctul 4: creează comisii pentru relațiile cu editurile „Carpați”, „Radianska škola”, „Lumina”, „Cartea moldovenească” și altele...;

– alineatul 12, punctul 4: întrețin relații cu organizațiile analogice, pe baza recunoașterii reciproce, susțin activitatea societăților create în regiune pentru dezvoltarea limbii...;

– capitolul III, punctul 4: să participe la studierea, cultivarea și extinderea sferei de folosire a limbii materne, a adevărului istoric, la popularizarea științei și artei...;

– capitolul VII, după punctul 2 să urmeze punctul 3 cu următorul conținut: Organul de presă al Societății este buletinul informativ „Adevărul”.»

Pe data de 24 mai 1989 (nr. 100, 11449), autorul Ion Chiriliuc, biolog, publică articolul *O specificare și o completare*: „Susțin proiectul Societății pentru Cultură Moldo-Română și le mulțumesc din suflet tuturor acelor care l-au elaborat. În regiunea noastră au fost schimbate unele denumiri de localități nu numai cu populație moldo-română, ci și cu populație ucraineană. De aceea, în alineatul 4, punctul 4 din capitolul II, după cuvintele: „revenirea la grafia latină”, ar trebui specificat „la denumirile tradiționale (istorice) de localități”. La acest punct și la acest capitol, aș propune să fie introdus și următorul alineat: depun eforturi pentru protecția naturii și păstrarea monumentelor naturii.

Nu sunt de acord cu observația lui Aureliu Rusnac („Zorile Bucovinei”, 14 mai 1989) referitoare la faptul că membrii Societății pot fi cetățeni care cunosc limba noastră. Societatea trebuie să fie deschisă pentru orice om, indiferent de apartenența sa națională.»

Au fost transmise și materiale din cele mai îndepărtate colțuri ale URSS-ului. Astfel, Viorel Vieru, locotenent superior de miliție, din orașul Onega, regiunea Arhanghelsk, scrie în articolul *Urări de propășire* următoarele: «Bucovina a fost și rămâne un focar al culturii și demnității naționale. Istoria ei este legată nemijlocit de istoria neamului nostru. Îmi exprim încrederea că Societatea pentru Cultură Moldo-Română „M. Eminescu” se va încadra activ în lupta pentru apărarea și înfăptuirea năzuințelor celor mai frumoase ale moldo-românilor. Rog participanții la adunarea de constituire a Societății să păstreze un minut de reculegere în amintirea celor care au avut de suferit în perioada stalinistă.»

A. Ciobanu, doctor în științe filologice, profesor, șeful Catedrei de Lingvistică Generală și Romanică a Universității de stat „V.I. Lenin” din Chișinău, în articolul *Exprimăm toată susținerea*, ne informează: «Colectivul Catedrei de Lingvistică Generală și Romanică a Universității de Stat „V.I. Lenin” din Chișinău salută cu adâncă satisfacție ideea fondării la Cernăuți a Societății pentru Cultură Moldo-Română „M. Eminescu”, chemate să contribuie, în măsura posibilităților sale, la ameliorarea situației lingvistice, la prosperarea culturii și artei naționale a moldovenilor și românilor ce locuiesc pe teritoriul RSS Ucrainene. Crearea unei asemenea Societăți răspunde unui imperativ din cele mai actuale și importante pentru renașterea culturii și istoriei neamului

nostru, oglindind aspirațiile și speranțele lui. Am luat cunoștință cu multă atenție de proiectul Statutului Societății și considerăm că el reflectă și caracterizează bine direcțiile principale de activitate a acestei Societăți și asigură posibilități largi pentru soluționarea unui șir de probleme stringente ale populației moldo-române de pe teritoriul RSS Ucrainene. Proiectul Statutului a fost discutat în cadrul unei ședințe a catedrei, la care am hotărât să exprimăm grupului de inițiativă toată susținerea noastră întru realizarea ideii preconizate și de urgență a Societății pentru Cultură Moldo-Română „M. Eminescu”.» (14 mai 1989, nr. 93, 11441)

Alte păreri și sugestii citim în articolul *Susțin proiectul*, autor Petru Postecă, învățător de limbă engleză la Școala Medie №1 din Hliboca: «Sunt convins că Societatea „M. Eminescu” va putea rezolva cu succes problemele privind înflorirea culturii moldo-române și va contribui la păstrarea și dezvoltarea tezaurului nostru spiritual. Voi fi bucuros să activez în cadrul Societății „M. Eminescu”.»

Gheorghe Zegrea, veteran al partidului și muncii pedagogice, din satul Stănești, raionul Hliboca, în „Zorile Bucovinei” din 12 mai 1989 (nr. 91, 11439), publică articolul *Suntem în unanimitate*: «Atât pentru mine, cât și pentru toți consătenii mei, ziua de duminică, 2 aprilie 1989, e considerată, pe bună dreptate, sărbătoarea desprimăvărării graiului și culturii moldo-române. Îmbucurătoarea veste, inserată în pagina a treia a gazetei „Zorile Bucovinei” despre ideea formării la Cernăuți a Societății pentru Cultură Moldo-Română „M. Eminescu”, și a proiectului de *Statut al Societății*, propus spre discuția publicului cititor, ne-au umplut inimile de bucurie și ne-au inspirat încrederea că adevărul, dreptatea cuceresc spații tot mai largi și în ținutul nostru bucovinean, și în regiunile surori Transcarpatică și Odessa, că restructurarea promovată în țară vine să cuprindă și destinul moldovenilor și românilor ce constituie un procent considerabil al populației băștinașe de pe meleagurile amintite, croindu-le o nouă cale de dezvoltare reală, atât sub aspect economic, cât și social-cultural. E îmbucurător faptul că proiectul statutului îmbrățișează propunerea de a se renunța la concepția cu privire la existența a două limbi est-romanice, recunoscându-se identitatea lingvistică moldo-română, de a fi rezolvată problema grafiei latine, ce corespunde mai adecvat caracterului romanic al limbii moldovenești. Proiectul ne inspiră încrederea că toți împreună, cum s-ar zice, „de la vâldică până la opincă”, ne vom sufleca mânicile și vom purcede la muncă. Căci greul abia acum se arată. Și noi, care am așteptat cu atâta nerăbdare această desprimăvărare a graiului și culturii noastre naționale, trebuie să ne dăm seama că, deși graba strică treaba, nu ne mai poate satisface pasul de melc într-o asemenea chestiune. De acum înainte avem a dovedi că ne iubim limba și celelalte comori naționale nu numai în vorbă, ci și în fapte, în viața de toate zilele: în troleibuz, autobuz, la piață, în magazine, grădinițe, școli, pe schele, în hainele fabricilor, la ședințele de lucru. Într-un

cuvânt, peste tot, unde se zbate ori se cuvine să se zbată o inimă de trăitor al populației moldo-române ce dăinuiește în regiunile Cernăuți, Transcarpatică, Odessa, să se includă cu trup și cu suflet în mișcarea de a deveni, de urgență, membri activi ai Societății pentru Cultura Moldo-Română „M. Eminescu”, fondând în fiecare localitate organizații primare și participând activ și efectiv la munca lor. Știind complicațiile referitoare la efectuarea trecerii la grafia latină, propun ca în capitolul II *Sarcinile și obiectivele Societății*, punctul 4, după alineatul al unsprezecelea, să fie introdus un alineat nou: „Creează comisii pentru relații cu organele împuternicite din RSS Moldovenească pentru studierea istoriei și problemelor dezvoltării limbii moldovenești în scopul obținerii ajutorului necesar pentru revenirea la grafia latină.”

Aureliu Rusnac, locțiitor pentru munca extrașcolară al directorului școlii medii din Stălinești, raionul Noua Suliță, apreciază proiectul ca fiind *Un act necesar* (14 mai 1989, nr. 93, 11441): «Ca persoană căreia nu-i este indiferentă soarta și înflorirea limbii materne, consider că am dreptul să-mi exprim părerea personală referitor la proiectul statutului publicat. Îl susțin. Cu o singură observație. La punctul 1 din capitolul III ar trebui de adăugat că membri ai Societății pot fi cetățeni care cunosc „limba moldovenească”. Doresc ca viitoarea Societate să contribuie la crearea în instituțiile de învățământ superior și mediu de specialitate din regiune, a unor condiții favorabile pentru studenții și elevii de origine moldo-română, adică să poată studia în limba maternă. Sunt gata să particip în mod activ la funcționarea Societății.»

Pe 22 mai 1989 (nr. 91, 11439), doar cu câteva zile înaintea adunării de constituire, Iancu Popescu, locuitor al satului Cupca, raionul Hliboca, în articolul *Votez pentru proiect*, scria: «Cu profundă satisfacție am luat cunoștință de proiectul statutului Societății pentru Cultură Moldo-Română „M. Eminescu”. Aduc cele mai sincere mulțumiri aceluia care au lucrat la elaborarea lui. Consider că timpul va demonstra cu mai multă obiectivitate măsura în care actualul proiect va corespunde cerințelor vieții moldovenilor și românilor de pe teritoriul Bucovinei. Eu, însă, votez cu ambele mâini și cu inima-mi deschisă acest proiect de bază. Aș dori, totuși, să propun ca alineatul al unsprezecelea din capitolul II, punctul 4, să fie formulat astfel: Creează comisii pentru relații cu editurile „Carpați”, „Radianska škola”, „Lumina” și altele din RSSM, cu Institutul de Perfecționare a Cadrelor Didactice, cu conducerea Universității de Stat din Cernăuți, precum și cu conducerea altor instituții de învățământ din regiune și țară, cu... și în continuare după text. În această scurtă relatare intenționez să-mi întemeiez poziția și propunerile de mai sus, dar consider că o societate de cultură moldo-română nu are dreptul să se izoleze de Republica-soră Moldovenească, care prin eforturi aproape disperate încearcă să revină la limba, scrisul și cultura strămoșilor care azi sunt pe cale de dispariție. Din altă parte, Societatea „M. Eminescu”, fiind recunoscută și înregistrată juridic, nu poate să rămână indiferentă față de actuala situație anormală, când

ușile Universității de Stat (cu excepția facultății de filologie, secția de limbă și literatură moldovenească) și a Institutului de medicină din Cernăuți, practic, sunt aproape închise pentru absolvenții școlilor cu limba de predare moldovenească. P.S. Dacă se face înregistrare a potențialilor membri ai Societății, rog ca respectiva scrisoare să fie considerată ca cerere de a adera la ea.»

Articole similare au fost publicate aproape în fiecare număr al ziarului:

Ziarul „Zorile Bucovinei”, nr. 38 (12401), din 28 mai 1994, la rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, articolul *O piatră la temelie a conștiinței de neam*, autor Maria Toacă: «Se împlinesc 5 ani de la memorabila dată de 28 mai 1989, când a avut loc conferința de constituire a Societății pentru Cultură Românească „M. Eminescu”. Societatea și-a marcat aniversarea nu chiar în cele mai bune zile din istoria sa de până acum. Fiind din punct de vedere material mai săracă decât în ziua constituirii. Oaspeții au fost găzduiți la Școala № 29 care este una din cele mai notorii realizări din primii ani de activitate a Societății.

Numele și titlurile științifice ale personalităților prezente la manifestări sunt o dovadă a popularității de care se bucură Societatea acasă și peste hotare. Primul președinte al Societății, doctorul în științe filologice Grigore Bostan a menționat faptele și realizările de la început. În primul an de activitate au fost organizate 30 de filiale, s-au desfășurat primele manifestări solemne de cinstire a marelui Eminescu, a fost inaugurată librăria „Luceafărul”, din care mai târziu au dispărut toate cărțile românești și altele.

Chiar de la început, Societatea a înaintat trei deziderate de bază: dreptul la limba maternă, casa națională și folosirea simbolicii naționale. Din numeroasele probleme, s-a acordat prioritate celor cu privire la valorificarea moștenirii culturale. La Chișinău a fost editată o *Antologie de folclor din Țara Fagilor*, alcătuitori Gr. Bostan și D. Covalciuc. Nu demult au apărut două ediții de gală – primele numere ale „Almanahului Societății” și ale revistei „Glasul Bucovinei” (redactor-șef Alexandrina Cernov, redactori Ștefan Hostiuc, Ilie Luceac, Vasile Tărășeanu), tipărite cu sprijinul permanent al Fundației Culturale Române, președinte – acad. Augustin Buzura.

Prima încăpere în care a activat prezidiul Societății avea doar 12 m².

Scriitorul Ilie Zegrea a preluat conducerea Societății în vara anului 1990. După cum s-a exprimat „era o perioadă de romantism, când multe lucruri se înfăptuiau în virtutea entuziasmului. În septembrie 1990, pentru prima dată, s-a desfășurat sărbătoarea „Limba noastră cea română”. A avut loc prima adunare națională a românilor din regiune, a apărut primul număr al ziarului „Plai Românesc”. A luat naștere corul „Dragoș Vodă”.

Doamna Alexandrina Cernov s-a referit la trei perioade din activitatea Societății: organizarea filialelor, căutarea unui dialog constructiv cu administrația ucraineană și perioada criticii, când au început învinuirile că, chipurile, Societatea încalcă legile statului.

În cadrul acestei manifestări, la Boian, a avut loc dezvelirea bustului cronicarului, omului politic și marelui artist al cuvântului, vornicului Țării de Sus al Moldovei, Ion Neculce. S-au rostit cuvântări.»

Peste cinci ani, în raportul prezentat la Conferința jubiliară a Societății „Mihai Eminescu” din 1994, prof. univ. dr. Grigore Bostan, președintele fondator al Societății, membru de onoare al Academiei Române scria: «S-au împlinit cinci ani de la fondarea Societății pentru Cultura Românească „Mihai Eminescu”, prima (după 1944) societate a românilor din partea de nord a Bucovinei, din ținutul Herța și din o parte a fostului județ Hotin din nordul Basarabiei – adică din actuala regiune Cernăuți –, concepută ca o revenire la vechile tradiții ale vieții spirituale românești din aceste multipătimate locuri, ca o reluare și o continuare a activității „Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina” înființată în 1862 (ca „Reuniune Română de Leptură”). Adunarea de constituire a Societății „Mihai Eminescu” a avut loc în istorica Sală Sinodală a Mitropoliei, care aparține astăzi universității cernăuțene, cu participarea a sute de delegați din majoritatea localităților cu populație românească din regiune, a unor oaspeți din Moldova, România, Moscova, regiunea Transcarpatică, Odessa, Letonia, mulți fiind bucovineni de origine precum Ion Vatamanu și Arcadie Suceveanu. Au participat și alți reprezentanți ai altor societăți național-culturale din regiune (ucraineană, evreiască). Alături de noi s-au aflat și Grigore Vieru, Mihai Cimpoi, Leonida Lari, Ion Druță, Eugen Doga, care ne-au trimis o telegramă de salut chiar din Sala Congresului Deputaților Poporului din Moscova, alți oameni de cultură din România și din străinătate.» (Grigore Bostan, președinte fondator al Societății „Mihai Eminescu”, membru de onoare al Academiei Române, *Aspecte din activitatea Societății „Mihai Eminescu” Raport prezentat la Conferința Jubiliară a Societății „Mihai Eminescu”, Cernăuți, 1994*, „Glasul Bucovinei”, nr. 3, 1994, p. 150–154)

Emoțiile erau mari chiar și atunci, după cinci ani. Președintele Grigore Bostan a punctat obiectivele principale pe care urma să le realizăm în continuare: restituirea Casei Naționale, deschiderea de școli și grădinițe, librării și puncte de difuzare a presei românești, revenirea la grafia latină, cercuri și seminare de cultivare a limbii, revenirea la denumirile tradiționale istorice ale localităților noastre, ocrotirea monumentelor de artă, crearea unor condiții favorabile pentru afirmarea talentelor tinerilor români.

La aceeași conferință jubiliară a Societății „Mihai Eminescu”, un raport de activitate a fost prezentat și de conf. univ. dr. Alexandrina Cernov, membru de onoare al Academiei Române, președinta Societății din 1991, care, la finalul activității sale, în calitate de președintă, constata: «Activitatea Societății „Mihai Eminescu”, constituită în 1989, s-a încadrat în acea atmosferă de entuziasm caracteristic perioadei. Trăiam o zi din viața culturii românești, părea că nimic nu ne poate umbri încrederea în reușita noastră. Vedeam chiar atunci

ai avea monumentul lui Mihai Eminescu, muzeul din casa lui Aron Pumnul, schitul și monumentul lui Ștefan cel Mare în Codrii Cosminului, școli, biblioteci, edituri în limba română... Părea că e îndeajuns să muncim numai pentru ideea națională. (...) Societatea a resimțit din plin cele trei etape ale activității sale prin care a trecut Ucraina postunionistă. Entuziasmul primei etape a activității sale (președinte G. Bostan) s-a soldat cu fondarea filialelor la sate. A fost un marș triumfal care ne-a insuflat încredere în forțele proprii. S-au înaintat demersuri, s-au întocmit programe de lucru, s-a dezvelit bustul lui Mihai Eminescu în curtea casei lui Aron Pumnul etc. Experiența acumulată în această perioadă a fost legată de cunoașterea mai profundă a situației românilor din regiune, ea convingându-ne și de necesitatea revendicărilor drepturilor noastre politice de popor băștinaș. Așa a apărut ideea primului miting organizat de Societate în octombrie 1990 (președinte Ilie T. Zegrea). Cred că atunci am intrat în a doua etapă, cea de lucrare consecventă pentru drepturile noastre. Au început confruntările cu autoritățile locale. Membrii Societății cer implicarea mai insistentă în revendicarea drepturilor românilor din Ucraina. Societatea începe să fie învinuită de politizare a problemelor naționale și a culturii.» (Alexandrina Cernov, *Societatea „Mihai Eminescu” în oglinda retrovizoare a momentului actual. Raport prezentat la Conferința jubiliară a Societății „Mihai Eminescu”, „Glasul Bucovinei”, nr. 3, 1994, p. 155–158*)

Etapa a treia este marcată de aprofundarea conflictelor cu administrația ucraineană locală și a relațiilor dintre membrii conducerii societății. «Dar foarte curând, ne-am lovit de zidul ce creștea între noi și autoritățile ucrainene. Am înțeles că ni se predestina în continuare același rol de cultură națională exotică, menită să demonstreze lumii existența de bună prietenie a popoarelor, de data aceasta nu ale URSS-ului, ci ale Ucrainei. (...) Numeroasele demersuri și chemări la un dialog constructiv erau îngropate în sertarele funcționarilor de stat. Între timp oamenii solicită implicarea mai perseverentă în aplicarea drepturilor lor. În aceste condiții, mai întâi prezidiul, apoi consiliul, hotărăsc să se recurgă la pichetarea Sesiunii Sovietului Regional de Deputați ai Poporului. Am înaintat trei cerințe: acordarea statutului de limbă oficială limbii române în localitățile compact locuite de români, retrocedarea caselor naționale, recunoașterea dreptului de arborare a tricolorului pe instituțiile de stat. Tricolorul începu să fie arborat în toate satele noastre pe primăriile. Sfințit la biserică, el oferea, prin actul arborării, un prilej de sărbătoare națională.» (*Ibidem*, p. 156)

Am fost profund marcați în această perioadă și de conflictul din interiorul bisericii ucrainene: «... lupta pentru scaunul episcopal la Cernăuți, ne-a afectat, cred, cel mai puternic prin trecerea președintelui Societății „Mitropolitul Silvestru” (fără hotărârea prezidiului și a consiliului și fără a-și explica poziția) de partea episcopului autocefal Danilo, în urma cărui fapt, românii s-au trezit de cele două părți ale baricadelor bisericești.» (idem)

Au fost înaintate numeroase demersuri și memorii, propuneri de a organiza un dialog constructiv. În fiecare an, în luna septembrie, în teatrul de vară, care era mai încăpător, se organiza sărbătoarea „Limba noastră cea română”, sărbătoare de care ne bucurăm și astăzi, și care se bucură de o binemeritată susținere a românilor din Ucraina, dar și din România și Republica Moldova, alături de alte două sărbători, „Florile dalbe” și „Mărțișor”.

În anul 1991, Societatea a organizat prima Conferință științifică „Bucovina – istorie și actualitate” la care au participat bucovinenii noștri din România: acad. Radu Grigorovici, vice-președintele Academiei Române, absolvent al universității cernăuțene, a fost reprezentantul Școlii de Fizică din Cernăuți condusă de Eugen Bădărău; acad. Vladimir Trebici, cunoscut în lume ca demograf și sociolog, care a avut șansa să lucreze în anii de formare cu Anton Golopenția, licențiat în filozofie și litere la Facultatea de Litere și Filozofie și la Facultatea de Drept la Universitatea din Cernăuți; juristul Radu Economu, originar din Mamornița; istoricul și criticul literar George Muntean – personalități cu care societatea a întreținut relații de colaborare mult timp. Ne-au fost prieteni și sfătuitori până când moartea nemiloasă ne-a despărțit. Menționăm că acad. Radu Grigorovici, acad. Vladimir Trebici și-au început activitatea profesională la Cernăuți, ambii fiind absolvenți ai Liceului „Aron Pumnul”. Am intervenit în repetate rânduri pe lângă rectoratul universității cernăuțene cu propunerea ca domnilor academicieni Radu Grigorovici și Vladimir Trebici, care au dus faima acestei instituții și a orașului Cernăuți, să li acorde titlul de doctor honoris causa al Universității. Fără nici un motiv, ni s-a refuzat și această cerință firească.

În anul 1992, Societatea a organizat primul Congres al românilor din regiunea Cernăuți. A fost alcătuit și un *Program* de activitate (autori Ion Popescu și Alexandrina Cernov). Membrii Societății au participat și la Conferința internațională dedicată *Pactului Molotov-Ribbentrop* de la Chișinău.

Perioada, se menționează în raport, a fost marcată și prin desprinderea unor societăți noi: „Paralel s-au constituit alte societăți românești: Golgota, Mitropolitul Silvestru, Aron Pumnul, Doamnele române, iar după pichetare – Alianța Creștin-Democrată a românilor din Ucraina.” (idem)

Conflictele devin din ce în ce mai accentuate. Cei trei copreședinți (Grigore Bostan, Ilie Zegrea și Alexandrina Cernov), care sperau să amelioreze situația, nu reușesc să ajungă la un consens. Alexandrina Cernov este înlăturată de la conducere și la următoarea conferință refuză propunerea delegaților de a prelua în continuare conducerea societății. Refuză postul de secretar executiv și vicepreședinte Eugen Patraș, al cărui rol organizatoric a fost decisiv: a organizat pelerinaje la mănăstirea Putna, a lucrat perseverent la înfrățirea dintre satele bucovinene din nordul și sudul Bucovinei; aproape în fiecare săptămână organiza plecarea elevilor (sâmbătă și duminică) prin mănăstirile din județul Suceava (Putna, Sucevița, Voroneț, Dragomirna etc.). Am colindat împreună

cu mașina Societății (șofer – Dan Voronca), primită în dar din partea premiului Moldovei, Mircea Druc, satele românești, organizând diferite manifestări: întâlniri cu scriitorii, cu formațiunea artistică a Școlii Pedagogice din Cernăuți (conducător artistic Ilie Luceac), întâlniri cu președinții de filiale etc. Relațiile cu filialele erau foarte strânse. Se organizau lunar întâlniri cu președinții filialelor satești. Merită să menționăm activitatea perseverentă a lui Eugen Patraș, care împreună cu viitorul director al Școlii № 29, Mihai Jar, au umblat în fiecare școală din oraș întocmind listele elevilor de origine română, au umblat apoi din casă în casă convingându-i pe părinți să-și transfere copiii la școala cu predare în limba română din orașul Cernăuți. Listele au fost sistematizate și împărțite liderilor tuturor societăților românești care au definitivat această lucrare. În toamnă școala a fost inaugurată în prezența acad. Vladimir Trebici, a premierului Moldovei Mircea Druc, a consulului general al României la Cernăuți, Ilie Ivan, și a tuturor liderilor societăților românești. Primul careu festiv a fost deschis de Mihai Jar, primul director și fondator al școlii. În aceeași perioadă au fost deschise clase românești în școlile din satele cu populație mixtă, care, din păcate, nefiind susținute în continuare, au fost ulterior închise.

Pentru a desăvârși lista activităților, a evenimentelor organizate de Societate și de filiale ei, recurgem la o simplă republicare a unor fragmente din ziarul „Zorile Bucovinei”.

La Crasna, a fost organizată prima filială a societății. Satul Crasna, care era situat pe atunci în zona de frontieră, era inaccesibil pentru ceilalți locuitori ai regiunii, așa că cei sosiți din Cernăuți au fost nevoiți să ocolească, de la Ciudei, prin pădure. Și totuși am sosit la timp la adunarea de constituire a filialei Crasna.

Ziarul „Zorile Bucovinei”, nr. 159 (11508), din 16 august 1989, rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, articolul *Prilej de înălțare spirituală*, autor Ilie Tudoran: «La 13 august 1989, la Casa de cultură din Crasna s-au adunat oameni hotărâți să inaugureze organizația primară a Societății pentru Cultură Moldo-Română „M. Eminescu”. Grupa de inițiativă hotărâse să demonstreze că spiritul eminescian se păstrează viu în aceste locuri și că datoria lor este de a reînvia tradițiile populare, de a salva limba maternă. Au vorbit: doctorul în științe filologice Grigore Bostan, președintele Societății; scriitorul Vasile Levițchi; docentul Alexandrina Cernov; poezii Ilie T. Zegrea, Vasile Tărățeanu și alții. Președintele organizației primare a fost ales Nicolae Ursachi.»

„Zorile Bucovinei”, nr. 249 (11598), 30 decembrie 1989, rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, articolul *Dificultăți și probleme*, autor V. Dormărunt: «La 30 decembrie, în localul Școlii Medii № 10 din orașul Cernăuți, a avut loc adunarea de constituire a organizației de bază „Roșă” a Societății pentru Cultură Moldo-Română „M. Eminescu”. Participanții au vorbit despre problemele care stau în fața românilor din această veche suburbie a orașului, despre greutățile pe care le întâmpină localnicii în ceea ce privește instruirea

copiilor în limba maternă. Nu există nici o grădiniță, nici măcar o grupă în limba părinților. Din lipsa de pregătire în limba maternă și umblând la grădinițe în limba rusă sau ucraineană, ei sunt nevoiți să-și continue studiile în clasa I în limba rusă sau ucraineană. Din viața suburbiei, ca și din alte mahalale ale orașului, au fost izgonite frumoasele obiceiuri și tradiții folclorice, a dispărut portul național al localnicilor. Pe cale de dispariție se află și limba maternă. Într-o stare dificilă se află și bibliotecile care nu se completează cu literatură moldo-română.

La adunarea de constituire a organizației primare din Roșă au luat cuvântul reprezentanții conducerii Societății regionale pentru cultură moldo-română, scriitorul V. Tărățeanu și docentul Aurel V. Constantinovici. Președinte al organizației primare a fost ales Ion N. Grecișin, directorul Școlii № 10.»

Ziarul „Zorile Bucovinei”, nr. 247 (11596), din 26 decembrie 1989, rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, articolul *Sărbătoare la Boian*, autor V. Micu: «La 17 decembrie, în satul Boian, a avut loc constituirea organizației primare a Societății pentru Cultură Moldo-Română „M. Eminescu”. Aici au fost și reprezentanții satelor vecine: Priprutie, Boianivca, Arboreni. Sarcini ale organizației: revenirea la grafia latină; folosirea pe larg a limbii materne în cadrul manifestărilor culturale, social-politice și artistice din sat; completarea bibliotecilor cu literatură moldo-română; organizarea unei sărbători a limbii materne; revenirea la denumirile vechi a localităților; crearea unui cenaclu literar și camerei-muzeu „M. Eminescu”. Din partea Societății au luat parte: președintele Societății – Gr. Bostan, poetul V. Tărățeanu, lectorul universitar, secretarul Societății, Ștefan Hostiuc. Președinte al organizației primare din Boian a fost ales Ion T. Cuciurean, vice-președinți: Vasile D. Botă și Vasile N. Bizovi.»

Ziarul „Zorile Bucovinei”, nr. 248 (11597), din data de 28 decembrie 1989, la rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, publică articolul Mariei Toacă *Cu zâmbetul și lacrima pe față*: «La 23 decembrie, a avut loc conferința Societății pentru Cultură Moldo-Română „M. Eminescu”. Sarcinile conferinței: comemorarea centenarului morții lui Ion Creangă și rezolvarea unor chestiuni privind activitatea societății. La începutul conferinței, s-a păstrat un moment de reculegere în memoria victimelor căzute în lupta împotriva regimului dictatorial al lui Ceaușescu. A fost citită lista candidaților de deputați în Sovietele regionale, orașenesc Cernăuți și naționale, înaintați din partea Societății. A fost pusă problema ca din partea raionului Hliboca să fie un reprezentant în parlamentul republicii, care să apere interese ale moldo-românilor din regiune. A fost primită propunerea docentului de la universitatea cernăuțeană, Aurel Constantinovici, de a crea, pe lângă Societate, un grup „Fenix”, care să pledeze pentru renașterea științei și învățământului în limba maternă. Au fost aleși membrii acestui grup. A fost adoptat un demers către Prezidiul Sovietului Suprem al RSS Ucrainene și Moldovenești în vederea asigurării cu cărți în limba maternă și a retranslării emisiunilor televizate din Moldova.»

„Zorile Bucovinei”, nr. 13 (11612), din 19 ianuarie 1990, rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, articolul *Încă un pas spre renaștere națională*, autor Vasile Bâcu: «Tot mai mulți oameni își exprimă dorința să devină membri ai Societății pentru cultură Moldo-Română „M. Eminescu”. Astfel, și în satul Dubovca, s-a constituit organizația primară a Societății. Adunarea a fost deschisă de către Ion E. Bezușco, președintele comitetului executiv al Sovietului Sătesc. Vorbește despre necesitatea păstrării tradițiilor satului. Locuitorii satului propun ideea de a întoarce satului denumirea lui seculară – Oprișeni. Gheorghe I. Ciubrei membru al prezidiului Societății „M. Eminescu”, accentuează nevoia întoarcerii cu fața la problemele spirituale.»

„Zorile Bucovinei”, nr. 13 (11612), din 19 ianuarie 1990, rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, articolul *Împreună cu munții*, autor Vasile Bâcu: «Recent, la Universitatea de Stat din Cernăuți, sub egida organizației primare a Societății pentru Cultură Moldo-Română „M. Eminescu”, a avut loc comemorarea centenarului de la trecerea în nemurire a clasicilor literaturii noastre M. Eminescu și Ion Creangă. Despre creația acestor scriitori au vorbit Gr. Bostan, candidat în științe filologice, docentul Gheorghe Jernovei, lectorul universitar Șt.I. Hostiuc. Studenții au participat cu un recital de versuri, cântece, înscenarea poveștii lui Ion Creangă *Soacra cu trei nurori*. Printre spectatori au fost și elevii clasei moldovenești de la Școala Medie № 5 din oraș.»

Ziarul „Zorile Bucovinei”, nr. 244 (11593), din 22 decembrie 1989, la rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, a publicat articolul poetului Ilie T. Zegrea, *Pentru renașterea culturii naționale*: «La 17 decembrie, în Casa de cultură din satul Horbova a avut loc constituirea organizației primare a Societății pentru cultura Moldo-română „M. Eminescu”. Președintele organizației primare a fost ales învățătorul Mihai Iacoban.»

În același ziar a fost publicat articolul lui Dumitru Covalciuc *Rapsodia demnității de neam*: «La Carapciu, în sala de festivități a școlii medii, a avut loc constituirea organizației de bază a Societății „M. Eminescu”. Au vorbit: Vasile. Tovarnițchi – pentru înflorirea culturii naționale; V.I. Levițchi despre necesitatea renașterii etnosului nostru, renașterea limbii, trezirea conștiinței de neam. Au fost prezenți membri ai prezidiului Societății „M. Eminescu”: Vasile Levițchi, Gheorghe I. Ciubrei, șeful vămii din Vadul-Siret, scriitorul Mircea Lutic. A fost ales președinte – pedagogul Vasile I. Tovarnițchi.»

În ziarul „Zorile Bucovinei”, nr. 245 (11594), din 23 decembrie 1989, Dumitru Covalciuc, în articolul *Sfânta scântee a dragostei*, scrie despre constituirea organizației de bază a Societății „M. Eminescu” în satul Bucovca, raionul Hliboca, președinte – I.F. Rotaru. Este menționată organizația de bază a Societății „M. Eminescu” din satul Stănești în frunte cu I.A. Posteuță.

Ziarul publică aproape în fiecare număr informații despre constituirea filialelor și participarea membrilor prezidiului la aceste manifestări de suflet, care au contribuit esențial la trezirea conștiinței de neam.

În numărul din 24 iunie 1989, Ion Crețu publică articolul *Înveșnicirea memoriei Luceafărului*: «La 20 iunie, la Cernăuți, pe strada Ivan Franco, a avut loc festivitatea de dezvelire, pe peretele clădirii școlii medii № 1 (fosta Aron Pumnul), a unei noi plăci memoriale consacrate geniului poeziei românești și moldovenești – M. Eminescu. Această misiune de onoare a fost acordată lui Vasile Tovarnițchi și lui Grigore Bostan, președintele Societății pentru cultură moldo-română „M. Eminescu”.»

Începând cu 1 noiembrie 1989, în ziarul „Zorile Bucovinei” se tipăresc pagini din *Abece*dar-ul (cu caractere latine) de S. Vangheli, G. Vieru, Lică Sainciuc, Chișinău.

În același ziar, în nr. 242 (11591), din 19 decembrie 1989, Ilie T. Zegrea publică articolul *Nemuritor și atât de aproape*, în care ne informează: „La 7 decembrie, în Sala cu icoane a Casei Sindicatelor din Moscova, a avut loc o manifestare prilejuită de comemorarea genialului nostru poet național M. Eminescu, organizată de comitetul de conducere a Uniunii scriitorilor din țară. Aici a luat cuvântul Grigore Bostan, doctor în științe filologice, șeful catedrei de limbă și literatură moldovenească și filologie clasică a Universității de Stat din Cernăuți.”

În data de 5 ianuarie 1990, la rubrica *Viața Societății* „M. Eminescu”, Simion Gociu publică articolul *Dreptul la apel*, în care menționează: «Societatea pentru Cultură Moldo-Română „M. Eminescu” se înscăunează tot mai mult în legitimele sale drepturi de renaștere a culturii naționale. Cultura noastră are drept la apel și construirea organizațiilor de bază în satele regiunii servește drept un stimulent pentru revenirea celor ale sufletului și inimii. Ceea ce m-a bucurat la Podlesna (Iordănești) a fost tinerețea grupului de inițiativă, ea oscilând între 20 și 28 ani. Acești tineri au organizat o palpitantă manifestare cu ocazia fondării organizației de bază.

Președintele grupului de inițiativă a fost Florea Șapcă. Sarcini propuse: revenirea la grafia latină; revenirea la vechea și frumoasa denumire a satului Iordănești; reînvierea vechilor datini și obiceiuri populare; dublarea înscrisurilor pe firmele din sat. La adunare au participat scriitorii M. Lutic și V. Tărățeanu.»

O temă nouă în viața societății este relatată de către neobositul ziarist și membru al comitetului director Dumitru Covalciuc. În numărul din 11 aprilie 1990, citim în articolul *Acțiuni de binefacere*: «Unele din cele 26 de organizații de bază ale Societății, odată cu sosirea primăverii, au organizat marșuri ecologice. Fac ordine la lizierele pădurilor, pe malurile iazurilor, pâraielor în parcuri. Din inițiativa secției de istorie, etnografie și folclor a Societății unele organizații de bază au luat sub protecția lor monumentele ostașilor căzuți în cele două războaie mondiale, strâng mijloace pentru ridicarea monumentelor în memoria victimelor staliniste. Grupul „Damele române” de pe lângă Societate se pregătește să viziteze aziluri de bătrâni și

orfelinate, pentru a le înmâna colete cu produse alimentare și cadouri. Grupul „Arboroasa” strânge mijloace bănești pentru repararea și restaurarea bisericii catedrale din Cernăuți.»

Despre un alt act de binefacere al membrilor Societății (3 ianuarie 1990) citim articolul *Nobil act de binefacere*, autor Ștefan Hostiuc, secretarul Societății pentru cultură moldo-română „M. Eminescu”: «O delegație din partea Societății, în frunte cu președintele ei, profesorul Gr. Bostan, s-a prezentat la comitetul executiv al Sovietului Regional de Deputați ai poporului cu propunerea de a expedia de urgență în România Liberă o mașină de produse de primă necesitate. M. Țurcan a salutat această inițiativă și, peste două ore, la o ședință prezidată de dumneaei, se rezolvau problemele privind acest ajutor acordat răniților și copiilor din România: cumpărarea produselor, repartizarea unei mașini frigorifice, întocmirea documentelor necesare etc. A doua zi, mașina a ajuns la Suceava, de unde urma să fie expediată la București.» Responsabil pentru organizarea acestor expediții a fost Eugen Patraș, care își îndeplinea în acele zile primele sarcini serioase încredințate de către prezidiul societății. «Pe lângă produse, se menționează în articol, a fost trimis și un mesaj al Președintelui Societății adresat Frontului Salvării Naționale: „suntem alături de acei care-și iubesc cu adevărat țara și neamul”.

Apoi, a fost trimisă o mașină cu nouă tone de făină și, peste o zi, a plecat și o a treia mașină. Sunt menționați toți cei care au donat bani Societății în vederea acestui ajutor. La Universitate, la Catedra de Filologie Moldovenească, a funcționat, timp de două săptămâni, grupul „ad-hoc” pentru strângerea donațiilor, avându-i, în cadrul lui, pe membrii catedrei.»

Ștefan Hostiuc, secretarul Societății, publică, la 6 iunie 1990, articolul *La Suceveni, sub steaua lui Eminescu*: «O adevărată sărbătoare a graiului, a sufletului și a datinilor strămoșești a avut loc la Suceveni. Președintele de onoare al Societății, Vasile Levițchi, a fost solicitat să prezinte publicului obiectivele principale ale Societății. El a accentuat importanța constituirii, în acest sat, a organizației primare a Societății. Poetul Arcadie Suceveanu, redactorul-șef al editurii „Hiperion” din Chișinău, a adus un dar pentru organizație: ediția princeps a Luceafărului poeziei noastre. Ziaristul Dumitru Covalciuc a mărturisit bucuria de a participa la această sărbătoare. Docentul Alexandrina Cernov, vicepreședinte al Societății, a remarcat faptul că, pe lângă dreptul de a dansa și cânta împreună, prietenia adevărată mai are nevoie de echitate deplină în toate domeniile de activitate. Președinte a fost ales Arcadie Suceveanu.»

Informații interesante despre constituirea și activitatea filialelor ne relatează în articolele sale și ziarista Maria Toacă. În ziarul din 18 iunie 1990, în articolul *A doua rândunică*: «După multe eforturi din partea unor entuziaști, s-a rupt gheața și la Mahala. Asist la adunarea de constituire a organizației de bază a Societății „M. Eminescu” la Mahala. S-a vorbit de importanța formării acestei organizații, s-a păstrat un moment de reculegere în memoria celor

deportați, s-a propus ridicarea unui obelisc în memoria victimelor. Președinte a fost ales Ștefan Purici, locțiitori ai lui – învățătorii Nicolai Acsanii și Petru Sainciuc. A urmat un concert.»

„Zorile Bucovinei”, nr. 112 (11711), 13 iunie 1990, rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, articolul *Acțiuni frumoase*, autor D. Covalciuc: «Vineri, 18 mai, V. Șapcă, G. Onofreiciuc, I. Suceveanu, A. Garașciuc, G. Suceveanu, V. Moscalu și alții învățători de istorie de la un șir de școli din raionul Hliboca, în frunte cu metodistul lor F. Șapcă și însoțiți de grupuri de elevi, au venit la cimitirul central din Cernăuți pentru a face ordine la mormintele lăsate în paragină.

Sâmbăta, 19 mai, 70 de entuziaști din satul Cupca, în frunte cu membrii consiliului de conducere al secției de bază a Societății „M. Eminescu” din Cupca, au evoluat pe scena casei de cultură Molodia. S-au recitat poezii, s-au cântat cântece pentru cetățenii satului Molodia care până atunci nu au avut posibilitatea să asiste la vreun concert în limba maternă.

În ziua de Ispas, în satul Ceahor, a avut loc constituirea secției de bază a Societății pentru cultură „M. Eminescu”. Ceahorenii au manifestat dorința de-a avea în bibliotecă cărți în limba română.

Din inițiativa grupului „Arboroasa” de pe lângă Societate, are loc colectarea mijloacelor pentru restabilirea monumentului lui M. Eminescu la Cernăuți.»

În ziarul din data de 1 aprilie 1990, poetul, traducătorul și profesorul Vasile Levițchi publică articolul *Oare chiar nu ne trebuie?* în care, cu durere în suflet, ne împărtășește gândurile sale despre societate și unii „prieteni”: «Anul trecut a fost creată Societatea de cultură românească „M. Eminescu”, cu statut, înregistrată juridic. Dar iată că din ce în ce mai des poate fi auzită o replică venită din partea unor șefi de rang, cam „de la dom’căprar în sus”, o replică un pic greșită stilistic, nu prea în firea limbii noastre – „Asta nouă nu ne trebuie!” Înseamnă că nu ne prea au la inimă unii dintre șefii locali. Totuși cu voia sau fără voia dumnealor Societatea va funcționa. Nedoritorii vor fi nevoiți să contribuie la crearea organizațiilor primare ale Societății, fiindcă satele nu sunt moșiile lor personale, ci așezări cu oameni care tind spre cultură, mai ales când e vorba de cultura proprie, ce le-a fost luată pe nedrept ani și ani la rând.

Ne lipsește această cultură, nu avem în regiune un teatru în limba noastră, limba noastră a fost socotită „mai mică”, mai fără perspective, mai de mână doua. S-a pomenit izgonită din universitate precum și din toate instituțiile de nivel superior, n-a mai fost acceptată în sferele vieții sociale, s-a degradat, a sărăcit încât rar mai găsești oameni să o știe corect.

Avem nevoie de cultură, ne trebuie societăți de cultură.

Toate aceste fiind spuse și recunoscute, ce să facem noi, cei de la Societatea pentru cultură „M. Eminescu”, atunci când avem să venim într-un

sat și observăm că mica șefime locală se teme de noi ca dracul de tămâie? Că iată – e pericol! Noi nu vrem decât să propagăm o cultură a limbii noastre, a datinilor străbune, a cărților, să scoatem la iveală frumosul în obiceiurile străvechi, în cântecele noastre. Noi am vrea să nu ne dispară limba, ci s-o păstrăm și s-o îmbogățim, am vrea să vedem biblioteci bine înzestrate cu cărți și săteni cu dragoste pentru lectură, oameni care să știe cine sunt și de unde se trag, oameni care să-și prețuiască neamul.

De ce vă temeți de noi, dragi tovarăși, înscăunați în posturi atât de mărunțele? Ce aveți de pierdut? Cine vă sperie atât de cumplit? Ce năpastă a belșugului și a îmbuibării vă face să vă feriți atât de mult de cultură? Dumitale mă adresez, tovarășe președinte, care, cică ai zis: „Tolico cerez moi trup!” Oare să fie adevărat? Ai fi în stare să-ți dai viața numai să nu treacă spre satul dumitale cultura?

Dragi compatrioți de prin sate! Alcătuiți comitete de inițiativă și chemați-ne în satul dumneavoastră să înființăm organizații primare locale ale Societății de cultură „M. Eminescu”!

La 26 octombrie, în ziua Sf. Dumitru, la stejarul lui Ștefan cel Mare din Codrii Cosminului, a avut loc comemorarea a 493 de ani de la bătălia purtată acolo de marele nostru voievod cu oastea regelui Ioan Albert, despre care ne relatează D. Covalciuc, în articolul *Pomenirea eroilor*: «La această acțiune inițiată de cercul „Arboroasa”, au participat intelectuali și gospodari din mai multe sate precum și membri ai Societății „M. Eminescu”, în frunte cu membrii prezidiului Societății. Au răsunit chemări la unirea morală. Cu lumânări aprinse întru pomenirea celor căzuți, s-au cântat cântece de glorie a neamului, s-au recitat versuri.»

În data de 2 iunie 1991, la rubrica *Glasul adevărului*, Vasile Carlașciuc scrie, în articolul *Izbânda e în unire*, despre adunarea neamului, care a avut loc la Cernăuți, la 9 iunie: «Mitingul a fost deschis de Alexandrina Cernov, președinta Societății pentru cultură „M. Eminescu”, care a anunțat că începând cu 9 iunie, ziua adunării neamului, au început zilele de doliu pentru Bucovina. Anume, la 9 iunie 1941, au început deportările în masă a românilor bucovineni. De aceea, în numele Societății „M. Eminescu”, precum și al altor Societăți românești, la gara din Cernăuți și la cea din Hliboca, au fost depuse flori în amintirea jertfelor stalinismului. Participanții au păstrat un moment de reculegere. S-a anunțat că membrii prezidiului Societății „M. Eminescu” și ai Societății republicane „Aron Pumnul” bat pragurile funcționarilor pentru obținerea deschiderii, în centrul orașului Cernăuți, a unui liceu românesc (în Școala № 1, unde a învățat Eminescu). S-a subliniat importanța școlilor cu predare în limba română. S-au adunat bani în contul viitorului liceu românesc.

Simion Gociu a vorbit despre greutățile pe care le întâmpină persoanele din conducerea Societății pentru cultură „M. Eminescu” în activitatea de deschidere a claselor românești în satele hlibocene.

Cu un cuvânt de salut s-a adresat Petru Grozavu președintele Societății „Dunărea și Marea” a românilor din regiunea Odessa, societate care urmărește aceleași scopuri, se ciocnește de aceleași baricade birocratice în rezolvarea problemelor. A subliniat faptul necesității unei uniri. A exprimat ideea creării Unității democratice a românilor din Ucraina.

S-a anunțat că, la 2 iulie, va avea loc un miting lângă Stejarul din Codrii Cosminului unde va fi pusă și piatra viitorului monument viteazului voievod Ștefan cel Mare. Din partea Societății „Ștefan cel Mare” a vorbit domnul Sârbu din Suceava. Participanții la miting au adoptat o adresare către secretarul general al ONU, enumerându-se în ea doleanțele românilor din aceste ținuturi.»

Începând cu anul 1992, în filiale au început dărilor de seamă. Vasile Bâcu scria în ziarul din 5 martie 1992, scria următoarele: «În satele Carapciu, Suceveni și Pătrăuții-de-Sus au avut loc adunări de dare de seamă și alegeri în filialele Societății pentru Cultură „M. Eminescu”. Adunați într-o atmosferă de sărbătoare oamenii au vorbit, totuși, despre problemele întâlnite în cadrul activității în filiale. Problema principală abordată în toate cele trei comune rămâne învățământul în limba română atât în școli, cât și în instituțiile superioare de învățământ. Cu multă durere despre acest lucru a vorbit domnul Vasile Tovarnițchi, directorul liceului „M. Eminescu”, președintele filialei din Carapciu. Marea majoritate a absolvenților liceului din ultimii ani își fac studiile peste hotarele republicii, în timp ce avem în regiune atâtea instituții de învățământ mediu și superior. De asemenea s-a vorbit și despre situația presei în limba română din regiune.»

Au fost probleme și cu școlarizarea absolvenților școlilor noastre în România. Responsabil din partea Societății a fost ales Simion Gociu, care scrie, în numărul din 14 august 1990, în articolul *Liceele din România vă așteaptă*, următoarele: «Se acordă locuri la liceele din România. După multe demersuri către Direcția regională de învățământ, Societatea pentru Cultură „M. Eminescu” aduce la cunoștință că absolvenții școlilor cu limba de predare română își pot continua studiile în România. Părintele Ivasiuc, parohul bisericii din Corovia, șeful secției de culte a Societății pentru cultură românească „M. Eminescu”, aflându-se într-o vizită de serviciu în România, a dus tratative cu Înalt Preasfinția sa Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, în privința obținerii unor burse la un seminar teologic și la o facultate. Seminarul teologic din Neamț a oferit 20 de burse, Iași – 10 burse. S-a stabilit componența comisiei de selectare a candidaților condusă de prof. univ. dr. Grigore Bostan.»

Au fost abordate și problemele bisericii. Aflăm din ziarul „Zorile Bucovinei”, din 29 august 1990, că membrii prezidiului Societății s-au întâlnit cu preasfinția sa episcopul Cernăuțului și Bucovinei Antoniu: „S-au abordat probleme legate de colaborarea strânsă dintre membrii societății și biserica creștină ortodoxă română, de repararea catedralei cernăuțene, de

îngrijirea cimitirelor, instruirea cadrelor bisericești în România. S-a organizat o comisie în care au intrat reprezentanții Societății, Dumitru și Constantin Covalciuc, și cei ai preoșimii românești bucovinene. Comisia condusă de preotul protoiereu Mihai Ivasiuc se va ocupa de problema restaurării bisericii din cimitirul orășenesc.”

Societatea a organizat și mai multe pelerinaje de Hramul sfintei mănăstiri de la Putna, la care au participat peste 1400 membri ai Societății. Această acțiune de mare amploare a fost inițiată de Societate, cu sprijinul Episcopiei cernăuțene, a organelor de resort și Societății pentru cultură și literatură română din Bucovina (Gălănești).

„Zorile Bucovinei”, nr. 58 (12157), 14 mai 1992, rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, articolul *Cu tăcerea și răbdarea nu treci nici păraul (Însemnări de la adunarea națională a românilor din raionul Hliboca)*, autor M. Toacă: «În cadrul pregătirilor pentru congresul românilor din regiunea Cernăuți, duminica trecută a avut loc întrunirea românilor din raionul Hliboca. Ion Timiș mi-a spus c-au aflat întâmplător despre această adunare. Am fost vânduți și batjocoriți toată viața. Poate de acum înainte vom avea zile mai bune, dacă vom fi uniți, nu vom sta cu capul la pământ.

Câteva doamne din satul Iordănești mi-au spus că participă cu bucurie la adunările organizate de Societatea „M. Eminescu”. Oamenii a căror viață înclină spre apus nu se pot împăca cu faptul că, odată cu sfârșitul lor, vor apune vorba și tradițiile românești pe acest pământ. Doamna Alexandrina Cernov, președinta Societății „M. Eminescu”, a expus succint platforma-program a apropiatului congres al românilor din Cernăuți. Ideea organizării unui asemenea for nu vine numai din partea Societății, ci a unui grup de inițiativă. Platforma-program include probleme din viața politică, economică, socială și culturală a românilor.

La congresul general al românilor urmează să fie ales Consiliul Național care va activa pentru repunerea românilor în drepturile lor firești. Consiliul Național nu este o organizație politică, dar își rezervă dreptul să exprime opinii proprii cu caracter politic față de anumite evenimente din viața regiunii. Îndeosebi s-a bucurat de susținerea asistenței compartimentul referitor la relațiile cu România. Piedicile întâmpinate în legăturile cu Patria istorică reprezintă o durere mereu vie pentru noi.

Referitor la politica de cadre se subliniază ca fiind necesară reprezentanța românilor în toate posturile de conducere, proporțional cu procentul populației. De asemenea platforma programului prevede organizarea unor asociații de tineret și asociații sportive benevole „Dragoș Vodă”.

În timp ce V. Șapcă și Mihai Onofreiciuc vorbeau cu durere despre urmele ce se comit față de natură și pământul strămoșesc, afară se petrecea un act de vandalism. Alături de steagul de stat al Ucrainei, pentru perioada cât avea să țină adunarea, a fost arborat tricolorul. Niște răufăcători au dat foc simbolului nostru sfânt. Pânza fină de mătase, fiind stropită cu benzină,

a ars în câteva secunde. Și aceasta s-a întâmplat ziua în amiaza mare când în sală se aflau domnii Petru Toca, reprezentantul Președintelui în raionul Hliboca, Silvian Boico, președintele sovietului raional, Petro Glasiuc, șeful secției pentru relații interetnice a administrației regionale, și alte persoane oficiale. Probabil că tricolorul n-ar fi zădărniciat așa de rău privirile cuiva, dacă ar fi fost arborat mai demult pe clădirea sovietului regional de deputați ai poporului.

Acest moment insultător a fost atenuat de concertul prezentat de micii neîntrebuți artiști din Carapciu. Prin cântec și dans, ei au dovedit că demnitatea noastră națională nu poate fi înjosită că totuși avem un mare viitor.»

„Zorile Bucovinei”, nr. 17 (12476), 11 martie 1995, rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, articolul *Duminica Mărțișorului*, autor M. Toacă: «La Cernăuți, primăvara a sosit cu un Mărțișor neobișnuit – un bogat festival-concurs, organizat de comitetul director al Societății pentru cultură românească „M. Eminescu”. O singură zi de duminică s-a dovedit a fi prea scurtă pentru cununa de manifestări sufletești. De bogați ca întotdeauna în cântece, dansuri și, ce-i mai important, în dorința de desăvârșire.

Deși festivalul s-a desfășurat în formă de concurs, având un juriu solid, din care a făcut parte, pe lângă alte personalități, directorul artistic al Ansamblului „Ciprian Porumbescu”, Emil Havriliuc, pentru fiecare colectiv mai important decât toate a fost participarea.

Au evoluat printre alții și ansamblul „Opincuța” din Hliboca, orchestra de muzică populară din satul Costiceni, condusă de Vladimir Șeremet, precum și colective de elevi din satele Boian, Mahala, corul Societății „M. Eminescu”, „Dragoș Vodă”, orchestra de muzică populară „Mugurel” de la centrul tinerețului, condusă de N. Hacman.

Premiile au revenit celor care au adus un program inedit, specific localităților lor. S-a ținut cont de autenticitatea costumelor populare. Astfel, au fost menționați lăutarii din Herța, conducător artistic Ion Iacobiță. Juriul a acordat premiul întâi pătrăușeanului Dragoș Tochiță, care a înfiripat fără de seamănare „Ciobanii”.

Însă cei mai scumpi și așteptați oaspeți au fost membrii Ansamblului „Ciprian Porumbescu”, dirijor Viorel Leancă.

Un loc considerabil în organizarea sărbătorii l-au avut consiliul regional și cel orașenesc de deputați ai poporului, din partea cărora ne-au onorat cu prezența domnii A. Kruglazov, P. Hasiuk, C. Sainciuk, I. Marceak.

La organizarea festivalului și-au dat concursul prefectura Sucevei și consiliul județean Suceava, din partea cărora ne-a salutat Dragoș Corlățeanu.

Datoria noastră e să ne ținem mereu în floare cultura românească.»

„Zorile Bucovinei”, nr. 22 (12779), 14 martie 1998, rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, articolul *Valorile noastre spirituale. A patra ediție a Festivalului „Mărțișor”*: «Pe 9 martie, la Cernăuți, s-a desfășurat cea de-a patra

ediție a Festivalului „Mărțișor”, în cadrul căruia au evoluat colective de artiști amatori din toate raioanele cu populație românească din regiune.

Cuvântul de deschidere i s-a propus d-lui Arcadie Opaîț, președintele Societății pentru cultură românească „M. Eminescu”, care a oferit cuvântul de felicitare onoraților oaspeți. E vorba de domnii Petro Hasiuk, A. Roșca, Micola Fedoruk, primarul orașului Cernăuți, Petru Rotari, vice-primar, Ilie Ivan, ministru-consilier la Ambasada României în Ucraina, C. Manolache, vice-președinte al consiliului județean Botoșani (România). Au evoluat artiști amatori din satele regiunii.»

„Zorile Bucovinei”, nr. 46 (12803), 10 iunie 1998, rubrica *Fundația orășenească Cernăuți a Societății regionale pentru cultură românească „M. Eminescu”*, articolul *Comemorări*: «În ziua de 15 iunie a. c. se împlinesc 139 de ani de la trecerea în lumea celor drepți a marelui nostru poet M. Eminescu, a cărui viață a fost atât de strâns legată de fosta capitală a „dulcei” Bucovine. Cu acest prilej – de creștinească aducere aminte a celui care a fost, a rămas și va fi întotdeauna „Luceafărul poeziei românești” –, filiala orășenească a Societății regionale pentru cultură românească „M. Eminescu” organizează după vechiul obicei creștinesc ortodox român, la Catedrala arhiepiscopală din orașul Cernăuți, începând de la orele 12.00, un parastas întru pomenirea ilustrului nostru înaintaș. Serviciul divin va fi oficiat de un sobor de preoți în frunte cu parohul catedralei, părintele protoiereu Adrian Acostăchioaie.»

„Zorile Bucovinei”, nr. 66 (12525), 20 septembrie 1995, rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, articolul *Limba noastră cea română*, autor Vasile Băcu: «În această lună de toamnă, conducerea Societății „M. Eminescu” a organizat, în Teatrul de vară din Grădina publică din oraș, tradiționala sărbătoare „Limba noastră cea română”. Au fost prezenți oaspeți din București, Iași, Brașov, Suceava, Chișinău, reprezentanți ai administrației regionale de stat și consiliului orășenesc Cernăuți, scriitori bucovineni, reprezentanți ai societăților de cultură ucraineană, poloneză, germană, evreiască. După mesajele oaspeților, în scenă apar artiști amatori din satele regiunii. Finalul, spectaculos și înălțător s-a transformat într-o frumoasă horă a artiștilor și spectatorilor, o horă a unirii de suflete ce au o singură bucurie și o singură durere – Limba Română.»

„Zorile Bucovinei”, nr. 48 (12600), 22 iunie 1996, rubrica *Viața Societății „M. Eminescu”*, articolul *Zilele Eminescu „Pururi tânăr înfășurat în manta-mi...”*, autor Ion Crețu: «La 15 iunie Societatea „M. Eminescu” a inaugurat Festivalul de poezie și cântec „Pururi tânăr înfășurat în manta-mi...” Festivalul a debutat cu un pios omagiu adus de admiratorii marelui Poet prin depunere de flori la placa memorială de pe clădirea liceului unde a învățat M. Eminescu, la bustul său din curtea casei lui A. Pumnul, cu cuvinte rostite din suflet de oamenii de litere M. Lutic, V. Tărățeanu, D. Covalciuc și alții. După un Te Deum oficiat de preotul paroh Gh. Florea, la Casa Națională a Românilor din Cernăuți a fost prezentat un frumos spectacol.

A doua zi, Festivalul a continuat la Liceul „Mihai Eminescu” din Carapciu-pe-Siret și a fost deschis cu cuvântul de salut al directorului liceului Eugen Tovarnițchi. Au fost prezenți domnii Serghei Popic, locțiitor al șefului Secției de relații interetnice și migrație a Administrației regionale de stat, Ionel Șerban, secretar doi al Ambasadei României în Ucraina, Mihail Zelenco, locțiitor al șefului Administrației regionale de stat Hliboca.»

Transmiterea ca moștenire duhovnicească

Vă mărturisesc de la bun început că titlul, sau mai bine spus ideea acestui Colocvii, anume „Transmiterea”, m-a surprins și m-a încurcat în egală măsură. Întrebând apoi pe un părinte despre felul în care ar aborda el o astfel de temă, acesta mi-a răspuns aproape instantaneu că atunci când vorbești despre transmitere te referi la un emițător, un receptor și un vehicul sau agent. Simplu, nu? Și atunci am înțeles: acest termen este mult prea tehnic pentru o abordare umanistă. Totuși, pentru a mă încadra în rigorile minime necesare unei cercetări (fie ea și de proporții reduse), am hotărât să cercetez și acest spațiu al comunicațiilor (a se observa faptul că nu am spus comunicării) și astfel am ajuns la unul dintre cei mai revoluționari cercetători din acest domeniu, Marshall McLuhan, supranumit și „Părintele analizei formelor media”. El este autorul celebrei și paradoxale afirmații „Mediul este mesajul!”, pe care a explicat-o acum 55 ani în cartea sa „Understanding Media”¹, tradusă și în limba română cu titlul „Să înțelegem media”.

Ceea ce este foarte interesant la acest cercetător, ceea ce reprezintă și motivația pentru care m-am oprit asupra lui, este că el și-a început cariera academică la o Universitate din Toronto, ca profesor de literatură engleză. Aici a observat cu mare surprindere că, deși nu-l despărțeau decât câțiva ani de studenții săi, era o prăpastie prea mare între ei. Ca pedagog, desigur că acest lucru era o provocare ce amenința nu numai să-i procure durere, ci chiar să pună capăt carierei sale, motiv pentru care el s-a hotărât să studieze fenomenele transmiterii. Una dintre cele mai importante descoperiri ale sale a fost aceea că mediul ne afectează mult mai mult decât conținutul acestuia, de aceea devenim din ce în ce mai neputincioși în fața lui, cu atât mai mult cu cât, spune el, mijloacele media devin extensiile noastre. Afirmația „Mediul este mesajul” postulează faptul că un mediu prin care se transmite un mesaj este cu totul diferit de acest mesaj sau conținut, ba mai mult, devine mult mai formator pentru noi. Astfel, nu contează atât de mult ce ascuți la televizor, pe cât contează însuși faptul că te uiți la televizor. Sau nu contează ce îți se spune la telefon, cât contează faptul că folosești rețeaua de telefonie. Cel mai important lucru din cele spuse de Marshall este că mediul diferă esențial de conținut, iar tehnologizarea ne deviază atenția de la conținut la mediu. Tehnologia

¹ Marshall McLuhan, *Să înțelegem Media: extensiile omului*, trad. Ovidiu George Vitan, Curtea Veche, București, 2011.

face acest lucru prin fragmentare și discontinuitate. Noi ne folosim prea des de abordarea analitică, abordare care descompune și care este bazată doar pe rațiune, și prea puțin de abordarea sintetică, bazată pe experiență și care unifică, integrează. Conform unei astfel de deformări științifice, întrebarea celebră „Ce a fost mai întâi, oul sau găina?” își va găsi răspunsul cel mai logic în afirmația: „La început a fost ideea unui ou de a face mai multe ouă!”. Acest lucru ni se întâmplă atunci când ne lăsăm prea mult prinși în mreaja cazuisticii și observăm, cu surprindere și chiar amuzament (dacă nu ar fi implicată și o oarecare doză de tristețe), cum obiectivitatea se transformă sub chiar ochii noștri în obiectualizare. Ajungem, cu alte cuvinte, să despicăm cu înverșunare firul în cât mai multe părți, transformând astfel ființele vii în obiecte sau mașini.

Nu pot să nu mă întreb ce ar fi zis un țăran de pe la noi... Avem deja o vorbă care se referă la ou și la găină, însă ne spune cu totul altceva, ba nu doar că ne spune sau transmite, ci ne și direcționează, ne formează. Vorba aceea este: „Nu este oul mai deștept decât găina!” Iată cum înțelepciunea populară, care insistă să nu țină seama de metodele științei moderne, pune accent pe relație, pe ascultare. Un țăran ar spune prin acest cuvânt că, oricât de dotat ai fi, totuși nu poți să te ridici deasupra părinților tăi. Ei ți-au dat viață, ei te iubesc mai mult decât poți tu să-i iubești, dar, mai ales, tu ești doar un ou, adică ești un pui în devenire. Depinzi de căldura părinților tăi pentru a putea deveni, la rândul tău, găină.

Am făcut această introducere mai lungă doar pentru a trage, la rândul meu, același semnal de alarmă pe care l-a tras acum o jumătate de veac un atent cercetător al fenomenului transiterii. El mai spunea un lucru, referindu-se la filme. Conținutul unui film, spune el, „este un roman, o piesă sau o operă. Efectul formei filmului nu are legătură cu conținutul programului său. «Conținutul» scrisului sau al tiparului este vorbirea, dar cititorul nu este conștient aproape deloc nici de tipar și nici de vorbire”². Ne punem atunci întrebarea: câtă cunoștință și ce legătură va avea cititorul cu autorul? Și atunci este cartea cu adevărat salvatoare? Din comunicările care s-au ținut aici, majoritatea au atins, chiar dacă mai mult în mod indirect, acest aspect prea „tehnic” al transiterii, subliniind într-un fel sau altul problemele pe care le provoacă. Aș vrea totuși să mă refer la descrierea pe care i-a făcut-o doamna Profesor Lucia Cifor a făcut-o domnului Profesor Irimia. Domnia sa nu ne-a prezentat chipul unui profesor, ci al unui Părinte. Nu ne-a vorbit despre ceea ce a transmis dumnealui, ci de cele pe care ni le-a lăsat ca moștenire. Vă spun sincer că întreaga sesiune dedicată Domnului Profesor Irimia m-a încălzit și cred că așa și trebuia să se întâmple. Cred că orice *Profesor* ar fi mângâiat să audă aceste lucruri din gura studenților săi. Orice profesor care a reușit să facă din studenții săi copiii lui va trăi veșnic, pentru că acela a reușit nu doar să transmită, ci să

² Marshall McLuhan, *Să înțelegem Media...*, p. 44.

se dăruiască pe sine, a reușit să-și ajute elevii să-și depășească propria condiție; a reușit să-i conștientizeze că fac parte din ceva cu mult mai înalt.

Nu își dorește orice *Profesor* asta? Orice profesor este și trebuie să se comporte ca un părinte, iar un părinte știe că relația aceasta de tip paternal-filial nu începe și nu se termină cu el, ci străbate Cerurile, ajungând până la Dumnezeu-Tatăl. Aceasta este dimensiunea verticală de care pare să uite cei care încearcă să pună legea în locul trăirii, informația înaintea vieții. Nicio persoană, nici cea dumnezeiască, nu poate fi cunoscută în afara relației. Sf. Maxim Mărturisitorul spune că veșnicia nu poate fi cunoscută în afara Persoanei lui Dumnezeu, iar Părintele Stăniloae adaugă și faptul că veșnicia dumnezeirii, dacă s-ar situa în afara Persoanei lui Dumnezeu, ar fi o plictiseală veșnică. De aceea avem nevoie atât de mult să intrăm în relație unul cu celălalt și să ne cunoaștem între noi, bine știind că a cunoaște pe cineva înseamnă de fapt a te împărtăși de el.

Evangelhia după Ioan se deschide cu aceste cuvinte: „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul” (*In* 1, 1). Acest „la Dumnezeu” este spus în greacă „πρὸς τὸν θεόν”, care se traduce mai corect „spre, către Dumnezeu”. Ni se arată așadar că începuturile noastre provin din această relație dintre Tatăl și Fiul și că această relație ne-a fost adusă înainte ca model. Cuvântul este mediu de dialog, mai înainte de a fi purtător de informație. Cuvântul, cu „C” mare, nu este „ceva”, ci este „Cineva”, o Persoană, iar Această Persoană S-a coborât la noi pentru a ne ridica la slava Lui, împlinind voia Tatălui. Orice Tată voiește ca Fiul Său să se bucure de aceeași slavă cu a Sa. „Și Cuvântul S-a făcut trup și S-a sălășluit între noi și am văzut slava Lui, slavă ca a Unuia-Născut din Tatăl, plin de har și de adevăr” (*In* 1, 14).

Orice *Părinte* (și aici înțeleg și orice pedagog, căci pedagog, după cum bine știți, se traduce din limba greacă prin „cel care îl conduce pe copil”) trebuie să meargă pe calea asemănării cu Tatăl, așa după cum orice *Fiu* (sau elev) trebuie să caute asemănarea cu Dumnezeu-Fiul. Chipurile adevărate ale pedagogului (menționez în treacăt faptul că eu personal pun semnul egal între un *pedagog* și un *părinte*) și ale ucenicilor sunt Tatăl și Fiul! Atât de înaltă este această chemare! Să privim puțin asupra modului în care Părinții Bisericii ne conturează aceste chipuri și modul în care este prezentată relaționarea lor:

„Fiul reprezintă în mod special reverența, ascultarea, slujirea, obligativitatea, în raport cu Persoana Tatălui. Tatăl este generozitatea, dăruirea, primul cuvânt. Dar dacă înțelesul cuvântului și puterea lui stau în dialog, ceea ce face cuvântul cuvânt propriu-zis și nu-l lasă să fie simplu sens, monolog, este partea a doua a dialogului, răspunsul. Plinirea cuvântului, ceea ce se așteaptă încordat, este răspunsul. Prin el se înfăptuiește odihna comuniunii, el manifestă desăvârșirea ei, dovada că nu e numai un eu, ci o dualitate de persoane. Fiul, ca a doua Persoană treimică, e cel dintâi semn al caracterului personal,

comunionalist al lui Dumnezeu. «Dă-mi un cuvânt», «spune-mi un cuvânt», auzim adesea cerșind un om altuia. Întrebarea lui încă nu cuprinde siguranța existenței unei comuniuni, siguranța îndreptățirii, a posibilității cuvântului real. Întrebarea încă nu este cuvântul împlinit, deși este covârșitoare intenționalitatea după comuniune. Tatăl are cuvântul prim, dar plenitudinea comuniunii treimice se arată prin importanța de împlinitor a cuvântului Fiului³.

Așadar, *la început* a fost dialogul ca modalitatea cea mai proprie și firească iubirii de unire între Persoane. Atât timp cât vrem să ne dăruim în cadrul acestui dialog, el își va împlini menirea sa și nu vom transmite ceva, ci ne vom dărui pe noi înșine, vom dărui ceea ce am primit și noi la rândul nostru de la părinții noștri și, astfel, vom reintra în legătura dintru început, vom împlini voia lui Dumnezeu pentru noi, pentru ca iubirea Tatălui care este în Fiul să fie și în noi (cf. *In* 17, 26). Vom reda lumii și cunoașterii ei caracterul de dar, de moștenire și astfel, doar astfel, vom intra în veșnicie.

Așa a fost la început în Rai. Omul era ascultător și, prin ascultarea lui, el se afla în Dumnezeu și Îl avea pe Dumnezeu în el, așa cum este un burete în apă: apa este în același timp și în el și împrejurul lui. Dar nu a ascultat până în sfârșit și a gustat din mărunțul amestecului dintre bine și rău. Acela a fost punctul de la care omul a început să gândească în mod contradictoriu, conflictual. Atunci *dialogul* a fost înlocuit cu *dialectica*. Din păcate știința de carte urmează acest destin tragic, folosind ca fundament dialectica și nu dialogul adevărat și autentic. Dialectica încearcă să desfacă, să despartă pentru a putea înțelege, dar de fapt pentru a controla lucrurile. Dialogul, pe de altă parte, propune unificarea prin autenticitate, afirmă întâietatea relației față de persoane. De aceea putem spune că un adevărat dialog este acela care rezultă în stabilirea unei relații, iar desăvârșirea unei relații constă nu în calitatea persoanelor care sunt parte a relației, ci în autenticitatea lor!

Cuvântul meu este de fapt o pledoarie pe care o fac relației dintre părinte și ucenic, profesor și elev, și afirm cu tărie că această relație are un singur conținut: moștenirea! De aceea vin acum înaintea domniilor voastre, ca cei care țineți în mâini viitorul acestei țări, cu o întrebare: „Doriți ca ucenicii dumneavoastră să țină minte sau să-și aducă aminte?” Zice Psalmistul: „Că gândul omului Te va lăuda și amintirea gândului Te va prăznuir!” (*P* 75, 10) Un adevărat profesor este un adevărat părinte, iar un părinte nu poate fi uitat; el trăiește veșnic prin moștenirea în care s-a așezat el și în care i-a așezat și pe fiii lui.

Voi folosi cuvintele D-lui Profesor Virgil Ciomoș, care m-a inspirat nespuse de frumos, și vă rog: Începeți povestea dumneavoastră cu acel „A fost odată ca niciodată” care amintește de *Sfatul cel mai înainte de veci*⁴ al Sfintei Treimi și

³ Pr. Dumitru Stăniloae, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, coll. *Opere complete* 4, Basilica, București, 2013, p. 107.

⁴ Sfântul Apostol Pavel face referire la acest „Sfat” în Epistola către Efeseni, arătând legătura

ridicați-vă fiii deasupra dialecticii, deasupra acelei științe care ne face să uităm că putem zbura. Faceți în așa fel ca măcar atât cât sunt cu dumneavoastră, să uitate de aceste prea mici lumești!

A fost odată ca niciodată... A fost un timp în care omul era ascultător...

Stă în puterea dumneavoastră să le dați certitudinea că între profesor și ucenic, la fel ca între părinte și fiu, nu încap despărțire, fragmentare sau ruptură, nici spațială și nici temporală. Între ei nu este decât un veșnic *acum*. Pentru ei „a fost odată...” nu se continuă cu „... ca niciodată”, căci ei trăiesc cu adevărat cuvântul „Vine vremea și acum este!” (*In* 4, 23; 5, 25)

Dacă veți fi acolo pentru ei, pentru ucenicii dumneavoastră, vor învăța și ei *să fie* și aceasta este moștenirea noastră de la Dumnezeu, acesta este și răspunsul care se va cere: „Iată eu și pruncii pe care mi i-a dat Dumnezeu!” (*Is* 8, 18).

dintre voia lui Dumnezeu și moștenirea în care am fost așezați: „...Făcându-ne cunoscută taina voii Sale, după buna Lui socotință, astfel cum hotărâse în Sine mai înainte, spre economia plinirii vremilor; ca toate să fie iarăși unite în Hristos, cele din ceruri și cele de pe pământ – toate întru El, întru Care și moștenire am primit, rânduiți fiind mai înainte – după rânduiala Celui ce toate le lucrează, potrivit sfatului voii Sale” (1, 9-11).

Zoe Dumitrescu-Buşulenga – Maica Benedicta și lumea lui Eminescu

Așvrea să pornesc de la o conferință a doamnei Zoe Dumitrescu-Buşulenga, directoarea Academiei române de la Roma, ținută la Geneva, sâmbătă, 7 ianuarie 1995, cu titlul „Splendoarea și umilința mănăstirilor din nordul României”. Începea de la o geografie spirituală a țării, cu nordul ca reper. Era nordul celor mai mari. Al lui Eminescu. Un Eminescu care era al nordului – al drumului în înalt – și al mănăstirilor. Nu era un poet necunoscut, dimpotrivă. Unul dintre importanții eminescologi ai scrisului românesc, cel care unește liniile de cercetare și de exprimare întru Eminescu, este (a fost) Zoe Dumitrescu-Buşulenga. Faptul că a devenit, în ultimii săi ani, călugăr, că a ales ca loc de mormânt Putna reprezintă acte semnificative pentru viitorul culturii române. Și, mai întâi, al tradiției eminesciene. Să recapitulăm.

În acest timp al rupturilor, al tradițiilor asinate de vremuri și de neîncrederea celor care ar fi trebuit să le păzească, fenomenul de la Putna mi se pare important: un centru spiritual se așază, fără pretenții stupide, sub semnul lui Eminescu. În cimitirul călugărilor, mormântul Maicii Benedicta protejează o continuitate. Definește un model și o șansă a modelării.

Nu mai puțin important mi se pare faptul că Dan Hăulică se află / a fost în fruntea acestei acțiuni de anvergură. Eminent constructor, autor al unui edificiu cultural de maximă expresivitate – unul dintre cele mai importante în cultura/arta românească a ultimelor decenii, „Secolul 20” –, Dan Hăulică reușește să sintetizeze astfel momentul eminescologiei definit sau redefinit la Putna:

„Eminescu este o răscumpărare pentru noi toți și trebuie să afirmăm cu tărie împotriva oricărei nesăbuițe care încearcă să ne rupă de una din marile rădăcini nu numai ale spiritualității, dar ale identității românești. Să avem permanent scris în memorie: prin Eminescu mergem spre fundamente, spre senzori de o profunzime totală, care depășesc esteticul. Este, mai întâi, adevarul ca supremul existenței, care până la urmă se contopește cu divinitatea. Eminescu ne apără de noi înșine, de slăbiciunile noastre.”

Și apoi:

„Doamna Zoe, în ultimele ei ceasuri, pe patul ei de suferință, li se adresa prietenilor cu rugămintea: «Să-l apărați pe Mihail!». Nu spunea mai mult, era un fel de familiaritate extraordinară, fraternă, cu un destin de care se impregna și care îi umpluse de lumină întreaga existență”.

Eminescu la Putna, o șansă a culturii române la început de mileniu.

La Facultatea de filologie din Timișoara, în anii șaizeci, profesorii erau sau veneau de la Cluj. Fuseseră studenții lui Dimitrie Popovici și îl tratau cu un surâs îngăduitor pe G. Călinescu: nu se pricepea. Nu știa ce-i cu filozofia, nu îl înțelegea pe Kant, nu fusese la Cernăuți ca să vadă mormântul lui Aron Pumnul. Eugen Todoran, cerchist odinioară (scrisesse acolo un studiu intitulat „Hyperion demonic”, care deschidea o nouă cale de înțelegere a Luceafărului), era pus sub semnul întrebării de mesagerii puterii care știau ei ce știau: aveau un Eminescu al lor. Un Eminescu al lor, care nu semăna cu Eminescu despre care vorbea profesorul. Cursul lui Eugen Todoran despre Eminescu, care deplasa accentele pe gândirea filozofică a poetului, îi plăcuse mult lui Tudor Vianu. Iată, s-ar putea deschide o cale nouă în eminescologia românească, prin Eugen Todoran și Gh.I. Tohăneanu! Nu s-a deschis nici o cale nouă, fiindcă biblioteca timișoreană era firavă, iar absolvenții care puteau face performanță primeau posturi la țară. Sau nu, unul dintre ei primea o bursă în Italia, ca să facă un doctorat despre Eminescu și Leopardi. Italia eminescologilor putea fi ofertantă prin Rosa del Conte, nu prin Silvio Guarnieri, Clujul eminescologiei s-ar fi împlinit dacă Dimitrie Popovici, dacă Ioana Em. Petrescu și-ar mai fi adăugat niște vârste. Dacă Ioana Both, Sanda Cordoș, Diana Adamek ar fi continuat, la Cluj sau în Germania, sub semnul lui Eminescu.

Dacă mai scriem că opera lui Mihai Eminescu a fost manipulată de legionari, de comuniști, de postcomuniști, că a fost segmentată mai mult sau mai puțin arbitrar de doctrinarii realismului socialist, ai naționalismului, ai estetismului sau ai postmodernismului, putem înțelege de ce o bună așezare a scriitorului, într-un loc în care geografia poate proteja scriitorul de agresiunile politice sau geopolitice, numește un moment fericit al eminescologiei. Un spațiu care să definească literatura ca fenomen estetic, etic și spiritual, care să poată defini opera lui Eminescu ca întreg este Putna.

Serbarea de la Putna ține de exercițiile „vienzeze” de individualizare. Viena este la doi pași de casă, Imperiul, cu toate stările conflictuale, rămâne totuși o patrie. La Berlin, observă toți exegeții, subliniază Ilina Gregori (vezi Studii literare, Eminescu la Berlin, Mircea Eliade: trei analize, Ed. Fundației culturale române, 2002), Eminescu se simte stânjenit, stingher. E citată această scrisoare către Maiorescu :

„Cum să fug din Berlin? În privința acestui scump oraș din Sfântul Imperiu Roman de națiune germană nu am făcut decât greșeli: în primul rând, că am venit aici, în al doilea că nu am plecat deja de mult, iar la punctul trei citez tot felul de et caetera-uri – și sunt multe, unele de nerostit”.

Nici G. Călinescu nu evocase perioada berlineză a lui Eminescu cu încântare:

„Dacă în privința studiilor se poate vorbi de multă aplicare, în existența poetului se observă o iritare, o nemulțumire veșnică de tot și de toate, o neîncredere bolnăvicioasă în sine și chiar o răutate față de oameni, în sfârșit, o nevroză cu caracter abulic, a cărei manifestare e tristețea hotărârilor și a renunțărilor brusce, iraționale. Caracterul morocănos, bănuielnic, retractil și exaltat al poetului de mai târziu începe a primi primii colți de pe acum”.

Ilina Gregori mai citează dintr-o scrisoare a lui Eminescu :

„Kant mi-a ajuns târziu în mâini, Schopenhauer – de asemenea. E adevărat că îl am în mine, dar renașterea intuitivă a ideilor lor în sinea mea, cu aroma specifică a firii mele, nu s-a încheiat încă. La Viena m-am aflat sub influența nefericită a filozofiei de tip herbartian care chiar prin natura ei se dispensează de studiul lui Kant. În acea prelucrare a noțiunilor, intelectul meu a fost și el prelucrat ca o noțiune herbartiană, până la destrămare. Când însă, după luni și luni de sfășieri și răsuciri, Zimmermann a ajuns la concluzia că ar exista un suflet, dar el ar fi un atom, am dat naibii, deznădăjduit, caietul de note și nu m-am mai dus la cursuri... Am fost victima imaginii mele exagerate despre un profesor universitar.”

Ilina Gregori va încerca să demonstreze că Berlinul nu reprezintă o discontinuitate, ci o continuitate. Iar tema care ar ilustra această continuitate ar fi inconștientul.

Un lucru poate fi evident pentru toți eminescologii: că momentul berlinez este unul de derută fiindcă el este echivalent exilului; la Viena era acasă – într-un Imperiu care păstra imaginile sale familiare. Viena împlinea o operațiune integratoare. Era înconjurat de prieteni, de colegi care își propuneau să afirme aceleași adevăruri. Putea să se întoarcă lumea lui cu sprijinul lui Budha sau a lui Schopenhauer. La Viena Eminescu trăia încă într-o lume a lui acasă – sub puterea solidarității. La Berlin el trebuie să trăiască *Entzauberung der Welt* – dezvrăjirea lumii. „Privesc orașul furnicar” nu-i decât o etapă a celui *Entzauberung der Welt* berlinez. Dar gândirea nu este în impas. Importante sunt observațiile Ilinei Gregori : „Dacă Viena a putut să-i atragă atenția asupra lui Hartmann, timpul berlinez a putut să-l lege de interiorul său. De ecourile interioare. De câinii inconștientului”. De câinii inconștientului.

La Berlin era în exil, într-o singurătate pe care o descoperă cu tristețe. La Viena trăia sentimentul Mitteleuropei, la Berlin descoperă sunetele Periferiei.

Să scriem că atunci, în 1995, la Geneva, când își rostește discursul despre mănăstirile din Nordul Moldovei, Zoe Dumitrescu-Bușulenga e la Roma. Amintirea lui Eminescu ține de acest urcuș către Nord. De această întâlnire „de acasă”, care trebuia apărută de „câinii inconștientului”. Conferința despre „splendoarea și umilința mănăstirilor din Nordul Moldovei” mi se pare cea mai frumoasă mărturie despre lumea lui Eminescu.

Eugenia Bojoga:

Comunicările au fost foarte interesante. Aș vrea doar să fac câteva sugestii. Toți cei care au vorbit despre transmitere au invocat schema comunicării lui Jakobson. Eugenio Coșeriu, începând cu „Determinare și cadru” și alte studii, cum știu foarte bine unii dintre noi, l-a criticat pe Jakobson. Astfel încât, prin '87-'88, la Moscova, apărea o carte scrisă de Grigorev, „Etica cuvântului”. Îi dădea dreptate lui Coșeriu, criticându-l pe Jakobson. De ce? Coșeriu vine cu niște nuanțări foarte importante. Unul dintre concepte este contextul, contextul cultural, contextul istoric, contextul politic în care se transmite. Și apoi, cum a invocat și Lucia Cifor, mai este și conceptul de „univers de discurs”. Acesta din urmă este un univers de cunoaștere.

În ce privește școlile duminicale, aș vrea să-i spun doamnei Cernov că funcționează foarte bine. M-am convins la Atena. Am vizitat, acolo, o familie de basarabeni. Am rămas surprinsă să aud cât de frumos vorbește românește fiul lor, mult mai bine decât părinții. Acel copil de zece ani frecventează școala duminicală românească. Și la parohia românească din Viena există școală de duminică. La Roma există peste zece parohii românești și toate au școli duminicale.

Revenind la problema noastră foarte dureroasă, despre ce se întâmplă în Bucovina, vreau să vă spun că discursul moldovenist a devenit mult mai agresiv decât acum 30–25 de ani. A țintit foarte departe și țintește încă. A fost alimentat mereu, din moment ce pe canalul TV Sputnik sunt difuzate filme de pe Youtube. Un „mare” istoric de la Moscova, Vladislav Grosu, fiul lui Ioachim Grosu, cel care a falsificat trecutul istoric al „moldovenilor”, într-un film, intitulat „Moldovenii”, spune: „Moldovenii s-au considerat pe ei moldoveni începând cu secolul al XIV-lea”. Și alte enormități, precum: „În secolul al XIX-lea, identitatea moldovenească a suportat cea mai mare lovitură prin unirea Principatelor.” În comentariile care se regăsesc la aceste filme, au loc cele mai aprige dezbateri. De exemplu, un oarecare Mihalici, în rusă, scria: „Nu Moldova este o parte a României, ci România este o parte a Moldovei”. Iată, moldovenismul ia amploare. Un alt rus/rusofon comenta „Istoria este scrisă de învingători, nu de slujitori, așa cum a fost din momentul apariției sale România. În general, România nu are niciun viitor.” Nu continuăm comentariile. Acest moldovenism este, din păcate, foarte promovat. Maria Șleahțișchi poate să intervină, pentru că are un studiu foarte documentat, în care îl atacă pe Ion Druță, un mare susținător al moldovenismului. Druță a venit cu o idee, probabil de la Moscova, că limba moldovenească este mama limbii române. Într-un video foarte drag moldoveniștilor, îl găsim pe mai multe site-uri (este vorba despre un fragment de șapte minute dintr-o conferință a lui Druță), scriitorul afirmă niște lucruri cutremurătoare, pe care nu te-ai aștepta să le spună. „Noi tot discutăm despre limbă, de 50–60 de ani. Să punem punct. Energia investită în această dezbateri trebuia să o cheltuim cu alt scop. Dacă o investeam în construcții, am fi construit un alt Chișinău.” El

ar fi avut un cuvânt de spus, la un moment dat. Dar n-a făcut-o, din oportunism. Din păcate, oportuniști din aceștia au fost și lingviști, și istorici și încă mai sunt.

Deci, discursul moldovenist în limba rusă este foarte agresiv și este foarte prezent. Dacă un rusofon vrea să se documenteze cu privire la Istoria Moldovei sau Istoria României, va găsi cartea lui Stati, „Moldovenii nu sunt români”, va găsi cărțile lui Șornicov, un mare antiromân de la Chișinău și aceste cărți ale lui Vladislav Grosu, care și-a lansat, în 2018, la Chișinău, ultima carte, fiind numit „patriarhul istoriei Moldovei”. Eu cred că e cazul ca noua generație de istorici de la Chișinău să se implice. De asemenea, și lingviștii trebuie să se implice. Eventual, în această dispută/dezbatere identitară, cu componenta principală lingvistică și apoi istorică, să publice cât mai mult în limba rusă. Cred că aceasta este soluția. Altfel, te cutremură aceste mesaje, comentarii, pe care le regăsim pe internet. Din păcate, discursul românesc este mult mai timid. Celălalt este foarte dur, foarte aprig și foarte nerușinat. Cel românesc este mult prea modest, cu prea mult bun simț.

Maria Șleahțițchi:

Trebuie să recunosc că am obosit de atâtea lamentații. Dar o să vă dau câteva exemple, în continuarea a ceea ce a spus Eugenia Bojoga. Un panou publicitar, cu imaginea președintelui Igor Dodon, pe care scria: „28 de ani de independență, 660 de ani statalitate”. Pe toate drumurile scrie acest lucru. Care este un neadevăr. Cum poți să vorbești de 660 de ani de statalitate. Al cui stat? Care stat? Și 28 de ani de independență?

Un alt detaliu. Pentru 1 septembrie 2018, grupul de istorici de pe lângă președintele Republicii Moldova a pregătit manualele de Istoria Moldovei, erau editate deja, pentru a înlocui Istoria Românilor – ordinul Șleahțițchi – și a introduce Istoria Moldovei. S-a lăsat deoparte acest subiect. Acum este o guvernare care, la fel, nu permite să se umble la acest subiect, dar manualele sunt deja pregătite.

Am obosit să ne lamentăm. Eu cred că totuși vom răzbate. Totuși. Doamna Cernov, trebuie să răzbatem! Neapărat!

Alexandrina Cernov:

Reiese că nouă ne este mai bine că nu ni se predă nici Istoria Moldovei, nici Istoria Românilor. Ni se predă Istoria Ucrainei, unde se spune: „de atunci până atunci a fost perioada de ocupație românească”. Nu numai în Istoria Ucrainei, ci și în Geografia Ucrainei, tot așa se spune.

Maria Șleahțițchi:

Nu mai spunem că situația românilor, inclusiv a celor care se consideră moldoveni, dar tot români sunt, în Ucraina, este de necomparat cu situația

basarabenilor care, totuși, e altceva. Chiar dacă vorbesc acum de moldovenism la nivel de politică de stat.

Alexandrina Cernov:

Pe noi, românii din Ucraina, mai întâi ne-au ucis, ne-au masacrat, apoi ne-au deportat și ne-au băgat în închisori. Acuma ne ucid identitatea noastră și limba.

Maria Șleahțițchi:

Dar să fim optimiști. Trebuie să fim optimiști. Și să muncim ca optimismul nostru să devină realitate. Fără pauze. E lucrare coerentă, consecventă, în timp. Nu ne luăm concediu de la asta.

Lucia Cifor:

Să mulțumim tuturor participanților la această ultimă ședință și să mulțumim celor care fac parte din auditoriu și au rămas până la această oră cu noi. Am să iau comunicările pe rând. Domnul profesor Geană, un veteran al Colocviului, ca și mine, ne-a obișnuit cu erudiția domniei sale din care, din când în când, scoate grăunțele de aur și ne evocă chestiuni, aspecte neștiute, dar care merită să fie aduse în discuție, în dezbateri. Desigur că este de actualitate și astăzi să putem să luptăm împotriva politicianismului, să reușim noi, cei care avem – cât avem și în măsura în care avem – autoritate în vreo zonă, să nu ne lăsăm înecați de politicianism și în niciun caz ispitiți de așa ceva. Și să sperăm, cum spuneam, că în zona aceasta a politicii vor veni și oamenii care știu să facă ceva. Pe de altă parte, nici să nu ne ferim de zona de autoritate publică. Pentru că vedeți și dumneavoastră cine invadează locurile publice, în condițiile în care noi, toți ceilalți, avem treabă serioasă de făcut, și ne facem treaba, în general. Din când în când, ne mai scuturăm de propriile noastre activități. Și când e cazul, trebuie să punem umărul în administrație, în administrarea treburilor. Oriunde ar fi ele. Din acest punct de vedere, tineretul românesc, de oriunde ar fi el, este chemat să se remonteze și să se reenergizeze. Ceea ce am văzut foarte frumos că se întâmplă, pe teren, în arhitectură, în cercetarea științifică sau prin alte zone. Acești tineri supra-pregătiți care au demonstrat deja că știu să facă ceva, să nu se dea de o parte la cea mai mică șansă de a izbuti, să ajungă să facă ceva. Desigur că vor fi atacați de toți rechinii, desigur că vor sângera imediat. Problema este să nu dispere și să nu dea înapoi, pentru că noi știm cât de greu ajunge cineva să poată decide, să facă treabă în zona aceasta. Deci eu în sensul acesta am nădejde: că cei care își fac treaba cum trebuie – și mă leg deja de celelalte două comunicări – în zonele pe care noi le-am văzut și pentru care suntem recunoscători că le-am putut vedea, de la aceștia va veni cumva, cred eu, și rezolvarea lucrurilor și să nu pierdem, cum spunea doamna Șleahțițchi, nici nădejdea, nici răbdarea.

Știm că lucrurile importante se coc în timp. Noi am prins – generația mea – și ceea ce s-a întâmplat în anii 90, ani superbi în aproape toate zonele locuite de români, și dătătoare de nădejdi. După 30 de ani, ne trezim că unele dintre nădejtile noastre nu s-au împlinit, s-au ofilit, am ajuns la disperări, le-am înlocuit de multe ori cu disperări sau am înotat printre ele. Dar știți foarte bine, mai bine decât mine, ce mare ispită este deznădejdea. Și să te gândești că s-ar putea să nu se poată. Nu. Se poate câtă vreme tu nu abandonezi să crezi că se poate.

Desigur că lucrurile sunt așa de dureroase, în privința a ceea ce se întâmplă în Ucraina și ce se întâmplă în Republica Moldova – ce au descris domnul Marin Gherman și doamna acad. Alexandrina Cernov – încât, pur și simplu, n-am cuvinte să însoțesc demersurile domniilor lor, din care străbate glasul suferinței, deznădăjduite aproape, pentru că nu este un glas construit în tăcerea laboratoarelor de gândire, la biroul de lucru, ci în confruntarea cu realități care astăzi se schimbă, astăzi dispare catedra, astăzi dispare disciplina sau dispare limba română din lege – este oprită de a fi practică, ș.a.m.d. Adică despre aceste chestiuni am mai discutat cu doamna Cernov și acum un an, dar nu era legea apărută. Vorbeam doar de pericolul de a fi stabilit prin lege să nu se utilizeze limba română în predarea în licee, ceea ce e catastrofal. **Pentru că toate eforturile de conceptualizare se fac în limba maternă.** Omul învață să gândească în limba pe care și-o însușește în primii ani de viață. Și absența posibilității de a-și dezvolta gândirea, indiferent de câte alte limbi învață – Eminescu spunea chiar că mai mult decât a gândi e să simți lumea tot în limba lui maternă, așa a vrut Dumnezeu, ca în limba fiecăruia să se închege toate posibilitățile de cunoaștere, de înțelegere, de trăire a lumii. Și atunci trebuie să facem ceva. Sper mai mult, gândindu-mă la suferința celor deportați în Siberia din aceste zone. Eu, cel puțin, și generația mea, nu cred că avem atâta vrednicie să sperăm în ajutorul lui Dumnezeu. Dar pentru cei care au murit în atâtea închisori, în Gulag, pentru jertfele lor, se îndură Dumnezeu, în viitor, de soarta românilor și a limbii române în toate aceste zone. Momentan nu am și nici nu pot să concep o altă soluție. Și mi se pare necuviincios ca eu, din afara locului suferinței, să am aroganța să emit vreo soluție. Pentru că nu am această soluție.

În ceea ce privește comunicarea părintelui Hrisostom, îi sunt, de asemenea, foarte recunoscătoare pentru că ne-a oferit un discurs – putea să fie foarte bine la începutul colocviului – din care eu sper să mă hrănesc cu folos când voi citi textul, pentru că era foarte dens, foarte important de înțeles din toate unghiurile posibile. Și confirmați, încă o dată, că hermeneutica gadameriană este inspirată în mare măsură de hermeneutica patristică. De altfel, Gadamer a recunoscut că este printre primii filosofi occidentali care s-a inspirat, a beneficiat de atmosfera importantă din hermeneutica patristică. Și poate de aceea el a tematizat intens conceptul de dialog. Ne-ați spus foarte multe cuvinte de

folos. Rămâne să meditez la ele. Vă mulțumesc foarte mult, și la nivel personal, pentru această superbă comunicare.

Îmi cer iertare dacă nu am putut să spun cuvinte care să fie de ajutor sau să dea noi speranțe.

Hrisostom Ciuciu:

Vreau să vă răspund, într-un fel mângâietor, doamnă Profesor! Sfântul Ioan Gură de Aur, scriindu-i unui călugăr care plecase din mănăstire – sunt cunoscute aceste cuvinte sub titlul „Scrisorile către Teodor cel Căzut” –, îi spune așa: „Cine este atât de împietrit la minte și nesimțitor cu sufletul, astfel încât, văzând pe fratele său la pământ, să-i dea cuvinte de folos, în loc să plângă împreună cu el?” Nimeni nu poate găsi soluții sau cuvinte sau sfaturi. Nu poate da nimeni sfaturi. Putem să plângem împreună cu frații noștri. Și, cum ați spus, să avem răbdare și încredere în jertfa înaintașilor.

Teodora Stanciu:

Sigur, aceasta este mângâierea, într-un anume moment: să împărtășim durerea fratelui opresat. Dar, după aceea, sunt necesare **reflecția și acțiunea**. Fără cea din urmă, nu vom izbuti să diminuăm suferința pentru cei care vin după noi. Și ei vor plânge la fel. Și, poate, ne vor reproșa lipsa de atitudine, de curaj, de acțiune. Este, însă, adevărat că nimic nu se poate întreprinde fără gândire, fără judecata contextului, fără strategie, fără tactică, fără logică, dacă vrem să izbândim în păstrarea limbii, credinței, culturii, adică în transmiterea lor. Și, desigur, nu putem ignora politicul. Deciziile acolo se iau. Dar pot fi determinate de vocile și acțiunile noastre, împreună. Ca să fim puternici și în număr (vorba lui Eminescu, dar și a lui Ortega y Gasset) **e necesar să ne chemăm fiii în țară**, după ce își încheie studiile sau experiențele în alte zări ale lumii, dar să forțăm politicul să le creeze condițiile pentru împlinirea pe care și-o doresc în munca lor. Reiterez o aserțiune pe care am formulat-o și cu alte prilejuri: colocviile, festivalurile, simpozioanele, întâlnirile, în general, ar trebui să aibă, în afara foloaselor spirituale, și o latură de acțiune, manifestată prin solicitări, memorii, demersuri pe lângă responsabilii politici de a reforma, în primul rând, învățământul nostru, de a reconsidera memoria culturală românească și de a recunoaște și promova marile ei personalități și pe martirii uciși în închisorile comuniste.

Cuvinte de încheiere

Lucia Cifor

Sunt emoționată, într-un fel mai emoționată decât la începutul colocviului, deși credeam că va fi invers. Poate pentru că am putut să aud și să descopăr atâtea comunicări și atâtea oameni, în special, atâtea persoane care au adus ceva dinlăuntrul lumii de gânduri și de trăiri pe care le-au dezvoltat în cadrul activității lor profesionale. Și, ca atare, încărcată fiind de emoția atâtor descoperiri, încerc să-mi cumpănesc cuvintele.

Mulțumesc Fundației „Credință și Creație”, președintelui acestei Fundații, doamnei Teodora Stanciu, și doamnei Oana-Georgiana Enăchescu, pentru munca depusă în cadrul acestei Fundații, mulțumesc cu adânc respect întregii obști a Mănăstirii Putna. Pentru că știu ce e în spate, cât contează contribuția fiecăruia, de la tot ce avem aici ca infrastructură tehnică, editare de carte, editarea „Caietelor de la Putna”, corespondența cu oamenii care vin la Colocviu. E o muncă deosebită, făcută cu exemplaritate. *Colocviile de la Putna sunt o adevărată Universitate, substituie pe timp de vară o activitate științifică de cel mai înalt nivel.* Nu este numai o activitate științifică. Ci este și una misionară, desigur, datorată în întregime spațiului eclezial și monahal și de intensă și consistentă cultură și tradiție bisericească pe care, poate, nicio altă mănăstire, nu la acest nivel sau nu la aceste forme, le conține.

Pentru mine a fost o ascultare. Într-adevăr, ascultarea nu se face doar în mănăstire, ascultarea pentru un om care înțelege credința oriunde este necesară și oriunde trebuie făcută. Pentru că foarte frumos spunea părintele Hrisostom: în ascultare și dragoste, de fapt, se întemeiază cele două persoane prinse în relația transiterii.

Vreau să mulțumesc, de asemenea, sponsorilor sau celor care sprijină evenimentul, mai întâi familiei ing. Radu Marinescu, un constant sprijinitor financiar al acestei manifestări, și apoi editurii Spandugino. De asemenea, vreau să mulțumesc din toată inima tuturor participanților la această ediție. Rămân adânc recunoscătoare pentru munca dumneavoastră, pentru pasiunea cu care v-ați așternut la scris și v-ați pregătit comunicările și ardența cu care ați comunicat și ați transmis. Într-un fel, vorbind despre transmitere, dumneavoastră ați și făcut-o posibilă. Ați creat atmosfera, cum spunea domnul profesor Șleahțișchi, care este un lucru foarte important pentru a vorbi de transmitere.

Mulțumesc discipolilor regretatului acad. Dan Hăulică, artiștilor plastici, profesioniștilor, cercetătorilor, istoricilor artei, care de fiecare dată, în fiecare an, pentru mine reprezintă magistrale cursuri de estetică și de istorie a artei. Totdeauna am regretat că noi nu avem, din vina noastră, estetica pe

care am pierdut-o din curricula academică, ceea ce este un dezastru la facultățile umaniste. Se mai păstrează la Filozofie. Sper s-o reintroducem, și noi, la Litere. Ca atare, supliniți un gol care există în formația celor de la umanioare.

Arhimandrit Melchisedec Velnic

Cu darul lui Dumnezeu, iată-ne ajunși la final, la finalul Colocviului, dar nu la finalul transiterii.

„O, om, ce mari răspunderi ai,/ Prin tot ce spui, prin scris sau grai,/ Prin pilda ce la alții-o dai,/ Odată vei da seama!”

Mulțumesc dumneavoastră tuturor celor care v-ați înscris cu comunicări, la invitația doamnei Teodora Stanciu și a domnișoarei Oana-Georgiana Enăchescu.

Mulțumesc Înaltpreasfințitului Părinte Pimen, care a dat binecuvântare pentru susținerea Colocviului și anul acesta. Înaltpreasfinția sa împlinește pe 25 august frumoasa vârstă de 90 de ani. Îi dorim ca Dumnezeu să-i dea sănătate, putere, discernământ și să ducă mai departe destinele acestei eparhii pe calea aceea bună și frumoasă. Întregii obști trebuie să-i mulțumesc pentru că s-a ostenit în mod deosebit și a făcut ca acest colocviu să se desfășoare în bune condiții.

Aș vrea să le mulțumesc domnului Radu Marinescu, domnului Antonios Kapraras, domnului Vasile Asandei care este aici, cu noi, și care a pus suflet, care a îndrăgit colocviile noastre.

Câteva gânduri pentru românii din Bucovina și românii din Basarabia, românii din stânga Prutului: anul trecut am publicat o carte a lui Ion Moraru, un român adevărat. Nădăduim că și tinerii noștri din Basarabia și din Bucovina vor gândi ca Ion Moraru atunci când era certat, persecutat, bătut.

Anul viitor – „Bușulenga 100”, 100 de ani de la nașterea Maicii Benedicta, acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

Acum, cu îngăduința dumneavoastră, am să reiau o pildă din Pateric, pentru că vorbim despre transmitere. A mers un ucenic la avă, la părintele. Toți îl întrebau câte ceva pe avă. Dar ucenicul nu-l întreba nimic. În cele din urmă, îi spune: Tu nu mă întrebi nimic Și el îi răspunde: Mi-este destul ca să te văd.

O altă întâmplare frumoasă legată de transmitere:

„Cândva, pe când mă aflam în pustiul scetic, au venit acolo doi tineri străini. Unul avea barbă, iar celuilalt abia îi mijeau. Au venit la mine și m-au întrebat:

– Unde este chilia avei Macarie?

Eu le-am răspuns:

– Ce vreți de la el?

Iar ei au răspuns:

– Am auzit despre el și despre pustiul scetic și am venit să-l vedem.

Atunci, le-am zis:

– Eu sunt.

Ei au făcut metania și au zis.

– Vrem să rămânem aici.

Văzându-i plâpânzi, provenind dintre cei bogați, le-am zis:

– Nu puteți rămâne aici.

Și a zis cel mai mare:

– Dacă nu putem rămâne aici, să mergem în altă parte.

Atunci mi-am zis:

– De ce să-i alung să se smintească? a zis avă Macarie. Osteneala îi va face să fugă singuri.

Și le-am zis:

– Veniți, și dacă puteți, faceți-vă chilie.

Ei însă mi-au zis:

– Arată-ne locul și ne vom face.

Și le-a dat bătrânul Macarie un topor și o desagă plină cu pâine și sare. Arătându-le o stâncă tare, a zis:

– Săpați aici. Apoi, aducându-vă lemne din mlaștină și făcându-vă sălaș, rămâneți aici.

Eu socoteam că din cauza ostenelilor vor pleca. Și m-au întrebat:

– Ce să lucrăm aici?

Eu le-am zis:

– Împletituri.

Și luând stof din mlaștină și arătându-le cum se împletește și cum trebuie să coasă, le-am zis:

– Faceți coșuri și dați-le celui ce strânge și vă va aduce pîine.

Apoi, am plecat. Aceștia însă au făcut cu răbdare cele ce le-am spus. Și nu au mai venit la mine trei ani. Acest lucru a făcut să mă muncească gândul și mi-am zis: Oare ce-au făcut oamenii ăștia? De ce nu vin să-mi ceară nici un sfat? Iată, vin la mine oameni de departe, iar aceștia care sunt aproape n-au venit încă și nici la alții nu s-au dus. Vin doar la biserică, tăcuți, ca să se împărtășească.

M-am rugat atunci lui Dumnezeu o săptămână să-mi arate lucrarea lor. Sculându-mă după acea săptămână, m-am dus la ei să văd ce fac. Bătând la ușă, mi-au deschis, m-au salutat în tăcere. Și făcând rugăciunea, am stat jos. Apoi, cel mai mare a făcut semn celui mai mic să iasă. Și ieșind acela, a rămas să împletească fără să spună ceva.

Pe la ceasul al nouălea, cel mai mare a bătut în toacă. Și numaidecât, a venit cel mic. Acesta a făcut puțină fiertură, iar atunci i-a făcut semn cel mare, a pus-o pe masă tăcând. A mai pus și trei felii de pâine uscată.

Atunci eu am zis:

– Să ne ridicăm ca să mâncăm.

Și ridicându-ne, am mâncat. Și aducând cel mic ulciorul, am băut. Iar când s-a făcut seară, mi-a zis cel mare:

– Pleci?

Eu le-am răspuns:

– Nu, voi dormi aici.

Și mi-au pus alături o rogojină. Iar lor și-au pus alta într-un colț. Și și-au scos centurile și sandalele și le-au pus pe rogojină înaintea mea. Iar după ce s-au culcat, m-am rugat lui Dumnezeu ca să-mi descopere lucrarea lor. Și s-a deschis acoperișul casei și s-a făcut lumină ca ziua. Ei, însă, nu vedeau lumina.

Și pe când credeau că eu dorm, a înghiontit cel mic pe cel mare și s-au sculat. Și au încins centurile și au întins mâinile către cer. Îi priveam, dar ei nu mă vedeau. Și am văzut demoni venind ca muștele asupra celui mai mic. Dar un înger al Domnului, având sabie de foc, l-a înconjurat cu gard și a izgonit pe demoni de la el. De cel mare n-au putut să se apropie. Și abia către dimineață s-au culcat.

Când m-am făcut că mă trezesc, ei au făcut la fel. Atunci, cel mare mi-a zis numai acest cuvânt.

– Vrei să citim cei 12 psalmi?

Iar eu am răspuns:

– Da.

Și a cântat cel mai mic cinci psalmi, fiecare psalm fiind împărțit în șase pericope, fiecare din ele fiind urmate de „Aliluia!”. La fiecare vers, ieșea o limbă de foc din gura lui și se înălța la cer. Atunci, însă, când deschidea gura cel mare să cânte, ieșea din gura lui ceva ca o trambă de foc, care ajungea până la cer. Eu am rostit câțiva psalmi pe dinafară. Și ieșind, am zis:

– Rugați-vă pentru mine!

Deci, am aflat că cel mare era desăvârșit, iar cel mic se mai lupta cu cel potrivnic.

După puține zile, fratele cel mare a adormit întru Domnul. Iar după trei zile, și fratele cel mic. Și pentru că atunci venise niște părinți la ava Macarie, el i-a dus la chilia acestora zicându-le:

Veniți să vedeți martirul micilor străini!”

Am ținut să reproduc acest fragment, din colecția „Scriitori bisericești”, *Sfântul Macarie Egipteanul. Scrieri*, care arată limpede, clar, transmiterea.

Ei bine, să ajute Bunul Dumnezeu ca fiecare dintre noi să fim modele pentru ceilalți. Dar vedeți, nu să ne silim să fim modele pentru a fi, ci pentru că așa trebuie să fim. Cu cât suntem mai așezați și mai echilibrați, cu atât suntem modele vii pentru ceilalți.

Cuprins

5/ Argument

Colocviul *Credință. Cultură. Transmitere*

Expoziție de fotografie „*Satul bucovinean*”

- 9/ Marius Pandele, Constantin Flondor, Dacian Andoni,
Doina Mândru, Ierodiacon Timotei Tiron, Teodora Stanciu,
Arhimandrit Melchisedec Velnic

Întâmpinări

- 19/ Înaltpreasfințitul Arhiepiscop Pimen, Arhimandrit Melchisedec
Velnic, Lucia Cifor, Teodora Stanciu, Alexandrina Cernov,
Bogdan Tătaru-Cazaban, Protosinghel Dosoftei Dijmărescu

Comunicări, intervenții

- 29/ Virgil Ciomoș, *Credința creștină, între condiționat și necondiționat*
37/ Sorin Lavric, *Transmitere, delegare, investire*
43/ Lucia Cifor, *Cum citim. Cîteva reflecții*
58/ Ion Pop, *Transmiterea valorilor culturale – o temă cu variațiuni*
66/ Doina Mândru, „*Țară, țăran, țărăină*” – *modernitatea, artiștii
contemporani și nostalgia originilor*
76/ Eugen Munteanu, *Reflecții asupra unei teme controversate
privitoare la începuturile creștinismului românesc:
Sfântul Apostol Andrei ca „evangelizator al românilor”*
84/ Adrian Alui Gheorghe, *Model de transmitere în Biserica Ortodoxă:
Calinic Argeșeanul*

- 93/ Bogdan Tătaru-Cazaban, *Transmitere – învățare*
- 98/ George Bondor, *Despre sensul tradiției*
- 108/ Marius Pandle, *Pe urmele înaintașilor: cărțile-album ale pictorului Paul Gherasim*
- 120/ Mihai Șleahțișchi, *Transmiterea autentică. „Darul care trezește”, între mit și realitate*
- 130/ Adrian G. Romila, *Absență, ruptură și discontinuitate: salvarea prin carte în cultura românească premodernă*
- 148/ Maria Șleahțișchi, *Filologul și Profesorul Dumitru Irimia, azi: ce a lăsat, ce ne transmite, cât putem prelua?*
- 154/ Ioan Milică, *Dumitru Irimia și lectura critică*
- 162/ Ala Sainenco, *Dumitru Irimia. Repere în analiza istoriilor orale*

Lansare de carte și vernisaj de expoziție la primăria din Vicovu de Jos

- 179/ Vasile Țugui, Vasile Diacon, Protosinghel Dosoftei Dijmărescu, Dimitrie Țopa, Victor Iosif, Teodora Stanciu, Constantin Flondor

Comunicări, intervenții

- 189/ Eugenia Bojoga, *„Prieteni” și „dușmani” ai limbii române în Republica Moldova*
- 197/ Alexandra Mihailciuc, *Batem fierul la conac! Memorie, prezent, viitor*
- 206/ Carmen-Raluca Șerban-Naclad, *Teatrul – a crea ocazia dialogului, care altfel nu ar avea loc*
- 209/ Ștefan Nicolae, *Transmiterea ca formă de învățare a culturii și cultura învățării*
- 221/ Gheorghită Geană, *O lecție de biruință asupra politicianismului: împreună-lucrarea dintre Spiru Haret și Simion Mehedinți*
- 229/ Marin Gherman, *Perspectivile de regenerare a comunității românești din Ucraina*
- 234/ Alexandrina Cernov, *Societatea pentru cultura românească „Mihai Eminescu” din regiunea Cernăuți – 30 de ani de existență (1989–2019)*

- 255/ Protosinghel Hrisostom Ciuciu, *Transmiterea ca moștenire duhovnicească*
- 260/ Cornel Ungureanu, *Zoe Dumitrescu-Bușulenga – Maica Benedicta și lumea lui Eminescu*

Cuvinte de încheiere

- 272/ Lucia Cifor
- 273/ Arhimandrit Melchisedec Velnic

